

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

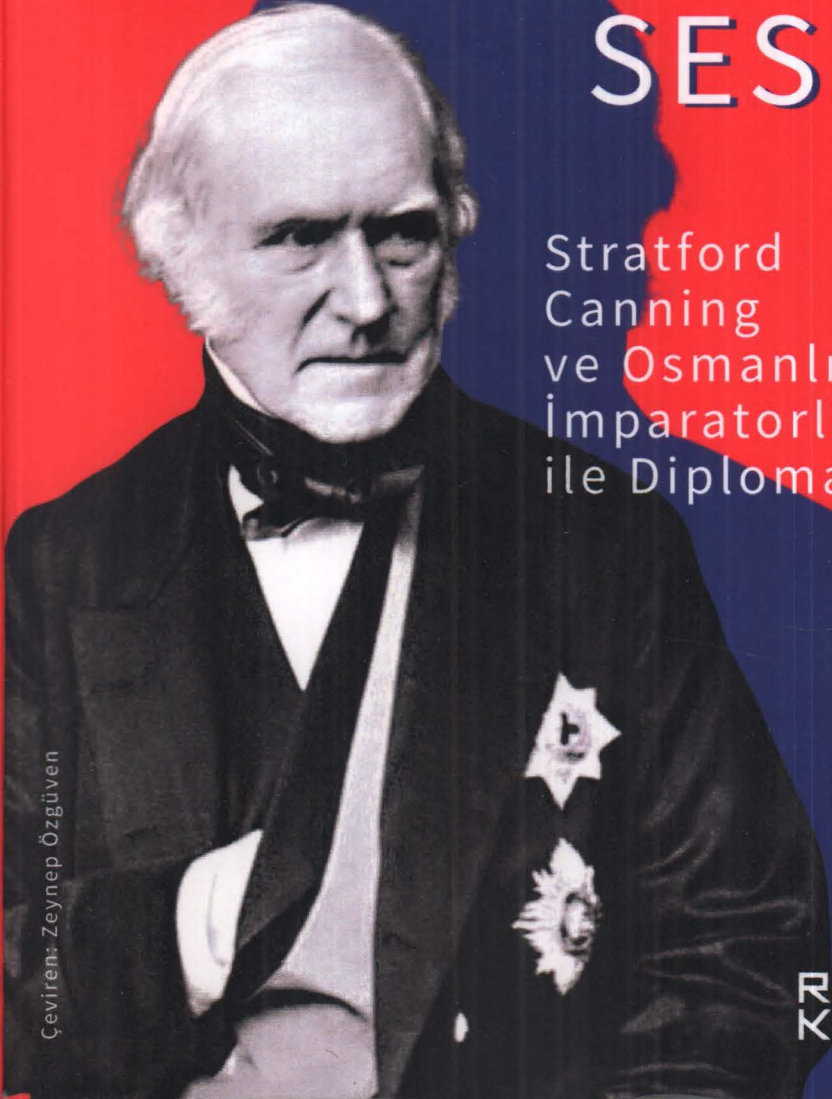
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Steven Richmond

ŞARK'TA İNGİLTERE'NİN SESİ

Stratford
Canning
ve Osmanlı
İmparatorluğu
ile Diplomasi

Çeviren: Zeynep Özgüven

ŞARK'TA İNGİLTERE'NİN SESİ

Steven Richmond

RUNIK
KİTAP

RUNIK
KİTAP

ŞARK'TA İNGİLTERE'NİN SESİ

Stratford Canning ve Osmanlı İmparatorluğu ile Diplomasi

Steven Richmond

RUNİK KİTAP
No: 187 | Siyaset: 03 |

ÖZGÜN ADI *THE VOICE OF ENGLAND IN THE EAST*
Stratford Canning And Diplomacy With The Ottoman Empire

ESER ADI ŞARK'TA İNGİLTERE'NİN SESİ
Stratford Canning ve Osmanlı İmparatorluğu ile Diplomasi

YAZAR ADI Steven Richmond

ÇEVİREN Zeynep Gül Özgüven Kayırcı

EDİTÖR M. Nuri Demirli

YAYIMA HAZIRLAYAN Halil İbrahim Binici

KAPAK TASARIM Şevket Dönmezoğlu

SAYFA DÜZENİ Oğuz Yılmaz

BASIM VE CİLT Repar Dijital Matbaası

BASKI Eylül 2022 - 1. Basım

ISBN 978-625-7513-66-1

SERTİFİKA NO 40675

© Steven Richmond, 2014. This translation of *The Voice of England in the East* is published by arrangement with Bloomsbury Publishing Plc.

Runik Kitap,
Repar Tasarım Matbaa ve Reklamcılık Ticaret Limited Şirketi'nin tescilli markasıdır.

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında metin ya da görseller
yayınevinin izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Mimar Sinan Mah., Selami Ali Efendi Cad., No: 534672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45

ŞARK'TA İNGİLTERE'NİN SESİ

Stratford Canning ve Osmanlı İmparatorluğu ile Diplomasi

Steven Richmond

Çeviren: Zeynep Gül Özgüven Kayıcı

**RUNİK
KİTAP**

Anne ve Babama

Steven Richmond

1996 yılında Chicago Üniversitesi'nde Rus tarihi alanında doktora derecesini aldı. On yılı aşkın bir süre İstanbul'da tarih dersleri verdi. Hâlen Türkiye'deki Hollanda Enstitüsü'nde araştırmacı ve Chicago Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 9

Giriş “Stratford Efsanesi” 11

I. Kısım Osmanlı-İngiliz Barışı, 1808-1810 33

1. Bölüm Çıraklık Dönemi 35 • 2. Bölüm Kale-i Sultaniye Antlaşması 48 •
3. Bölüm Konstantinopolis’te Mahsur 62

II. Kısım Osmanlı-Rus Barışı, 1810-1812 87

4. Bölüm Büyükelçi 89 • 5. Bölüm Ege’de Korsanlık, Tuna’da Savaş 111 •
6. Bölüm Bükreş Antlaşması 134

III. Kısım Yunan-Osmanlı Barışı, 1824-1832 147

7. Bölüm Konstantinopolis’e Dönüş 149 • 8. Bölüm Vak’a-i Hayriyye 166
• 9. Bölüm Navarin Deniz Muharebesi 180 • 10. Bölüm Yunan Oyununda
Son Perde 201

IV. Kısım Osmanlı Reformu: İrtidad Tartışması, 1843-1844 219

11. Bölüm Avakim Vakası 221 • 12. Bölüm İrtidad Tartışması 234 •
13. Bölüm Osmanlı İlerlemesinin Müdafii 243

V. Kısım Kırım Harbi, 1853-1856 257

14. Bölüm “Tanrım Yardım Et!” 259 • 15. Bölüm Savaş’ın Tesirlerine Bir
Misal 268

Sonsöz 279

Diplomatik Terimler Sözlüğü 281

Osmanlı Terimleri ve İsimler Sözlüğü 287

Resimler 291

Notlar 295

Bibliyografya 337

Stratford ve Eliza Canning ve kızları Louisa, Catherine ve Mary, Konstantinopolis'teki İngiliz Büyükelçiliği'nin balo salonunda, 15 Aralık 1854.

TEŞEKKÜR

İstanbul'da geçirdiğim yıllar boyunca bu kitapta anlatılan hikâyenin yaşandığı yerleri sık sık ziyaret ettim. Bu anlamda ziyaret ettiğim üç yer konumuz açısından bilhassa önemlidir: Tarihin ilk ve en büyük diplomatik bölgesi olan Pera, yani günümüzdeki adıyla Beyoğlu; on dokuzuncu yüzyılın başlarında yabancıların nadiren de olsa görme şansı bulduğu, Osmanlı gücünün harikulade iç mabedi olan Topkapı Sarayı ve hem mânâsı itibariyle dünyevi hem de güzelliğiyle uhrevi, karadan doğu-batı ve denizden kuzey-güney arasında çifte bir köprü olan Boğaziçi... Bunlar ve diğer "tarih sahneleriyle kişisel temas ile edinilen izlenimler", burada sunulan çalışma için oldukça önemliydi.¹ İstanbul'u Dolores ve John Freely, F. Cenan Kocareşit, Emin Saatçı ve Ferdinand Schirza'dan aldığım yönlendirmelerle keşfettim.

Araştırmacı olarak bağlı olduğum Türkiye'deki Hollanda Enstitüsü bana İstanbul'da araştırma, yazma ve fikir alışverişi için bir sığınak, bir nevi akademik yuva imkânı tanıdı. Enstitü personeline ve özellikle müdürü Fokke Gerritsen'e oradaki araştırmacı pozisyonumu ayarladıkları için minnettarım. Hollanda Krallığı'nın İstanbul Başkonsolosu Onno Kervers'e de diplomatik terimler hakkındaki yorumu için minnettarım.

İstanbul'da Ekrem Ekinci, Melvin Kenne, Susan Nemazee ve Peter Westmacott, Cüneyd Okay, Ian Sherwood, Victoria Short, Mary Ann ve Benjamin Whitten ve Tuncay Zorlu'dan bu çalışma için hayati önem taşıyan birçok konuda yardım aldım.

İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından 2009 yaz ve sonbahar dönemleri için verilen akademik izin, Londra Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nun Tarih Bölümü'nde altı ay misafir öğretim üyesi olarak kalmamı sağladı. SOAS Tarih Bölümü başkanı Benjamin C. Fortna'ya bana bu imkânı sağladığı için minnettarım.

Üniversite ara tatillerinde 2006'dan 2011'e kadar her yıl Londra'ya başka araştırma ziyaretlerinde bulundum ve bunların hepsi Thomas Short, Susan Spindler ve Peter Brown, Caroline ve Andrew Finkel ve Michael Riley'nin misafirperverliği sayesinde mümkün oldu. Yine İngiltere'de Mark Bertram, Danielle Doran, Helena Drysdale, Kathryn Ward Dyer, Elizabeth, Priscilla ve Giles Hunt, Briony Llewellyn, Betty Whittall, Paul McKernan, Bobbie Brookes Nation, Charles Newton, Lois ve David Skyes'dan pek çok konuda yardım aldım.

Peter Brown ve Giles Hunt'a metnin birçok bölümü hakkındaki yorumları için ayrıca minnettarım. I.B.Tauris of London'daki editörlerim Lester Crook ve Tomasz Hoskins, çalışmam konusunda oldukça profesyonel ve sabırlıydılar, özellikle Tomasz'a kitabın üretim safhasıyla ilgili yaptığımız görüşmeler için minnettarım. Ayrıca, yayınevinin editörü tarafından üstlenilen metnimin dikkatli incelemesinden de faydalandım.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Wayne Aلتree, Caryl Bertram ve Fred Donner, Patricia McKelvey ve Eugene Putala'dan çalışmamla ilgili pek çok konuda yardım aldım.

GİRİŞ

“STRATFORD EFSANESİ”

1

Stratford Canning’in Osmanlı İmparatorluğu’na yolculuğu, kendi çağının bir hikâyesi; on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan, uzak halkların artan münasebetinin bir temsilidir. 1820’ler ve 1830’larda buharlı taşıtların ve 1850’lerde telgrafın ortaya çıkışı, iletişim araçlarında köklü değişikliklere sebebiyet verdi. Bu ve diğer yenilikler, insan ilişkilerinin birçok veçhesini dönüştürdü. Canning’in uzun kariyeri, diplomasi pratiğinde ve imparatorluğun işleyişinde yaşanan bu temel değişiklikleri de kapsıyordu.² Ancak, onun Osmanlı İmparatorluğu’na yaptığı yolculuk aynı zamanda, kendi arzusu dışında “çok geniş bir dünyada yaşama” ve en nihayetinde “büyük bir hayat şekillendirme” gayesiyle evinden

çok uzaklara gönderilen genç ve mahdut bir adamın vakitsiz bir hikâyesidir.³

Stratford Canning, 50 yıllık kariyeri boyunca, görevinin zorluklarına ve memleketine yerleşme konusundaki derin arzusuna rağmen Konstantinopolis'e dönmeye devam etti.⁴ Osmanlı başkentindeki ilk diplomatik görevi 1808-09'da Napolyon Savaşları'nın zirvede olduğu sırada başladı ve son görevi 1858 sonbaharına, Kırım Harbi'ndeki husumetlerin bitiminden yaklaşık iki yıl sonrasına tekabül ediyordu. 1809-10'da yerel bir sanatçıya yaptırdığı tipleme ve manzara resimlerinde canlı bir şekilde gösterildiği üzere, Stratford şehrin yaşamı ve güzelliği karşısında büyülenmişti.⁵ Ancak Canning'i Konstantinopolis'e iten asıl şey buranın o dönemdeki en hareketli diplomatik şehirlerden biri olmasıydı. Burada, toprakların, denizlerin ve halkların coğrafi karışımının ve Avrupa uluslararası ilişkilerinin siyasi odak noktasında, diplomasi gerçek bir anlam taşıyordu ve büyük menfaatler peşinde koşuluyordu. Konstantinopolis'e yaptığı ilk iki görevi arasında İsviçre'nin Bern kentinde büyükelçi iken, "Dünyada yapacak hiçbir şeyim yok... Her gün efendilik, kibarlık ve çene çalma sanatlarında uzmanlaşıyorum," diye yakınıyordu.⁶ Yeni bir görevle Osmanlı başkentine gönderilmek onun için "olay mahalli"ne adım atmak anlamına geliyordu.⁷

Stratford Canning ve onun Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkileri üzerine yapılan bu çalışma, bir diplomat ve entelektüel olan George F. Kennan'ın da ifade ettiği gibi, "olayların nasıl olduğunu, o zamanlar diplomasinin ne anlam taşıdığını, olayların nasıl gerçekleştiğini, atmosferin ve insanların nasıl olduğunu" aktarmak için tasarlanmıştır.⁸ Bu çalışma, sanayi devrinin şafağındaki imparatorluğun, emperyal etkileşiminin ve emperyal düşüncesinin de bir değerlendirmesini içermektedir. İmparatorlukların kadim başkentini, Konstantinopolis'i, tasvir etmek ve Gibbon'un deyimiyle "mekânın ruhu"nu uyandırmayı amaçlamaktadır.⁹

21 Mart 1844'te Sultan Abdülmecid tarafından dinî hoşgörü ile ilgili önemli reformlar yapıldığında Stratford Canning İngiliz gazetelerinde "Türkiye'nin Reformisti" olarak türlü övgülere layık görüldü ve hatta "Türkiye'nin tarihindeki en dikkate değer diplomatik başarı" olarak anıldı.¹⁰ 2010 gibi yakın bir tarihte, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan *The Crimean War: A History* başlıklı çalışmada, Canning'in "genç Sultan Abdülmecid ve onun reformist nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın reform programına" doğrudan rehberlik ettiği söylendi.¹¹

Ancak Stratford Canning kesinlikle Osmanlı İmparatorluğu'nda reform yapmadı. Hiçbir yabancı temsilci, atandığı devlet için böyle bir şey yapamazdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun reform hareketi içeriden girilen kapsamlı bir hareketti. Osmanlı tarihine özgüydü. Osmanlı devlet adamları tarafından tasarlanmış ve yasalaştırılmıştı. Üstelik daha Stratford doğmadan önce yol almaya başlamıştı. Kariyeri tesadüfen bu hareketin yükselişiyle aynı zamana denk geldi; kadim dostu ve himayesindeki biri olan Ninova kazıcısı Austen Henry Layard'a göre "Stratford Canning reformu, karakteristik enerjisi ve canlılığıyla destekledi".¹²

Canning'in Osmanlı'nın hem reform hareketine hem de uluslararası barışına verdiği destek, -kariyeri boyunca birçok kez gerçek insani kaygılarla motive olmuş olmasına ve belirli bir noktadan sonra Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkisini bir tür misyonerlik faaliyeti olarak değerlendirmesine rağmen- ülkeye veya halklarına yönelik duygusal bir yaklaşımdan kaynaklanmıyordu. Daha ziyade, sözde Doğu Sorunu ile ilgili olarak tamamen İngiliz dış politikasının bir stratejisiydi.¹³

Bu politika, Osmanlılar ve Ruslar arasındaki savaşı önleyecek stratejik bir denge oluşturma umuduyla Osmanlı İmparatorluğu'nun istikrarını sürdürmeyi amaçlıyordu. Stratford'un büyük kuzeni ve akıl hocası olan dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Geor-

ge Canning, Ekim 1825'te Stratford'un Konstantinopolis'e gitmesi için verdiği talimatta şöyle yazmıştı: "Savaş, şayet bir kez başlarsa, Avrupa'ya yayılacaktır..."¹⁴

Bu politikanın diğer amacı, Osmanlı Anadolu'su ve Mısır'dan geçerek Hindistan'a giden yolu güvence altına tutmak için Rus İmparatorluğu'nun bölgedeki nüfuz alanını kontrol altında tutmaktı. Bu, Stratford'un kariyerinin ve belki de yaşamının temel gayesiydi ve 1877'de 90 yaşındayken hâlâ bunu savunuyordu: "Hindistan ile en doğrudan ve en hızlı iletişim sağlayabilmek için Bâbîâlî'ye muhtacız. Majestelerinin o ülkedeki toprakları, İngiliz hükümetiyle daha fazla özdeşleştikçe, her ikisi arasında var olan ilişki araçlarının mümkün olduğu kadar hızlı ve emin olması arzu edilir."¹⁵

Stratford Canning'in Osmanlı İmparatorluğu ile yürüttüğü diplomatik ilişkilerdeki asıl başarısı, gerçekçi ve becerikli müzakereler yapmasının yanı sıra ikna kabiliyeti yüksek bir iletişim beceresine sahip olmasıydı. A. J. P. Taylor'a göre o "olağanüstü bir İngiliz diplomat" ve "meseleleri açık ve dürüst bir şekilde sunan bir adam" idi.¹⁶ Stratford Canning için isabetli yakıştırma "Türkiye'nin Reformcusu" değil, asıl hâlâ Westminster Abbey'deki heykelini süsleyen ve Alfred Tennyson tarafından yazılan övgünün sonunda yapılan yakıştırma'dır: "Şark'ta İngiltere'nin Sesi".

3

Stratford Canning'in emperyal bir arabulucu olarak imajı, Kırım Harbi'nin kanlı seyri sırasında ani bir dönüşüm geçirdi. Özellikle Lord Raglan'ın 28 Haziran 1855'te Kırım'daki ölümü ve aynı yılın 23 Kasım'da Kars'taki İngiliz kalesinin Ruslar tarafından ele geçi-

* Alfred Tennyson (ö. 1892). Victoria dönemi İngiliz şair. (y.h.n)

rilmesinden sonra savaşın beklenmedik bir anda patlak vermesi ve trajik gidişatından dolayı genellikle Stratford suçlandı. Stratford, emperyal bir savaş ığırtkanı olarak tasvir edilmeye başlandı, böylece yorgun İngiliz halkının ve birçok politikacının tüm bu trajedi için bir günah keçisi bulma arzusunu tatmin etti.

Canning, bazı açılardan bu günah keçisi rolü için en doğal adaydı. Karakterinin ve görünüşünün buyurgan bir tavır sergilemesi onun kolaylıkla kavgacı diye şöhet kazanmasına sebep olmuştu.¹⁷ Uzun süredir Osmanlı İmparatorluğu ile ilgileniyordu. Kırım Harbi'nin patlak vermesinden önceki son diplomatik görüşmelerde önemli bir figürdü. Dahası uluslararası ilişkilerdeki ciddi kırılmalarda, kamuoyunun ilk hedefi genellikle diplomatik süreç ve bu süreci yürütenlerdir.

Stratford Canning'in için çizilen savaş ığırtkanı imajı, birkaç istisna dışında, özellikle Harold Temperly gibi pek çok tarihçi tarafından genel kabul gördü. Temperly 1933'te "Stratford de Redcliffe'in Kırım Harbi'ne sebep olan insan unsuru olduğu uzun zamandan beri genel kanıdır," ifadelerini kullanıyordu.¹⁸ Ayrıca Temperley, 1936'da Stratford'un "Türkiye ile Rusya arasında savaşın çıkmasını istediği ve sonunda bunu elde ettiği sık sık iddia edildi" diyerek bu fikri bir "Stratford efsanesi" olarak adlandırdı.¹⁹

"Stratford efsanesi", kısmen, İngiliz kamuoyunun ve basınının belirli bir kesiminin diplomatlara duyduğu husumetten kaynaklanıyordu. Bu algı, daha ziyade Kırım Harbi sırasında ve sonrasında şişirilmiş ve genel olarak benimsenmiş olsa da daha önce de İngiliz kamuoyunun bir parçasıydı.²⁰ Diplomatik ayrıcalığın görünüşteki timsali olan Stratford'un kendisine yönelik nefret, 6 Haziran 1836'da bir Manchester gazetesinde yayınlanan kısa hikâyede oldukça net bir şekilde işlenmiştir. Kısa hikâye "John, Gerçek bir Manchester adamı", "Hayatını desenli pazenler arasında geçiren ama yine de ulusun çıkarları ve haysiyetine ilişkin kavrayışları konusunda Stratford Canning'in hayli ilerisinde olan Sandy", ve görünüşe göre Yeni Dünya'nın Avrupa aristokratizmine ve entrikalarına duyduğu kızgınlığı temsil etmesi amaçlanan

eşitlikçi fikirlere sahip bir Amerikalı olan “Jonathan” arasında geçmektedir. Hikâyede Jonathan karakteri doğrudan Stratford’un adını kullanarak diplomatları hedef almıştır: “Stratford Canning diplomat kabilesindendir. Bu kabilenin en önemsiz üyesinin bile sizin ulusunuzdan aldıkları bizim Başkanımıza ödediğimizin çok daha üzerinde. Bu adamlar, tıpkı casusların ayaklanmaları teşvik ederek çıkar sağlamaları gibi, savaşları teşvik ederek çıkar sağlamaktadır.”²¹

Kamuoyunun Kırım Harbi sırasında ve sonrasında diplomasi mesleğine yönelik nefreti, 24 Nisan 1858 tarihli hiciv dergisi Punch’ta yer alan “A Specimen of Mr. Punch’s Dictionary of Diplomatic Definitions” [Bay Punch’ın Diplomatik Tanımlar Sözlüğünden Bir Örnek] başlıklı bir yazıda açık bir şekilde görebiliyoruz:

AMBASSADOR (BÜYÜKELÇİ). *Embassador* ya da “en bas-odeur” şeklinde yazılmalıdır. Fransızca, *en bas*, “altında” kelimesinden gelir. Görevinin talepleri ya da temsil ettiği ulusun saygınlığı “altında” olan demektir. Bu sebeple, pratikte olduğu kadar etimolojik olarak da elçilik görevinin özü, itaattir.

DIPLOMACY (DİPLOMASİ). İkiyüzlülük bilimi, Yunanca çift anlamına gelen [δίπλοϛ] *diplo*’dan türemiştir.

DIPLOMATIC RELATIONS (DİPLOMATİK İLİŞKİLER). Yakın zamanda yayınlanan yazışmalara bakılırsa, milletler ailesini rezil eden en zayıf ilişki türü.²²

Stratford, Kırım Harbi sırasında ve hemen sonrasında halk ve basın arasında saygınlığını yine de korudu. Öyle ki, 2 Ocak 1858’de bir İngiliz gazetesi, “Geleceğin tarihçileri, zamanımızın en göze çarpan olaylarından birini ortaya koyan Lord Stratford’un kariyeri üzerinde duracaklar” diye bir tahminde bulunmuştu.²³ Ancak o zamandan beri çoğu tarihçi, “Stratford efsanesi” yüzünden çeşitli sebeplerle Stratford’a yüz çevirmiştir.

Efsane aynı zamanda Stratford'un 14 Ağustos 1880'de 93 yaşında ölümünün ardından kariyerine dair yapılan yavan bir ulusal değerlendirmeden de kaynaklanıyordu. Onun parlak günleri ve başarıları artık geçmişte kalmıştı ve 1878'de Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgaristan'daki politikalarına karşı İngiliz kamuoyunun öfkesi yüzünden göz ardı edilmişti.²⁴ Glasgow Herald'ın Stratford'un vefatı üzerine kaleme aldığı yazıda belirttiği üzere bir başka faktör de kamuoyunun diplomasiye ilişkin görüşleriydi: "Bu günlerde diplomasiyi küçümsemek moda... Birçok kişi tarafından diplomasinin çarpık yollara ve hatta sahtekârlığa yol açtığı varsayılıyor."²⁵ *Times*'da yayımlanan vefat ilanında ise Stratford "Konstantinopolis'te diplomatik bir otokrat" olarak anılmıştı.²⁶

Başbakan Gladstone'un ön ayak olmasıyla Kraliçe, ölümünden birkaç hafta sonra Stratford'un dul eşine ve bekâr üç kızına hayatlarını idame ettirebilmeleri için *Civil Liste*'den yıllık 500 sterlinlik bir maaş bağlanmasını bahşetti.²⁷ *Radikal Reynolds* gazetesi, bu yardımı bir "Aristokratik Yoksulluk" eylemi olarak ilan etti ve Stratford'u hem "zorlu" hem de kavgacı olan bir dizi büyükelçinin "prototipi" olmakla suçladı: Bâbîâlî'de büyükelçi iken, aceleci, sert ve zorba tavırları hem orada hem de diğer ülkelerde sürekli başına bela oldu. Rusya'nın eski İmparatoru Nikola ile kişisel bir anlaşmazlıkları vardı. Rusya ile savaşın başlamasına, savaşta yaşanan can ve mal kayıplarına sebep olan da buydu. Stratford'un Çar Nikola ile kişisel bir rekabet içinde olduğu ve aralarındaki rekabetin de Kırım Harbi'ne sebebiyet verdiği yönündeki bu düşünce, "Stratford Efsanesi"nin en gülünç yönlerinden biridir.²⁸

Gazete yazısı şöyle devam ediyordu: "Lord Stratford de Redcliffe, Sir Bartle Frere'nin prototipiydi, ikisi de dik başlı, inatçı, aceleci, kibirli ve buyurgandı. Frere nasıl ki bizi Zulularla karşı karşıya getirdiyse diğeri de aynı inatçı pervasızlıkla bizi Kırım Harbi'ne sürükledi."²⁹ Şimdi soruyoruz, İngiltere'nin hâlihazırda

omuzlarına muazzam yükler bindirilen vergi mükellefleri neden ve niçin hayatlarının geri kalanında bu merhum asilzadenin ailesini, kolay ve rahat bir hayat sürmeleri için desteklemesi gerekiyor? Kendisinin yoksulluk içinde değil, rahat koşullarda yaşarken öldüğünü düşünüyoruz.”³⁰

Stratford’un mali durumu aslında her zaman bir tartışma konusuydu. Stratford mesleki açıdan varlıklı bir aileye doğdu ve altı aylıkken babasını kaybetti. Annesi Mehitabel, aile ticarethanesini ilk başlarda bir süre başarı ile devam ettirdi, ancak ilerleyen zamanlarda Stratford’un eğitimini karşılamak için bir akrabalarının desteğine ihtiyaç duyuldu. Henüz kariyerinin başlarındayken Dışişleri Bakanlığı’ndan kendisine düzenli maaş bağlandı, ancak Parlamento’da görev yaptığı yıllar boyunca bakanlıktan aldığı bu destek askıya alındı. Gladstone 23 Mart 1888’de Avam Kamerası’na konuşurken, Stratford’un ailesine emekli maaşı bağlanmasını savundu: “Hiçbir zaman zengin bir adam olmamıştı. Bütün hayatını kamu hizmetine adamıştı ve Konstantinopolis’te yaptığı hizmetler kuşkusuz en üst düzeydeydi... Türk İmparatorluğu’nun borçlarını reddetmesi sonucunda hususi gelirlerinin ve mevcut varlığının yok olduğunun –bunda utanılacak bir şey yoktur– herkesçe bilinen bir gerçek olduğuna inanıyorum.”³¹ Gerçekten de öldüğünde Stratford’un net serveti £62 3s 2d (altmış iki sterlin, üç şilin ve iki peni) idi.³²

Stratford efsanesi, tarihî düşüncenin doğasının ve eğilimlerinin de bir ürünüdür. Jules Cambon, 1926’da diplomatik uygulama üzerine yaptığı çalışmada şunu gözlemlemiştir: “Söz konusu diplomatlar olduğunda, tarihçiler genellikle, örneğin askerî şahsiyetlere gösterdikleri şekilde bir ilgi ve alâka göstermezler. Çoğu kez isimleri dahi tarihçiler tarafından zikredilmediği gibi, muasırlarının sıkça ihtilafa düştüğü müzakerelerin gizliliği, gelecek nesillerin suskunluğu ile cömertçe onlara dağıtılır.”³³ Buna ek olarak, Bernadotte E. Schmitt de şöyle der: “Yeterli sayıdaki belgeler ve güvenilir hatıralar veya biyografilerden yararlanılması halinde bile tatmin edici bir diplomatik tarih yazmak hiç de kolay değildir.”³⁴

J. P. Taylor, 1956 senesinde yayınlanan “The Rise and Fall of Diplomatic History” [Diplomatik Tarihin Yükselişi ve Düşüşü] başlıklı makalesinde, öğrencilerin kamuoyu araştırmalarına yönelip diplomatik kayıtların analizinden uzaklaşmasıyla diplomatik tarih çalışmalarının düşüşe geçtiği öne sürdü. Taylor bu fenomeni, “kitlelerin çağı denilen şeyin” başlamasına ve savaşlar sırasında ve sonrasında geleneksel olarak ortaya çıkan diplomasiye kuşkuyla yaklaşma eğilimine bağladı. “Savaşlar diplomasinin ve dolayısıyla diplomatik tarihin düşüşe geçmesine sebep olur... Hâlen bir savaş atmosferinde yaşamaya devam ediyoruz – önce Almanya’ya karşı İkinci Dünya Savaşı, ardından diplomasiye eşit derecede dayanıklı görünen daha sinsi ‘Soğuk Savaş’” diye devam eder Taylor. Ona göre, bütün bunlar “Diplomasinin değer kaybına”³⁵ yol açmıştı, Stratford’un kariyerinin değerini yitirmesi de bu durumdan kaynaklanıyordu.

5

Gerçek Stratford Canning, tabiatı gereği inatçı, keskin ve özgün bir kişiliğe sahipti. Hayatı boyunca “tükenmek bilmeyen bir gayret” sergiledi,³⁶ o kadar ki, karakteri dış görünüşünden bile anlaşılabilirdi. Henüz 17 yaşındayken, muhtemelen kişiliğinin gelişimini etkileyen ve kendisinin de “yapımda izler bıraktı” dediği “feci bir hastalık” geçirdi.³⁷ Birkaç yıl sonra, kendi annesi onun “atılğanlığı” konusundaki endişesini dile getirdi ve ona daha “ılımlı” olması için öğütler verdi.³⁸ Ancak hassas bir yanı da yok değildi. Dar görüşlülüğünü aşarken, kendisine yabancı olan halkları ve gelenekleri takdir etmeye ve hatta savunmaya başladı. Elbette kendisine çok güveniyordu ve çok hırslıydı, buna karşın diplomatlığı ancak tam anlamıyla mesleği olarak 55 yaşında benimseyebilmişti. İyi eğitimliydi, kelimelere ve ifadelere

düşkündü, metinlerin kullanımı ve anlamı konusunda bilgiliydi ve *Quarterly Review*'un (1809-1967) önde gelen kurucularından biriydi.³⁹ Stratford'un nitelikleri, tanıdıkları ve meslektaşları tarafından kaleme alınan birinci el anlatımlarda kaydedildi. A. H. Layard, Temmuz 1842'de Stratford Canning ile ilk karşılaşmasını şu şekilde kaleme almıştı:

Sir Stratford beni hemen kabul etti. Görünüşü beni oldukça etkiledi. Saçları zaten beyazdı. Eğilme alışkanlığı olduğu için uzun ve zayıf vücudu tam olarak dik durmuyor. Tavırlarında, insanları Kraliçe'nin Büyükelçisine büyük bir saygıyla ve gerektirdiği zaman ise huşu ile etkilemeyi amaçlayan, açık bir saygınlık ve ihtiyat izlenimi vardı. Ciddiyet arz eden gri gözleri insanın düşüncelerine nüfuz ediyor gibiydi. İnce ve dar dudakları şiddetli ve tutkulu bir öfkeyi ifade ediyordu. O kadar açık tenliydi ki, en ufak bir duygu ki bu ister hoşnutluk ister öfke olsun, değişen renk tonlarıyla hemen belli oluyordu. Geniş ve kocaman bir alın, ona derin bir bilgelik ve sağduyu havası veriyordu. Bütün yönleriyle hayranlık uyandırıcı bir şahsiyetti ve bende uyandırmak istediği intibai başarıyla yansıtmıştı. Ancak, bana karşı tavrı kibar ve düşünceliydi... Sir Stratford ve Lady Canning tarafından büyük bir nezaketle ağırlandım – bir yabancı olan ve o zamanlar herhangi bir mevki üzerinde iddiası olmayan birine gösterilen, hayli etkilendiğim ve minnettar olduğum bir nezaket.⁴⁰

15 sene sonra, Kırım Harbi'nin nihayete ermesinin ardından, Stratford'u anlatan diğer bir kıymetli tasvir *Nonsense Literature*'ın kurucusu, Edward Lear tarafından kaleme alındı. Lear, Ağustos 1848'de, Yunanistan seyahatleri sırasında yakalandığı sıtma hastalığı sebebiyle tedavi gördüğü sırada iki hafta boyunca Tarabya'daki İngiliz elçilik konutunda Canninglerin misafiri olmuştu. Yıllar sonra, 15 Aralık 1857'de, ikili tekrar Korfu'da karşılaştı. Lear bu karşılaşmadaki izlenimlerini arkadaşına gönderdiği bir mektupta şöyle ifade ediyordu:

Olağanüstü bir beyefendi, son görüşmemizden bu yana hiç değişmemesine ve hâlâ bu kadar keskin gözlere sahip olmasına şaşırdım... Hiçbir şey onun tavırlarından daha asil ve sostenuto* olamaz, öyle ki bir kişi yalnız kaşlarına ve gözlerine bakarak onun öfkesini anlayabilir... Bir seferinde gitmek için tam vapura bindiğinde, insanların evlerin-

* İtalyanca müzik terimi; uzatılarak devamlılığı sağlayan bir sestir. (e.n.)

den dışarı fırlamasına sebep olacak kadar büyük bir deprem oldu ve çanlar çaldı, bu tesadüfi sarsıntının Lord Stratford de Redcliffe yüzünden mi yoksa onun için mi gerçekleştiği sorusunun cevabını benden daha bilgili olan sana bırakıyorum.⁴¹

Stratford Canning'in aynı döneme ait bir başka betimlemesi de Osmanlı borçlarıyla ilgili İngiliz ve Fransız çıkarlarını idare etmek için Kırım Harbi sırasında Dışişleri Bakanlığı tarafından Konstantinopolis'e gönderilen Edmund Hornby tarafından kaleme alınmıştır. Hornby, otobiyografisinde Stratford hakkında şunları yazmıştı:

Hiç şüphesiz, çok kolay yükselen ve üzerinde pek az kontrole sahip olduğu bir asabiliği, ancak aynı zamanda, hiçbir erkeğin ve hatta hiçbir kadının asla sahip olmadığı asil ve sevecen bir tabiatı vardı. Ak saçlarından ayak tabanlarına kadar başlı başına bir centilmendi... Narin bir başı, seçkin yüz hatları, beyaz saçları ve güzel, berrak bir teni vardı. İyi bir biniciydi ve atları çok severdi... Onunla Bâbüâli'ye giderken karşılaşmak görülmeye değer bir manzaraydı –önde iki atlı kavas, kendisi, ardında kâtipler, onların ardında iki kavas ve son olarak iki kavas daha– hepsi görkemli bir şekilde atlarına binmiş, tüm halk eğiliyor ve ona en derin saygılarını sunuyordu.⁴²

Kırım Harbi sırasında Stratford'un büyükelçilik kurmay yardımcılarında biri olan ikinci konsolos yardımcısı J. H. Skene, Hornby'nin Stratford'un karakteriyle ilgili görüşüne oldukça benzer şekilde, hatıratında şunları kaydetmişti:

Lord Stratford, bütün ağırlığı ve ara sıra ortaya çıkan şiddetli öfke patlamalarına rağmen görülebilecek en nazik insanlardan biriydi. Gerçekten de o kadar insancıl bir mizaca sahipti ki, nüktedan ataşesi merhum Lord Strangford ona "Yaşlı İnsanlık" derdi... Lord Stratford'un aceleci tavrının tuhaf bir özelliği, ona gülünç görünen herhangi bir şeyin öfkesini birdenbire yatıştırmasıydı.⁴³

Stratford Canning'i iyi tanıyanlar arasında son bahsedeceğimiz anlatı kadim bir aile dostuna aittir. Charles Ellis, 1820'lerde George Canning'e Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak hizmet etmişti ve Stratford'u o zamandan bile önce tanıyordu. Ellis'in babası George Canning'in en yakın arkadaşlarından ve siyasi müttefiklerinden biriydi. İkisi de Tory hiciv dergisi *The Anti-Jacobin*'in

(1797-98) kurucularındandı ve b Ellis, 21 Eylül 1809'da Putney Heath'de Castlereagh ile yaptığı düelloda George'un ikinci yarımcısı olarak görev yaptı. 31 Ocak 1858'de evlat Ellis, Lord Clarendon'a Stratford ile ilgili şunları yazdı:

O [Stratford] tuhaf bir adam. Kimse onun karakterini sevgili sizlerden iyi bilemez. Eskiden, o ve rahmetli kuzeni [George] arasında sürekli barışı sağlayan ve ani patlamalarını göğüsleyen kişi bendim. Ancak yine de onurlu ve iyi bir adam dahası genel olarak varsayıldığından çok daha akli başında biri olduğunu düşünüyorum.⁴⁴

Stratford'la ilgili tüm bu kişisel anlatılar onun öfkesine atıfta bulunuyor, ancak bu izlenimin yumuşak mizacıyla hafifletildiğini de gösteriyor. Layard ve Lear'ın anlatılarında onun kaşına, gözüne ve "tavırlarına" dikkat çektiklerini görüyoruz.⁴⁵ Layard kendi anlatısında hâlihazırda var olan bir varsayımı sezmişti, ancak Lear (Stratford'un hayatının daha sonraki bir aşamasını ve Kırım Harbi'ndeki çetin imtihanından sonraki süreci gözlemlemiştir) onu herkesten ayırt eden daha üstün bir karakterden bahsediyordu. Her iki gözlem de muhtemelen doğrudu. Zira yüzyıllardır tören ve dış görünüşe bağlı geleneklere büyük önem verilen imparatorlukların yüce koltuğunda yürüttüğü diplomatik yöntemin bir parçası olarak, bir "haysiyet ve ihtiyat" kişiliği geliştirmesi gayet mümkündür. Sonuçta bazen kamu görevlilerini, özellikle de yabancı temsilcileri, etkili yapan şey kişisel kabiliyetleri değil, bunu karşdakine sunuş biçimleridir. Ancak öyle görünüyor ki Stratford'un "hayranlık uyandırıcı" ve "asil ve sostenuto" tavrı büyük ölçüde onun tabiatının bir parçasıydı.

Bu nitelikler, Stratford'un sanatsal tasvirlerinde, özellikle de George Richmond'un 1853 tarihli tebeşir portresinde⁴⁶ ve George Frederic Watts'ın 1856-1857'da yaptığı yağlı boya portresinde⁴⁷ de yakalanmıştır. Her iki eser de İngiltere Ulusal Portre Galerisi'nde duruyor ve ikincisi hâlâ 23. Oda'da sergileniyor (Canning'in Britanya İmparatorluğu'ndaki zıt kutbu, oryantalist kâşif Richard Burton'un bir portresiyle yan yana sergileniyor – Canning ne kadar tutucuysa Burton da bir o kadar özgür bir kişilikti). Watts'ın portresinin Galeri'deki başlığı, Canning'in "Kırım Harbi'ne yol

açan diplomatik gelişmelerde Padişah ve danışmanları üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmasına” atıfta bulunuyor.⁴⁸ Canning’ın Osmanlı başkentinde özel bir nüfuza sahip olduğu fikri, hâlen Stratford efsanesinin kırılması en zor kabullerinden biridir.

6

Stratford Canning’ın Konstantinopolis’teki gerçek kariyeri diplomatik temaslar üzerine bir çalışmadır. Canning, Osmanlı hükümetiyle etkileşimini neredeyse tamamen Osmanlı Levanten ailelerinden gelen ve profesyonel tercümanlar olan dragomanlar aracılığıyla yürüttü. Bir büyükelçi ile dragomanı arasındaki ilişki, özellikle büyükelçiliğin hassas belgelerini ve görevlerini evsahibi hükümetin bir tebaası ile paylaşmayı kapsadığından ötürü daima karmaşık bir meseleydi. Başlarda Stratford dragomanların ne kadar yetenekli ve çok yönlü olduğunu anlamak için henüz toy (Konstantinopolis’e geldiğinde 22 yaşındaydı) ve fazlasıyla dar görüşlüydü ancak kısa süre sonra onları takdir etmeye ve saygı duymaya başladı. Buna karşın, 1979’daki bir akademik makalede ileri sürüldüğü üzere, “Stratford’un elçilik dragomanlarından uzun süredir hoşlanmadığı” düşüncesi, “Stratford efsanesi”ne ait bir başka yanılgıydı.⁴⁹

Stratford’un –resmî yazışmaların taslakları ve kopyaları, elçilik meslektaşlarıyla birbirlerine yazdıkları notlar ve aile ve arkadaşlarıyla yaptığı mektuplaşmalardan oluşan– geniş kişisel arşivi, hayatta kalan çocukları Louisa ve Mary Canning tarafından 1896 yılında Londra Chancery Lane’deki Public Record Office’e teslim edilmiştir (bugün The National Archives United Kingdom’ın FO 352 koleksiyonunu oluşturmaktadır). Olay, 4 Nisan 1896 tarihli *The Times* gazetesine haber olmuş, üstelik içerisinde arşiv belgele-

rinin bir analizine de yer verilmişti: “Koleksiyon hem geniş yelpazesi hem de kapsamlı oluşuyla benzersizdir... Bununla birlikte, bu belgeleri özel yapan yalnızca geniş zaman aralıklarını veya farklı coğrafyaları kapsamaması değildir. Bu belgeler aynı zamanda bütün diplomatik bilgi çeşitlerinin kapsamlı bir şekilde kavranmasına yardımcı olarak muhtemelen tüm benzer koleksiyonları geride bırakıyor.” Stratford’un kişisel arşivi, dönemin önde gelen uluslararası sorunları hakkında ayrıntılı yazışmalar içerdiğinden, *The Times*’a göre, “işin aslı mektup formatında bir tür Avrupa siyasi tarihi” idi. Arşiv ayrıca yabancı ülkelerin içinde bulunduğu koşullar hakkında özel bakış açılarını da ihtiva ediyordu: “Görevlendirildiği ülkelerin ve tabii ki özellikle Türkiye tarihi için, bir dizi muazzam Konsolosluk raporu, tercüman görüşme tutanakları ve içerdiği diğer yerel bilgilerin paha biçilmez değeri elbet bir gün anlaşılacaktır.”⁵⁰ Harol Nicholson’ın da 1939 tarihli diplomatik yöntem çalışmasında da açıklandığı üzere, bu farklı iletişim biçimlerinden, karakterlerin kendilerini aralarında kültürel ve fiziksel mesafelerin olduğu kişilere karşı ifade etmeye çalışırken aynı anda “diplomatların ve elçilerin kışkırtıcı veya kaba olmadan birbirlerine keskin şeyler söylemelerini sağlayan, kelimelerin tedbirli kullanımı”nı sürdürmeye çalıştıkları büyüleyici bir diplomasi literatürü ortaya çıkar.⁵¹

The Times’da yayımlanan yazı Stratford’un arşivindeki belgelerin niceliğine de dikkat çekmişti: “Doğrusu Lord Stratford de Redcliffe yazılı olan hemen her şeyi saklamış ve bunun sonucunda koleksiyonu o kadar büyük bir hacme ulaşmış ki, biyografisini yazan kişinin tahminine göre toplam belge sayısı bir milyon civarındadır.”⁵² Bu değerlendirme yalnızca Stratford’un kişisel arşiviyle ilgiliydi ve Osmanlı İmparatorluğu ile yazışmalar için Dışişleri Bakanlığı’nın (bugün FO 78 olarak adlandırılan, ayrıca The National Archives United Kingdom’da bulunan) devasa koleksiyonu da dâhil olmak üzere kamu arşivlerinde bulunan belgeleri kapsamıyordu. 1880 Ağustos’unda *The Times*’da yayınlanan bir başka yazıya göre Stratford “son günlerine kadar velut bir yazar olmaya devam etti.”⁵³

Stratford'un muazzam yazı faaliyeti, diplomatik meselelerin şartlarını ya da metnini oluşturmada ona büyük fayda sağlamıştı. Fakat muhtemelen her şeyden öte, kompozisyona olan düşkünlüğünü ve kişiliğinin etkileyici yönünü de temsil ediyordu. Bu aynı zamanda eğitim aldığı dönemin edebi pratiğinden de kaynaklanıyordu. 1889 yılında yapılan bir değerlendirme Stratford'un tarzını şöyle açıklıyordu: "Lord Stratford'un yüzyılın erken dönemlerinde şekillenen üslubu, günümüz yazarlarının benimsediği daha hafif ve daha az detaya yer veren üslubundan hayli farklıdır, bu sebeple belki de haddimizi aşarak onun eksiksiz ve akıcı cümlelerini bir miktar sıkıcı bulabiliriz."⁵⁴ Stratford'un üslubu, kendi zamanında da böyle algılanmış ve zaman zaman meslektaşları için gereksiz şekilde yorucu bulunmuştu. Muhtemelen Rusların, 1825'te Petersburg'da onunla yaşadıkları tecrübeler sebebiyle 1832'de Stratford'un ülkelerine büyükelçi olarak atanmasını reddetmelerinde bu özelliğinin payı vardı.⁵⁵ Aynı zamanda bazen kendi vatandaşları için de yorucu oluyordu. Kraliçe'nin nedimelerinden biri ve Stratford'un kuzeni Chales Canning ile evli olan Chalotte Canning, Ağustos 1843'te Winsor Saray'ında, Kraliçe Victoria ve Prens Albert'ın Stratford'un mektuplarını incelediklerine ana tanık olmuş ve olayı şu şekilde aktarmıştı: "Kraliçe ve Prens, Stratford'un mektuplarının olduğu üç kırmızı kutu dolusu belgeyi incelemeye koyuldukları sırada Majesteleri Kraliçe pake-tin bu kadar hacimli olması hakkında söylenerek onun her zaman anlatacak çok şeyinin olduğunu ve bunun bazen fazlasıyla rahatsız edici olduğunu söyledi."⁵⁶

Stratford'un ürettiği geniş tarihî veri kaynağı ve zorlu kompozisyon stili, kariyerini çalışan pek çok araştırmacıyı çileden çıkardı ve muhtemelen "Stratford efsanesinin" kalıcılığına katkı sağlayan bir başka faktörü oluşturmuş oldu. Stratford'un kariyerini araştırmanın bir başka zorluğu da Osmanlı Türkçesi ile yazılmış birincil kaynakları incelemektir. Bu çalışma, Canning'in tercümanları tarafından İngilizceye çevrilen ve The National Archives United Kingdom'da saklanan bu tür belgelerin keşfini ve analizini içermektedir. Ayrıca çalışmada, Türk araştırmacılar Y. Hakan

Erdem (2005, 2011), F. İsmail (1979) ve Turgut Subaşı'nın (2002) İstanbul'daki arşivlerde bulup analiz ettiği Osmanlıca belgelere de atıfta bulunmaktadır.⁵⁷

7

Stratford, kişisel arşivini bizzat kendisi tetkik etmişti. 1858'in sonlarında emekliliğinin ardından, arşiv materyallerinin tasnifi ve kariyeri hakkında bir yorumlamadan oluşan önemli bir hatırat üzerinde yıllarca çalıştı. Çalışmasını 1874'te tamamlayarak, arşivi ve hatıratı, biyografisini yazmak üzere bizzat seçtiği oryantalist yazar Stanley Lane-Poole'a verdi. Bu hatırat ve arşivdeki birçok özel mektup daha sonra kayboldu ve hiçbir zaman bulunamadı. Bu sebeple kaybolan belgeleri incelemek için elimizdeki tek kaynak Lane-Poole'un kaleme aldığı biyografidir.

Lane-Poole'un iki ciltlik çalışması, Stratford'un ölümünden sekiz yıl sonra, 1888'de yayınlandı. Lane-Poole hatıratı titizlikle kullandı, ancak biyografiyi yazarken hatıratın sunduğu bilgilere fazlasıyla yer verdi ve çağdaş bir eleştirmenin de ifade gibi, "gereğinden fazla iktibas" yaptı.⁵⁸ Bir başka eleştirmene göre de Stratford'un hatıratı Lane-Poole'un biyografisini o kadar çok etkilemişti ki "çalışmanın oldukça büyük bir kısmı otobiyografik" sayılabilirdi.⁵⁹ Yine bir eleştirmen, Lane-Poole'un biyografinin yazarı değil, "daha yerinde ifadeyle editörü" olduğunu ifade etti.⁶⁰ Daha sonraki tarihçiler arasında Roderick Davison, Lane-Poole'un biyografisini "biraz övgü dolu" olarak nitelendirdi,⁶¹ V.J. Puryear "Yazılı müdafaa" olduğunu iddia ederek sert bir şekilde eleştirdi⁶² ve R.W. Seton-Watson "klasik bir Viktorya dönemi biyografisi" olarak değerlendirdi.⁶³ Lane-Poole önsözde, "çalışmanın basılmadan önce hem Lord Stratford'un yakınlarına hem

de Dışişleri Bakanlığı'na sunulmuştur" diye belirtmiştir.⁶⁴ Günümüzde bu şekilde yazılmış bir çalışma "otorize" veya "resmi" bir metin olarak değerlendirilebilir.

Lane-Poole'un biyografisi, "Türk karakteri"⁶⁵ ve "Türk aklı"⁶⁶ hakkında temel bir Batılı klişeyle donatılmıştır, ona göre: "Doğulu sizi olduğunuz gibi kabul eder, onun saygısını kazanmak için ona kendi zihniyetinizi dayatmalısınız. Türk aklını böylesi bir dış mekanizmanın yardımı olmadan harekete geçmeye zorlamak (kırk yıl önce daha zor olsa da) bugün bile imkânsızdır."⁶⁷ Bu klişenin önde gelen bir bileşeni, Stratford'un entelektüel ve profesyonel olarak Konstantinopolis'teki ev sahiplerinden daha donanımlı olduğu inancıydı.

Lane-Poole'un deyimiyle, Stratford Türkler üzerinde "keyfi otorite"⁶⁸ ve "aşkın otorite"⁶⁹ sahibiydi. "Bâbîâlî'nin öfkesini yatıştırmak için Canning'in nüfuzuna ihtiyaç duyuluyordu."⁷⁰ "İngiliz Sarayı'nın [elçiliğin] sağladığı teminat sayesinde Türk vükela meselelerin tüm detaylarını ona açıklardı",⁷¹ Konstantinopolis'te bulunduğu dönemlerde "bocalayan Türklerin rehberiydi"⁷² ve orada olmadığı sıralar ise "Lord Stratford'un yokluğu Türk vükelayı bir süre için onun baskın iradesinden kurtarmaktaydı".⁷³

Stratford'un Osmanlılar üzerinde nüfuz sahibi olduğuna, onlarda korku ya da sükûnet uyandırdığına, herhangi bir şekilde yıldırıldığına ya da onlara hükmettiğine dair tek bir tarihî kanıt yoktur. Harold Temperley'nin, *The English Historical Review*'da 1933 ve 1934 yılları arasında iki bölüm halinde yayımlanan, Stratford'un Kırım Harbi'nin patlak vermesindeki rolüne ilişkin kapsamlı incelemesinde belirttiği üzere: "Stratford, pek çok kişi aksini ifade etmiş olsa da Konstantinopolis'te tam yetkiye sahip değildi. Onun 'gerçek Sultan' ya da 'Padişah' olarak tanımlanması, hayli gülünç olması bir yana, yanıltıcıdır da." Aynı zamanda Osmanlılarla ilgili olarak Temperley, "siyasetlerini kendileri belirliyordu" der.⁷⁴ Temperley'nin özellikle bu son değerlendirmesi kesinlikle doğrudur.

Osmanlı devlet adamları gerçekten de Stratford Canning'e fazlasıyla saygı duyuyordu. Kariyerinin başlangıcında, 1812 ba-

harında Napolyon Savaşları'nın dönüm noktasındaki karmaşık bir diplomasi anında, Sultan II. Mahmud, onu sarayında "güvenilir" bulduğu tek diplomat olarak ilan etmişti.⁷⁵ Dahası Stratford'un kariyerinin son zamanlarında, 1850'lerdeki Kırım Harbi sırasında, büyük Osmanlı devlet adamı Mustafa Reşid Paşa, onun "genelde küstah" biri olduğunu söylemiş bununla birlikte aynı zamanda Stratford'dan bahsederek "bütün Divan'ı toplasan onun serçe parmağındaki kadar yürek çıkmaz" gibi bir ifade de kullanmıştır.⁷⁶ Osmanlılar, aşağıdaki hikâyeden de anlaşılacağı üzere, Stratford'un diplomatik yöntemlerine, sert tavrına ve görünümüne, temsil ettiği imparatorluğun gücüne ve nihayetinde başkentlerinde geçirdiği uzun ve önemli görev süresine (zamanla ondan bıkmış olsalar da) büyük saygı duyuyordu. Fakat hepsi bu kadardı: saygı, ne bir eksik ne bir fazla. Lane-Poole'un iddialarının aksine, Stratford hiçbir zaman Osmanlıların üstünde bir "keyfi otorite", "aşkın otorite" (her ne anlama geliyorsa), "muaz-zam nüfuz", "yatıştırıcı nüfuz", "koruyucu nüfuz" ya da "baskın nüfuz" sahibi değildi. Dahası, Stratford'un kendisi de bu tür iddiaların karşısındaydı, 1858'de bu methiyeleri "anırma" olarak tanımladı.⁷⁷ Nüfuz alanının ne kadar sınırlı olduğunun farkında olması aslında Osmanlılarla ilişkilerde onu güçlü yapan yönlerinden biriydi. Bazen oradaki rolünü misyoner bir faaliyet gibi görse de, diplomatik olarak neyin mümkün olduğuna dair gerçekçi bir anlayışa sahipti. Nasıl ki Osmanlılar ona saygı duyuyorsa, o da nitelikleri ve geniş imparatorluklarının gücü nedeniyle onlara karşı aynı saygıyı duyuyordu. Lane-Poole Stratford'un biyografisini Alexander Kinglake'in, ilk ciltleri 1863'te yayınlanan, *Invasion of the Crimea* (Kırım'ın İstilas) adlı çalışmasının etkisi altında yazmıştı.⁷⁸ Çalışma, Britanya'da uzun süreler bir tarih başyapıtı ve Kırım Harbi hakkında yazılan en değerli eser kabul edildi. Ayrıca Kinglake, 23 Mayıs 1884'te Westminster Abbey'de Stratford Canning'in heykelinin açılışına katılan saygın isimler arasındaydı.⁷⁹ Lane-Poole, Stratford'u Osmanlılara yardımsever bir şekilde önderlik ettiği için tanrılaştırırken, Kinglake ise Osmanlılara art niyetle hükmettiği ve onları Kırım Harbi'ne ittiği için şeytanlaştırdı. Kinglake'in deyimiyile, Türkler "Ondan korkuyor,

ona güveniyor, ona itaat ediyordu” ve “Lord Stratford Türk devlet adamlarının zihinlerine hükmediyordu... Onun iradesine boyun eğiyorlardı.”⁸⁰ Fakat tanrılaştırma ve şeytanlaştırma, aynı oranda aşırı ve melodram bir eylemdir. Yani, Lane-Poole ve Kinglake’in eserleri, Stratford’un Konstantinopolis’teki en güçlü figür olduğu kurgusunu dile getirmeleri bakımından eşdeğerdir.

1911 tarihli *The Encyclopedia Britannica*’daki Stratford başlığında gözlemlendiği gibi, Kinglake’in kitabında Stratford, “her zaman ‘great Elchi’ olarak anılan ve ilgisiz padişahlara yapıttığı mistik büyülerle milletlerin kaderini etkileyen” biri olarak gösterilmiştir.⁸¹ Kinglake, Osmanlı liderlerinin Stratford’un üstünlüğünü belirtmek anlamında ondan “Büyük Elçi” olarak bahsettiklerini gerçekten de eserinde iddia etmiştir. Ancak Kinglake’in bu iddiası, kendi adına tamamen uydurmaydı, Osmanlıların tüm elçiler için kullandığı “büyükelçi” unvanının yanlış yorumlanmasıydı. Bu unvan Avrupa’daki Ambassador (elçi) Extraordinary (büyük) rütbesinin Türkçe çevirisinden gelmekteydi, ancak kesinlikle herhangi birinin bireysel büyüklüğü hakkındaki algılarla hiçbir ilgisi yoktur. Tüm elçilerin “büyükelçi” unvanıyla atanması Türkiye Cumhuriyeti’nde de devam etmiştir ve hâlen bu şekilde kullanılmaktadır.

Lane-Poole, Kinglake’in “Büyük Elchi”yi yanlış kullandığını açıkça anlamış ve unvanın aslını şu şekilde açıklamıştır: “Türkler üzerine çalışan her ilim adamı, unvanın bir yanlış anlama üzerine kurulu olduğunu bilir. Bu unvan, Bay Kinglake’in ölümsüzleştirdiği özel anlamıyla yalnızca İngiltere’de kullanılır. Türkiye’de her elçi, onu sıradan bir diplomatik temsilci için kullanılan “elçi” teriminden ayırt etmek için “büyükelçi” veya “sefir-i kebir” olarak adlandırılmaktadır. Fransa ve Rusya’nın Konstantinopolis büyükelçileri Canning kadar “büyük” elçilerdi.”⁸²

Yine de Lane-Poole, Kinglake’in ortaya attığı bu terimi benimsemi ve aynı şekilde istismar etti. Lane-Poole biyografisinde 128 kez tekrar tekrar Stratford Canning’e “Büyük Elchi” veya “Elchi” olarak hitap etti.⁸³ Elçi kelimesi İngilizcede bu şekliyle kullanılır.

dığında bir dev veya büyücü adına benzemektedir, kelimeye doğaüstü bir hissiyat katmaktadır. Lane-Poole bu terimi kullanarak Kinglake'in Canning için çizdiği "Konstantinopolis'te doğaüstü güçlere sahip olan elçi" imajını destekliyordu.

Terimin kendisi ve çizdiği imajın ne kadar etkili ve uzun ömürlü olduğunu bugün bile görebiliyoruz. *The Oxford English Dictionary*'ye göre "Elchi" İngilizce kelime dağarcığına dâhil edildi ve bugün hâlâ kullanılıyor.⁸⁴ Aynı şekilde Stratford Canning'in "Büyük Elchi" imajı birçok çalışmada⁸⁵ kullanıldı ve hâlen de yaygın olarak kullanılmaya devam ediyor. 2004 yılında Birleşik Krallık'ta yayınlanan bir Kırım Harbi tarihi çalışmasında "Türkler tarafından 'Büyük Elchi' olarak bilinen Redcliffe, deneyimli bir diplomattı ve Bâbıâli üzerinde muazzam nüfuzu sahip olan bir adamdı" ifadesi yer alıyor.⁸⁶ Aynı yıl, *The Oxford Dictionary of National Biography*'deki Stratford Canning başlığında, onun "Great Ambassador" (Büyük Elçi) olarak bir nesil boyunca Konstantinopolis siyasetine hükmedecek" şeklinde bir ifade kullanılıyor.⁸⁷ Aynı şekilde, 2009'da yayınlanan *Parlamento Tarihi* serisinin bir cildindeki Stratford Canning başlığı şöyle bir iddiayı içeriyor: "Padişah üzerinde sahip olduğu muazzam nüfuzdan ve Türkiye'deki iç reformlara kattığı ivme sayesinde itibar kazandı ve 'Büyük Elchi' mahlasıyla anılmaya başladı."⁸⁸ Ayrıca 2010 yılında Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan Kırım Harbi tarihi ise Stratford'dan bahsederken şöyle bir iddiada bulunuyordu: "'Great Elchi' ya da Konstantinopolis'te bilindiği şekliyle 'Büyükelçi', Türkiye hükümetinin politikaları üzerinde doğrudan bir etkiye sahipti."⁸⁹

Ancak, Stratford'un Konstantinopolis'te herhangi bir hususi gücü veya bir mahlası yoktu. Osmanlılar üzerindeki fiili etkisi, diplomasideki becerilerine ve o dönemde Osmanlı ve İngiliz imparatorlukları arasında var olan stratejik çıkarların yakınlaşmasına dayanıyordu. Bu durum bazen kendi adına başarıya yol açarken, bazen de Osmanlıların herhangi bir karşılık vermemesiyle sonuçsuz kalıyordu.

Kinglake'in tarihi ve Lane-Poole'un biyografisi, "Stratford efsanesi"nin devamlılığına ve onun Osmanlılar üzerindeki nüfuzu fikrine diğer tüm çalışmalardan daha çok katkıda bulunmuştur. Ancak hem siyasi bir fikri hem de kültürel veya dinî bir inanç olarak varlık gösteren efsane, bu iki eserin ortaya çıkmasından çok daha öncesine dayanmaktadır. Konstantinopolis'in Amerikan Protestan misyonerleri 12 Ekim 1858'de Stratford için yaptıkları veda konuşmasındaki şu sözleri bu anlamda dikkate değerdir: "Doğrudan Misyonerlik araçlarının yanı sıra, burada oluşturduğumuz etkinin Tanrı'nın rızasını kazanmak için kullanılan araçlardan biri olduğunu düşünüyoruz."⁹⁰ Bu sebeple efsane, bir sembol olarak görüldüğünde politik, sosyolojik ve psikolojik bir anlam taşır. Ancak efsaneden daha anlamlı olan, Stratford Canning'in gerçek hikâyesi, uzak bir ülke ve efsanevi bir metropolde, savaş ve barış arasında geçen yolculuğudur.

I. KISIM
OSMANLI-İNGİLİZ BARIŞI,
1808-1810

1. BÖLÜM

ÇIRAKLIK DÖNEMİ

1

Napolyon kıtayı ele geçirmişti, kara yolunu kullanmak imkânsızdı. Deniz yolu ise Portsmouth ve Spithead'den Cebelitarık'a ve oradan da Akdeniz üzerinden Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ve ardından Konstantinopolis'e kadar 3.000 mili aşkın bir mesafe dolaylırındaydı. Genç adam sadece birkaç ay evinden uzakta kalıp hemen ardından Cambridge'deki eğitimine dönmeyi umuyordu. Yolculuğa çıkmaktan hiç de hoşnut değildi. Bir arkadaşına "Böyle bir zamanda İngiltere'de olduğun için seni neredeyse kıskanıyorum..." diye yazmıştı. "Önemsizliğimin ıstırabını daha önce hiç bu kadar derinden hissetmemiştim."⁹¹ 22 yaşındaki genç adam, bilinmezliğe gönderildiğini düşünüyordu. O günlerde ve

yarım yüzyıl boyunca içinde aktif rol alacağı Konstantinopolis'ten bütün Avrupa'ya uzanan Avrupa diplomasisinin tam merkezine doğru yol aldığının henüz farkında değildi.

Stratford Canning, kuzeni tarafından Osmanlı başkentine diplomatik bir görev için gönderilmişti. George Canning, Mart 1807'de Dışişleri Bakanı olmuştu. Türklerle ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine dair düşüncesi oldukça eskiye, Napolyon'un Mısır'ı işgal ettiği 1798 senesine kadar uzanıyordu. George Canning, yalnızca "sakal uzattığı ve uzun elbise giydiği için" Türklerle çekimser yaklaşılmasını gerektiğini savunuyordu.⁹² Haziran 1808'de George, genç Stratford'u Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmek amacıyla Konstantinopolis'e gitmekte olan kritik bir diplomatik misyona asistan olarak atadı.

1807 Şubat'ında İngilizler Çanakkale Boğazı'na saldırmak için Koramiral John Duckworth komutasında büyük bir filo gönderdi. Tıpkı daha sonradan 1915'teki Gelibolu seferinde olacağı gibi, görev son derece karmaşık ve aceleyle planlanmıştı. Duckworth'un filosu Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi ve Osmanlı başkentinde pozisyon almayı başardı. Bu emsalsiz bir denizcilik başarısı olmasına rağmen, hedeflerine ulaşamadılar ve filo Konstantinopolis'te kapa-pana kısıldı. Birkaç hafta süren çatışma ve müzakerelerin ardından İngiliz filosu, Osmanlıların Fransız yardımıyla takviye ettikleri Çanakkale Boğazı'nı kullanarak dramatik ve oldukça maliyetli bir şekilde geri çekildiler. Bu sefer, İngiltere için hem uluslararası konumunu zayıflatması hem de I. Dünya Savaşı öncesinde ilk ve son kez Osmanlı İmparatorluğu ile olan diplomatik ilişkilerine zarar vermesi açısından tam bir diplomatik başarısızlıkla sonuçlandı. Sefer aynı zamanda Konstantinopolis'teki siyasi durumu ciddi şekilde istikrarsızlaştırdı. Boğaz'da yabancı savaş gemilerinin görülmesi Osmanlılar için büyük bir şok etkisi yaratmıştı. Bu durum Yeniçeriler tarafından iki yıl süren ve birçok padişah ve devlet adamının sonunu getiren şiddetli ayaklanmalara yol açtı.

İngilizlerin Çanakkale seferinden kısa bir süre sonra Grenville hükümeti dağıldı ve George Canning yeni kabinede Dışişleri Bakanı oldu. Birkaç hafta içinde Osmanlılarla ilişkileri iyileştirmek

gayesiyle Konstantinopolis'e diplomatik bir heyet gönderdi.⁹³ Elçi Sir Arthur Paget'e gönderdiği 16 Mayıs 1807 tarihli talimata göre amaçları Osmanlı hükümetiyle barış yapmak, Osmanlılar ile Ruslar arasında barışı sağlamak ve bölgedeki Fransız çıkarlarına karşı koymaktı.⁹⁴

Fakat Konstantinopolis'teki isyanlar, 1806'da Tuna Prensliklerinde Ruslarla başlayan savaş ve Fransızlarla yaşadıkları diplomatik gerilimler ile meşgul olan Osmanlılar görüşmeleri sürekli erteledi ve bir türlü İngilizlerle masaya oturmadı. Dolayısıyla Paget Osmanlı topraklarına ayak dahi basmadan görev çoktan başarısızlıkla sonuçlandı. Çanakkale Boğazı'nda geçen üç aylık gecikmeden sonra Elçi nihayet İngiltere'ye doğru yola çıktı.⁹⁵ Paget Geogre Canning'e yazdığı mektupta "Türklerin Ruslara karşı duyduğu nefret ve küçümseme hiçbir şeyle kıyaslanamaz" diyordu.⁹⁶ Paget'in Konstantinopolis'teki selefi Charles Arbuthnot da benzer bir sonuca varmıştı. Arbuthnot'a göre "Ruslar her zaman Türklerin nefret edilen düşmanları" olmaya devam edecekti.⁹⁷

Fransızlar ile Ruslar Temmuz 1807'de Tilsit Antlaşmasıyla aniden ittifak yapınca, İngilizler kendilerini Fransızlar, Ruslar ve Osmanlılarla aynı anda savaş halinde olmak gibi neredeyse imkânsız bir durumun içinde buldu.⁹⁸ Aynı şekilde Osmanlılar da kendilerini İngilizler ve Ruslarla savaş halinde ve Fransızlarla da savaşa girme ihtimaliyle karşı karşıya buldular.

Osmanlı hükümeti, Paget'in Konstantinopolis'ten ayrılmasının ardından birkaç ay sonra, İngilizlere ilişkileri yeniden tesis etmek istediklerini bildirdi. 13 Şubat 1808 tarihli bir mektupta, Paget'in Çanakkale'yi aceleci davranıp terk ettiğini ima ederek barış arzularını dile getirdiler.⁹⁹ Bu haber, Londra'ya ancak 1808 Nisan'ının sonlarında ulaştı. Haberi alan George Canning, birkaç hafta içinde hem barış müzakerelerini başlatmak hem de diplomatik ilişkileri tesis etmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda görevlendirilecek diplomatik bir heyet kurdu. Heyetin liderliği için yakın zamanda Viyana'da büyükelçi olarak görev yapmış deneyimli bir diplomat olan Robert Adair'e teklifte bulundu.¹⁰⁰

George, kendisinden 16 yaş küçük olan kuzeni Stratford'u Adair'in asistanı olarak göreve dâhil etti. Bunu yapmaktaki amaçlarından biri Stratford'un kendisinin de fark ettiği üzere, muhtemelen Adair'in görev süresince yürüteceği faaliyetlerden haberdar olması.¹⁰¹ Stratford, görevinin yalnızca birkaç ay süreceğine dair bir izlenime kapılmıştı.¹⁰² Bu noktada George, Adair ile bir anlaşma yaptığını ve bu anlaşmaya göre büyükelçinin Osmanlılarla barış müzakeresi yaptıktan sonra Konstantinopolis'ten ayrılabileceğine karar verildiğini henüz Stratford'la paylaşmamıştı.

2

George, Stratford'un babası gibiydi. İkisi de babalarını çok küçük yaşta kaybetmişti. George'un Westminster Abbey'deki heykelinin üzerindeki kitabede "Kendi Değerleri Tarafından Yetiştirildi" yazmaktadır. Fakat onu sefaletten kurtaranlar amcası ve yengesi, yani Stratford'un anne ve babasıydı. Amcası onun yetişmesinde büyük rol oynayan Eton Collegedâ okuması konusunda yönlendirmişti. Edebiyata ilgi duyan George, ileride Kral ve Kraliçe tarafından okunacak kadar esprili bir öğrenci gazetesi olan *The Microcosm*'u da bu okulda kurmuştu. Ayrıca bu dönemde Oxford'daki Christ Church'te de Latince şiir ödülü de kazanmıştı. Edebi becerisi ve pratik algısı arasında kalan George bir kariyer seçmekte zorlanıyordu. Oxford'daki bir arkadaşına şu satırları yazdı, "bu dünyada arzu edilen tek şeye, hırsın tatminine giden tek yol olarak Avam Kamarası'nı hedeflemem gerektiğini düşünüyorum; ancak aynı zamanda sahip olduğum her sağduyu, servet ve görev bağı beni bir meslek edinmeye yönelik çalışmaya sevk ediyor."¹⁰³

George, "sağduyu" yerine "hırs"ı seçerek Pitt'in öğrencisi oldu ve 23 yaşında parlamento'ya girdi. Kısa sürede parlak bir kariyere

sahip oldu. Byron 1823 senesinde Canning'in "Hem hatip hem şair hem de devlet adamı olarak neredeyse evrensel bir dahi" olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴ Yine aynı yıl kaleme aldığı uzun şiiri *The Age of Bronze*'un 13. kıtasında "En iyi, son ve tek hatibimiz" diyerek Canning'i methetmiştir.¹⁰⁵ Ancak George, bir siyasetçi olmanın getirdiği istikrarsız hayattan ciddi anlamda muzdaripti. Öyle ki, kabine entrikaları onu 21 Eylül 1809'da meslektaşı Castlereagh'la bir düelloya sürüklemişti. Bu olayın arefesinde George, karısına, oğlunun bir siyasetçi olmasını istemediğini, çünkü eğer bu yolu izlerse "En az babası kadar duygulanacak, üzülecek, ağıt yakacak, nefret edecek ve hor görecektir" diye yazmıştı.¹⁰⁶ Manevi evladı olan Stratford için de aynı şeyi dilemiş ve onun için kolay bir gelecek planlamıştı.

Stratford'un eğitimini, kariyerini ve bütün hayatını George şekillendirdi. Stratford'un en büyük abisi olan Harry Canning'in de tavsiyesiyle, dokuz yaşındaki "Stratty"i Eton College'a kaydettirdi. George, 15 Şubat 1795'te günlüğüne şunları yazdı: "Planın çok iyi olduğunu düşünüyorum, eğer söz verdiği gibi akıllı bir çocuk olursa, bu durum oradaki eğitimi sırasında yeteneklerini seçkin bir şekilde kullanması için ona geniş bir alan tanır. Ve eğer King's College, Cambridge'e girebilecek kadar şanslıysa –ki yaşı itibariyle girme şansı oldukça yüksektir– bütün geçimini sağlayacak kadar olmasa da kendisi için en azından üzerine inşa edebileceği bir hayat kurma ihtimali olacaktır."¹⁰⁷ Stratford'un eğitim masrafları da yine George ve zaman zaman da başka akrabaları tarafından karşılanmıştı.¹⁰⁸

Stratford, George'un planını güzel bir şekilde yerine getirdi, okulunun King's College'deki yerini sağlamlaştırarak Eton'da öğrenci başkanı oldu. George, Mart 1807'de Dışişleri Bakanı olmasının ardından, Stratford'u evine aldı ve onu Dışişleri Bakanlığı'nda kâtip olarak görevlendirdi. Stratford'un sürekli Londra ve Cambridge arasında gidip gelerek devam ettirdiği bu iş, hatıratında belirttiği üzere; "Esas olarak Dışişleri Bakanı ile yurtdışında onun emrinde çalışan diplomatlar arasında yürütülen resmi yazışmaların özetlerini çıkarmaktan ibaretti... Ayrıca, yine aynı kaynaktan

gelen talimat taslaklarının temize çekilmesinde de zaman zaman yardımcı oldurdum.”

Bu iş sayesinde Stratford, diplomatik iletişim ve prosedürler konusunda mükemmel bir deneyim kazandı. Ayrıca diplomasiyi ve bu meslektekileri daha iyi tanıma fırsatı buldu. Bu konuda Stratford, George’la ilgili şöyle bir anısını anlatmıştı: “Evinin bir odasında ve ne zaman evde yemek yerse masasında yeri olan biri olduğum için, onu dehasının serbest oyununda ve başarısının tam keyfine vardığı zamanlara şahit oldum... Yemeklerde tam karşısına oturup masadakileri gözlemleyerek hangisinin Avusturya büyükelçisi, hangisinin başka bir Süper Güç ülkesinin temsilcisi olduğunu kolayca tahmin ederdim.”¹⁰⁹ George’un Stratford için uygun gördüğü eğitim planı aynı zamanda saha çalışmasını da kapsıyordu. Onu 1807 sonbaharında, Danimarka filusunun İngilizler tarafından ele geçirilmesinin hemen öncesinde, kritik bir diplomatik görev için asistan olarak Kopenhag’a gönderdi.

George böylece Stratford’u, resmi bir diplomasi eğitiminin olmadığı o dönemde, kapsamlı bir çıraklık eğitiminden geçirdi. Stratford emeklilik konuşmasında “benim bu işe başladığım dönemlerde diplomatik hizmet bir meslek olarak görülüyordu” derken muhtemelen diplomasi eğitimi sırasında yaşadığı bu yetersizliklerden bahsediyordu.¹¹⁰ İngiliz büyükelçileri, bambaşka alanlara yerleştirildikten sonra, diplomasının ne olduğunu ve nasıl yürütüleceğini iş başında öğreniyordu. Ancak Stratford, bütün gelişim çağında ve Napolyon Savaşlarının zirvesi sırasında –ilk olarak Dışişleri Bakanı George’un yanında ve daha sonra da Robert Adair’in Konstantinopolis’teki misyonunda– diplomasi pratiğini ve ne anlama geldiğini öğrenme fırsatı buldu. Bu eşsiz eğitim, onun olağanüstü diplomatik becerilerinin ve kariyerinin temeliydi. Ağustos 1880’de, ölümü üzerine yayınlanan bir yazıda, Stratford’un küçüklükten itibaren diplomat olmak üzere eğitim gördüğü söylenmiştir.¹¹¹

Ancak 21 yaşındayken Stratford, diplomaside hatta muhtemelen herhangi bir meslekte kariyer sahibi olmak istemiyordu.

George'un kendisine sağladığı fırsatın ve eğitimin değerini takdir edemeyecek kadar gençti. Hâlâ kuzeni ve velinimetini olan George gibi Parlamento'da bir devlet adamı olmayı hayal ediyordu. George'un onu 1808 yazında başkanlığını Adair'in üstlendiği heyete dâhil ederek Konstantinopolis'e göndermesi, Stratford'un yapmak isteyeceği son şeydi. Heyete yalnızca George'a olan bağlılığından dolayı katıldı. Aralarındaki bağ çok değerliydi, vaktinde Stratford'un babası George'a sahip çıkmıştı ve bunun karşılığında George da Stratford için aynısını yapıyordu.

3

George Canning ile heyet başkanı Robert Adair, Londra'daki siyasi yelpazenin farklı uçlarındandı ve aralarının iyi olduğu da pek söylenemezdi. Adair, 1806'da kendisini Viyana'ya büyükelçi olarak gönderen eski Dışişleri Bakanı Fox'un yakın bir dostuydu.¹¹² Adair, genel olarak ayyaş biri olarak biliniyordu. Malmesbury Kontu oldukça sert ifadeler kullanarak Adair'in zaaflarından şu şekilde bahsediyordu: "kadınlar karşısında o tam bir kerizdir, onunla hiçbir sır güvende olamaz."¹¹³ Adair'in akrabası ve yakın arkadaşı olan Albemarle Kontu da onun bu eğilimini daha nazik bir üslupla tanımlanmıştı: "Akrabam [Adair], hayatı boyunca 'makul ölçülerin üzerinde bir sevgi beslediği' kadın milletine coşkulu bir hayranlık duyuyordu." Adair'in görünüşü ve tavırları akrabaları arasında bile alay konusu haline gelmişti. Albermarle Kontu onun için "İsmi uzun boylu, zayıf bir adam imajı çağırıştırıyor, soluk tenli ve melankolik yüz hatları yüzünden aile arasında 'acıklı çehrenin şövalyesi' olarak anılıyordu," demiştir. Adair, *Rolliad* da dâhil olmak üzere hicivli Whig yayınları için "deneysel kasideler" yazma konusunda uzmandı ve "usta bir mavi ve sarı yergicisidir".¹¹⁴

Bütün bu faktörler, Robert Adair’i Tory hicvinin hedefine koymuştu. Bunların başında da George Canning’in hicivleri yer alıyordu. Adair’in ölümünün ardından yayınlanan yazıya göre “Adair birkaç yıl boyunca Canning’in sivri espirilerinin odağı olmuştu.”¹¹⁵ Adair, başta “BOBBA-DARA-ADUL-PHOOLA” –Bob Adair sersem bir adam cümlesinin şarkı sözüne dönüştürülmüş hali– şiiri olmak üzere, Canning’in hiciv dergisi *The Anti-Jacobin*’de (1797-98) amansızca hicvetmiştir.¹¹⁶ Adair, bu olumsuz yönlerine rağmen, alışılmadık diplomatik deneyim ve becerilere sahipti. Aynı zamanda hoş bir karakteri vardı ve iyi bir hikâye anlatıcısıydı. Tüm bu özellikleri George Canning tarafından takdir edilirdi. Adair bu durumu şu şekilde anlatmıştır: “Parçası olduğu hükümete benim kadar açıkça karşı gelen birine taraf çıkmasını bekleme hakkım yoktu. Fakat Bay Canning’in birçok cömert özelliği vardı... Bütün kusurlarıma rağmen İngiltere’ye sadakatle ve gayretle hizmet ettiğimi gördüğü anda aramızdaki bütün parti farklılıkları unutulmuştu.”¹¹⁷ Onları yaklaştıran bir başka faktör ise 1806’daki ölümünden önce Adair’in akıl hocası ve aynı zamanda Canninglerin de aile dostu olan Fox aracılığıyla kurulan bağlantı olabilir.¹¹⁸

Adair, Osmanlı İmparatorluğu’na gönderilecek kritik barış heyetinin başkanlığını üstlenmek konusunda oldukça istekliydi. Ancak, Avrupalı diplomatlar arasında hâlâ çok zorlayıcı bir görev yeri olarak görülen Konstantinopolis’te ikamet etmek istemiyordu. Bu, kuşkusuz büyük ölçüde, Osmanlıların, savaşa girdiği ülkelerin yabancı temsilcilerini hapsetmek şeklindeki eski uygulamalarından asla vazgeçmemiş olmalarından kaynaklanıyordu. Adair bu nedenle Canning ile özel bir anlaşma yapmıştır: “Barış sağlandıktan sonra, eve ve Avam Kamarası’nın muhalefet sıralarındaki koltuğuma geri dönme hürriyetime sahip olmam gerektiğine dair açık bir anlaşmayla görevi kabul ettim.”¹¹⁹

George Canning’in Osmanlı İmparatorluğu’na gönderdiği Paget başkanlığındaki önceki heyet de olduğu gibi, Adair’e Osmanlılarla barış yapması ve onları Ruslarla barış yapmaları konusunda teşvik etmesi talimatı verildi. İngilizler, Fransızların

Hindistan'a giden rotaları engelleme planlarından büyük endişe duyuyordu. George Canning, Adair'a gönderdiği 26 Haziran 1808 tarihli resmi talimatında "Fransız Hükümeti'nin, Hindistan'daki İngiliz mülküne sızmak amacıyla, ordusunun Osmanlı topraklarının bir bölümünde ilerlemesi sağlamak için Bâbiâli'den izin alma projesine karşı harekete geçmenin gerekliliğini dikkatinize daha şiddetle sunamazdım," diye yazıyordu. Bununla beraber, Osmanlılarla temasa geçip barışı müzakere etme isteklerini yeniden teyit etmeden ve bu amaç için bir yetkili adı ve görüşme yeri bildirilmeden Palermo'yu geçmemesi konusunda da talimatta bulundu.¹²⁰ Bu şartların bildirilmesi, şüphesiz ki Paget'in bir önceki yıl yaşadığı zorlukların birer yansımasıydı.

4

Konstantinopolis'e giden deniz yolculuğu uzun ve yavaş olsa da hareketli ve hatta zevkli yönleri de vardı. Elçilik heyeti, 29 Haziran 1808'de Hyperion fırkateyniyle Spithead'den yola çıktı. 9 Haziran günü Cebelitarık yolu üzerinde Lagos Koyu'ndan geçerken gemilerine Portekizli Gönüllü askerlerden biri bindi. Stratford deniz seyahati esnasında görevi üzerine tuttuğu bir günlükte bu Gönüllü askerlerden bahsederken "Kaptan Broody'e kendilerine cephaneye ve mühimmat temin etmesi için yalvardılar" der. "Sağ kolunda isyanı temsilen bağlanmış pembe bir kurdele vardı. Bu kurdeleyi göstererek yetkisini Lagos Valisinden aldığını söyledi. Vatanperver partiye katılmayan herkesin idam edildiğini de yine ondan öğrendik. Başta Hyperion'un kaptanı bu talebi reddetti ancak Bay Adair'in tavsiyesi üzerine askere bir miktar mühimmat verdi."¹²¹

16 Temmuz 1808'de Cebelitarık'a vardılar ve orada bir süre kaldıktan sonra 3 Ağustos gecesi Palermo, Sicilya'ya ulaştılar.

Adair heyetin kabul edileceğine dair Osmanlılardan gelecek teyidi beklerken yolculukta uzun bir gecikme yaşandı. Bu gecikme, Stratford'a adayı keşfetme fırsatı verdi. Tıpkı kuzeni gibi o da Klasik Yunan ve Roma kültürüyle ilgileniyordu ve bu sebeple Sicilya onun hayal gücünü harekete geçirmişti. İngiliz konsolosu ile keşfe çıktıkları sırada, kardeşi Bess'e yazdığı mektupta da bahsettiği üzere, "zamanın bizlere bağışladığı en mükemmel binalardan biri" olan antik Segesta Tapınağı'nı gezme şansı buldular. "Bu kutsal yerde yemek yemenin memnuniyetini yaşadık ve tapınağın tanrılarının şerefine kırmızı şarap sunağı yapmayı da ihmal etmedik. George'a söyle, bir elimde Virgilius eseri diğerinde ise kırmızı şarap şişesi tutarak memnuniyet içerisinde etrafı izlerken ne kadar ilginç göründüğümü bir hayal etsin."¹²²

Bu sefer de Osmanlı yerine İngilizlerin yaşadığı sorunlar nedeniyle ikinci bir gecikme daha yaşadılar. Adair, heyet tercümanı Thomas Barthold'u Sicilya'dan, oradaki İngiliz valisi Sir Alexander Ball ile Osmanlılardan teyit almak için Çanakkale'ye ilerleme konusunu danışmak üzere Malta'ya göndermişti. Stratford görev üzerine tuttuğu günlükte olayın devamını da anlatmıştır, "Bundan birkaç gün sonra Bay Adair'e İngiltere'den gelen bir talimatta Bay Barthold hakkında güvenilir olmadığına dair bilgi aldıkları için memlekete geri gönderilmesi istendi. Bay Adair, onu Malta'dan hemen geri çağırdı ve aynı zamanda gözümüzü onun üzerinden ayırmamamızı istedi. Sir Alexander Ball zaten onunla ilgili benzer şüpheler duyuyor gibiydi bu yüzden bir süredir ona karşı hep tetikteydi. Palermo'dan ayrılmamızdan iki ya da üç gün önce Bay Adair, onu sahte bir görevlendirmeye İngiltere'ye geri gönderdi."¹²³ Görünüşe göre Dışişleri Bakanlığı, Barthold'un Konstantinopolis'teki İngiliz büyükelçiliğinin tercümanı olarak çalıştığı dönemde bir yılı aşkın bir süre boyunca izin almadan ortadan kaybolduğu gerekçesiyle 1799'da Levant Şirketi tarafından görevden alındığını henüz yeni öğrenmiş ya da yeni dikkate almıştı.¹²⁴ Olayın ardından bir şekilde Dışişleri Bakanlığı'nda tekrar görev almış, üstelik Paget'in 1807'deki başarısızlıkla sonuçlanan barış heyetine de katılmıştı.¹²⁵

Palermo'da elçilik heyetine yeni bir asistan katıldı. David Morier, 1784'te İzmir'in ileri gelen İngiliz temsilcilerinden birinin oğlu olarak doğdu. Morier İngiltere'de büyümüşü ve Türkçe bilmiyordu ancak Yanya'daki isyancı Osmanlı valisi [Tepedelenli] Ali Paşa için Yunanistan'a gönderilen, ağabeyinin başkanlığındaki heyette kâtip olarak 3 yıl boyunca hizmet vermek üzere Levant'a geri dönmüşü. Daha sonra Çanakkale Boğaz'ındaki başarısız Paget heyetinde kâtiplik yaptı, ardından Mısır'da görev yaptı ve sonrasında Dışişleri Bakanlığı'ndan gelecek yeni talimatları beklemek üzere Malta'ya gitti.

David Morier ve Stratford Canning, aşağı yukarı aynı yaştaydı ve benzer mazilere sahiptiler. Stratford, Eton'da büyümüşü ve Morier de iki yıl Harrow'da okumuştu. Ayrıca ikisi de kişilik olarak hem dürüst hem de ciddiydi ancak çok farklı mizaçları vardı. Morier herkese karşı anlayışlı ve sevimliyken, Stratford aşırı ciddiyete ve öfke patlamalarına eğilimliydi. Farklılıklarına rağmen hemen arkadaş oldular. Morier, elçilik heyetine katıldıktan bir ay sonra, annesine yazdığı mektupta Stratford için "O, görebileceğiniz en samimi, eğitilmiş hatta yüksek dinî ve ahlaki duygulara sahip genç adam... Daha 21 yaşında, fakat yaşının bütün canlılığıyla beraber aynı zamanda 40 yaşındaki bir erkeği bile onurlandıracak derecede yüksek bir sağduyuya sahip. İleri derecede Yunanca ve Latince biliyor olmasına rağmen bu konuda oldukça mütevazı, ayrıca mizah ve eğlence anlayışı onu harika bir yol arkadaşı yapıyor." demiştir.¹²⁶ Aralarındaki bu dostluk, Konstantinopolis'te yer aldığı bu ilk görev sırasında Stratford'un memleket hasretini hafifletmesi açısından oldukça değerli olacaktı. Morier, Canning'in yıllar sonra anlattığına göre, onun, "daimî dostu" ve "sarsılmaz dayanağı" idi.¹²⁷ Dostlukları 65 yıl sürecekti.

Barthold'la ilgili yaşananlar sebebiyle elçilik heyeti bir süre daha Palermo'da kaldı. Adair, Osmanlılardan gelecek teyit için daha fazla bekleyemeyeceğini ve hemen Çanakkale Boğazı'na doğru ilerleme kararı aldı. Stratford Adair'e talimatlarından sapmaması için âdeta yalvardı ancak büyükelçi son derece kararlıydı. Stratford, George'a yazdığı mektupta, Adair'in hükümetin "sadece

mektubuna değil, ruhuna bağlı kalması gerektiğini ve hükümetin bu konudaki görüş ve hislerini tamamen bildiğini, yani kısacası, bu konuda kararını çoktan verdiğini söyledi.”¹²⁸ Adair, George Canning’e gönderdiği mektupta “her geçen dakikanın büyük önem” taşıdığını ve “Türkiye ile Rusya arasındaki barışı sağlamak için yapılacak arabuluculuğu Fransızlara kaptırmamak” için Çanakkale Boğazı’na doğru ilerlediğini yazdı.¹²⁹

5

Adair’in elçilik heyeti 5 Eylül 1808’de Sicilya’dan ayrıldı ve iki gün sonra Malta’ya ulaştı. Ada kolonisi, Duckworth’un Çanakkale Boğazı’na girmesi ve Şubat 1807’de İngiltere ile savaş hali ilan edilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu’nu terk etmek zorunda kalan İngiliz tebaasıyla doluydu. Heyet, Stratford’un anlattığını göre, Malta’daki kısa süren konaklamaları boyunca “her saat ve her yerde” üzerlerine saldıran “işgüzar konsolos ve cahil tüccar kalabalığı” tarafından çeşitli ticari ve diplomatik bilgileri paylaşımları konusunda sıkıştırılıp sürekli çeşitli ısrarlara maruz kalmıştı. Tüccarların İzmir’den göç etmesi, oradaki birçok temel mahsulün üretimini durdurduğu için artık Malta’dan ithal ediliyordu. Bu nedenle fiyatlar yükseliyor ve Stratford’un da gözlemlediği üzere “birçok maceracı [spekülatör] bu ticaretten büyük servetler elde ediyordu”. “Öyle ki Levant Şirketi’nin en saygın üyelerinden biri bana savaşın devam etmesinin tüccarların çıkarlarına kesinlikle uygun olduğunu söyledi. Bundan sonra memleketleriyle arasındaki fiziki mesafe farkı kadar çıkar farklılıkları da olan bu insanların raporlarına nasıl itibar edilebilir?”¹³⁰ Stratford’un Levantenlerle ilk karşılaşması talihsiz bir deneyim olmuştu. Ancak misyondan önce bile, o zamanki Avrupa seçkinlerinin çoğu gibi, Levantenlere karşı küçümseyici bir tutum sergilediği söylenebilir.

Adair, Malta'daki tecrübelerinden hiç memnun kalmamıştı ve hemen üç gün içerisinde oradan ayrılmaya karar verdi. Elçilik heyeti 10 Eylül 1808'de İngiliz gemisi Saracean'ın refakatindeki Deniz Atı ile Ege'ye oradan da Çanakkale Boğazı'na doğru ilerledi. 23 Eylül'de Çanakkale Boğazı'ndaki Osmanlı kalelerine haber gönderecek kadar yakın olan Doro Burnu'na ulaştılar. Elçiliğin yavaş yavaş önce Bozcaada'ya, ardından da Yeniçeri Burnu'na kadar yaklaşmasına izin verildi.¹³¹ Nihayet Çanakkale'ye gelmişlerdi, ancak zaman açısından henüz Konstantinopolis yolculuklarının yarısı bile tamamlanmamıştı.

* Metinde *Cape Janissary* olarak geçen bu yerden kasıt [Cape Janizary] Yenişehir Burnu olmalıdır. (e.n.)

2. BÖLÜM

KALE-İ SULTANİYE ANTLAŞMASI

1

Adair, barış görüşmeleri için bir Osmanlı temsilcisinin atandığını ve bu amaçla geldiğini tespit edene kadar karaya çıkmasının diplomatik olarak engellendiğini düşünüyordu. Bu nedenle David Morier'e Gelibolu Beyi Mehmed Hakkı Paşa ile görüşmesi talimatını verdi. 27 Eylül 1808'de bir görüşme ayarlandı ve Paşa, Stratford'un görev günlüğünde kaydettiğine göre, Morier'in gece geç saatlerde Çanakkale Boğazı'ndaki Kilitbahir Kalesi'ne nakledilmesini ve "Fransız Elçilerinin dikkatinden kaçmak için kılık değiştirmesini istedi". "Bay Morier ilk başta buna itiraz etti ancak ciddi ısrarlarla karşılaşınca kabul etti."¹³² Ardından iki Osmanlı memuru giyinmesine yardım etmek için gemiye geldi. Morier,

ailesine yazdığı mektupta bu olaydan kısaca bahsetmişti: “beni hantal bir kırmızı tekneye götürüp yaklaşık çeyrek saat boyunca başıma yirmi yardalık muslin sardılar.” Morier’in yanında başına saracakları sarığı tutması için bağlanacak herhangi bir şey yoktu. Ailesine yazdığı mektupta buna da değinen Morier, “görevli Türklerden biri naziklik yaparak, durumun aciliyeti ve kamu hizmeti için gösterdiğim tutkulu gayret dışında hiçbir gücün başıma koymama zorlayamayacağı, kendi saç derisinin (ne mutlu ki başı keldi) pis kokularının sindiği fesini bana ödünç verdi. Fakat en azından, başlığın ters yüzünü çevirerek önlemimi aldım,” diye yazmıştı.¹³³ Ülke için ciddi bir fedakârlık sayılmazdı yine de kendi açısından, göreve bağlılığının derin bir göstergesiydi. Böylece Morier karaya çıktı ve gece bir buçukta “Paşa’yla büyük bir gizlilik içinde tanıştırıldı...”. Oraya vardığında henüz bir Osmanlı temsilcisinin atanmadığı ve Konstantinopolis’ten talimat beklediği için müzakerelerin henüz başlayamayacağını öğrendi. Morier şafak vakti gemiye geri döndü. İki gün sonra yani 29 Eylül’de elçilik uzlaştırmacı bir hamle yaptı. Paşa’ya, İngiltere’nin tek taraflı olarak “Türk ticaretine karşı her türlü düşmanlık eyleminden kaçınmaya” karar verdiğini bildiren yazılı bir not gönderdi. Bu ifade aslında bize İngilizlerin daha önce Osmanlı kıyılarını ablukaya almakla tehdit ettiğini veya bunu zaten yürürlüğe koyduklarını düşündürüyor.¹³⁴ Ayrıca, “İngiliz Heyetinin Şefi, dragoman Bay Pisani’nin gecikmeden gönderilmesini” talep etti.¹³⁵ İngilizler, Barthold’un daha önce görevden alınmasından dolayı ciddi bir Türkçe tercüman eksikliği yaşıyordu.

Bartholomeo Pisani, 30 yılı aşkın bir süredir İngilizlere dragomanlık yapıyordu. 18. yüzyılın başından beri Konstantinopolis’ten İngilizlere dragoman olarak hizmet etmiş, soyu Venedik Girit’ine dayanan Levanten bir aileden geliyordu.¹³⁶ Bartholomeo Pisani, İngilizlerin Çanakkale Boğazı’nı ihlal etmesine tepki olarak son 21 aydır Osmanlı hükümetinin iradesiyle önce Bursa sonrasında da Kütahya’da sürgün hayatı yaşıyordu.¹³⁷ Osmanlılar bazen savaş halinde oldukları devletlerin hizmeti altındaki dragomanları tutuklayıp ya başkentten gönderir ya da hizmet verdikleri büyükelçi

ile Yedikule'ye (beşinci yüzyıldan kalma Theodosius Surları'nın güney ucunda yer alan, bir zamanlar göz alıcı Porta Aurea yani Bizans imparatorlarının Altınkapı geçidinin bulunduğu kaleye) hapsederdi. Ağustos 1787'de Osmanlılar ve Ruslar savaşa girdiğinde, Bartholomeo Pisani'nin ağabeyi, Rus elçiliğinin baş tercümanı Nicolo Pisani, Rusya elçisi Iakov Bulgakov ile birlikte Yedikule'de hapsedilmişti.¹³⁸

2

Adair bir haftalık beklemeden sonra, 11 Ekim 1808'de Stratford'u Hakkı Paşa'yla görüşmesi ve ona Reisülküttab Mehmed Galip Paşa'ya iletmek üzere bir mektup vermesi için karaya gönderdi. Stratford, Hakkı Paşa ile yaptığı görüşmede umut verici bazı bilgiler edindi. Hakkı Paşa, Stratford'un görev günlüğüne kaydettiği üzere "dört gün önce [Konstantinopolis'ten] ayrılan bir Kuryenin Bâbîâli'den bir cevap getirdiğini bildirdi..." Cevap, Paşa'nın kethüdası tarafından yüksek sesle Fransızcaya çevrilirken Stratford da söylenenleri yazıya döküyordu. Mektupta Osmanlı hükümetinin müzakereler için temsilci olarak Mehmed Emin Vahid Efendi'yi atadığı ve kendisinin birkaç gün önce Çanakkale'ye doğru yola çıktığı belirtiliyordu. Buna ek olarak, elçiliğin talebi üzerine dragoman Pisani'nin kendilerine eşlik etmesine Bâbîâli tarafından onay verilmişti.¹³⁹ Ayrıca Paşa, Adair'in mektubunu Mehmed Galip Paşa'ya iletmeyi de kabul etti. Adair mektupta Galip Paşa'ya Tilsit'te Fransa ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları olan Eflak ve Boğdan'ı imparatorluktan bölmek üzere anlaştıklarını hatırlatmıştı. Adair "Bâbîâli hükümeti, bu nedenle, Majesteleri ile barış yapmak için bu elverişli fırsatı kaçırmayacak kadar ferasetlidir" diyerek mektuba devam etmişti.¹⁴⁰

Aldıkları güzel haberlere rağmen temsilcinin hemen gelmesi nedeniyle İngiliz elçiliği birkaç hafta daha belirsizlik içine sürüklenmişti. Adair, Stratford ve tüm elçilik hep birlikte temsilcinin gelmesini bekliyordu. Çanakkale’de gemide mahsur kalmaları ve gecikme üstüne gecikme yaşanması, tüm bu yaşananlar sanki Paget’in geçen yılki görevinin bir tekrarıydı. Stratford, geçen günleri görev günlüğüne şu şekilde kaydetmişti: “Bu süre boyunca Deniz Atı’nda, kıyıdan bu kadar uzak olmanın, sürekli devam eden kötü hava koşullarının, hapsedilmenin ve şiddetli soğğun neden olabileceği her türlü sıkıntı ve mahrumiyete maruz kaldık. Rüzgâr fırtınaları o kadar sık ve şiddetliydi ki, karaya çıkmak gerçekten çok tehlikeliydi.”¹⁴¹

Koşullar ve gecikmeler, genç Stratford’un Osmanlılar hakkındaki ilk izlenimlerini olumsuz yönde etkiliyordu. 19 Ekim 1808’de memleketine gönderdiği mektupta şunları yazdı: “Onların neredeyse hepsi, gururlu, cahil, kurnaz, kıskanç ve zalimdir. Üstlerine yalakalık yapar, denkleriyle tartışır, altındakileri sömürür ve ayırım gözetmeksizin hepsini kandırırlar. Şüphesiz bazı istisnalar da vardır, Konstantinopolis’e vardığımızda onları bulmak için elimden geleni yapacağım.”¹⁴²

27 Ekim’de Osmanlı kalelerinden biri, elçiliğin gemideki doktorunun bir Osmanlı beyiyle ilgilenmesi için ricada bulundu. Doktora, yine Stratford’un kaydettiklerine göre, Adair’in “Türk hükümetinin tuhaf gecikmesinden duyduğu” üzüntüyü ifade eden bir mesaj iletmesi ve “daha fazla gecikme olması durumunda, ne zaman gitmesi gerektiğini bilmediği için, her an geri dönmek zorunda kalabileceğini” söylemesi yönünde talimat verildi”. Ayrıca doktora, [bilgi edinmek için] ağzını arayacak oldukları takdirde, İspanya ile yapılan barışın donanmamızın çoğunu işsiz bırakması nedeniyle, bir İngiliz filusunun çok geçmeden Çanakkale Boğazı’nda görülebileceğini ima etmesi yönünde talimatı verildi.”¹⁴³

İki gün sonra, 29 Ekim’de, İngiliz elçiliğine Galip Paşa tarafından gönderilen ve Osmanlı hükümetinin İngiltere ile barış

yapmak istediğini kesin olarak ifade eden bir mektup gelmişti. Paşanın mektupta ifade ettiğine göre, “Her ne kadar Konstantinopolis’te görevli olan eski elçinin, Rusya ile uyum içinde hareket etme fikri altında uygunsuz ve sebepsiz davranışı, görünüşte bir soğukluğa neden olmuş olsa da... Bâbîâli ile İngiliz Sarayı arasında şimdiye kadar hiçbir düşmanlık yaşanmamıştır.” Bu kısımda Galip Paşa, 1807 Şubat’ında Arbuthnot’un Duckworth ile iş birliği yaparak Çanakkale Boğazı’nı geçip başkente gözdağı vermesine atıfta bulunuluyordu. Osmanlılar doğal olarak bu saldırıdan dolayı hâlâ kızgındı. Ancak Galip Paşa’nın mektubu, Hakkı Paşa’nın Stratford’a verdiği bilgiyi de doğruladı, Vahid Efendi Adair ile görüşmek üzere Osmanlı temsilcisi olarak atanmış ve Çanakkale Boğazı’na gelmek için Konstantinopolis’ten ayrılmıştı.¹⁴⁴

Stratford’un kaydettiğine göre, üç gün sonra “2 Kasım akşamı Bay Adair, Vahid Efendi’den Kale-i Sultaniye’ye vardığını bildiren bir mektup aldı... Ayrıca Dragoman Bay Pisani’nin geldiğini” de öğrenmişlerdi. Pisani ertesi gün elçiliğe katıldı.¹⁴⁵ Pisani’nin gelişi, İngiliz elçiliğinin görüşmeler, belgeler ve gelişmeler için son derece gerek duyduğu tercüman ihtiyacını karşılamış oldu. Osmanlı temsilcisinin gelişi ve Kasım 1808’de Pisani’nin serbest bırakılması, Osmanlıların siyasi olarak barış fikrine eskisinden daha sıcak baktıklarının bir göstergesiydi.

3

Gelgelelim gecikme devam etti. Müzakerelerin başlayacağına dair başka hiçbir belirtme olmadan birkaç hafta daha geçti. Stratford giderek sabırsızlanıyordu. 18 Kasım 1808’de George’a, “İşin ilerlemesini geciktiren bu ülkeye özgü birçok zorluğu hemen kavramak neredeyse imkânsız” olduğunu yazdı. “Herhangi bir işi ni-

hayate erdirmekten nefret eden Türklerin alışılmış ve sistematik yavaşlığı... Öyle ki, işin gecikmeden hızlanmayacağını belirten bir atasözleri bile var. İkinci olarak, onların hiç bitmeyen kurnazlık, kıskançlık ve şüphe sevdaları...” Mektupta sadece Osmanlı hükümeti hedef alınmamış, Levanten tercümanları da Stratford’un gazabına uğramıştı. “Türklerin Avrupa dillerini hor görmeleri ve Avrupalıların Türkçe’yi öğrenmeye değer bir dil olarak görmemeleri nedeniyle iki ülke arasındaki iletişim ancak yoksulluk içinde yetişmiş ve dolayısıyla hem efendilerine itaat eden hem de rüşvete açık olan tercümanlar aracılığıyla gerçekleşebiliyor. Stratford, George’a yazdığı mektupta, “tercümanların dürüstlük duygusu eksikliğinden kaynaklanabilecek sıkıntılar”dan şikâyet ediyordu. “Bildığınız üzere, uzun yıllardır İngiliz elçiliğinin müspet dragomanı olan Bay Pisani bile, en çok çalışma gerektiren görevde olmasına rağmen, muhtemelen İngiltere ile Türkiye arasındaki mevcut düşmanlık durumunun kendileri için barıştan daha elverişli olduğunu açıkça ifade eden bazı Levant tüccarlarıyla olan bağlantıları nedeniyle bu iş için fazla isteksiz görünüyor.”¹⁴⁶

Stratford bu konuda tamamen adaletsiz davranıyordu. Aslında Pisani’nin tüccarlarla çok yakın ilişkisi olduğuna veya herhangi bir şekilde profesyonellikten uzak veya sadakatsiz olduğuna dair hiçbir kanıt, hatta böyle bir iddia bile yoktu. Tam tersi, elçilik ile 30 yılı aşkın bir süreye dayanan resmi hizmet sicili, üstlerinden gelen övgü ve şükranlarla doluydu. Üstelik sadakatinin bedelini bir buçuk yılını sürgünde geçirerek ödemişti.

İki hafta daha hiçbir gelişme olmadan geçti. Stratford, 1 Aralık 1808’de yakınlara George’a “Bu zamana kadar size Konstantinopolis’ten yazmayı ummuştum, ancak şimdiye kadar geçirdiğimiz her gün beraberinde beklenmedik bir gecikme getirdi ve diğer ülkelerdeki en karmaşık işlerin sona erdiği bu zaman dilimi, görünüşe göre, burada sadece işin halledilmesinin önüne yeni engeller konmasına neden oldu...” diye yazarken bir yandan da Pisani’ye yönelik şikâyetlerini yineliyordu: “Son mektubumda, tercüman kullanmanın talihsiz gerekliliği nedeniyle işlerin ilerlemesinin ne kadar engellendiğinden bahsetmiştim. Bay Pisani o zaman-

dan beri rahatsızdı ve hiçbir şey yapmak istemiyordu, sonrasında sağlığına kavuştu ve şimdi o kadar azimli ki Bay Adair'i çileden çıkarıyor... Pisani'nin bize karşı dürüst olmadığını kesinlikle düşünmüyorum ancak zavallı adam bunamaya başladı.”¹⁴⁷

Eton'dan ayrılalı henüz sadece birkaç yıl olan Stratford, muhterem Pisani'nin yeteneklerini, sıkıntılarını, çabalarını ve karakterini takdir edemeyecek kadar dar görüşlü ve toydu. Genel olarak Stratford, dragomanların önemini henüz kavrayamamıştı. Ancak, Napolyon Savaşlarının zirvesinde, tüm kıtanın kaderi dengelere bağlı olduğu, olaylarla dolu ve bir o kadar da önemli görev sırasında deneyim kazanıp büyüdükçe, Stratford tercüman meslektaşlarına değer verecek ve saygı duyacaktı. Stratford'un Konstantinopolis'te geçirdiği sonraki üç buçuk yıl boyunca başardığı her şey Bartholomeo Pisani'nin çabaları sayesinde oldu. Aslında, 49 buçuk yıl boyunca Konstantinopolis'te yaptığı birçok görev sırasında başardığı her şey, birçoğu Bartholomeo Pisani'nin soyundan gelen dragomanların desteğiyle gerçekleşecekti.¹⁴⁸

Stratford'un önyargısı için söylenecek hiçbir şey olmasa da sabırsızlığı kısmen görevin çileden çıkaran gecikmeleriyle açıklanabilir. Adair de karamsardı ve artık sabrı taşmaya başlamıştı. George Canning'e, “Maalesef,” dedi, “hâlen dostane bir sonuca varma umudumu size bildirebileceğim kadar yol alamadık.”¹⁴⁹ 17 Aralık 1808'de Osmanlı temsilcisi Vahid Efendi'ye gönderdiği mektupta, son derece net bir soru yöneltmişti: “Ekselansları, size teklif ettiğim anlaşmanın reddedildiğini varsayarsak, Büyük Britanya'nın, Rusya'nın kendi sınır güvenliği için uygun gördüğü, Bâbiâli'nin egemenliği altındaki herhangi bir toprağı işgal etmesini ve kendi egemenliğinde birleştirmesini engellemek için herhangi bir şekilde veya surette müdahalede bulunacağını düşünüyor musunuz?”¹⁵⁰ Fakat mektuba rağmen Osmanlıların tavrı değişmemişti.

Stratford'un görev günlüğünde kaydettiğine göre “Her gün sulh yolunda yeni engeller çıkıyor gibiydi. Sürekli birbirini izleyen toplantılar yapılıyor ancak başarısızlık sürekli devam ediyordu. Türk Temsilci tarafından tüm olası gecikmeye sebep olacak

gerekçeler sahnede idi. Saçma iddialar ileri sürüldü, geri çekildi ve yeniden gündeme getirildi – diplomasının en önemsiz ve geleneksel biçimleri boş ve sıkıcı tartışmaların konusu oldu... Toplantı zamanları arasındaki aralıklar bile çeşitli bahanelerle uzatıldı ve işlerin ilerlemesini geciktirmek için Konstantinopolis'e müracaat edildi."¹⁵¹

Osmanlıların gecikme için bazı anlaşılır sebepleri vardı. Hâlâ Konstantinopolis'teki isyanlarla ve Ruslara karşı 1806'da başlayan savaşla mücadele ediyorlardı. İngiltere'nin başkentlerini işgal etme girişimi daha önceki yıl gerçekleşmişti ve birçok Osmanlı devlet adamı İngilizlere şüpheyile yaklaşmaya devam ediyordu. Ayrıca müzakeredeki pozisyonlarını güçlendirmek amacıyla Elçiliği Çanakkale Boğazı'nda bekletmeleri son derece stratejik bir hamleydi. Ancak ertelemeler yüzünden, aynı zamanda İngiliz Elçiliğini ve Fransa'ya karşı İngiliz desteğinin umutlarını kaybetme riskiyle de karşı karşıya kaldılar.

Sonunda Adair'in sabrı taşıtı veya gerçek bir eylemin gerekli olduğuna karar verdi. 30 Aralık'ta öfkeli bir şekilde Vahid Efendi ile buluşmak için karaya çıktı ve doğrudan anlaşmanın hemen kabul edilmemesi halinde müzakereleri keseceğini ve memleketine yelken açacağını söyledi. Vahid Efendi'nin yanıtı Adair tarafından George Canning'e şu şekilde aktarılmıştır: "Eğer barış anlaşması imzalanmazsa... Yitik bir adam olacağını ve İngiltere'ye sığınması gerekeceğini söyledi."¹⁵² Bunun üzerine kısa süre içinde anlaşma sağlandı. Stratford bu dramatik ânı bütün ayrıntılarıyla anlatmıştı: "Sabrın ve bütün barış umutlarının tükendiği, yelkenlerin açıldığı, dragomanların görevden alındığı, her şeyin sona erdiği, yola çıkmamız için tüm hazırlıkların tamamlandığı ve hatta Fransız Konsolosu'nun hayali bir zaferin tadını çıkarmak için açıldaki teknesine kürek çektiği 1 Ocak günü Vahid Efendi nihayet harekete geçti."¹⁵³

5 Ocak 1809'da imzalanan Kale-i Sultaniye'nin –anlaşma zamanla böyle anılmaya başlandı– maddeleri, İngilizler ile Osmanlılar arasındaki pratik ilişkilerin yanı sıra, dönemin Avrupa diplomasisinin başlıca sorunlarının da bir portresini sunuyor. Anlaşmanın temel stratejik yönü beş gizli maddede yer alıyordu. Bunlardan ilk üçünde, Fransızlara karşı Osmanlılara İngilizlerin şartlı askeri desteği detaylandırılıyordu. İlk maddede yer aldığı üzere “Fransa haksız yere Bâbiâli'ye savaş açacak veya ona karşı herhangi bir tehditte bulunacak olduğu takdirde Majesteleri, İngiltere'nin Onurlu Kralı, Bâbiâli'ye destek sağlamak için tüm dikkatini ve ilgisini ortaya koyacaktır..” Bu taahhüt edilen desteğin hususi askeri yönleri, ilk üç gizli maddede dile getirildi. Dördüncü maddeye göre ise İngiltere'nin Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce barış yapması halinde, İngiltere'nin arabuluculuk yaparak diğer iki ülke arasında barış sağlayacağını ve bu barış “Bâbiâli'nin şerefine yakışır ve faydalı olacak ve Osmanlı topraklarının bağımsızlığını ve bütünlüğünü taahhüt edecektir”.¹⁵⁴ Bu dört gizli madde, İngilizlerin Osmanlıların müşkül stratejik konumundan dolayı verdiği tavizlerdi.

Osmanlıların bir başka stratejik kaygısı, antlaşmanın 11. maddesinde somutlaştırıldı: “Osmanlı İmparatorluğu'nun kadim nizamının” tasdik edilmesi.¹⁵⁵ Bu, Türk Boğazları'ndan, Çanakkale ve İstanbul, herhangi bir yabancı savaş gemisinin geçişinin yasaklanmasıydı. Bu madde ile Osmanlılar, Rusların daha önceki antlaşmalarla elde ettiği Boğazlar'dan geçiş hakkının kaldırılması için İngiliz desteğini kazandılar. Ayrıca bu şekilde Osmanlıların bu ‘kadim nizamı’ ilk defa Batılı bir güç tarafından resmi olarak tanınmış oldu.¹⁵⁶ Yine 11. madde ile Osmanlılar, iki yıldan daha kısa bir süre önce yaptıkları gibi, Boğazları tekrar ihlal etmeyeceklerine dair doğrudan bir İngiliz taahhüdü aldılar.

“Boğazlar Sorunu” –Türk boğazlarının kontrolü ve yabancı güçlerin boğazlardan geçme hakları– Avrupa diplomasisinin eski

bir endişesiydi. Öyle ki tarihçi A. C. Wood'a göre, daha 1686'da Türklerin Fransız elçiye, "Sultan Euxine'ye [Karadeniz'e] girilmesine izin vermektense haremın kapılarını yabancılara açmayı yeğler" demeleriyle bu durum oldukça açık bir şekilde ifade edilmişti.¹⁵⁷ Bu benzetme 1700 yılında, Wood'un da keşfettiği gibi, Türklerin Ruslara verdiği mesajda da tekrarlanmıştı: "Padişah, Karadeniz'i yabancılardan giremeyeceği mahremi olarak kabul eder; o, hareme kapatılmış, yabancılardan gizlenmiş bir bakiredir ve diğer milletlerin bu iç denizde gezinmesine izin vermektense onlarla savaşmayı tercih eder."¹⁵⁸ Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın başlarından itibaren Boğazlar Sorunu Avrupa'nın en önemli diplomatik ve stratejik sorunlarından biri haline gelecek, Kırım Harbi ve ardından I. Dünya Savaşı sebebiyle de öyle kalacaktı.

Anlaşmasının en uzun ve belki de en ilginç kısmı 9. madde idi. Madde, Levanten Osmanlı tebaasına diplomatik statü vererek onları dragoman veya konsolos olarak çalıştırabilmeleri için Batılı ülkelerin elçiliklerine "berat"ın verilmesiyle ilgiliydi. Maddede, İngiliz dragomanlarının sayısı "ihtiyaç duyulduğu" kadarıyla sınırlandırılmış ve İngilizler, "görevde yer almayan kişilere" ve "esnaf veya banker sınıfından herhangi bir kişiye, halka açık pazarlardaki herhangi bir dükkân sahibine, imalatçıya veya bu tanım altındaki herhangi bir alanla uğraşan kimseye" berat verilmeyeceğini onaylamıştı.¹⁵⁹

Osmanlılar uzun zamandır Batılı elçilerin yozlaşmış berat satışları yüzünden oldukça endişeliydi. *İslâm Ansiklopedisi*'nin 1960 baskısında anlatıldığı gibi, "Bu beratlar, kapitülasyonlar sayesinde kazandıkları haklarını kötüye kullanan Avrupalı diplomatik heyetler tarafından dağıtıldı." "Başlangıçta yerel olarak işe alınan konsolosluk memurları ve acenteleri için tasarlanmıştı ancak sonrasında artan sayıdaki yerel tüccarlara satıldı ya da verildi, bu sayede ayrıcalıklı ve korumalı bir statü elde edebildiler."¹⁶⁰ Bu statüdekiler Osmanlı hukukunun ve vergilerinin önemli bir kısmından muaf sayıldığı için birçok Osmanlı Levanten tüccarı berat almak konusunda oldukça hevesliydi ve elçiler de berat

satışlarından büyük kâr elde edebiliyordu. Batı elçiliklerinin Osmanlı hükümetinden berat alabilmeleri için bir vesayet ücreti ödemesi ve genellikle yeni bir padişahın tahta çıkması üzerine bu ödemenin tekrarlanması gerekiyordu. Ancak bu ödemelerin miktarı, tüccarların elçilere ödediği ağır rüşvetin yanında çok cüzi bir miktardı. Bu ve diğer yollarla, elçiler gelirlerini önemli ölçüde arttırdı ve bu makam, özel sermaye yaratmaya yönelik gayri resmi imkânlarıyla bütün Avrupada ün kazandı.

Osmanlı tüccarları arasında çoğalan berat sayısı yüzbinlere ulaşınca Osmanlı vergi gelirlerinde düşüşler meydana geldi ve dolayısıyla kendi vatandaşları üzerindeki egemenlikleri kısıtlanmış oldu.¹⁶¹ Osmanlılar bu nedenle 1790'lerde III. Selim tarafından beratlardaki yolsuzlukları azaltmaya yönelik ciddi girişimler başlatıldı.¹⁶²

Antlaşmanın 5. gizli maddesinde, bu sefer İngiliz hükümetinden Osmanlılara yönelik, bir başka gizli diplomatik ödeme türü ele alınmıştı. Diğer dört gizli maddeden ayrı olarak yazılmış ve imzalanan bu beşinci gizli madde şöyle buyuruyor: "Majesteleri, İngiltere'nin Saygıdeğer Kralı, dostluğunu tasdik etmek üzere, antlaşmanın imzalanmasını takip eden 6 ayın sonunda üç yüz bin sterlin veya on bin iki yüz kese Türk parasını destek olmak amacıyla iki ay taksitle yüce Osmanlı devletine vermeyi taahhüt etmektedir..."¹⁶³

Adair, hükümetine, antlaşmanın geri kalanını koruyarak, ileride söz konusu ödemedен kurtulma olanağını sağlamak için bu maddeyi diğer dört gizli maddeden ayrı olarak hazırladı ve imzaladı. 6 Ocak 1809'da George Canning'e gönderdiği mektupta, biraz da övünerek, durumu şöyle açıklamıştır: "300.000 sterlinlik bir yardımla ilgili ayrı madde tamamen isteğe bağlıdır ve bu konuda Türk temsilciye o kadar kesin bir şekilde ifade ettim ki, Majestelerinin Hükümeti maddenin onayını reddetmekte hiçbir zorluk çekmeyecektir."¹⁶⁴

Ne yazık ki bu ayrı beşinci gizli madde Adair'in sandığı kadar "mükemmel" bir şekilde kaleme alınmadı. Diğer dört gizli

madde İngilizlerin Osmanlılara verdiği askeri desteğin, onların Fransa tarafından “haksız yere” saldırıya uğramalarına veya tehdit edilmelerine bağlı olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklıyordu. Ancak beşinci gizli madde ise İngilizlerin Osmanlılara tamamen koşulsuz bir mali destek sağlayacağını sözünü veriyordu. İngiliz hükümetinin niyeti kesinlikle bu değildi. Haberi alan George Canning, Adair’e bu konuyla ilgili sert bir dönüş yaptı. Adair’in “ihmalini” doğrudan eleştirdi ve hükümetin aslında Osmanlılara “maddi yardım” sağlamaya “sadece ve sadece Fransa tarafından Bâbîâlî’ye karşı bir savaş ilan edilmesi durumunda” istekli olduğunu açıkladı ve “Dolayısıyla, Majesteleri, bu olay fiilen meydana gelmedikçe, bu maddenin onayını teati için sunmamanızdan memnuniyet duyacaktır” diye ekledi.¹⁶⁵

George Canning, antlaşmanın beşinci gizli maddesine ilişkin Adair’in “ihmaline” rağmen, “Antlaşmanın geliştirilme süreci ve sonunda mutabakat sağlanan maddeleri göz önünde bulundururca, sürecin getirdiği tüm güçlükler ve gecikmeler altında gösterdiği kararlılık, sabır ve azmi” takdir ettiğini Adair’e aktarmayı uygun buldu.¹⁶⁶ Yurtdışındaki elçilere genellikle bir antlaşmanın veya bir vazifenin sonunda dile getirilen biraz standart bir ifade olsa da, George Canning’in Adair’e gönderdiği bu mesaj, muhtemelen onun gerçek onayını yansıtıyordu. Zira Kale-i Sultaniye Antlaşması, Adair’in gayreti sayesinde kritik bir zamanda başarıyla sonuçlanmıştı. Bunun dışında Stratford’un 7 Ocak 1809’da gönderdiği içten mektup da George’un böyle düşünmesini sağlamış olabilir. Stratford mektupta Adair’in durumunu şu şekilde aktarmıştı: “Keşke Bay Adair’in sarf ettiği emeği kelimelerle ifade edebilseydim. Başından sonuna kadar aralıksız çabalarına ve mücadele etmek zorunda olduğu birçok zorluğa tanık oldum, ona çok şey borçlu olduğunuzu söylememe izin verin. Müzakere onun yönetimi ve aldığı riskler sayesinde başlayabildi; [onun gösterdiği] en üst düzeydeki gayret, öfke ve azim dışında hiçbir şey [bu] meseleyi başarıyla nihayete erdirmek için yeterli olmazdı.”¹⁶⁷ Stratford, Adair’den diplomasi hakkında şimdiden pek çok şey öğrenmişti ve öğreneceği daha nice şeyler vardı.

Stratford'un kendisi hakkında da hâlâ daha öğreneceği çok şey vardı. Konstantinopolis'teki siyasi karışıklıklar ve Ruslara karşı Prenslikler'de süren savaş da dâhil olmak üzere, Osmanlı yetkililerinin yaşanan gecikme için bazı mantıklı nedenleri vardı. Ne de olsa gecikme diplomasinin temel unsurlarından biriydi. Ancak genç Stratford, kendisine yabancı olan usuller ve bakış açıları konusunda fena halde anlayışsızdı. Zihninde ve memleketine yazdığı mektuplarda Osmanlıları âdeta aşağılıyordu.

Barış sağlanmış olsa da gecikmeler devam etti ve Stratford'un deyimiyle, "Konstantinopolis'e gitmek en az antlaşmanın kendisi kadar çok sorun ve tartışmaya yol açtı."¹⁶⁸ İngiliz gemisinin boğazı geçebilmesi için başkentteki Osmanlı hükümetinin özel bir izin vermesi gerekiyordu. Adair bu sebeple Morier'i 7 Ocak 1809'da kara yoluyla Konstantinopolis'e gönderdi. 11 Ocak 1809'da Konstantinopolis'e varmasının ardından Morier'in bu kez de 2 hafta boyunca çıkacak izni beklemesi gerekiyordu.¹⁶⁹ Tam bu dönemde bir gün geminin güvertesinde volta attıkları sırada Adair birden Stratford'a dönüp, "antlaşmanın teatisinden sonra Kral'ın Konstantinopolis'teki büyükelçisi olacağını, ancak orada kalmak yerine Viyana'ya gideceğini" söyledi. Stratford, aralarında geçen bu diyalogu yıllar sonra şu şekilde anlatmıştı: "Daha sonra elçiliğe orta elçi olarak atanmayı isteyip istemediğimi sordu, yani bu da onun ayrılışının ardından bir süre elçiliğin kararlarına benim yön verebileceğim anlamına geliyordu." Stratford bu çıkış karşısında çok şaşırılmıştı. Bu göreve atanmayı hiç istememişti ve barış antlaşmasının sonuçlanması, yakında eve dönebileceği ve Cambridge'deki eğitimine devam edebileceğine dair umudu arttırmıştı.

Adair'e teşekkür etti ve "söz konusu bu diplomatik mevki tek-lifi, benim lehime sonuçlanacak olursa, beni sadece tercih ettiğim çizgiden uzaklaştıracaktır," diyerek kibarca reddetti.¹⁷⁰ Görünüşe bakılırsa Stratford'un henüz Adair'in bu teklifi yineleyeceği

ve George tarafından da güçlü bir şekilde destekleneceğine dair hiçbir fikri yoktu. Kıtaların ve zamanın kesiştiği Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın girişinde beklerken Stratford Canning, farkında olmadan uluslararası ve tarihî şöhretinin yıllarca sürecektir olan bireysel zorlukların eşliğinde duruyordu.

25 Ocak 1809'da İngiliz büyükelçiliğine nihayet Çanakkale kalelerini geçme ve boğazdan yukarıya doğru ilerleme izni verildi. Ertesi gün gemiler memleketten ayrıldıktan tam yedi ay sonra, Konstantinopolis'e ulaştı.¹⁷¹ Böylece Stratford'un diplomasi kariyeri başlamıştı ve Cambridge'deki eğitim hayatına asla geri dönmeyecekti.

3. BÖLÜM

KONSTANTİNOPOLİS'TE MAHSUR

1

Bugün bile, Konstantinopolis'in o ilk görüntüsünden daha unutulmaz olan çok az manzara vardır. Bu durum her devir için geçerlidir. Edward Lear, Canning'le beraber Boğaz'da geçirdiği 6 haftanın sonunda, 1 Ağustos 1848'de gemiyle Konstantinopolis'e gelirken yaşadığı tecrübeyi "Kesinlikle hiçbir şehir yaklaştığınızda bu kadar güzel olamaz, [güzelliği] benim tahmin ettiğimin çok ötesindeydi" diyerek ifade etmişti. "Vapur ilerledikçe, harap duvarların, devasa kubbelerin ve ihtişamlı beyaz minarelerin o muhteşem selvi, çam ve çınar ağaçlarıyla beraber oluşturduğu görüntü gerçekten muazzamdı"¹⁷² sözleriyle ifade ediyordu.

Stratford, 26 Ocak 1809'da şehre ilk adımını attığında da ben-

zer duyguları yaşamıştı. Birkaç hafta sonra memlekete gönderdiği mektupta Konstantinopolis'e gelişi ve oradaki ilk izlenimleri hakkında şöyle yazdı: "Şehrin görkemi, elbiselerin çeşitliliği ve tıpkı Homeros ve Virgilius'un bahsettiği o farklı dillerin türlü tonlardaki tınısı, hepsi o kadar etkileyiciydi ki." "Görgü kuralları, yaşam biçimleri, dükkânlar, pazarlar, camiler ve kasvetli mezarlıklar"dan o kadar etkilenmişti ki yerel bir Rum sanatçıyı cübbeleri ve başlıklarını kuşanmış devlet görevlilerinin eskizleri de dâhil olmak üzere çeşitli sahnelerden oluşan geniş bir seri resmetmesi için görevlendirdi.¹⁷³ Stratford, 1809 ve 1810'da çizilen bu resimleri tüm hayatı boyunca sakladı. Bu resimler, ölümünden on beş yıl sonra, 1895'te, ailesi tarafından eserlerin hâlâ saklandığı Victoria ve Albert Müzesi'nin öncülü olan South Kensington Müzesi'ne satıldı. Rum ressamın kimliği ise hâlâ daha bilinmiyor. Küratör Charles Newton tarafından tarif edildiği üzere, "Rum sanatçının, Sultan ve onun devlet adamlarından bir bıçak bileyiciye kadar seksen altı tek figürlü kostüm ve otuz dokuz adet görgü, gelenek, mimari ve topoğrafya imgesini gösteren resimleri, Batı kültüründen henüz pek etkilenmemiş olan Türkiye'ye son bir bakışı temsil etmesi nedeniyle mühimdir. Canning, sıkıcı Batı kültürü ile harmanlanmamış gerçek Doğu ihtişamının son günlerini kayıt altında aldığı farkında değildi."

Bu büyüleyici eserler arasında, o zamanlar gayrimüslimler tarafından nadiren de olsa hâlâ ziyaret edilen, Ayasofya camisinin geniş ve detaylı iç mekânı; Rufai veya uluyan dervişleri; muhtemelen Süleymaniye'deki çukurda, Newton'un tanımına göre, "başörtülü hanımların huzurunda" bir güreş müsabakası ve "Sultan Mahmud'un cuma namazına giderken saraydan alayla ayrıldığı, Solakların tüylü başlıklarının, saray muhafızları ve bazı devlet adamlarının" resmedildiği tasvirleri yer alıyor.¹⁷⁴ Yine koleksiyonda bulunan bir başka eser, Topkapı Saray'ının Divan meydanı olarak bilinen ikinci avlusunda, Bâbüsselâm'ın içindeki sundurmanın orijinal tasarımlarını ve renklerini de içeren, ulufe almak için itişip kakışan Yeniçerilerin şimdiye kadar yapılmış en gerçekçi tasviridir. Ayrıca, Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusu yani En-

derun'da yer alan Arz Odası'nda, Sultan'ın tahtında oturduğu bir tasvir ve Sultan'ın yemekleri ve çorbasının lüks bir kaşık eşliğinde kendisine takdimini ve pek çok memur ve zanaatkârın, mesleklerinin ve giysilerinin ender bir tasvirini sunan ince ayrıntılara sahip çalışmalar da vardır. Koleksiyonun içinde ayrıca cami, çeşme, çarşı, kahvehane; Osmanlı kılıçları, yerel mimari ve Bizans Hipodromu'ndakiler de dâhil olmak üzere şehrin anıtları üzerine eşsiz çalışmalar da mevcut. Manzara görüntüleri olarak ise Avrupa kıyısındaki Büyükdere köyü ve Asya'daki Yuşa Tepesi de dâhil olmak üzere Boğaz'ın kuzeyden Karadeniz'e açılışının panoramik bir görüntüsü; tutuklandıklarında hapsedildikleri Yedikule'nin panoraması, elçiliklerin bulunduğu Pera'ya giderken çıkılan Topthane'den Boğaz'ın panoraması ve muhtemelen Fransız büyükelçiliğinin girişine yaklaşan bir Osmanlı heyetini tasvir eden, Rue de Pera'nın bilinen tek on dokuzuncu yüzyıl tablosu yer almaktadır. Koleksiyonda ayrıca Kaimmakam'ın –büyük ihtimalle Stratford Canning olan– Avrupalı bir yetkiliyle görüşmesini tasvir eden bir başka muazzam çalışma da bulunuyor.¹⁷⁵

Birkaç resmin ön planında, biri Avrupalı, biri Ermeni ve diğer biri de Osmanlı askeri gibi giyinmiş üç figür tekrarlanıyor. Bu figürler muhtemelen Stratford'un kendisini ve şehirde dolaşırken ona eşlik eden tercüman veya rehber ile Yeniçeri muhafızını temsil ediyor.¹⁷⁶ Rum sanatçının tüm resimleri fotografik bir kalitede sayılacak kadar gerçekçi, renkli, ayrıntılı ve kusursuzdur. Stratford, hayatının devamında ve memleketine döndüğü zaman geriye dönüp orada geçirdiği günleri yâd edebilmek için, şehrin suluboyayla yapılmış, bazısında kendi suretini de dâhil ettirdiği, âdeta bir dizi şipşak fotoğrafını çizdirmişti.

Charles Newton'a göre resimlerden anlaşıldığı üzere "Etrafındaki günlük hayat sahneleri Canning'i derinden etkilemişti, egzotik tören tarzı ve muhteşem ipekler muhtemelen Hackney'deki gençliğinin kasvetli günleri ve Eton'daki sakinliğin tam tersiydi." Resimler, yine Newton'un ifade ettiği üzere, henüz "İngiliz buhar makineleri, Fransız modası ve Alman militarizmi" gibi Batılı unsurların ve "Sultan'ın memurlarının, özellikle hadımların üze-

rinde çok tuhaf görünen ‘İstanbul’ diğeri adıyla Avrupa frakı, gibi genellikle korkunç derecede uyumsuz olan” kıyafetlerin benimsenmediği Osmanlı yaşamının eşsiz ve canlı bir kaydı olması açısından da son derece önemliydi.¹⁷⁷

2

Stratford Konstantinopolis’e, Osmanlı İmparatorluğu’nun bağımsız bir devlet olarak varlığının tehdit altında olduğu ve bu zorluğun üstesinden gelmek için kapsamlı bir reform rotası belirlemeye çalıştığı, oldukça kritik bir dönemde gelmişti.

Osmanlı İmparatorluğu, 1699’da ikinci kez Viyana kapılarına kadar ilerlemesinden sonraki yıllarda, Azak denizi ve stratejik açıdan hayati önem taşıyan Taganrog’daki Don nehrinin ağzı, Kuban bölgesi, Kırım ve Dinyester nehrinin batısındaki bölgeler de dâhil Karadeniz’in bütün kuzey kıyısını Ruslara kaybetmişti. Stratford’un gelişi sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nun toprakları Kuzey Afrika’dan bütün Yakın Doğu boyunca İran’a, bütün Arap Yarımadası’na; Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Sırbistan da dâhil olmak üzere Dalmaçya’ya kadar uzanıyordu. Bu bölgelerin birçoğu muhtemelen Fransız Devrimi’nin yaydığı ulus düşüncesinden esinlenerek özerklik iddiasında bulunmaya başlamıştı.

Osmanlılar, Ruslarla yaşadıkları yıkıcı savaş sonucunda 1774’te Küçük Kaynarca Antlaşması’nın ağır şartlarını kabul etmek zorunda kalmalarının ardından yeni reformlar getirmeye karar vermişti. Aynı dönemde Avrupalıların Lehistan’ı parçalara

* Sultan Abdülmecid zamanında sivil memurlar için resmî kıyafet olarak kabul edilip Sultan Aziz devrinde de giyilen, içinde kolalı yakalı bulunan dik ve düz yakalı, göğsü kapalı, boyu redingot gibi diz kapağına kadar inen, yaka altından bele kadar tek sıralı beş-altı düğme ile iliklenerek kapanan bir ceket. (y.h.n.)

ayırıldığını gören Osmanlı yöneticileri, kendi devletlerinin de aynı makûs talihi paylaşmasından endişe duyuyorlardı. Bu sebeple askeri ve sosyal alanda reformlar getirmeye başladılar ancak bu yeni uygulamalar âyanlar, yeniçeriler ve eski düzenin muhafızları gibi yerleşik toplum düzenini oluşturan gruplar tarafından ciddi bir dirençle karşılandı.

Stratford, Osmanlı reform hareketinin en hararetli olduğu Ocak 1809'da Konstantinopolis'e gelmişti. İki yıl önce gerçekleşen bir yeniçeri isyanı, Osmanlı reformunun öncüsü Sultan III. Selim'in yanı sıra pek çok devlet adamını ve hatta VI. Mustafa'yı bile ortadan kaldırmıştı. 1808'de, Stratford'un gelişinden sadece birkaç ay önce tahta çıkan Sultan II. Mahmud, reformları yeniçerilerle uzlaşarak devam ettirmeye çalışıyordu.

Stratford'un şehirdeki ilk büyük görevi, saray devrimleri ve reform üzerine Osmanlı siyasi çekişmeleri hakkında araştırma yapmak ve geniş kapsamlı bir rapor hazırlamaktı. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu ve Konstantinopolis'teki Üç İsyan" başlığını taşıyan bu rapor Stratford tarafından 25 Mart 1809'da Adair'e sunuldu. Raporun içeriği Osmanlı devlet adamları, dragomanlar ve elçilikle yakın ilişkiler içinde olan Levantenlerin yanı sıra Konstantinopolis'te ikamet eden İngiliz temsilciler ve diğer yabancılarla arasında geçen konuşmalara dayanıyordu. Bu rapor belki de Konstantinopolis'teki bir Batılı tarafından Osmanlı reformu üzerine kaleme alınmış ilk ciddi çalışmadır. Stratford, Osmanlı reformunun siyasi ve kültürel meselelerinden ve İmparatorluğun modern sanayileşme ve iletişim çağına girmenin zorluklarıyla nasıl mücadele ettiğinin tüm o tarihî süreci karşısında oldukça etkilenmişti.

Stratford'un raporu, son olaylara genel bir bakış sunarak başlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu, 1807'den 1808'e kadar üç yeniçeri isyanı görmüş ve tüm bu isyanlar Sultan II. Mahmud'un tahta çıkmasıyla sonuçlanmıştı. Stratford, ayaklanmaları, 1790'larda Sultan III. Selim döneminde, Batılı askeri kurumların ve diğer temel değişikliklerin benimsenip benimsenmeyeceği konusun-

da başlayan Osmanlı siyasi mücadelelerinin bir tezahürü olarak doğru bir şekilde tanımladı. “Avrupa usullerinin tanıtımına gösterdiği teşvik, ilk olarak gelenekleri konusunda bağnaz olan, yeniliğin her türlüsüne güvensizlikle yaklaşan ve cehaletleri nedeniyle geride kalmışlıklarını gösteren her türlü iyileştirme çabasını küçümseyen yeniçerilerde kuşku uyandırdı.”

Stratford, yeni Sultan II. Mahmud hakkında olumlu düşüncelere sahipti. “Mevcut Padişah, şimdiden makul beklentilerin temelini oluşturmaya yetecek kadar kararlı ve sağduyulu biri olduğuna dair ipuçları verdi.” Büyük Britanya ile barış yapmış, Fransa’ya direnme belirtileri göstermiş ve iç düşmanlarıyla yüzleşmişti. “Yeniçerilerle açıkça konuştu ve onlara dertlerini gidermeye hazır olduğunu, ancak aynı zamanda itaat edilme konusundaki kararlılığını bildirdi.”

Stratford raporun devamında Osmanlı modernleşmesinin neden gerekli olduğunu açıkladı. Batı’da Osmanlı devleti ve toplumunun genel durumunun önceki yüzyılda ciddi bir düşüş yaşadığına dair hâkim bir görüş vardı. Ancak Canning’e göre Osmanlı İmparatorluğu “hiçbir şekilde yabancıların zannettiği kadar umutsuz bir durumda değildi. Ulusal bağımsızlığın kaynakları zarar görmemiştir, sadece zamanın gerekliliklerini karşılayan bir uygulamaya ihtiyaçları vardır. Türkler, önceki fetihlerinin kaynağı olan o yüksek gururları, cesaretleri ve dinî fanatikliklerini henüz kaybetmemiştir.”¹⁷⁸ Stratford, Osmanlı İmparatorluğu’nun hâlâ güçlü ve hatta istikrarlı olduğunu, ancak bunları sağlamak için uyguladığı yöntemlerin durgunluğa yol açtığını ve ülkenin diğer Avrupa güçlerinin hızlı teknolojik ilerlerini yakalamasını engellediği fikrini doğruladı. Osmanlı reformcuları, yüzyıllardır askeri, sosyal ve ekonomik güce sahip olan çeşitli geleneksel toplumsal düzenleri geride bırakılması gerektiğini savundu. Ancak âyanlar ve yeniçeriler gibi bu düzeni temsil edenler değişime karşı direnç gösteriyordu.

Bu siyasi mücadele Batılılar tarafından hâlâ çok az biliniyordu. Canning, raporundan da anlaşıldığı üzere, Konstantinopolis’e

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun tarihinin oldukça önemli bir anında geldiğini anlayacak kadar bilgiliydi. Ayrıca Canning'in raporu, onun bu siyaseti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı kurumlara nasıl uyum sağlayıp sağlamayacağı konusuna ne denli ilgili olduğunu gösteriyordu. Stratford, medeniyetlerin birbirleriyle nasıl harmanlandığını gösteren önemli bir tarihsel süreci gözlemliyordu. İlk başta genellikle teknoloji alışverişi yoluyla, ancak daha sonra fikirlerin etkileşimi yoluyla da gerçekleşen bu süreç, William H. McNeill tarafından "Tarih çarkının ana dişlisi" olarak adlandırıldı.¹⁷⁹ Stratford, Konstantinopolis'te bir tarihe tanıklık ettiğini anlamıştı.

Rapor iyi tetkik edilmiş ve oldukça tarafsızdı, Stratford'un Osmanlıların kabiliyetleri ve yeteneklerine saygı duyduğunu ve onların neye duyduğunun bilincinde olduğunu gösteriyordu. Rapor, Stratford'un memleketine göndermek üzere kaleme aldığı, Osmanlılara karşı düşmanlıkla dolu cümlelerden oluşan duygusal mektuplarının tam tersiydi. Stratford o mektupları kaleme aldığı anda genç ve deneyimsiz, memleketinden uzakta kalmış, ailesi ve arkadaşlarıyla irtibatı kesilmiş ve pek çok yönden onun için zorlayıcı sayılan bir göreve getirilmiş olması nedeniyle oldukça sıkıntılı bir durum içerisindeydi. Osmanlılara karşı, onları medeniyetsiz ve umutsuz olarak gören Batılıların baskın tutumlarından bazılarına sahipti. Ancak Stratford, genç zihninin daha yapıcı bölümlerinde, Osmanlıların yeteneklerini algılamak ve onları insan olarak merak etmek için kendi zorluklarını ve cehaletini aşmayı da başardı. 27 Nisan 1809'da raporunu sunduktan birkaç hafta sonra George'a yazdığı mektupta, "İngiltere'de Türkler hakkında çok yanlış fikirler yürütülüyor" diye yazdı. "Bu muazzam imparatorluğun sahip olduğu muazzam kaynakları ve yerli zenginliği benden çok daha iyi biliyorsunuz".¹⁸⁰ Stratford, Osmanlıları gerçek olanaklara sahip gerçek insanlar olarak gördü. J. B. Bury'nin "ilerleme fikri" olarak adlandırdığı düşünceden çok etkilenmişti ve kendi zamanına göre alışılmadık bir şekilde bu kavramı Osmanlı İmparatorluğu'na uygulayabiliyordu.¹⁸¹ Canning'in daha sonraki Osmanlı reform hareketini destekleme planlarını

ve genel olarak önümüzdeki yarım yüzyıl boyunca ülkeyle derin ilişkisinin entelektüel temellerinden bazılarını burada inceledik. Ancak Stratford'un Osmanlı İmparatorluğu'na karşı duyduğu asıl ilgi elbette İngiltere'nin Hindistan'a giden yolunun güvence altında tutulması ve bu sayede oranın sömürülmesi amacına dayanıyordu.

3

Stratford'un raporunu sunmasından iki hafta sonra, Osmanlılar ve Ruslar arasındaki ateşkes bozuldu ve 5 Nisan 1809'da Tuna Prensliklerinde savaşıma devam ettiler.¹⁸² Adair bu haberi teyit ettirdikten sonra 18 Nisan'da George Canning'e bir bilgilendirme mektubu göndermiş ve Tuna savaşının yeniden başlamasından bu yana "Osmanlı Hükümeti tarafından Majestelerinin maddi yardım sağlaması için çeşitli acil talepler aldım" diye de eklemişti.¹⁸³ Çatışmanın yeniden başlaması, Yusuf Paşa'nın 24 Nisan'da sadarete getirilmesine yol açtı.¹⁸⁴ Osmanlılar ile Ruslar arasındaki savaşın yeniden patlak vermesi İngilizler için bir büyük bir felaketti, zira bu her iki gücü de zayıflatacak ve böylece Fransızların eli güçlenecekti. İngilizler ve Osmanlılar arasındaki ilişkilerin yeniden tesis edilmesinin ardından, Konstantinopolis heyetin ana hedefi Osmanlılar ve Ruslar arasında barışı teşvik etmek olmuştu. Fakat şimdi bu ihtimal ellerinden kayıp gitmiş gibi görünüyordu, hedefsiz kalan Stratford ise Konstantinopolis'e olan coşkusu kaybetmeye ve memleket özlemi duymaya başlamıştı.

Stratford, II. Mahmud'un reformlarına dair umudunu yitirmiş ve tüm süreci, hatta tüm hükümeti, yermeye başlamıştı. 27 Nisan 1809'da George'a şöyle yazdı: "Yerlilerin kişisel niteliklerinin bizzat şahidiyim, bunlar doğru bir şekilde yönetilirse onları

nice düşmana karşı ayakta tutabilecek nitelikler... Ancak hükümet radikal derece kötü... Bu imparatorluğun yıkımı ne kuzeyden ne de güneyden gelecek, zira temeli çürük, yozlaşmanın merkezi hükümetin kendisinde.”¹⁸⁵

Tam bu sıralarda Stratford kendisini muhtemelen daha da kötü hissettirmiş olacak bir şok yaşadı. Robert Adair hâlâ Konstantinopolis’ten ayrılmaya hevesliydi ancak Londra’da onun yerine geçebilecek kimse bulunamadı. Ocak 1809’da Çanakkale Boğazı’nı geçmek için beklerken Adair, Stratford’a elçiliğin liderliğini teklif etmişti, ancak genç adam kibarca reddetmişti. Adair bu sefer, muhtemelen öncesinde George Canning’in de onayını aldığı, yeni bir teklifte bulundu. Buna göre Stratford resmi olarak başkâtip olacak ve Adair’in İngiltere’nin Viyana büyükelçisi olarak Konstantinopolis’ten ayrılmasının ardından ortaelçi unvanıyla buradaki İngiliz elçiliğinin maslahatgüzarı olacaktı.¹⁸⁶ Bunların hepsi 23 yaşındaki biri için duyulmamış bir şeydi. George bu görevlendirmeye ön onay vererek Adair’i yatıştırmış, Stratford adına önemli ve istikrarlı bir meslekte sağlam bir temel oluşturmuş oldu.

Stratford teklife nasıl bir cevap vereceği konusunda emin olamıyordu. Hemen İngiltere’ye dönmeyi ve Cambridge’deki eğitimine devam etmeyi arzuluyordu ve Dışişleri Bakanlığı’nda kariyer yapmak gibi bir isteği de yoktu. Ama George’un bu teklifi kabul etmesini istediğinin farkındaydı. Yakında yerine başkasının getirilmesi umuduyla teklifi kabul ederek Mayıs 1809’da büyükelçiliğin başkâtibi oldu. Konstantinopolis’te kalma ihtimali, Stratford’un giderek hevesini kırıyordu. Elinden Adair ya da kendisinin yerine başka birinin gelmesini ummak dışında bir seçeneği yoktu, zaten o zamana kadar da Konstantinopolis’te kapana kısılmıştı.

David Morier de kendi bulunduğu pozisyondan sıkılmış ve mutsuzdu. Adair’e Tuna Prensliklerindeki harp sahasına gitmeyi ve Osmanlıların safında yer almayı teklif etti. Adair, Morier’in romantik isteğini reddetti, ancak bunun yerine onu oradaki İngiliz

heyetine yardımcı olması için İran'a gönderdi. Morier, 1809 sonbaharında on aylığına İran'a gitti.

Stratford'un heyecanı bir kat daha azalmıştı. 12 Haziran 1809'da kız kardeşi Bess'e uzun ve karamsar bir mektup yazdı. Satırlardan âdeta yalnızlık ve çaresizlik akıyordu:

Anladığım kadarıyla eve dönebileceğime dair pek bir ümidin yok. Ancak seni temin ederim ki burada uzun süre kalmayı kesinlikle düşünmüyorum. Antlaşmanın onaylanması birkaç gün içinde gerçekleşecektir, onayın gelmesinin ardından eve geri döneceğimi düşünüyorum. Dürüst olmak gerekirse yurt dışında kalmaktan çok sıkıldım ve oradaki yokluğum umduğumdan çok daha uzun sürdü. Bir yerin sunduğu yenilikler, ilk başlarda ne kadar eğlenceli olursa olsun, kişinin duyduğu cemiyet ihtiyacını ve arkadaş eksikliğini karşılamıyor. Konstantinopolis, centilmenlerin yaşaması için uygun bir yer değil ve şayet şu anki siyasi koşullar burayı normalden daha ilgi çekici bir hale getirmemiş olsaydı katlanılması imkânsız bir yer olurdu. Ancak, bir ay içinde buradan kurtulma ümidi moralimi yüksek tutuyor. Zamanımın geri kalanını görmeye değer her yeri gezerek geçirmeye çalışacağım.

Yedikule'deki diplomatik hapishaneye yaptığı ziyareti "zindanların ve karanlık geçitlerin tüm dehşetiyle" tarif etti. 20 yıl önce Rus büyükelçisinin tutulduğu hücre kendisine gösterildiğinde, "Islık çalıp cesur görünmeye çalıştım ancak aynı zamanda kendimi hızlı adımlarla kapıya doğru ilerlerken buldum." Mektubunda ayrıca, "Şu andaki en büyük hedefim, Avrupalıların çok nadiren kabul edildiği köle pazarını görmek" demiştir.¹⁸⁷ Genç adam, yabancı bir diplomat olarak hapsedilebileceği bir yeri ziyaret ettiği ve eğer diplomat olmasaydı gayrimüslim bir köle olarak satılabileceği başka bir yeri ziyaret ettikten sonra pek de iyi hissetmemiş olmalı. Stratford'un Konstantinopolis'teki durumundan endişe duyan annesi yazdığı mektupta onu, "Sakin Müslüman olayım deme!" diyerek tembihlemişti.¹⁸⁸

Stratford'un biraz stres atmaya ihtiyacı vardı. Ertesi ay, Temmuz 1809'un sonunda, Anadolu turu yapmak için izin aldı. Bir yeniçeri ve bir Rum rehber eşliğinde at sırtında seyahat etti. Eski Osmanlı başkenti Bursa'da Uludağ'a tırmandı, zirveden Konstan-

tinopolis'teki Topkapı Sarayı'nı görebiliyordu. Ardından İzmir'e seyahat eden Stratford, buradaki deneyimini şöyle aktarıyordu: "Yolda dikkatimi çeken ilk nesnelerden biri, ilkel yapılara ait bir harman yeri idi ve bana Virgilius'un *Georgics*'teki betimlemelerini hatırlattı." Efes'teki antik yerleşim yerlerini tırmandı ve Homeros'un da bahsettiği Kaystros (Küçük Menderes), Kaikos (Bakırçay) ve Maiandros (Büyük Menderes) nehirlerinden geçti. Stratford seyahat boyunca İlyada'yı elinden hiç düşürmemişti. Mekânlar ve metinlerin birbirini tamamladığına inanıyordu. Yaklaşık 70 yıl sonra yayınlanan bir *The Times* yazısına göre, Stratford her zaman "kelimelere tutkuyla bağlı" biri olarak kalacaktı.¹⁸⁹

Bu seyahatler sırasında Stratford, bölgenin önde gelen âyan ailelerinden birinin hanesinde misafir edildi. "Sanki üzerlerinde vahşi bir ihtişam havası vardı... Aksakallı, yumuşak ifadeli, yaşlı ancak zinde bir adam olan bu bey, beni üç tarafı geniş bir divanla çevrili Türk usulü büyük bir salonda karşıladı... Tavırları asil, sakin ve kibardı." Stratford'a tütün çubuğu, kahve ve şerbet ikram etti ve uyuması için bir minder verdi. Orada öğrendiği kadarıyla evine misafir olduğu bu bey öncesinde çok daha saygın biriyken "Sultan Mahmud'un pek çok imtiyazlı lonca ve soylu ailelerden gelen beylerin pahasına baskıcı politikasını gerçekleştirdiğinde, kalburüstü kesimdeki herkes gibi onun da nüfuzu azalmıştı."

Stratford Anadolu gezisinin ardından muhtemelen biraz ferahlamış olmalıydı. Ancak bu yolculuk, Konstantinopolis'e dönmeden önce ziyaret ettiği son yerde tekrardan patlak veren üzüntüsünü dindirememişti. Spil Dağı, tüm klasik efsanelerinin en korkunç hikâyesine, Niobe'nin 14 çocuğunun tanrılar tarafından eritildiği vahşice katledilmesine sahne olmuştu. Stratford'un daha sonra hatıratında belirttiğine göre Yunanlar, dağın eteğinde sık sık yağan yağmurların "mutsuz annenin gözyaşlarını" temsil ettiğine inanıyorlardı.¹⁹⁰

David Morier, 1809 Ağustos'unun sonunda İran'a gitmişti. Aradan aylar geçmiş, Stratford yakın arkadaşının da yokluğun-

da tekrar umutsuzluğa kapılmıştı. “Hayal gücünün saltanatı pek kısaymış!” diye yazmıştı eve. “Bir iki ay ya geçti ya geçmedi, yenilikler bitti, merakım şimdiden dindi. Görülecek her şeyi gördüm, daha fazlasını görmeye de hiç hevesim yok. Güzelce vakit geçirebileceğimiz herhangi bir cemiyet ortamı olsaydı şayet bu temaşanın sona ermesinden üzüntü duymazdım... Ancak burada yalnızız, âdeta onurlu bir sürgün hayatı yaşıyoruz. Birkaç İngiliz, Avusturya, İspanyol ve İsveç diplomatı –ki onların da muhabbeti pek iç açıcı sayılmaz– dışında resmen Avrupa’nın tüm çerçöpü burada toplanmış.”¹⁹¹

“Kalbim orada değildi” diyordu yıllar sonra o günlerden bahsederken. “Diplomat olmak gibi bir isteğim yoktu. Zevklerim, umutlarım, beklentilerim evdeydi, anavatanımda, o devasa şehirde, aydınlanmış yasaların, uygarlaştırıcı gücün ve büyük çözümler ve hırsın en asil mükâfatları için yapılan o mücadelenin merkezinde.”¹⁹² Stratford hâlâ memleketine dönüp eğitime devam etmeyi ve Parlamento’da görev almayı arzuluyordu. Morier, 7 Kasım 1809’da İran’dan gönderdiği bir mektupta Canning’in durumunu net bir şekilde özetledi: “Sevgili dostum, hangi deli Konstantinopolis’teki yerini almaya razı olur? Bu yüzden Tanrı sana merhamet edene kadar orada kalmalısın.”¹⁹³

4

Ertesi hafta Stratford, bir süredir kendisinden gizlenen o korkunç haberi bir Fransız gazetesinden öğrendi. 21 Eylül 1809’da George Canning, kabine entrikaları yüzünden meslektaş Castlereagh ile bir düelloya tutuşmuştu. Habere göre, George sadece bacağından hafif bir şekilde yaralanmıştı. Ancak bu skandal onu dışişleri bakanlığından istifa etmeye zorlamıştı. Stratford, 14 Kasım 1809’da

George'a şöyle yazdı: "Tanrı'ya bunun gerçek olmaması için dua ediyorum fakat eğer öyleyse, gerçekten çok bedbaht olacağım... Eğer beni bu konuda aydınlatabilirsen, cevabın olumlu ya da olumsuz olsa bile, gerçekten minnettar olurum."¹⁹⁴

Haberin yıkıcılığı ve düelloya dair detayların henüz teyit edilmemiş olmasının yarattığı stres Stratford için sarsıcı olmuş ve Konstantinopolis'te hissettiği yalnızlığı daha da derinleştirmiş olmalı. Muhtemelen Stratford hem akıl hocasını hem manevi babasını hem de hükümetin tepesinde yer alan siyasi bağlantısını kaybetmenin endişesini duyuyordu. Her şeyi bir kenara atıp Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmayı ve Londra'ya geri dönmeyi düşünmüş olmalı.

Stratford sonunda Dışişleri Bakanlığı'nda kâtip olarak görev yapan ve ileride bakanlıkta müsteşar olacak olan arkadaşı Joseph Planta'dan bir mektup aldı. Planta, George Canning'in ciddi şekilde yaralanmadığını, ancak gerçekten de görevden ayrıldığını doğruladı. "Durumunla ilgili sana bir mektup yazacaktım. Tüm akrabalarına ve arkadaşlarına duygusal davranmaman konusunda seni ikna etmelerini tembihliyor. Şu andaki durum senin için ne kadar tatsız olursa olsun, bulunduğun yerde kalmanı ve elçiliğin görevlerini sessizce yerine getirmekle meşgul olmanı istiyor."¹⁹⁵

George, 9 Ekim 1809'da Stratford'a gönderdiği babacan bir mektupla Stratford'un aklını çelmeyi başardı: "Gelecekte sana destek olacak gücüm olur mu emin değilim. Şayet eğer sana arka çıkamazsam, ülkeneye faydalı olabileceğin, dostların ve kendin için itibar sağlayabileceğin bir mesleğin var. Bu kadar çabuk pes etmemelisin."¹⁹⁶ Stratford, sevgili kuzeni ve akıl hocasının tavsiyesine uydu, Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmadı ve Konstantinopolis'teki görevine devam etti. Sonraki zamanlarda kız kardeşi Bess'e yazdığı bir mektupta kendini felsefi olarak teselli edişini görebiliyoruz: "Bu hayatta çoğu zaman nedenini bilmeden itaat etmeye ve kaderimizi kendi aklımızla değil de başkalarının tavsiyeleriyle şekillendirmek zorunda kalıyoruz."¹⁹⁷

Stratford her ne kadar George'un isteklerine boyun eğmiş olsa da ona cevaben yazdığı mektupta kırıncılığını belli etmekten kendini alıkoyamadı: "Toplumdan ve yaşitlarımından bu kadar uzun süre dışlanmış olmanın dezavantajı üzerine düşünerek canımı sıkımmaya çalışacağım..." Mektubun devamında bu kararından vazgeçebileceğini de net bir şekilde ifade etti: "Bay Adair gidene kadar burada sessizce kalacağım. Muhtemelen şubat ayının sonunda ayrılacaktır. O gittikten sonra ben de ilk fırsatta sağlık sorunları nedeniyle İngiltere'ye dönmek için izin alacağım."¹⁹⁸ Fakat Stratford Adair'in Temmuz 1810'a ertelenen gidişini bile beklemedi.¹⁹⁹ 6 Şubat 1810'da Adair, Dışişleri Bakanlığı'na Stratford'un sağlık sorunları nedeniyle görevden alınmayı istediğine dair bir yazı gönderdi.²⁰⁰

Stratford'un bu talebi boş değildi. 1800-1802 yılları arasında Konstantinopolis'i ziyaret eden İngiliz gezgin E. D. Clarke şunları gözlemlemişti:

İngilizler için hastalığın kaçınılmaz sonuçları... O dönemler başkentte ikamet edip de aralıklı ateş nöbetleri geçirmemiş neredeyse tek bir hemşerimiz bile yoktu... Konstantinopolis, ikliminin iniş çıkışlarına alışacak kadar uzun bir süre boyunca orada yaşamamış kişiler için asla sağlıklı bir ikamet yeri değildir. Boğaz yoluyla Karadeniz ve Marmara Denizi'nden esen rüzgârlar nedeniyle yaşanan ani sıcaklık değişimleri bu tür kişileri cereyanda kalmanın en ölümcül hastalıklara maruz bırakır, diğer ülkelerde yaşayan insanlardan sadece birkaçı bu hastalıklar hakkında bilgi sahibidir.²⁰¹

Stratford'un sağlık gerekçesiyle görevden alınma talebi hiçbir zaman kabul edilmedi. Morier'in de söylediği gibi gerçekten Konstantinopolis'te mahsur kaldı. Geleceğin usta diplomatı Konstantinopolis'i terk etmek ve Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmak için elinden gelen her şeyi yapmış fakat tüm çabaları başarısız sonuçlanmıştı.

George Canning'ın Dışişleri Bakanı olarak halefi, Marki Wellesley (Wellington Dükü'nün en büyük kardeşi), yani Richard Wellesley, kısa süre önce Konstantinopolis elçiliğini Aberdeen Kontu George Hamilton Gordon'a teklif etmişti. Aberdeen Osmanlı İmparatorluğu'nun yakında Rusya veya Fransa tarafından işgal edileceğini ve bu nedenle Konstantinopolis'e bir elçi gönderilmesinin kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını ifade ederek görevi reddetti. Aberdeen, Wellesley'e ilettiği yazılı yanıtta, Konstantinopolis'te üstleneceği görevin ailesi ya da kendisine "borçlu olduğu" görevle pek bağdaşmayacağını ifade etti. Ayrıca, Osmanlı derebeylerine karşı kendilerini daha güçlü bir şekilde savunmaya başlayan Yunanların karmaşık durumuyla, kendisinden "çok daha yetenekli ve faal" birinin ilgilenmesi gerektiğini düşünüyordu.²⁰² Aberdeen, bu diplomatik durumu ele alırken haklıydı. Yunanistan'la ilgili bu mesele kendisinden daha deneyimli birinin becerilerini gerektiriyordu.

Harold Nicolson'a göre Aberdeen o sıralarda "kıta koşullarından habersizdi ve sadece çağdaşları tarafından bir Levant gezgini ve Yunan dostu biri olarak biliniyordu." Çok iyi bağlantıları olan "erken olgunlaşmış bir genç adam" olarak 1807'de 23 yaşındayken Sicilya, 25 yaşındayken St. Petersburg ve 1810'da Konstantinopolis de dâhil olmak üzere çeşitli büyük diplomatik görevler için teklif alıyordu fakat hepsini reddetmişti. Nicholson'a göre en sonunda "büyük baskılar" neticesinde 1813'te Viyana'ya gitmeyi kabul etti ancak sonrasında buradaki görevinde hiçbir başarıya imza atamadı.²⁰³

Aberdeen'in görevlendirmeleri reddetme eğilimi ve kritik bir anda Viyana büyükelçisi olarak atanması, İngiltere'nin Napolyon'a karşı kazandığı zafer hakkındaki araştırmalarıyla bu konuda bir otorite olan, Rory Muir tarafından şu şekilde değerlendiriliyordu:

Rütbeli birini gönderme ihtiyacı ve çağın ruhu düşünüldüğünde bile sıra dışı bir seçimdi. Aberdeen sadece yirmi dokuz ya-

şındaydı, hiçbir kamu görevinde bulunmamıştı ve unvanı dışında tek özelliği Pitt ve Dundas'ın onun destekliyor olmasıydı. Bu himaye açıkça onu parlak bir kariyer için seçilmiş kişi yapıyordu ve Wellesley ve Castlereagh tarafından sunulan bir dizi diplomatik görevi de çoktan reddetmişti. Avusturya büyükelçiliğini tereddüt ederek kabul etti, kısa süre sonra bu kararından pişman oldu ve Kıta'ya vardıktan birkaç hafta sonra ülkesine dönmeye karar verdi.²⁰⁴

Aberdeen ve Stratford, 1820'lerde Yunan bağımsızlığı, 1840'larda Osmanlı mürted tartışması ve 1850'lerde Kırım Harbi gibi birçok karmaşık ve gergin meselelerin çözömlenmesinde birlikte çalışıyordu.

6

Adair'in yerine başka birinin geleceğine dair henüz bir haber yoktu. Stratford'un içinde bulunduğu zor durum ve olumsuz ruh hali, 21 Nisan 1810'da Konstantinopolis'in diplomatik semti Pera'da çıkan büyük bir yangınla daha da ağırlaştı. Ana elçilik binası olan "İngiliz Sarayı" kurtuldu, ancak tüm ofisleri harap olmuştu. Adair, Morier ve iki dragomanın yan yana olan evleri, içerisindeki kişisel eşyalarla beraber yanıp kül olmuştu. Adair, İngiltere'ye gönderdiği mektupta yaşanan felaketin Konstantinopolis'in "şimdiye kadar gördüğü en korkunç yangınlardan biri" olduğunu bildirmişti. Adair, 22 Nisan 1810 tarihli Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta "Sultan'ın bana yoğun ilgi gösterdiğini kabul etmeliyim. Bütün bu sıkıntılı gün boyunca oradaydı ve Caimacam'ı [Kaimmakam] kesin olarak kurtarılması emriyle [İngiliz] Sarayı'na gönderdi" diye yazdı²⁰⁵ ve ekledi "Fakat kalabalığın vahşi davranışı, en duygusuz barbarlardan bekleyebileceğimin

bile ötesindeydi. Hizmetçilerim tarafından, alev alan yerlerden Saray'a ateş ulaştırmaya çalışan bir kişi tespit edildi. Diğerleri ise korkunç taşkınlıklarda bulunuyordu".²⁰⁶

Stratford yangının kendisinden ziyade halkın davranışından rahatsız olmuş gibi görünüyor. Öyle ki yangınla ilgili kaleme aldığı resmi raporunda durumu şöyle ifade ediyordu: "Yangın şiddetle devam ederken, fahiş fiyata satılmaya başlanan su dışında başka bir kaynak bulunamadı, hamalların yardımı, muhafızların görevini yapması ve itfaiyecilerin en ufak çabaları dâhil her şeyin bir fiyatı vardı. Bu halk o kadar küstah ve açgözlüydü ki, bazı durumlarda eşyalarınızı veya mülkünüzü kurtarmanın maliyeti, onu yerine yenisini almanız için gerekli olan miktarın bile üzerindeydi. Caimacam'ın kendisi bile ancak bir avuç dolusu altın harcayarak insanların Padişah'ın emirlerine itaat etmesini sağlayabiliyordu."²⁰⁷

İngiliz büyükelçiliği yalnızca pratik zorluklarla değil, aynı zamanda gerçek bir siyasi tehlikeyle de karşı karşıya kaldı. Osmanlı başkentinde yaşanan yeniçeri isyanlarının üzerinden sadece bir buçuk yıl geçmişti ve yaşanabilecek başka kitlesel ayaklanmalardan endişe ediliyordu. O dönem İngiliz basınında da konuşulduğu gibi "Rusların gelişmiş silahları olduğunun istihbaratının halk tarafından öğrenilmesinin Konstantinopolis'te bir ayaklanmaya yol açmasından ve bu durumda şehirde ve hatta Divan'da bile pek çok düşmanı olan Bay Adair'in hayatının tehlike altına girmesinden" endişe ediliyordu.²⁰⁸ Böyle bir ihtimal genç Stratford'u da olumsuz etkilemiş olmalı.

1810 Mayıs'a gelindiğinde nihayet Adair'in (Tuna Prensliklerindeki harp sahasında görev yapan Sadrazam'ın yerine vekâlet eden) Kaimmakam ve Padişah'la gerçekleştireceği iki ayrı törenin ardından Osmanlı hükümetindeki görevinden resmi olarak ayrılacağı netleştirilmişti. Konstantinopolis'te tek başına bırakılma ihtimali, Stratford'u daha da umutsuzluğa sürükledi. Yerine kimsenin getirilmeyeceğini bilmesi ve David Morier'in samimi değerlendirmesine rağmen orada kalacağı sürenin belirsizliğini

hâlen kabullenememişti. Bir okul arkadaşına gönderdiği mektupta yine içinde bulunduğu durumu inkâr edencesine “Yakında, şu anda bizi ayıran mesafeyi aşma özgürlüğüne kavuşacağıma inanıyorum,” diye yazıyordu. Yine mektupta ifade etti üzere, Osmanlılar ve Ruslar arasındaki savaş, Avusturya’nın Fransa’yla iş birliği yapıp yapmayacağı meselesi ve Yunanistan’daki isyan da dâhil olmak üzere diplomatik olarak oldukça heyecanlı bir yerde bulunduğunu kabul ediyordu. Ancak bütün bunlar, “bu pis çukura karşı” duyduğu nefreti ortadan kaldırmaya yetmiyordu.²⁰⁹

7

Lord Byron’un’ tam o sıralarda Konstantinopolis’e gelişi Stratford için hoş bir oyalanma olmuş olmalı. Şair, aylarca süren Yunanistan seyahatinden sonra 3 Mayıs 1810’da Çanakkale Boğazı’nı yüzererek geçmiş ve yaklaşık bir hafta sonra da Adair’i eve götürmek için gelen HMS Salsette gemisi ile Osmanlı başkentine ulaşmıştı.

Byron ve Stratford’un arkadaş oldukları söylenemezdi ancak yine de birbirlerini uzaktan tanıyorlardı. 2 Ağustos 1805’te, bugün Dorset Meydanı olarak bilinen yerde düzenlenen, Eton-Harrow müsabakalarının ilk kriket maçında birbirlerine karşı oynamışlardı.²¹⁰ Byron’un gelişinin ardından 24 Mayıs 1810’da beraber Konstantinopolis’i keşfe çıktılar, Haliç’in oralarındaki güzel tarlaları ve Sadabad’ı dolaştılar.²¹¹ Byron, birkaç gün sonra, MS beşinci yüzyılda Bizans İmparatoru Theodosius tarafından inşa edilen kara surlarını incelemek üzere şehre geri döndü. Annesine gönderdiği bir mektupta şunları yazmıştı:

* Lord Byron, Romantizm akımının önde gelen temsilcilerinden İngiliz filhelen şair ve yazar. Yunan İsyanı’na destek vermiş ve bu hareketin neşvünema bulmasında etkili olmuştur. (e.n.)

Şehrin surları boyunca yolculuk etmek gerçekten çok keyifli, bir yanda 218 kuleyle çevrilmiş ve sarmaşıklarla kaplı dört mil uzunluğunda siperleri, diğer tarafta ise devasa selvilerle dolu Türk mezarlıklarını (dünyanın en güzel yerlerini) hayal edin. Atina'nın, Efes'in ve Delp-hi'nin harabelerini gördüm, Türkiye'nin büyük bir bölümünü, Avrupa'nın diğer birçok bölgesini ve Asya'nın bazı yerlerini gezdim, ancak Yedikule'den Haliçe bakıldığında her iki tarafında kalan o manzaranın insanda bıraktığı izlenimi başka hiçbir doğa ya da sanat eserinde his-setmedim.²¹²

Byron birkaç gün öncesinde de yol arkadaşı John Cam Hobhouse ile şehrin eski Ceneviz mahallesine yaptıkları geziyi kaydederken “146 basamaklık için boş bir kule olan ve tepesinde bulunan daireden bakıldığında bu güzel şehrin her bir köşesinin görülebildiği Galata Kulesi'ne çıktık...” demiştir.²¹³

Byron ve Hobhouse sık sık Stratford'la görüşüyordu. Hobhouse, seyahat günlüğüne Canning'in “hoş bir genç adam” olduğunu ve Byron'un ondan övgüyle bahsettiğini yazmıştır.²¹⁴ 20 Mayıs 1810'da Stratford, Hobhouse'a Rum ressama çizdirdiği şehir manzaralarını ve devlet adamlarının resimlerini gösterdi.²¹⁵ Yine Hobhouse'un kaydettiklerine göre 10 Haziran 1810'da elçilik binasında Stratford'la birlikte yemek yiyorlardı, o sırada “Bay Canning kardeşi gibi sevdiği bir arkadaşı olduğunu söylüyordu... Gerçekten de onun hakkında konuşurken gözleri doluyordu,” demişti.²¹⁶ Muhtemelen Stratford'un derinden özlediği bu kişi önceki sonbahardan beri İran'da bulunan David Morier'di. Stratford ayrıca önceki yıl Adair'e sunduğu “Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu ve Konstantinopolis'teki Üç İsyan” isimli raporunu Hobhouse ile paylaştı. Hobhouse Stratford'un bu çalışmasından etkilenmiş olmalı ki seyahat günlüğüne rapor için “Tüm hatırladığım [kısımları] bu defterin sonuna not aldım” diye yazmıştır. Bu notlar günümüze kadar gelmiştir.²¹⁷

Adair'in Kaimmakam ile yapacağı veda törenin 28 Mayıs 1810'da Topkapı Sarayı'nda gerçekleştirilmesine karar verildi. Topkapı'nın iç mekânı o dönemde yabancılar tarafından hâlâ çok nadiren görülebiliyordu. Adair törene Byron'u da davet etmişti. Haberi duyan Byron çok heyecanlanmıştı ancak diplomatik olmayan yerel rütbelerin Osmanlılar tarafından tanınmıyor olması nedeniyle protokole göre büyükelçilik alayının sonunda yürümek zorunda olduğunu öğrendiğinde bu duruma şiddetle itiraz etti. Byron, büyükelçinin arkasında yürümeyi kabul etmişti, ancak kendisinin bir lord olması nedeniyle elçilik başkâtibi olan Stratford'un önünde yürümesi gerektiği konusunda hâlâ ısrarcıydı. Adair, Konstantinopolis'in kordiplomatik duayeni olan Avusturya elçisi ile bu durumu istişare etti. Elçi, Osmanlıların Byron'un unvanını tanımayacağını ve bu sebeple Canning de dâhil olmak üzere büyükelçiliğin tüm yetkililerinin gerisinde durması gerektiğini doğruladı.

Byron yılmadan tören günü sabahın erken saatlerinde, elçilik alayının Galata tepesinden Haliç'e ve oradan da Topkapı Sarayı'na doğru devam edeceği yolculuğun hazırlıklarının devam ettiği sırada İngiliz Sarayı'na geldi. Stratford daha sonra hatıratına şöyle yazmıştı: "Lord Byron, başının üstüne tüylü bir şapka ve üzerinde kıpkırmızı bir elbiseyle geldi ve bana doğru yaklaşarak alayın neresinde durması gerektiğini sordu." Bu Byron'un törene daha saygın bir konumda katılmak için yaptığı bir son dakika girişimiydi.

Stratford, Byron'un talebini hemen Adair'e ilette ve ardından uzun bir müzakere başladı ve Stratford'un aktardığına göre "bu ikili görüşmenin sonucunda, Türklerin resmi yetkililer dışında kimseyi resmen tanımıyor olması nedeniyle, diplomat olmayan birinin, her ne kadar diğerleriyle denk de olsa, elçiliği arkadan takip etmek zorunda olduğuna karar verilmişti. Bunun üzerine Lord hazretleri, buyurgan yüz hatlarına çok güzel oturan o öfkeli

küçümseyici bakışıyla oradan uzaklaştı”.²¹⁸ Hobhouse da günlüğüne Byron’un “gittiğini çünkü Bay Canning’in kendisinin önünde yürümesini” kabul etmediğini kaydetti.²¹⁹ Olaydan tam elli altı yıl sonra Stratford, Byron’u “Şımarık bir ruh haline kendini sürgün etmiş bir kurban/kendini yaşamaya, kendini düşünmeye mahkûm” biri olarak tekrar anacaktı.²²⁰

Byron olaydan sonra sinirlenip şehri terk etmeye karar verdi. Hobhouse o akşamı günlüğünde, “Sarayda [İngiliz büyükelçiliğinde] yemek yedim fakat Byron yoktu, ertesi gün onu toplanıp Smyrna’ya giderken buldum...” diye anlatmıştı.²²¹ Byron sonrasında fikrini değiştirdi ve şehirden ayrılmadı ancak kaprisi birkaç gün daha devam etti. Üç gün sonra, 31 Mayıs 1810’da Hobhouse ve Canning Boğaz’ın kuzeyine doğru bir gezintiye çıktı. Büyükdere köyünün orada Adair’in yanında kaldığı Avrupalı bir tüccarın evine uğradılar. Adair’in kayığını alarak, Jason ve Argonotların yolculuğu sırasında olduğu gibi, Antik Yunanların açılıp kapandığına inandığı Symplegades’e (Çarpışan Kayalar) yani Boğaz’ın Karadeniz çıkışına doğru kürek çektiler. Burada birkaç yeri dolaşıp tepelere tırmandılar. Akşam Pera’ya döndüklerinde, Hobhouse’un anlattığı üzere, Byron o gün neler yaptığını sormuş ve ardından kendisini geziye davet etmemiş olmasına sinirlenip somurtarak yatmaya gitmişti.²²² Hobhouse ertesi sabah Byron’dan aralarındaki dostluğun sona erdiğine dair bir mektup almıştı.²²³

Huysuz şair bir kez daha dinginleşmişti. Soğukkanlılığını yeniden kazanmayı ve Türkler ve Hobhouse’la da arasını düzeltmeyi başarmıştı. Adair’in kayığıyla Boğaz’ın kuzeyinden Karadeniz’e gitmiş ve çevredeki yerleşim yerleri ve köylerde kendi gezisini yapmıştı. Ayrıca elçinin 10 Temmuz 1810’da Topkapı Sarayı’nda padişahla yaptığı ikinci veda törenine de katılmıştı.²²⁴ Bundan bir hafta önce Byron, Adair’e pişmanlığını ifade eden bir mektup yazarak, büyükelçiye neden olduğu rahatsızlıklardan duyduğu üzüntüyü dile getirerek geçit töreninde geride yürümesi gerektiğini kabul etti. Yine mektubunda Tesniye 5. bölüm 21. ayete atıfta bulunarak “Bu nedenle, yalnızca siz ekselanslarınızı değil, ‘erkek veya kadın hizmetçinizi, öküzünüzü veya kıçınızı veya size ait

olan herhangi bir şeyi' seve seve takip ederek elimden geldiğince [bu durumu] telafi edeceğim" diye ekledi.²²⁵ Byron daha sonra Stratford'a da bir özür mektubu gönderdi.²²⁶

Adair, Byron'un özrünü kabul etti ve onu Sultan'ın huzurunda yapılacak olan veda törenine katılmaya davet etti. Byron, Stratford'un hatıratında yer verdiği üzere, "elçilik alayına sivil olarak katılarak ve neşesi ve mizahıyla etrafındakileri eğlendirerek sözünü tuttu".²²⁷ Muhtemelen Byron Topkapı Sarayı'ndaki tören sırasında kendisine ayrıcalıklı davranıldığında daha da keyiflenmişti. Tören yemeği sırasında Byron, Çelik Efendi, Canning, HMS Salsette Kaptanı Bathurst ve Hobhouse ile birlikte ana yemek masalarından birinde konuk edildi.²²⁸ Yemekten sonra Arz Odası'nda Sultan'ın huzuruna çıkarken giyinmeleri için tören kıyafetleri getirildi, burada Byron'a yüksek rütbelilere verilen bir kaftan giydirilmişti.²²⁹

Stratford, Byron'un ziyaretiyle, Adair'in Konstantinopolis'teki misyonun başkanı olarak onu tek başına bırakması haberinin üstüne, tam da en çok ihtiyaç duyduğu anda bir miktar neşe buldu. Stratford, Dışişleri Bakanlığı'nın hizmetinde ne kadar kalacağını bilmiyordu. "Ancak umarım çok uzun sürmez," diye yazdı ailesine ve ekledi, "en azından dünyanın bu bölgesinde".²³⁰

9

12 Temmuz 1810'da Adair, Marki Wellesley'ye bildirdiği üzere, "Majestelerinin bu Saray'daki elçiliğinin şifrelerini ve resmi yazışmalarını" Stratford'a teslim etmiş ve "Kale-i Sultaniye'nin şimdiye kadar değiştirilmemiş olan Ayrı ve Gizli Maddesi'ni" de yine ona emanet etmişti. Stratford, 14 Temmuz günü öğleden sonra 3 gibi, Adair'e Konstantinopolis Limanı'na kadar eşlik etti.²³¹ Aynı

akşam Adair, Byron ve Hobhouse'la birlikte Malta'ya giden HMS Salsette'e bindi.²³² Adair, elinde genç asistanı Stratford'un bir gün önce yazdığı veda mektubuyla beraber şehirden ayrıldı. "Yalnızca başkalarıyla beraber bana da sunduğun sayısız nazik görev için değil, aynı zamanda bana gösterdiğin sabır için de sana derinden borçlu hissediyorum." Mektupta sabır teması ön plandaydı. "Tekrar tekrar teşekkür ederim ve sabırsızlık ve kızgınlık anlarında size karşı yapmış olabileceğim tüm hatalar için içtenlikle özür dilerim." Stratford'un kabul ettiği bu davranışları gerçekten de doğruduydu, zaten Konstantinopolis'teki günlerinin geri kalanında sık sık "sabırsızlık ve kızgınlık" nöbetleri geçirecekti. Ancak bu olumsuz davranışlarının farkında olması da ilk kez tanıştıklarında David Morier'de uyandırdığı, yaşından daha olgun bir zihne sahip olduğu izlenimini de doğruluyordu. Stratford'un Adair'e yazdığı veda mektubunun her cümlesinde bu olgunluğun izlerini görebiliyoruz:

Tam da zihnin iyi ve kötünün kalıcı izlenimlerine en açık olduğu o dönemde sizinle tanıştığım için çok şanslıyım. Tavsiyelerinizle beni yönlendiremeyecek kadar uzakta olacağınız günlerde, bunca zaman bana kattıklarınızın hatırasıyla yoluma devam etmeyi umuyorum.

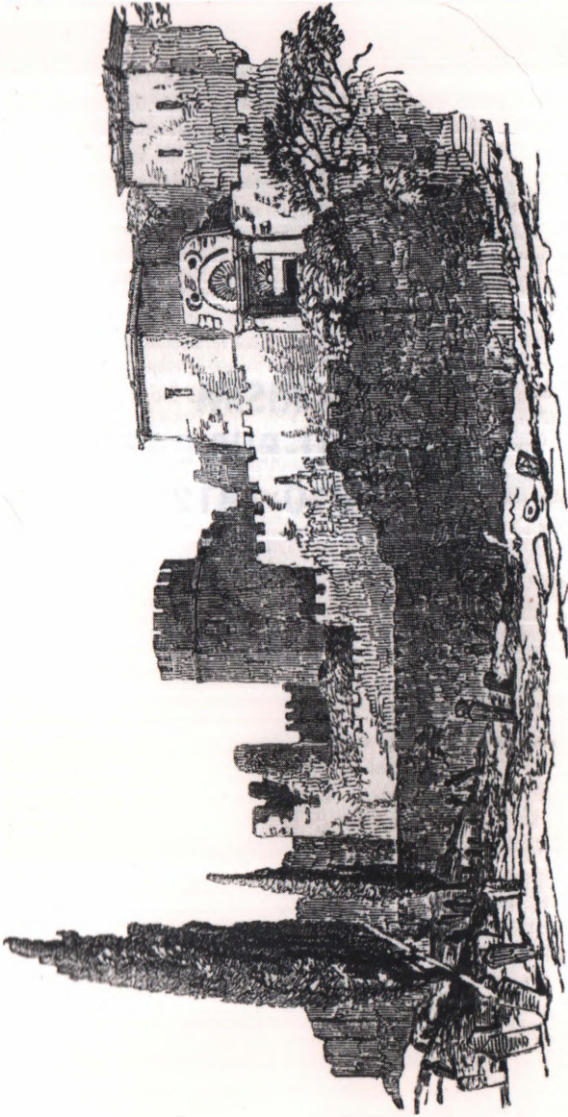
Adair gerçekten de Stratford için her zaman bir örnek teşkil edecekti. Elçinin Çanakkale görevinde ustaca uyguladığı diplomatik yöntemler –örneğin evden gelen talimatların hem içeriğini hem de arkasındaki asıl amacını yorumlanması, ilişkilerin kopabileceğini ve İngiliz donanmasının Boğazlara çağrılabilmesini ima etmesi gibi– Stratford tarafından o dönemdeki görevinin kalan iki yılında ve sonraki 48 yıl boyunca Konstantinopolis'te üstleneceği birçok farklı görevde kullanılacaktı. Adair genç adam için sadece diplomatik bir akıl hocası değil, aynı zamanda bir baba figürü olmuştu. "İzniniz olursa, efendim," diye bitirdi Stratford vedasını, "size karşı olan hislerimin bir oğulun hoşgörülü bir babaya olan duyguları olduğunu söylemek isterim. Bana inanmaktan asla vazgeçmeyeceğinize dair umudumdan başka ekleyecek bir şey bulamıyorum".²³³ Adair, ertesi gün deniz yolculuğu sırasında Stratford'a bir cevap mektubu yazdı. Babacan bir destek ve şefkatle kaleme aldığı mektubunda şunları söylüyordu:

Keskin zekânızdan dolayı size saygı duyuyorum ve birçok erdeminizden dolayı ise sizi seviyorum: ilk tanıştığımızda belirttiğim o gururlu ve bağımsız ruhunuzu bu erdemlerden ilki arasında sayarım. Bu ruh benim için o kadar kutsal ki, nerede bulursam bulayım, kusurlarını bile araştırmam; çünkü kusurlar erdemlerin bir parçasıdır... Bunlara sıcacık ve sevecen bir kalp eşlik ettiğinde, ki sizin kalbinizin fazlasıyla böyle olduğunu biliyorum, bu tür özelliklerle şekillenmiş bir kişiye hoşnutluk duyarım. O kişi benim için yeterince iyi biridir ve ona arkadaşım diyebildiğim için kendimi şanslı hissederim. Elveda!²³⁴

Robert Adair ve Stratford Canning arkadaş kaldılar ve 40 yıldan fazla bir süre mektuplaşmaya devam ettiler. Genç diplomat, üstadına karşı her zaman muhabbet besledi. Stratford emekliliğinde onun için “Hiç kimse daha cömert bir kalbe, daha berrak bir zihne veya daha iyi bir mizaca sahip değildi,” diye yazmıştı.²³⁵

Stratford, Cambridge’deki lisans eğitiminden sonra iki yıl içinde Konstantinopolis’te ortaelçi olmuştu. George Canning’den ayrılmış ve daha sonra Adair ile yakınlaşmış, ancak şimdi ondan da yoksun bırakılmıştı. Tüm kıtayı saran felaketlerin –Osmanlı ve Rus savaşı, İngiliz ve Fransız savaşı, Ruslar ve Fransızlar kırılgan ortaklıkları, Fransızların ilerlemeye devam eden orduları– diplomatik merkezinde yer alan Stratford, ülkesi ve kendisi için tek başına mücadele etmek zorundaydı.

II. KISIM
OSMANLI-RUS BARIŞI,
1810-1812

Yedikule ve Bizans imparatorlarının geiş yeri olan Altın Kapı ya da Porta Aurea. Beşinci yüzyılda inşa edilmiş olan Theodosius Surları'nın güney ucunda yer alır.

1810'da şehre yaptığı ziyarette Lord Byron, duvarlar hakkında şunları yazdı:
"Her iki tarafında kalan o manzaranın insanda bıraktığı intibai başka hiçbir
doğa ya da sanat eserinde hissetmedim."

4.BÖLÜM BÜYÜKELÇİ

1

Konstantinopolis'teki İngiliz büyükelçiliğince yeni tashih edilen heyetinin başında bulunan Stratford henüz üniversite eğitimini tamamlamamış ve toplamda iki yıl süren asistanlık ve başkâtiplik deneyimine sahip 24 yaşında gencecik bir diplomattı. Görevi, son 100 yılda beşinci kez savaştı, son dört yılında çoğunda savaş halindeki ve sonraki 104 yılda da dört kez daha savaşa girecek olan Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında barışı sağlamaktı.²³⁶ Bu imkânsız görev, son üç yıl içinde Stratford'un seleflerinden ikisini de usandırmış ve görevden ayrılmalarına yol açmıştı. Osmanlı hükümeti, Napolyon Savaşları sırasında Avrupa'daki tek tarafsız gücü ve hâlâ iki padişahın tahtan indirilmesine, bir sad-

razamın ve diğer birçok devlet adamının idamıyla sonuçlanan iki yıllık yeniceği isyanlarını yeni atlatmıştı. Stratford'un maddi durumu, pozisyonunun doğurduğu maliyetleri karşılayamıyor ve sağlığı da iklim koşullarına ayak uyduramıyordu.

Stratford derin bir memleket hasreti çekiyordu, İngiltere'yle iletişime geçmesi toplam 8 ay sürüyordu. Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevine devam etmek istemiyordu ve bu yüzden birkaç kez görevden alınmasını talep etti ancak yerine gelecek biri bulunamayınca Konstantinopolis'ten ayrılamadı. Yerel dili bilmiyor, kendi dilinde kitap bulamıyordu. Yanında yaşıtı olan tek bir arkadaş vardı ancak ona destek olacak bir büyüğü yoktu. Yıllar sonra yaşadığı çaresizlikten bahsederken "Tecrübe ve otorite eksikliğini ancak özgüvenli ve kararlı bir tavır takınarak telafi etmeyi umabilirdim," diyordu.²³⁷

Stratford Canning 1810 Temmuz'unda oldukça çetrefilli bir görev olan Konstantinopolis elçiliğini üstlendiğinde, işlerini bir nebze de olsa rahatlatacak bir iletişim yöntemini de devralmıştı. Robert Adair Rus hükümetiyle alışılmadık bir iletişim hattı oluşturmuştu. Bu iletişim hattı içinde bilgiler önce Konstantinopolis'teki İngiliz elçisinden yine oradaki Napoliten meslektaş Kont Ludoff'a, Viyana üzerinden Petersburg'daki Napoliten elçi Duke de Sierra Capriola'ya ve ondan da Rus hükümetine iletiliyordu.²³⁸ Bu dolambaçlı rota İngiliz ve Ruslar arasında, Temmuz 1807 tarihli Tilsit Antlaşması sonrası oluşan Rus-Fransız ittifakının yol açtığı savaş durumu nedeniyle, başka koşullar altında pek de mümkün olmayan bir iletişim ağı sağlıyordu. Fransa'nın yakın zamanda Rusya'ya karşı harekete geçmesi bekleniyordu, bu yüzden hem Londra hem de Petersburg hükümetleri birbirleriyle iletişim içerisinde olma arzusundaydı.

Osmanlılar, İngiliz ve Rusların kendi gizli ittifaklarını planlıyor olabileceğine dair güçlü endişelerine rağmen, bu iletişim hattına izin vermeyi kabul etti. Duckworth'un 1807 baharında İngiliz ve Rus diplomatik iş birliğinin bir sonucu olarak Çanakkale Boğazı'nı ihlal etmesi ve Konstantinopolis'e saldırmasından bu

yana sadece üç yıl geçmişti. Ayrıca öncesinde, Temmuz 1770’de, İngiliz Kanalı üzerinden Avrupa’yı dolaşan ve yolda İngiliz limanlarından onarım ve ikmal alan bir Rus filosu Osmanlılara ait Çeşme’deki Akdeniz filosuna yıkıcı bir saldırı düzenlemişti. M. S. Anderson’ın da ifade ettiği gibi, “Bu güçlerin birdenbire Akdeniz’de varlık göstermeleri, on sekizinci yüzyılın en çarpıcı olaylarından biriydi”.²³⁹ Dolayısıyla 1810 senesine gelindiğinde Osmanlıların bu iki gücün iş birliği içerisinde olduklarına dair endişe duymaları beklenmedik bir durum değildi. Ancak, İngilizlerin Rusları barışa teşvik etmesinin kendi çıkarlarına hizmet edeceği için bu iletişim hattına izin verdiler. Osmanlılar iletişim hattının kendileri tarafından incelemeye açık olmasını şart koşular, böylece tüm yazışmaları okuyabiliyorlardı. Stratford, hattın çok önemli olduğuna ve düzenli yazışmalarla hattı çalışır durumda tutması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle, İngiliz Dışişleri Bakanı Mar-ki Wellesley’e gönderdiği raporda da belirttiği gibi, sık sık “Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin kaderi hakkındaki” düşüncelerini içeren yazışmalarda bulundu.²⁴⁰ Stratford, Ruslarla yaptığı tüm bu yazışmalarda, Fransa’nın kendilerine saldırması durumunda Osmanlıların taleplerinin doğal olarak artacağını, bu yüzden bir an önce Osmanlılarla barış yapmaları gerektiğini anlatıyordu.

Bu dolaylı iletişim hattı, İngilizler için gayri resmi bir arabuluculuk fırsatı olarak değerlendiriliyordu. Gerçekten de çok mütevazı bir arabuluculuk yöntemiymiş ancak yine de hiç yoktan iyiydi. Stratford bu hattı kendisine Osmanlılar arasında statü kazandıran diplomatik bir araç olarak geliştirdi. Ruslarla aralarındaki iletişim hattının bir gün “nihai faydasını” kanıtlayacağına dair beklentisi gerçekten de doğrudu.

Stratford, Osmanlı hükümetiyle de bir iletişim ağı geliştirdi. Onlara düzenli olarak Batı Avrupa’daki askeri durumla ilgili yeni bilgiler ulaştırdı.²⁴¹ Stratford’un bu bilgileri aktarmaktaki amacı Osmanlılara yakında Fransa tarafından saldırıya uğrayabileceklerini, bu yüzden henüz geç olmadan İngilizleri değerli bir müttefik olarak tanımaları ve Ruslarla barış yapmaları gerektiğini göstermekti.

Stratford'un buradaki diğ er amacı, diplomatik sesini belirgin bir şekilde Osmanlı h k metine duyurarak zayıf konumunu gizlemektir. Ev sahibi hükümete sık sık uzun mektuplar göndererek, yazışmalarda inisiyatifi elde tutma tekniğı elçiliğinin içinde bulunduğı acil durumlar karşısında geliştirdiğı bir refleksti. Elbette Stratford'un yazıya olan düşkünlüğünün ve hayata edebi yaklaşımının da böyle bir yol izlemesindeki payı büyüktü. Bu  zellikleri Stratford'un, diplomasi tarihçisi J. E. N el'in tanımladığı gibi, elçinin "hükümetini hizmet ettiğı ülkedeki olaylar ve görüşler hakkında bilgilendirme görevi" ve "yabancı muhabir rolü" için de son derece kullanışlıydı.²⁴² Hem ev sahibi hükümete hem de kendi h k metine gönderdiği ayrıntılı ve düzenli yazılı raporlar, kariyeri boyunca Stratford'un diplomatik başarısının temel bir bileşeni olmaya devam etti.

2

Stratford'un Temmuz 1810'da elçilik görevini devralmasının  zerine David Morier de arkadaşına duyduğı muhabbet ve sadakat nedeniyle İran'daki on aylık görevini tamamladıktan sonra Konstantinopolis'e geri dönmüştü.²⁴³ Stratford, elçiliğinin sorumluluğ nu tek başına  steneceğini öğrenir öğrenmez David'e Konstantinopolis'e geri dönmesi için mektup yazmıştı. Bu zorlu görevin sorumluluklarıyla yüzleşmesine yardım etmesi için arkadaşının desteğıne muhtaçtı. Morier arkadaşının bu ricasını kıramadı, annesine gönderdiği mektupta "işe yarayabildiğim sürece onu terk etmek benim gözümde büyük bir günah olacaktır... Kendisi hürmet ettiğim ve sonsuz saygı duyduğum bir adam" diye bahsettiğı Stratford'u Konstantinopolis'te yalnız bırakmadı. Morier, 1811 baharında Londra'ya yola çıkacak olan yeni İran elçisine eşlik etmesi ve orada elçiliğinin asistanı olarak hizmet vermesi teklifini

reddedecekti. Tıpkı Stratford gibi o da evini özlemişti ancak arkadaşının yalnız kalmasına da gönlü razı değildi. İranlıların tek-lifini reddettiği mektubunda Stratford'dan bahsederek "Benden umduğu yardım dışında hiçbir desteği yokken onun yanından ayrılamam" demiştir.²⁴⁴

David Morier'in sadakati naiflikten kaynaklanmıyordu. Hatta duyduğu bu muhabbet vaktinde Stratford'un öfkesi tarafından sınanmıştı. İran görevi sırasında, Stratford'a işle alakalı yazdığı mektupta bu durumla ilgili olarak, "aramızdaki mesafeye rağmen bana yönelteceğin iğnelerden korkuyorum. Bu konuda beni mazur gör. Ancak bu senin tek kusurun olmasaydı, zira oldukça ciddi bir kusur, tanıdığım en iyi adam olabilirdin" demişti.²⁴⁵ Morier annesine yazdığı 31 Ağustos 1810 tarihli uzun bir mektupta yine Stratford'un zor karakteri hakkında yakınmıştı:

Gerek görev bilincim gerekse karakterim nedeniyle erdemli bir adamın hissetmesi gerekenden daha fazla sinirlenmeme neden olan bazı şeyleri göz ardı edebiliyorum. Ancak ilk kızgınlığım geçtiği anda onu seve seve affediyorum, dilerim kendi selameti için kendisiyle aynı mi-zaç ve ruh haline sahip biriyle asla karşılaşmaz.²⁴⁶

Stratford'un zor alışkanlıkları öncelikle kendi karakterinden kaynaklanıyordu. Ancak içinde bulunduğu koşullar onu daha da olumsuz bir noktaya sürüklemiş olmalı. Savaş çıkması halinde yabancı temsilcilerin hükümet tarafından hapsedilebildiği bir ülkede, kimsenin üstlenmeye cesaret edemediği bir görevde çok genç ve deneyimsiz bir elçi olarak ağır baskı altındaydı. Üstelik tüm bunlar Fransız kıta savaşının arifesinde, Rus-Osmanlı bölgesel savaşı yavaş yavaş ilerlerken yaşanılıyordu.

Morier, Stratford'un içinde bulunduğu zor durumun bilincindeydi ve "sorumluluklarından kaynaklanan sıkıntıları" anlıyordu.²⁴⁷ Konstantinopolis'in dünyanın en büyük zevk merkezlerinden biri olmasına rağmen Stratford gibi genç bir İngiliz için gerçekçi olacak pratik sosyalleşme olanakları sunmuyordu. Şehirdeki Batılı topluluk savaş nedeniyle sayıca azalmış ve parçalanmıştı. Batılı büyükelçiliklerin neredeyse tamamı ya kapatıl-

mış, kalanlar ise Fransız etkisi altında kalmıştı. O sıralarda Konstantinopolis'e gelen bir İngiliz ziyaretçi olan John Galt şunları gözlemledi:

Elçiliğimizi ve Levant fabrikamızı oluşturan yarım düzine beyefendi dışında, Frenk toplumunun bütün fertlerinin, Fransız elçisi tarafından hor görüldüğünü ve onun denetimi altında olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle buraya gelen İngilizler, diğer Frenklere nazaran, dışlanmış hissedebiliyor.²⁴⁸

Stratford yerel genç Levanten hanımların yeterince zarif olmadıklarını düşünüyordu. Bu yüzden onları hor görüyor ve çekici bulmuyordu. Öyle ki, "İngiliz anlayışına uygun bir hanımefendi, burada bilinmeyen bir hayvandır" der Kasım 1809'da arkadaşına yazdığı bir mektupta, "[Buradakiler için] En az bir Sibiryalı kadar yabancısıdır".²⁴⁹

Canning ve Morier'in ahlaki çizgileri, İngiliz Sarayı'nın bulunduğu, Batılıların yerleşim bölgesi ve diplomatik bir semt olan Pera'nın bol egzotik eğlencelerini derinlemesine keşfetmelerine engel oluyordu. Pera, bugünkü Beyoğlu, sunduğu ölçsüzlük ve çapkınlık imkânlarıyla meşhurdur. Mahalle bu yönüyle, genellikle haksız yere kazanılmış beratların korumasından yararlanan diplomatlar, askerler, tüccarlar ve maceracılar da dâhil olmak üzere dünyanın dört bir yanından gelen zevk düşkünlerini cezbediyordu. Morier, "Pera yaşamının acınası kayıtsızlığından" nefret ediyordu, ona göre duyarlılık, ahlaki bir yaşantının en önemli bileşeniydi.²⁵⁰ "Kalbim burada kapandı ve buz gibi soğudu" diyordu Morier, "Günlerim, yanımda olmasını istediğim kimseyi göremeden geçiyor. Canning sadece 24, ben ise 27 yaşındayım ancak âdeta iki Trappist keşişin hayatını yaşıyoruz. Eğer urgan bu kadar pahalı olmaydı yemin ederim canıma kıyardım."²⁵¹ Bu genç iki keşiş, sürekli devam eden bir Saturnalia festivalinin içinde yaşıyor gibiydi.

Pera'nın son derece kalabalık ve düzgün işleyen bir hıfzıssıhha önemlerinden yoksun olması nedeniyle yaşam koşulları da zorluydu. 1800 sonlarında, 1801 başlarında ve yine 1802 başlarında Konstantinopolis'i ziyaret eden E. D. Clarke'a göre:

Yeryüzünde Pera'nın kalabalık sokaklarından daha iğrenç bir yer bulmak neredeyse imkânsızdır. Mezarlıklarda yaşadığımız söylenebilir, sakinlerin hastalıktan kızarmış dudaklarına değdirebildikleri tek su mezarlıklardan doğru akan, her türlü iğrenç pislikle ve hatta canlı haşerelerle dolu bir kaynaktan geliyor. Kaldığımız otelin sahibi konutunda bazı onarımlar yapmak için binanın yakınına kazdığında evinin çürümüş ölü bedenlerle dolu mezarlar üzerine inşa edildiğini fark etmiş. Bu durum belki de evlerdeki ve hatta sokaklardaki fare sürülerini açıklayabilir. Sayıları gece vakti o kadar çok artar ki yoldan geçenler ayaklarının etrafında koşturduklarını bariz şekilde görebilir. Ancak bu fare kalabalığı, kedi sayısındaki eksiklikten kaynaklanmıyor. Hatta kediler farelere nazaran daha çok sıkıntıya sebep oluyor. Sadece birkaç ince tahtadan oluşan saçma sapan çatılardan içeri giriyor ve yatak odalarının kokusunu bir gübre yığınınından daha beter hale getiriyorlar.²⁵²

Mahallenin gürültülü ve düzensiz doğasının yanı sıra, genç Stratford Canning ve David Morier, yaşam alanları olan İngiliz Sarayı'nın fiziki koşullarıyla da sınıanıyordu. Bina Pera'nın tam merkezinde yer alıyordu, Adair'in elçiliği gelmeden önce bir buçuk yıl boyunca kapalı kaldığı için iyice köhneleşmişti. Öyle ki, Ocak 1809'un sonlarında Konstantinopolis'e ilk geldiklerinde içinde yaşanılmayacak durumdaydı.²⁵³ Morier, sarayı işlevsel olarak yetersiz bulmuş ve onu "diplomatik tasarım gaflarının melankolik bir anıtı" olarak nitelendirmişti.²⁵⁴

İçinde bulunduğu bu durum kesinlikle zorlayıcıydı. Ancak yine de Stratford'un asabi yönünün çoğunlukla kendi doğasından kaynaklandığı ve Konstantinopolis'e varmadan önce de karakterinin belirgin bir özelliği olduğu inkâr edilemez. Stratford'un kendi annesi Mehitabel bile oğlunun öfkesi konusunda endişeliydi. 1809'da bir aile meselesi hakkında ona yazdığı mektupta, "Bütün bu kötü haberleri okuduğumda [olanlar karşısında] öfkелendiğini ve çıldırdığını tahmin edebiliyorum," demiş ve Stratford'un kişiliği konusunda en çok endişe duyduğu özelliği olan "aceleciliğini" yumuşatmasını öğütlemiştir.²⁵⁵ Stratford'un hatıratında bahsettiğine göre kişiliğinin bu yöndeki gelişiminde 17 yaşında geçirdiği ağır hastalığın da payı vardı. Hatıratında bu meseleyle ilgili "usta ve cana yakın bir doktor... [hastalığı] atlatmamı sağladı fakat yaşadıklarım tryen-timde iz bıraktı, daha çalışkan ve neşesiz biri oldum" demiştir.²⁵⁶

Stratford'un başlıca diplomatik görevleri –Osmanlılar ve Ruslar arasında barışı teşvik etmek, bölgedeki Fransız faaliyetlerine karşı koymak– yaşanan önemli bir sorun nedeniyle daha da karmaşık bir hal almıştı. Fransız korsanlar, ele geçirdikleri İngiliz gemilerini Ege'deki Osmanlı limanlarına götürüyor ve bazen de gemilerdeki malları burada satıyordu. Osmanlı hükümeti, Fransızlarla karşı karşıya gelmemek için bu uygulamaya engel olmuyor, yine bazı yerel yetkililer de bu faaliyetten kâr sağladıkları için korsanlara göz yumuyordu.

Stratford bu konuya dair herhangi bir ilerleme kaydedemedi. 3 Ağustos 1810'da Fransız korsanlığına atıfta bulunarak, "Ticari konularda Reisülküttab ile anlaşmakta zorlanıyorum" diye yazmış ve devam etmişti, "Türklerin adaletli görünmeye bile hevesi yok. İstedikleri tek şey para ve bunu elde etmek için her şeyi yaparlar. Fransızlara karşı duydukları korku her zamankinden fazla...". Ertesi gün Stratford, tercümanı Bartholomeo Pisani'ye, Osmanlı'nın bu kayıtsızlığından duyduğu hayal kırıklığını dile getiren sözlü bir notu Reisülküttab'a iletmesi talimatını verdi. Pisani, "Bay Canning, İngiliz Kralı'nın tebaasına ait hakları yok saymanın getireceği sonuçların iyi düşünülmesi için zatiâlinize yalvarıyor" diyerek Stratford'un uyarısını Reisülküttab'a ilettili. Canning birkaç gün sonra Reisülküttab'ı "ikna etmek ve Bâbîâli'yle yaşanabilecek tartışmadan kaçınmak ümidiyle" kendisi için bir görüşme ayarladı.²⁵⁷

Stratford'un 11 Ağustos 1810'da, Reisülküttab ile olan görüşmesinden bir süre önce, kaydettiğine göre Bâbîâli dragomanlarının Pisani'den kendisine "devletin en yüksek yetkililerinden bazılarını kefil göstererek, İngiliz Fabrikasını Bâbîâli'ye 3 veya 4 kese [Osmanlı parası] borç vermeye ikna etmenin mümkün olup olmadığını" sormasını istemişlerdi.²⁵⁸ İngiliz tüccarların böyle bir parayı toplayamayacakları cevabını alınca, Osmanlı hükümeti "Devletin en zengin Hizmetkârlarını" kefil göstererek direkt ola-

rak İngiliz hükümetinden borç talep etti.²⁵⁹ Ancak Stratford isteklerini kabul etmedi. Bu olağandışı teklifler, gerçekten de Osmanlı hükümetinin Fransız korsanlarına karşı harekete geçmeden önce İngiltere'den mali yardım beklediği izlenimini destekliyordu.

20 Ağustos 1810'da Reisülküttab ile görüştüler. Görüşmeleri "Neredeyse öğleden gün batımına kadar" sürdü ancak hiçbir sonuca varamadan ayrıntılar üzerinde pazarlıklara başlandı. Stratford o günü şöyle kaydetti: "Odaya girmemin öncesi ve sonrası arasında hiçbir değişiklik yaşanmadı. İkimiz de öfkeyle doluyduk, ben dışa vurmuştum o ise gizlemişti."²⁶⁰

Akdeniz'deki İngiliz gemileri için bir başka tehlike de kısmen özerk bir Osmanlı eyaleti olan Kuzey Afrika'nın Berberi devletlerinin korsanlarından geliyordu. Bu konuda da Osmanlı hükümeti Stratford'a hiçbir yardım veya güvence vermeyecekti. Bu nedenle 7 Eylül'de Pisani'den Reisülküttab'a, eğer Osmanlılar Berberi korsanları hakkında kayıtsız kalmayı düşünüyorsa, "İngiliz Komutanlarının meseleyle bizzat alakadar olmaları halinde hiç şaşır-maması gerektiğini" iletmesini istedi.²⁶¹ Özellikle de Londra'dan kesinlikle böyle bir görevlendirme almaması ve aynı zamanda Osmanlıları Ruslarla barış yapmaları konusunda ikna etmesi gerektiği düşünüldüğünde, Stratford'un Osmanlılara yönelttiği böyle bir askeri tehdit oldukça ağır ve cüretkardı.

4

Stratford, Tuna Beylikleri'nde devam eden Osmanlı-Rus savaşı hakkında fazla bilgi alamıyordu. Ancak, Osmanlıların, sonucunda kendilerini Fransa'nın kollarına atacak bir yenilginin eşiğinde olabileceğinden endişe duyuyordu. Stratford, 28 Eylül 1810'da aynen şöyle kaydetmişti:

Pisani'den Reisülküttab'a, ordugâhtaki gelişmeleri, yani en azından haber alabildiğim kadarını, düşündükçe iyice tedirgin hissettiğimi söylemesini istedim. Bâbîâli'nin Sadrazam'ın ordusunun yenilme olasılığını dikkate alıp almadığını ve yenildiği takdirde nasıl bir yol izleyeceğini bana bildirmesi için yalvardım. Bunu hafife aldı; Sadrazam'ın yenilme olasılığını kesin olarak reddetti sonra da kalan birliklerin sayısını ve ne kadar cesur olduklarını uzun uzadıya anlattı.²⁶²

Stratford, Reisülküttab'ın söylediklerine rağmen, Bâbîâli'nin savas konusundaki endişelerini gözlemlemişti. 2 Ekim 1810'da şunları kaydetti: "Bugün Pisani'den haber aldım: 'Ordugâhtan ya da başka bir yerden yeni haber yok.' Türk nazırlar çok huzursuz görünüyor."²⁶³ Stratford'un gözlemi dört gün sonra 6 Ekim 1810'da Kaimmakam ve Reisülküttab ile yaptığı görüşmede doğrulandı. Stratford görüşme sonrası Wellesley'e gönderdiği mektupta durumu "Vezir'in görevini kötüye kullanması ve ordunun talihsizlikleri nedeniyle Bâbîâli nazırlarının içine düştüğü kederi sizlere anlatamam" diyerek anlatmıştı.²⁶⁴

Bu görüşmede Kaimmakam ve Reisülküttab, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı çıkarlarına karşı gizli bir ittifak yaptığı şüphesiyle Stratford'u karşılarına aldılar. Stratford bu iddiayı reddetti, ancak herhangi bir yeni diplomatik malumat göstererek kendini düzgünce savunmadı. Aslında Stratford, görevi devraldığından beri Londra'dan hiç haber almamıştı. 19 Ekim 1810'daki talimat talebinde Wellesley'e, "Utancım her geçen saat artırıyor," diye açıkladı.²⁶⁵ Ve 3 Ekim'de Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektupta, "Akdeniz'den olduğu kadar İngiltere'ye dair de istihbarat eksikliği" olduğu konusunda yakınıyordu.²⁶⁶ Ertesi gün tekrar Wellesley'e yalvardı: "Lord Hazretlerinin böyle bir durumda takınmam gereken tavırla ilgili olarak vereceği talimatlarını sabırsızlıkla bekliyorum." Stratford mektubun devamında İngiltere'yle arasındaki mesafe ve sürekli yaşanan ani gelişmeler nedeniyle "Lord Hazretlerinin vereceği talimatlarla onurlandırılmayı bekleyemeden" ciddi önlemler almak zorunda kalabileceğini de açıkladı.²⁶⁷

Stratford, yalnızca yönlendirme eksikliğinden değil, aynı zamanda, söz ve eylemleri için hükümetinden destek aldığını Os-

manlı mevkidaşlarına ispatlamak adına Londra'dan gelen herhangi bir resmi gönderiyi yüksek sesle okuyamamaktan veya gösterememekten de mustarıptı. Ne kullandığı otoriter üslup ne de sık sık yaptığı açıklamalar, hükümeti tarafından habersiz bırakıldığı gerçeğini gizlemesi için yeterli değildi. Ancak bununla birlikte, elinde herhangi bir talimat olmaması Stratford'a kendi uygun gördüğü şekilde hareket etme özgürlüğünü veriyordu.

Stratford tam bir buçuk yıl boyunca –Ekim 1810'dan Mart 1812'ye kadar– Osmanlı-Rus savaşı ve Fransız korsanlığının nasıl ele alınacağı konusunda talimat vermesi için defalarca Wellesley'e yalvardı. Wellesley, Stratford'un diplomatik raporlarına ve isteklerine bir kez bile yanıt vermedi. Stratford yıllar sonra hatıratında bu konuya değindi. “Büyük adamın benim gibi önemsiz bir genci görmezden geldiği sonucuna vardım, ta ki Cadiz'deki kardeşinin [Wellington Dükü] durumunun benden farksız olduğunu öğrene kadar.”²⁶⁸

Wellington Dükü ve diğer ağabeyi William Wellesley-Pole²⁶⁹ da en büyük ağabeylerinin mesleki ihmallerinden dolayı sıkıntı duyuyordu. Wellesley-Pole, Dük kardeşine yazdığı mektupta ağabeylerinin durumunu, “Anladığım kadarıyla ofisinde neredeyse hiç iş yapmıyor, kimse kendisine ulaşamıyor ve tüm zamanının Moll ile geçiriyor,” diye anlatmıştı. Burada bahsi geçen Moll adındaki kişi, tarihçi Rory Muir tarafından keşfedildiği üzere, Wellesley'in metresiydi. Wellington Dükü de 6 Nisan 1810'da kardeşinin mektubuna, “Keşke Wellesley hadım edilseydi; ya da en azından işlerini yürütmek için başkaları görevlendirseydi. Sahip olduğu yeteneklerin, karakterin ve avantajların fuhuş uğruna bir kenara atıldığını görmek içler acısı” diyerek cevap vermişti.²⁷⁰ İngiliz diplomat Francis James Jackson da 22 Şubat 1811'de şu gözlemlerde bulunmuştu: “Lord Wellesley'i hâlâ görmedim. O asla ofisine gitmez ve hareminden başka hiçbir yerde durmaz.”²⁷¹

İngiliz Dışişleri Bakanlığı yönetiminin tarihi konusunda bir otorite olan Charles Ronald Middleton, Wellesley'i şöyle anlatıyor:

[...] Dışişleri bakanlarının arasındaki en tembeliydi. Arada sırada, sayıları her zaman beşin altında olan bir grup diplomatla mektuplaşıyordu. Başbakan Spencer Perceval'dan derhal işe koyulması yönünde ultimatoma alana kadar gerekli resmi gönderileri hazırlamayı ertelerdi. Gündemi sürekli meslektaşlarının savaşı yönetme yeteneği, Perceval'ın yönetim başkanı olarak nitelikleri ve kardeşinin Yarımada kampanyaları için aldığını düşündüğü yetersiz yardım hakkında şikâyetlerde bulunarak meşgul ederdi. 1812 senesinde, yine birileriyle atıştığı sırada istifa etti. Oldukça iyi bir insan sarrafı olan John Wilson Croker, boş yere onu İngiltere'nin en gözde kabiliyetsizi olarak adlandırmamıştı.²⁷²

Wellesley'nin bir Dışişleri Bakanı olarak meslek ahlakıyla bağdaşmayan davranışları, mektuplarını derleyen L. S. Benjamin tarafından bile dile getirildi:

Dışişleri Bakanlığı'nda bulunduğu süre boyunca Wellesley'nin mektuplarının genel yapısından, hükümetin politikasını beğenmediği ve aynı zamanda Başbakan'a karşı, gizleme ihtiyacı bile duymadığı, küçümseyici bir tavır içerisinde olduğu anlaşılıyor. Otokratik tutumu nedeniyle, meslektaşlarıyla hiçbir şekilde samimi olmuyor ve zaman geçtikçe onlarla arasındaki bağ iyice gerginleşiyordu, 1811'e gelindiğinde kabine toplantılarına nadiren katılmaya ve bakanlığını kimseyle istişare etmeden yönetmeye başlamıştı.²⁷³

Wellington Dükü'nün biyografisi de dâhil olmak üzere pek çok çalışması olan tarihçi Philip Guedalla, 1927'deki bir çalışmasında, Wellesley'nin İngiltere'deki bakanlık görevinde yaşadığı sorunların, öncesinde İngiltere'nin Hindistan'daki derebeyi olarak görev yapmasından kaynaklandığını öne sürdü. Guedalla şunları yazdı:

Doğu tahtını geçici olarak işgal etmenin valiler üzerinde farklı bir etkisi vardı... Bir satrap bölgesinden eli boş olarak döndüğünde, geride bıraktıklarını görmekten daha hüzünlü bir manzara yoktur... [...] Görevlerini tamamlayan valilerin sonraki yaşantıları, âdeta tahtından indirilmiş bir kralinkine benzer. Marki Wellesley bu durumu yaşayanlara bir örnektir. Kırk yaşına gelmeden Kalküta'da zirveyi gördü. Ancak uzun hayatının geri kalanında itibarını korumak için Dublin Kalesi ve Dışişleri Bakanlığı'nın koridorlarında döndü durdu.²⁷⁴

Wellesley gerçekten de 1805'te Hindistan'dan İngiltere'ye döndükten sonra bir tür çöküş yaşamış gibi görünüyor. Bunu en bü-

yük oğlu Richard'a yazdığı mektupta, "Uzun süreli çabalarım ve aldığım nankör karşılıklar yüzünden o kadar yorgun ve kırgınım ki, kariyerimin sona erdiğine inanıyorum..." demesinden anlaşılabılıriz.²⁷⁵ Wellesley'nin Stratford'un mektuplarını okumamış olması ve tüm Doğu Akdeniz bölgesindeki diplomatik durumdan tamamen habersiz olması muhtemel görünüyor. 23 Kasım 1810'da Konstantinopolis'teki büyükelçiliğe gönderdiği ilk mektup ancak Mart 1811'in başında şehre ulaşmıştı. Nihayet Wellesley'den haber alan Stratford'un yaşadığı ferahlık, Osmanlılar ile Ruslar arasındaki savaşa veya Fransız korsanlığına ilişkin tek bir talimat içermediğini görünce yerini derin bir hayal kırıklığına bırakmış olmalı. Mektup yalnızca en son Konstantinopolis'e gitmekte olduğu bilinen bir sahtekâr konusunda tetikte olması için Stratford'a gönderilmiş bir uyarıydı.²⁷⁶

Wellesley'nin 11 Aralık 1810'da Konstantinopolis'e gönderdiği bir sonraki mektup ise Adair'in 1809'daki görevinin ilk zamanlarındaki diplomatik hediye alış-verişiyle ilgiliydi ve tamamen gündem dışıydı. Wellesley mektupta, Sultan'ın bizzat Adair'e sunmuş olduğu hediyenin kabul edilemeyeceğini çünkü böyle bir davranışın "bu Ülkede adab-ı muaşeret kurallarına ve kamu onuru ilkelerine aykırı" olacağının Osmanlı hükümetine bildirilmesi talimatını veriyordu.²⁷⁷ Stratford, Wellesley'e kendisine yol göstermesi için yalvarırken aklından geçen kesinlikle bu değildi.

Stratford, 17 Mart 1811'de Adair'e yazdığı özel bir mektupta bahsettiği gibi, Osmanlılarla diplomatik olmayan bir sorunu gündeme getirmenin, "kamu çıkarlarını büyük ve belki de gereksiz bir tehlikeye maruz bırakacağından" emindi, bu yüzden talimatı yerine getirmeyi hiç istemiyordu.²⁷⁸ Ancak yine de görev bilinci-ne sadık kalıp, üstünün bu cahilce emrini yerine getirmek üzere profesyonelliğinden ödün vererek konuyu Bâbüalî'nin vekil dragomanı Panagios Mourosi'yle paylaştı.²⁷⁹ Moursousi, Stratford'un Wellesley'e bildirdiği üzere, eğer Sultan'ın armağanı İngilizler tarafından reddedilecek olursa, bunun "yalnızca Majestelerinin bu Saray'daki çıkarlarını zedelemeye hizmet edeceği"ni söyleyerek elçiyi uyarmıştı. Stratford yazdığı mektuba kendi görüşünü

de eklemişti: “İtiraf etmeliyim ki, Lordum, bu iddiaların kayda değer olduğu düşüncesindeyim... Halkının kanunu kendi iradesine bağlı olan bir Hükümdarın gururunu incitmek en vahim sonuçlara sebebiyet verebilir.” Stratford, konuyu “mevcut durumdan daha elverişli bir fırsat ortaya çıkana kadar” ertelemek için izin istedi.²⁸⁰ Wellesley’den hiçbir yanıt gelmedi, ancak görev faal durumda kaldığı için Stratford konuyu yeniden Bâbîâlî’ye sundu. Ağustos ayında dragoman Mourosi’den yanıt geldi. Buna göre Mourousi konuyu bizzat kendisi iletmış, ancak cevap olarak Sultan’ın öfkesiyle karşılaşmıştı.

“Böylesine kati bir yanıtın sonra,” diye açıkladı Stratford, Wellesley’e yazdığı mektupta, “Lord Hazretlerinin yeni talimatları olmadan bu son derece hassas konuyu daha fazla zorlayabilecek yetkide olduğumu düşünmüyorum”.²⁸¹ Elbette yine hiçbir talimat gelmedi ve mesele böylece sonlandı. Wellesley’nin Stratford’a göndereceği sonraki mektuplar, bir daha bu denli bir saçmalık seviyesine ulaşmadı, ancak yine de Konstantinopolis’teki önemli diplomatik meselelere kesinlikle değinmiyordu.²⁸²

Wellesley, Stratford’a yalnızca usulle alakalı ve yüzeysel konular hakkında yazıyor ve önemli diplomatik mevzular hakkında tek bir kelime söylemiyordu. Bu durumdan da anlaşıldığı gibi, Napolyon Savaşları’nın devam ettiği böylesine kritik bir dönemde, bu denli yetersiz veya etkisiz bir adamın Dışişleri Bakanı olarak görevlendirmesi, İngiliz hükümetinin de en az Wellesley kadar kabiliyetsiz olduğunu ispatlıyor. Ancak, barış ve hatta savaş zamanlarında bir dışişleri bakanlığının uzun süreli sessizliği, aslında diplomatların her zaman karşılaştığı bir sorun olmuştur. Diplomatik kariyeri boyunca kendisi de sık sık bu talihsiz uygulamaya maruz kalan ve bunu tarih araştırmasında inceleyen George F. Kennan’ın gözlemlerine göre “hükümetler geçmişten beri, hatta ulus devlet tarihinin tümü boyunca böyleydi”.²⁸³

Stratford kendi başına elinden geleni yapmaya devam etti. Tuna Prenslikleri'ndeki askeri durumla ilgili haberler çok azdı, ancak Ekim 1810'da Osmanlılar için işlerin kötüye gittiğini doğru bir şekilde tahmin etmişti. Önemli bir stratejik nokta olan Rusçuk'taki Osmanlı kalesi, bugünkü Ruse, Balkan dağlarından Edirne'ye giden, Konstantinopolis'e gelmeden önceki son Avrupa savunma hattı olan yolun terminaliydi. Ruslar Temmuz 1810'da yaklaşık 20.000 askerle Rusçuk'a saldırmıştı, ancak Osmanlılar tarafından güçlü bir şekilde geri püskürtüldüler.²⁸⁴ Ruslar aynı zamanda Şumnu'daki Osmanlı ordugâhına yaptıkları saldırıda da büyük kayıplarla geri püskürtüldüler.

Çağdaş İngiliz coğrafyacı James Bell'e göre, Osmanlıların bu iki savaştaki başarısı, "surlarının arkasından saldırıya uğradıklarında şiddetli ve kanlı bir direniş göstermeleri"nden kaynaklanıyordu. "Bu çatışmalar sonucunda o akıllarda kalan açıklamayı yaptılar, buna göre: '[Osmanlılar] O kadar çok sayıda kâfirin kellesini aldılar ki, [bu yaptıkları] âdeta Müminleri cennete götürecek bir köprü görevi görebilirdi.'" Ancak Osmanlılar daha sonra Eylül ve Ekim aylarında yaşanan Rus saldırılarına karşı koyamadılar. "Kendilerini çaresizliğin verdiği cesaretle savundular, ancak sonunda 12.000 kişinin öldürülmesi ve yaralanmasıyla yenilgiye uğradılar. Rusçuk, önünde uzanan tüm Türk filosuyla beraber, teslim olmaya zorlandı..."²⁸⁵

Stratford, Osmanlıların Rusçuk'u kaybettiği haberini ancak 22 Ekim'de teyit edebilmişti. Gelişmeyi hemen aynı gün Londra'ya bildirdi:

Reisülküttab'ın Pisani'ye söylediğine göre Rusçuk'un teslim şartlarına dair belgeler bizzat Sadrazam tarafında kendilerine ulaştırılmış. [Reisülküttab] Seferin gidişatından çok endişeli. Reisülküttab'ın de yalanlamadığı bir söylentiye göre Sadrazam kendi ağır eşyalarını Edirne'ye göndermiş. Reisülküttab, Vezir'in tavrından çok şikâyetçi ve elinden bir şey gelmediği için de oldukça müteessir.²⁸⁶

Ruşuk'un düşüş haberi Stratford'un paniğe kapılmasına neden olmuştu. Osmanlıların hezimetin eşiğinde olduğuna inanıyordu. Yaptığı ilk iş Reisülküttaba dramatik bir mesaj göndermek oldu. 24 Ekim'de, mesajını sözlü olarak iletmesi için Pisani'yi görevlendirdi:

Ordugâhtaki vaziyet ne kadar vahim olsa da yaşananlara göz yumması çare değildi, tehlikeyle yüzleşmesi gerekiyordu. Ve her şeyden önemlisi, benden hiçbir şey saklamamasını rica ettim. Ona her şeyi bilmemin Bâbîâlî'nin çıkarına olduğunu açıkladım. Ayrıca eğer Sadrazamla ilgili başka bir şey yapılamıyorsa, en azından o telaşa bir hata yapmasını engellemek adına Sultan'ın derhal yeni önlemler alması gerektiği kanaatinde olduğumu da anlattım.²⁸⁷

Stratford, Osmanlı İmparatorluğu'nun Reisülküttabı'na bu şekilde hitap ederek büyük bir kumar oynuyordu. Galib Efendi, pek çok meslektaşının sonunu getiren saray entrikalarına rağmen, dünyanın en büyük güçlerinden birinin zirvesine yükselen deneyimli ve yetkin bir devlet adamıydı. Kendisinin kesinlikle "göz yumma", "tehlikeyle yüzleş" ya da "hiçbir şey saklama" şeklinde tavsiyelere ihtiyacı yoktu, hele ki bu tavsiyeleri veren Türkçe konuşmayı dahi bilmeyen 23 yaşındaki bir dış temsilciyse. Stratford, ayrıca, bir Dışişleri Bakanına kendi hükümet başkanını nasıl idare etmesi gerektiğini söyleyerek tamamen haddini aşmıştı.

Stratford'a böylesine sert bir üslup benimsemesi gerektiğini düşündüren Rusuk'un düşüşünün yarattığı kriz ortamı olsa gerek. Stratford'un buradaki siyasi çıkarımı doğru olsa da askerî açıdan yanılıyordu. Rusuk'un düşmesiyle Osmanlılar askeri olarak geri çekilmişlerdi, ancak yenilginin eşiğinde değillerdi ve hatta ileride Rusuk'u geri alacaklardı. Osmanlılar, Ruslarla hâlihazırda birkaç yıldır süren askeri bir çıkmaza sıkışıp kalmışlardı. Ancak siyasi olarak Sadrazam'ın başı gerçekten beladaydı ve yakında görevden alınacaktı.

Stratford, başkentteki siyasi durumu, savaş alanındaki askeri duruma nazaran çok daha iyi kavramıştı. Ancak her iki konuda da Reisülküttab'a nasihat vermesini gerektirecek bir konumda değildi. Fakat yine de bunu yaparken Stratford'un Avrupa'nın

kaderinin pamuk ipliğine bağılı olduğu son derece dramatik ve olağandışı bir diplomatik meseleyle karşı karşıya olduğunu da unutmamak gerek. Üstelik Stratford'un oynadığı bu siyasi kumar, Temmuz 1811'de Sadrazam'ın görevden alınıp yerine Galib Efendi'nin hem askeri hem de diplomatik cepheyi denetlemesi için savaş alanında görevlendirilmesiyle başka bir şekilde işe yarayacaktı. Galip Efendi göreve geldiğinde Stratford'dan, Osmanlılar ve Ruslar arasındaki barış görüşmelerinde ilginç bir rol üstlenmesini istedi. Stratford'un Ekim 1810'da ve tüm diğer görüşmelerinde Galib Efendi'ye karşı sergilediği dramatik ve sert yaklaşım Osmanlı liderini gücendirmemiş, aksine onun saygısını kazanmasına yol açmıştı.

Galib Efendi, başarılı ve deneyimli bir devlet adamıyken Stratford ise evinden uzakta, kendi imkânlarıyla bir şeyler yapmaya çalışan azimli bir gençti. Ancak ortak bir görüşü paylaşıyorlardı. Stratford, 29 Kasım 1810 tarihli bir "Muhtıra"da Galib Efendi'ye "Savaşın yegâne hedefi ve amacının sulh olduğunu" asla unutmamaları gerektiğini yazmıştı. Ayrıca, Osmanlıların Rusya ile barış yapmasının Fransa ile aralarındaki ilişkiler için de faydalı olacağını, çünkü "Bâbiâli Rusya ile hısım olduğunda" Napolyon'un kendileriyle aralarını bozacak herhangi bir eylemden "kaçınmak için elinden gelen her şeyi yapacağını" ileri sürdü.²⁸⁸ Stratford barışı savundu ve Galib de uyguladı, ancak bunun sebebi genç adamın deneyimli devlet adamını etkilemesi ya da her iki adamın da barışsever olması değildi. Mevcut uluslararası durumda barış her iki devletin de menfaatine hizmet ediyordu. Stratford ve Galip Efendi de bu gerçeği anlayacak kadar zekiydi.

Stratford'un burada kullandığı, "Savaşın tek hedefi ve amacı barıştır" söylemi, diplomatik felsefenin bir ifadesi ve bir diplomatik uygulama yöntemi olarak son derece mantıklıydı. Barış, gerçekten de diplomasi'nin tek meşru amacı ve diplomatın en doğru lügatiydi. Fakat Stratford, Konstantinopolis'teki kariyerinde gerçekten de barışı temin edebilmiş miydi? 1811-12 arasında Osmanlılar ve Ruslar arasında barış sağlayabilmek için var gücüyle uğraşmıştı. Bundan sonra yapacağı sayısız barış çalışmalarıyla,

Avrupa çapında (Kırım Harbi'ne kadar) emperyal bir arabulucu olarak anılacaktı. Yine de Stratford'un çalışmalarının ve Osmanlı başkentindeki tüm ilişkilerinin asıl amacı, orada geçirdiği ve geçireceği uzun yıllar boyunca, İngiltere'nin Hindistan'a giden güzergâhını korumak, ülkesinin bu uzak ülkenin ve halkının kitlesel işgalini güvence altına almaktı.

6

Stratford, Konstantinopolis'te hâlâ çok yalnız hissediyordu. 1810'un son günlerinde tekrar görevden azlini istedi. 31 Aralık 1810'da Wellesley'e yazdığı mektupta, elçiliğin gerektirdiği kişisel harcamaların kendisine yapılan ödemedeki "üçte iki daha fazla" olduğunu belirtti.²⁸⁹ Şubat 1810'da gönderdiği bir önceki başarısız talebinde ise sağlık sorunlarını gerekçe göstermişti.

Wellesley, Londra'da Konstantinopolis'teki görevi üstlenecek birini bulmakta zorlandı. Şubat 1810'da Aberdeen, kabiliyetlerinin ötesinde olduğu kadar konumunun da altında olduğu için teklifi reddetmişti. Yine, Şubat 1811'de, Wellington Dükü'nün eski yaverlerinden Lord Burghersh'in oğlu da kendisine gönderilen teklifi reddetmişti.²⁹⁰ Nihayet Mart 1811'de, 1794'ten 1795'e kadar Konstantinopolis'te büyükelçi olarak görev yapmış olan Robert Liston'a gönderilen teklif olumlu bir dönüşle sonuçlanmıştı. Stratford, Haziran 1811'de Wellesley'nin Liston'ı "en kısa zamanda... Üç ya da dört hafta içinde..." Konstantinopolis'e uğurlayacağı haberini aldı.²⁹¹

Stratford haberi aldığına sevinmiş olmalıydı. Temmuz 1811'de Adair'dan bir tebrik mektubu gelmişti bile:

Uzun zamandır vad edilen azlin için seni şimdiden kutlarım. Bununla birlikte, genel olarak bakacak olursak, ne o ülkede ikamet etmiş ol-

mandan ne de oradan ayrılacak olmandan üzüntü duymalısın. Dışış-
leri'ne mensup tüm tanıdıklarımın sana dair övgüler duyuyorum...
Benim gibi biraz perde arkasında olanların, üstesinden gelmek için
büyük bir ihtiyat ve metanet gerektiren birçok zorlukla mücadele etti-
ğini görmemeleri mümkün değildir.²⁹²

Ancak aylar süren bekleyiş sonucunda ne Liston Konstantino-
poli'ne geldi ne de Londra'dan bir haber ulaştı. Wellesley, Liston'u
göndermek ya da Stratford'u gecikme konusunda bilgilendirmek
için gerekli tertibatı yapmaya zahmet etmemişti bile. Stratford, 3
Eylül 1811'de kız kardeşi Bess'e şunları yazdı:

Tanrı aşkına, Bay Liston bunca zamandır nerede? Gözlerim sürekli
yolda, ne yazık! İngiltere'den ayrıldığını henüz duymadım ve bunu du-
yana kadar bu korkunç çukurdan kurtulabileceğime inanmam müm-
kün değil. Bu[mektubum] elinize geçtiğinde hâlâ İngiltere'de olursa,
onu yakalayın ve Congreve'in roketlerinden birine bağlayıp bu yöne
fırlatın. Anlaşılan Dışışleri Bakanlığı'nda herhangi bir şeyi gerçekle-
ştirmenin tek yolu bu. Sabrım yine tükendi... Tarif edilebilir olan her
şeyi zaten uzun zaman önce anlatmıştım...²⁹³

7

1810'un sonlarında, yalnızlığının zirvesindeyken, Stratford bek-
lenmedik bir şekilde İngiltere'den gelen oldukça eğlenceli bir
ziyaretçiyle karşılaşmıştı. Lady Hester Lucy Stanhope, Pitt'in ye-
ğeniydi ve bir süre dayısının evinin sahibeliğini yapmıştı. Pitt'in
ölümünden sonra İngiltere'den ayrıldı ve günlerinin geri kalanını
Yakın Doğu'da seyahat ederek geçirdi. Kasım 1810'da Konstanti-
nopolis'e geldi ve Boğaz'da bir eve yerleşti. Aralık 1810'da memle-
ketine yazdığı mektupta Canning'in kendisine "son derece kibar,
son derece nazik" davrandığını anlatmıştı.²⁹⁴ Lady Hester'in aynı
zamanda doktoru olan yol arkadaşına göre, orada bulundukları

süre zarfında Stratford kendilerini sık sık ziyaret etmişti.²⁹⁵ Tamamen farklı karakterde olmalarına rağmen kısa sürede yakın arkadaş oldular.

Lady Hester, 1811 yazında yeni çılgın bir macera planlamıştı, Paris'e gidip Napolyon'u görmek istiyordu. Vize almak için Konstantinopolis La Tour-Maubourg'da Fransız maslahatgüzarı ile birkaç kez bir araya geldi. Stratford'un macerasını asla onaylamayacağını biliyordu, bu yüzden planından ve yaptığı görüşmelerden ona hiç bahsetmemişti. Ayrıca Stratford'un püriten yönünden de sıkılmıştı. Haziran 1811'de, Stratford'un yerine Liston'un atanacağı haberini alır almaz memlekete bir mektup yazdı:

Öyle görünüyor ki şu iyi huylu methodist elçi Bay Canning yakında buradan ayrılacak. Bu haber onu çok memnun etti, ancak kendi adıma konuşacak olursam ne sevindim ne de üzüldüm diyebilirim. Onu pek hoş bulmuyorum, ama çok dürüst olduğuna inanıyorum. Ancak, buradaki asıl sorun, tek özelliği dürüstlük olan bir adamın, fazlasıyla kurnaz bir halkın entrikalarını idare etmeye uygun bir elçi olup olmadığıdır.²⁹⁶

Stratford aslında bu zorlu görevin üstesinden gelemeyecek kadar dürüst ya da naif değildi. Lady Hester, Stratford'un, oradaki tüm Batı elçilikleri için geçerli olduğu gibi, şehir genelinde gelişmiş bir muhbir ağı kurduğu ve işlettiğinden habersizdi. Öyle ki, 24 Ağustos 1811'de Lady Hester'in planını ve La Tour-Maubourg ile yaptıkları gizli görüşmeleri öğrenmiş ve yüzleşmek için doğrudan onun evine gitmişti. Lady Hester Fransız elçisinin kendisine vize vermeyi kabul ettiğini ve Stratford'u utandırmak veya kızdırmaktan çekindiği için her şeyi ondan saklamak zorunda kaldığını anlattı. Stratford, ondan Fransa'ya gitmek için İngiliz hükümetine başvurmasını ve Fransa elçisiyle görüşmeden önce Liston'un gelişini beklemesini istedi. Lady Hester tüm bunları yapmayı reddedince Stratford da onu gerekli işlemleri uygulamakla tehdit etti. "Eğer bu konudaki ısrarından vazgeçmeyecek olursa ne ben ne de Majestelerinin buradaki elçiliğine mensup herhangi birinin bir daha onu ziyarete gelemeyeceğini Lady hazretlerine izah ettim." Ayrıca Lady Hester'a, Dışişleri Bakanı Wellesley'i, haddini aşan

davranışları hakkında bilgilendireceğini de belirtti. Aralarında ki bu görüşme, zorlu doğasına rağmen, “Mükemmel bir sakinlik içinde” yapılmıştı ve Lady de resmi prosedürlerin Stratford’a duyduğu muhabbeti etkilemeyeceğini açıkça ifade etmişti.²⁹⁷ Özetle, Stratford Lady’yi politik bir düelloya davet etmiş ve o da bu teklifi geri çevirmemişti.

Lady Hester üç gün sonra ilk hamleyi yaptı ve Wellesley’e, yalnızca sağlık nedenleriyle Fransa’nın güneyine gitmek istediğini açıklayan sert bir mektup yazdı. Bir kopyasını da Stratford’a iletmiş mektupta şunları yazmıştı:

Eğer burada muhabbetim olarak Bay Adair ya da en azından öngörülebilir karakterde ve liberal görüşlere sahip herhangi bir adam olsaydı, merakımı ilk etapta kendisine anlatabilirdim... Ancak Bay Canning genç ve tecrübesizdi. Kendisi şevk dolu ancak bir o kadar da önyargılı biri. Bu nedenle, böyle bir durumda nasıl bir tutum sergileyeceğini kestirmeye çalıştım.

Stratford’un emriyle İngiliz büyükelçiliğindeki görevlilerle bağlantısının kesilmesi onu hiç rahatsız etmedi zira ona göre “hepsi (erdemli ve bilgili bir adamı olan Bay Pisani hariç) korkunç derecede sıkıcı”ydı. Stratford’a hakkındaki düşünceleri de farksızdı:

[Stratford] hem siyasi hem de dini bir metodist, ülkeme duyduğum sevgiyi sorguladıktan sonra bu sefer de bana Tanrıma karşı vazifelerimi öğretmeye cüret edecek herhalde! Sizden son bir istirahatım olacak, lütfen Bay Canning’i kuru fiyonklarla veya asık bir suratla karşılamayın, güzel leydiler tarafından altı okka edilmesine de müsaade etmeyiniz. Hizmetlerine karşılık en büyük mükâfat kendisini komutanlık rütbesiyle onurlandırmak ve ülkemizdeki türlü milletlere, ahlaksızlığın bastırılması ve yurtseverliğin aşılması için elçi tayin etmek olacaktır. Özellikle bu ikinci vazife için Bonapart’ın adı anıldığında bir derviş misali kıvranmak elzemdir.²⁹⁸

Lady Hester’ın Londra’da ve hatta kabinede sağlam bağlantıları vardı. Dolayısıyla Stratford’un bu mektupta önemsiz şeylerle zamanını boşa harcayan küçük bir kabadayı olarak damgalanarak, kendisinin mesleki itibarına zarar verilebileceğini anlaması uzun sürmedi. Wellesley’nin Lady Hester’ın mektubunu gerçekten alıp

almadığını araştırması ve gerektiği takdirde aracılık yapması için George Canning'e bir mektup yazdı. George cevabında mektubun ortalıkta dolaşmadığını söyledi.²⁹⁹ Marki Wellesley'nin British Library'deki kişisel arşivinde hâlâ saklanmakta olan mektubun 18 Ekim 1811 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na ulaştığı kaydedilmiş, ancak hiçbir zaman Wellesley'nin eline geçmemiştir.³⁰⁰ Dışişleri Bakanının işe gelmek ve posta okumak konusundaki isteksizliği Stratford'un Konstantinopolis'teki diplomatik görevini zorlaştırmış olsa da burada belki de kariyerinin kurtulmasını sağlamıştı.

Lady Hester'ın Fransa planı kabul görmemiştir, ancak aralarındaki tartışma sona erdikten sonra Stratford'la yeniden dost oldular. 1811'de Bursa'dan kendisine bir mektup yazarak, "İyiliği ve ilgisi" için teşekkür etti. "Umarım sağlığın ve keyfin yerindedir, lütfen beni haberdar et. Bu güzel yeri görmek için, ancak rüt-belerinden azade bir adam olduğunda buradaki Türk dilberlere sevdalanabilirsin, senin için büyük bir günah olur." Yine ertesi yıl Şam'dan bir mektup daha yazdı: "[Vaktinde] Sana güldüm ve azarladım, ancak yine de hep iyi olmanı dilerim, çünkü senin dürüst bir adam olduğuna inanıyorum, bu zamanlarda nadir görülen bir özellik."³⁰¹

Stratford, Yakın Doğu'daki maceraları sırasında Lady Hester'a defalarca yardım etti. Yine Konstantinopolis'teki İngiliz büyükelçiliğinin kayıtları arasında, Şubat 1811'de Osmanlı tersanesinde çalışan "Sicilya tebaasından Giovanni Feluccia'nın, Bay Canning'in defalarca Bâbıâli'ye rica da bulunması üzerine kölelikten azledildiği"ne dair bir not da mevcut.³⁰² Stratford, ilerleyen zamanlarda, Konstantinopolis'teki birçok farklı azınlığın kahramanı olarak anılacaktı. Ancak genel durumuna baktığımızda 1811'de hâlâ suskun ve katı karakterde biriydi. Lady Hester'ın de başka bir mektubunda açıkladığı gibi, temel sorunu "dar görüşlü" olmasıydı.³⁰³ Bu mahdut akıl, Konstantinopolis'in "geniş dünyası"yla başa çıkmaya çalışıyordu.³⁰⁴

5. BÖLÜM

EGE'DE KORSANLIK, TUNA'DA SAVAŞ

1

Stratford, yerine geçecek kişinin gönderilmesindeki gecikme hakkında hâlâ bir açıklama alamamıştı. Aynı şekilde, içinde bulunduğu acil diplomatik sorunları hakkında da eline herhangi bir talimat geçmemişti. Napolyon iki ülkeden birini, hatta belki de ikisini, işgal etmeden önce Osmanlılar ve Ruslar arasında barışın nasıl sağlanacağı ve Osmanlıların Fransızlarla ittifak yapmasının nasıl önleneceğine dair bir yol gösterilmesini bekliyordu. Stratford, 18 Ekim 1811'de, kendisine talimat vermeleri için tekrar ricada bulundu. Dışişleri Bakanı kendisine cevap vermeyince, müsteşar Culling Charles Smith'e "özel" damgalı bir mektup gönderdi:

Dışışleri Bakanlığı'ndan herhangi bir yaşam belirtisi olmadan, yakında Fransızlara karşı gelmem veya bu Misyonun etkisini düzgün bir temelde sürdürmem kesinlikle imkânsız olacak... Yukarıda yazdıklarımı Lord Wellesley'e iletmenizi içtenlikle emrediyorum. Gönderilerim sırasında konu hakkında defalarca ısrar ettiğim şeyi hatırladığınızda... Temsilcisi olduğum meselelerin bir kamu hizmeti olarak dikkate alınması gerektiğini siz de göreceksiniz.

Ancak bu mektup 7 Şubat 1812'de Dışışleri Bakanlığı'na ulaştığında,³⁰⁵ Wellesley çoktan istifasını sunmuştu.³⁰⁶ Stratford artık tamamen tek başına kalmıştı.

Fransız korsanlar, İngiliz ticaret gemilerini ele geçirmeye, onları Osmanlı limanlarına getirmeye ve mallarını satmaya devam ediyordu. Stratford, limanların yeni çıkarılacak kararnamelerle Fransız korsanlarına kapatılması için defalarca talepte bulunmuştu. Osmanlılar ise talepleri sürekli kabul ediyor ancak Fransızları kızdırmamak adına asla uygulamaya geçirmiyordu. Yine bu endişeleri nedeniyle, savaşta tarafsız bir güç olmalarını mazeret göstererek, kıyı şeridinin 3 mil ilerisiyle sınırlandırdıkları Osmanlı limanları ve denizlerinde herhangi bir İngiliz askeri müdahalesine izin vermemişlerdi.

1811 Şubat-Mart'ında Kıbrıs, İskenderiye ve Kiklad adalarındaki Sire adasında birçok korsanlık hadisesi yaşandı. Stratford'un günlüğüne kaydettiği üzere, Reisülküttab "tazminat vaat ediyor"du, ancak Nisan ortasına kadar hiçbir işlem yapılmamıştı. Osmanlılar, el konulan İngiliz mallarının Osmanlı limanlarında satışını yasaklayan bir ferman çıkaracaklarını belirttiler. Ancak Mayıs 1811'de Reisülküttab bu imtiyazı "geri çekmiş"ti.³⁰⁷ Stratford, Reisülküttab'ı ile bir araya geldi ve ona doğrudan Osmanlı hükümetinin "İngiliz Hükümetini gücendirme riskini taşıdığını" ve "Majestelerinin Hükümeti'nin, Tanrı'nın bahşettiği lütufları kullanarak kendi menfaatlerini sağlamakla mesul" olacağını söyledi.³⁰⁸ Bunu söylerken İngilizlerin askeri müdahalede bulunabileceğini ima ediyordu. Fakat aslında ne Londra'dan ne de Akdeniz'deki donanmadan askeri müdahalenin mümkün olabileceğine dair herhangi bir işaret almamıştı.

Fransızların yürüttüğü bu korsanlık faaliyetleri Haziran'da ilk olarak Eğriboz adası açıklarında ardından da Ağustos'ta İskenderiye'de İngiliz gemilerinin saldırıya uğramasıyla devam etti. Reisülküttab bir kez daha ferman çıkaracağına söz veriyse de bu vaat bir türlü yerine getirilmemişti. Temmuz 1811'de Galib Efendi sadaret kethüdalığına getirilip Ruslarla iletişimi denetlemek ve barış görüşmelerini başlatmak için Tuna'daki ordugâhta görevlendirilmişti. Reisülküttab olarak Küçük Arif Mehmed Efendi atandı. Ancak yeni Reisülküttab de Fransız korsanları konusunda selefinin tutumunu sürdürdü. Stratford, yeni Reisülküttab'ın göreve gelmesinin hemen ardından, Fransız korsanlık faaliyetleriyle ilgili defalarca harekete geçmeye çalışmış ancak uğraşları hep karşılıksız kalmıştı. En son 14 Ekim'de, Osmanlı hükümetini "daha fazla önlem alması için" tehdit etmiş ancak Reisülküttab de en az Stratford kadar ağır ifadeler kullanarak karşılık vermişti. Görüşmelerin arasına bayram tatilinin girmesi bir haftalık bir sükûnet getirdi. Stratford görüşmelere devam etmek adında bayramın hemen ardından korsanlık faaliyetleri konusunda "önemli bir mesaj" iletmesi için dragomanını görevlendirmiş, ancak o da Bâbiâli'de "çeşitli zorluklar ve soğuk davranışlar" ile karşılaşmıştı.³⁰⁹

26 Ekim 1811'de Fransız korsanlar tarafından bir İngiliz gemisine daha el konuldu ve Osmanlı'nın Sire Limanı'na getirildikten sonra malları orada satıldı. İki gün sonra Stratford, söz verilen ferman için Reisülküttab'a tekrar talep gönderdi. Görev günlüğünde kaydettiğine göre, "Reisülküttab inatçı" olduğu için çok az ilerleme kat edebilmişlerdi.³¹⁰ Aynı gün, dragoman Pisani'den Reisülküttab'a gitmesini ve ona şunu söylemesini istemişti: "Tarafsızlık meselesi artık sona erdi, Bâbiâli tercihini yapmalı. Şimdi harekete geçmeli veyahut gerekli koşullar için yardım etmeli. Bâbiâli'nin İngilizlerden sıkıldığını ve bizden kurtulmak istediğini mi düşünmeliyim?"³¹¹

Stratford, Fransız korsanlarına karşı yürütülebilecek olan muhtemel İngiliz askerî harekâtı için araştırma yapmaya başlamıştı. 13 Nisan 1811'de Akdeniz'deki İngiliz donanmasının komutanı Amiral Sir Charles Cotton'a şunları yazmıştı:

Sanırım, mevcut koşullar altında, Ege'yi Fransız korsanlarından temizlemek için bu fırsatı değerlendirmenin uygunluğunu önermek benim görevim. Ekselansları, Majestelerinin Hükümetini Bâbıâli'nin egemenliğine doğrudan bir saldırıda bulunmadan, bunun ne kadar uygulanabilir olabileceğine karar verebilecek yegâne kişisiniz.³¹²

Ancak Amiral Cotton, Londra'dan izin almadan Stratford'un önerdiği askerî harekâtı dikkate almayacaktı.

1811 senesi boyunca tekrarlanan korsanlık hadiselerinden sonra, Stratford 3 Kasım 1811'de Ege'deki Yunan adalarında olan İngiliz filosunun komutanı Yüzbaşı Henry Hope'a da bir mektup yazdı:

Fransız korsanlarını nerede bulunursa bulunsun yakalamanızı ve aynı zamanda ele geçirmiş olabileceği herhangi bir İngiliz Gemisini kurtarmanızı... Şiddetle tavsiye etmek için kendimi yalnızca yetkili hissetmiyorum, bunun aynı zamanda vazifem olduğunu düşünüyorum... Vazifeniz tavsiyemi dikkate almanızı engelleyecek mahiyette olabilir. Ancak, tavsiye ettiğim tedbirlerin sorumluluğunu elimden geldiğince, tüm samimiyetimle üstleneceğim. Bu tedbirlerin, Majestelerinin hizmetinde olmanın onuru ve ticari menfaatlerimiz için makul olduğu kadar zaruri de olduğu kanaatindeyim.³¹³

Kaptan Hope, Stratford'un argümanlarını mantıklı buldu ve önerisini kabul etti.

Stratford, Osmanlı sularında yürütülecek askerî operasyon için yetki ve sorumluluk almıştı. 24 yaşındaki acemi genç diplomat, büyük bir kumar daha oynuyordu. Bir yandan İngiliz hükümetinden hiçbir izin almamış, diğer yandan da Osmanlı'nın isteklerine aykırı hareket etmişti. Her iki devletin de gazabını üzerine çekmeyi göze alıyordu. Wellesley'den herhangi bir talimat almadığı için kolayca kaçıp hiçbir sorumluluk almayabilirdi. Ancak Stratford mizaç olarak pasif biri değildi.

Birkaç hafta sonra askerî müdahale için bir aday belirdi. 29 Ekim 1811'de değerli mallar ile yüklü İngiliz ticaret gemisi Alexander Malta'dan İzmir'e doğru giderken yolda Fransız kor-

sanlar tarafından ele geçirilmişti. Olay hakkında kesin bilgiler edinmek biraz zaman alsa da Stratford 18 Kasım'da korsanların gemiyi ve yükünü Yunanistan'daki Osmanlı limanı Anabolu'ya götürdüğünü teyit etti. Hemen Reisülküttab ile temasa geçti ve "Gemi ve yükünün bir an önce iadesi için ferman çıkartılmasını" istedi. Reisülküttab, öncekiler gibi bu talebi de reddetmeyi uygun gördü. 23 Kasım 1811'de Stratford taleplerini tekrarladı ve kendi deyimiyle, aralarındaki görüş farklılıklarının "nihai tartışması için resmi bir Konferans" yapılmasını teklif etti. Stratford'un tüm bu talepleri bir kez daha reddedildi ve "Bâbîâlî'ye bir Resmi Nota iletmekten başka hiçbir çare kalmadı..."³¹⁴ Böylece, diplomatik çözümler tükenince, askerî müdahale devreye girdi.

Kaptan Hope, ikinci bir İngiliz ticaret gemisi olan Active'i ele geçiren ve elinde tutan Fransız korsanlarla çarpışmak üzere 29 Kasım'da HMS Salsette gemisiyle Anabolu'ya gitti. Hope'un üç gün sonra Stratford'a bildirdiği üzere, korsan gemisi, teknelerden "yönelen her türlü saldırıyı püskürtmek için mükemmel bir şekilde hazırlanmış görünen" iki Fransız ticaret gemisi tarafından korunuyordu. İngilizler, limanının idarecisi ile görüşerek İngiliz gemilerinin kurtarılmasını ve sonra da serbest bırakılmasını talep etti, ancak liman idarecisi bu isteklerini geri çevirdi. Daha sonra İngilizler ele geçirilen gemileri kurtarma niyetlerini ve Osmanlı kuvvetleriyle çarpışmak istemediklerini idareciye bildirdiler. İngilizler görüşmenin ardından hemen Fransız korsanlara ateş açarak gemilere çıkmaya çalıştılar. Limandaki Osmanlı kalelerinden herhangi bir müdahale gelmese de kıyıda ateş açan kişiler sayesinde Fransız korsan gemileri oradan ayrılmayı başardı. Çatışmada iki İngiliz denizci ağır yaralandı. Fransız ticaret gemileri ise kullanılamayacak hale geldi. Bu nedenle Kaptan Hope, ne korsan gemilerini ne mürettebatı ne de çoktan Fransızlar tarafından yakılan çalıntı malları ele geçirebildi. Ancak İngiliz gemilerini kurtarmıştı ve aynı zamanda "Bâbîâlî'nin tebaasına veya mallarına herhangi bir fenalık gelmediğini bilmenin sevincini" yaşıyordu.³¹⁵

Reisülküttab yaşananlar öğrenince çok öfkelenmiş ve Stratford'u huzuruna çağırmıştı. Stratford'un Wellesley'e bildirdiği üzere, "Reisülküttab öfkeden patladı ve *Salsette* Saldırısını Bâbiâli'nin egemenliğine yapılan bir hakaret olarak nitelendirdi. "Ve yaşananlara sert bir karşılık vereceklerini söyleyerek tehditler savurdu."³¹⁶ Stratford, Osmanlı hükümetini olaydan sorumlu olmakla suçlayarak ve askeri angajmanda bir tırmanmanın mümkün olduğu konusunda uyararak Reisülküttab'a hemen karşılık verdi:

[...] Yalnız şunu kesin olarak ifade edebilirim ki yaşananların müsebbibi Bâbiâli'nin kendisi, Fransızlar ve Osmanlı devlet erkânından başkası değildir. Kendisidir, çünkü uyarımı sürekli olarak göz ardı etti – âdil davranmadı ve şikâyetlerime kayıtsız kalarak düşmanı cesaretlendirdi. Fransızlardır, çünkü meseledeki mütecaviz onlardır. [Bâbiâli'nin] kendi erkânıdır, çünkü Anabolu Beyi'nin bizim kendi mülkümüz üzerindeki tasarrufumuza engel olmaya... [ve] sulh vakti Majestelerinin tebaasına ateş açmaya hakkı yoktur. Reisülküttab'ın tehditlerine gelince, eğer ciddiye, Majestelerinin hükümetini ve Ege'deki harp gemilerimizi böyle bir saldırı tehdidinde karşı hazırlayabilmem için bana bu hususta resmi bir tebligat yazmasını rica edeceğim."³¹⁷

Görünüşe göre Osmanlılar, genç ve deneyimsiz Stratford'un savaş tehdidi konusunda geri adım atacağını düşünmüşlerdi. Zira onlara göre İngiliz hükümeti, Osmanlıları Fransız safından uzak tutma ve Ruslarla barış müzakerelerini devam ettirme arzuları yüzünden buna mecburdu. Ancak Stratford'un düşüncesi farklıydı. Ona göre Osmanlılar, Rusya ile savaş halindeyken ve Fransa'nın Osmanlı topraklarını işgal etmesi ihtimaliyle karşı karşıyayken İngiltere ile savaşa girmeyi göze alamayacak, bu yüzden de asıl onlar geri adım atacaktı.

Stratford'un, kendi deyimiyle bu "kararlı eylemi",³¹⁸ kendisi için kişisel olarak oldukça tehlikeliydi. İngiltere'deki kariyer hayatı tamamen bitebilir veya Osmanlılar tarafından derdest edip Yedikule zindanlarına da hapsedebilirdi. Wellesley'e yazdığı mek-

tupta tüm sorumluluğu üzerine almış ve “Her halükârda, beklen-
tim dışında bir gelişme olursa, mesuliyeti bana aittir ve Majeste-
lerinin Hükümeti’nin, yalnızca aldığım kararları tanımayarak her
türlü utancı bir anda ortadan kaldıracabileceğini düşünerek müste-
rih oluyorum,” demişti.

Stratford, bu yola neden başvurduğunu anlatırken, “Bu ülkeyle
barışı sürdürmenin ve nihayetinde Bâbüâlî’den silah zoruyla taz-
minat talep etme zorunluluğunu önlemenin tek yolu, haklı olan
taraf olduğumuz ve fırsatların elverişli olduğu belli bir noktaya
gelindiğinde kesin bir tedbir uygulamaktı,” diyerek fikrini savun-
muştur.³¹⁹ Yani, askerî harekât kartını öne sürerek, kendisinin ve
hükümetinin ciddi önlemler almaya ve hatta Osmanlılarla iliş-
kileri sonlandırmaya tamamen muktedir olduğunu göstermişti.

Stratford’un Kasım 1811’de Anabolu’daki cesur hareketi sadece
öngörüye değil aynı zamanda tahlile de dayanıyordu. Stratford’un
daha sonra hatıratında bahsettiği üzere, Konstantinopolis’teki
diplomatik meslektaşlarından birinin yakın zamanda karıştığı bir
olaydan cesaret almıştı:

Tam o sıralarda Bâbüâlî, Şah ve hükümetinin bazı tutumlarını hiddetle
karşılamıştı. İran maslahatgüzarı, Padişah’ın nazırı tarafından alenen
fırçalanmıştı. Hatta kellesini almakla ilgili tehditler bile savurdu. [Teh-
ditlere cevaben] “Dilerseniz kellemi alabilirsiniz,” dedi [maslahatgü-
zar], “ancak kulu olduğum hükümdar intikamımı almakta geçikme-
yecektir.” Bu karşı-tehdit daha baskın çıktı. Hüseyin Ağa’nın kellesi
yerinde kaldı. Bâbüâlî, kılıcını kınına soktu ve ihtilaf konusu olan me-
sele de diğer hepsi gibi unutuldu gitti. Böylece maruz kalabileceğim
tehlikeyi ölçüp tartabilmem için harikulade bir fırsat elime geçmiş
oldu. İpuçlarını yakaladım ve Ege’deki donanmamızın komutanına
duruma el atması için bir çağrıda bulundum.³²⁰

Devleti tarafından belirsizliğe terk edilen genç ve deneyimsiz
Stratford, Konstantinopolis’te kendisine sunulan çok az sayıda-
ki kaynaktan birini kullanmış, kendisinden daha deneyimli olan
meslektaşlarının yöntemlerini incelemişti.

Stratford’un ve Osmanlılar arasındaki gerginlik henüz dinme-
mişken 24 Aralık 1811’de Reisülküttab, Anabolu’da gerçekleşen

harekât hakkında İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndan resmi bir açıklama istedi ve cevap gelene kadar Fransız korsanlarla ilgili tüm görüşmeleri askıya aldı.

Stratford, ertesi gün Pisani aracılığıyla Reisülküttab'a ilettiği notla sert bir karşılık verdi:

Majestelerinin işlerini yürütmek amacıyla buradayım, dolayısıyla mevkiime yapılacak en ufak hakarete asla göz yummayacağım. Beni muhatap almamak, savaş ilanına eşdeğerdir. İngiltere'den cevap gelmesi en az 4 ay sürecektir.

Ayrıca tebliğde Fransız korsanlık faaliyetlerinin bu sürede muhakkak devam edeceğini düşündüğünü, bu yüzden de İngiliz askeri gemilerinin sürekli teyakkuz halinde olacağı ve gerektiği yerde müdahalede bulunacağını da bildirdi:

Majestelerinin Komutanları buna asla göz yummayacak ve vatandaşlarının güvenliği için her türlü tehlike anında olaya müdahil olacaktır. Onları bu hususta yönlendirmek benim vazifemdir. Bu vazifeye ilkin tüm İngiliz tüccarlara savaşın çok yakın olduğunu ve bu nedenle mülklerini güvence altına almaları gerektiğini ifade eden açık mektuplar yazarak başlamak mecburiyetindeyim.³²¹

Stratford'un sert yaklaşımı ve savaş tehdidi tekrar etkisini gösterdi. Aynı gün, 25 Aralık 1811'de Reisülküttab'tan öncekilere nazaran daha uzlaşmacı yazılı bir cevap aldı. Stratford bir kez daha Pisani'yi Reisülküttab'a gönderdi:

Reisülküttab'a tutumunu dünden çok daha samimi bulmanın beni ziyadesiyle memnun ettiğini söyle. Ben de her zaman onun tutumuna aynı şekilde mukabele de bulunacağım. Doğrusu benim tek gayem, pek çok ortak menfaatleri olan bu iki devlet arasındaki barışı muhafaza etmektir.³²²

Sonraki bir ay boyunca Stratford ve Reisülküttab arasında yer yer olumlu yer yer de olumsuz ilerleyen bu mektuplaşma devam etti.³²³ 10 Ocak 1812'de Stratford, Wellesley'e gönderdiği yazıda son durumu şu şekilde anlatmıştı:

Ege'de zuhur eden haydutluklarla ilgili Bâbıâli ile herhangi bir mutabakata varabileceğimize dair umudum tükendi. Reisülküttab verdiği

sözleri geri çekti ve bundan sonra Bâbüâlî'nin bu konuda hiçbir eylemde bulunmayacağını açıkladı.³²⁴

Tüm bu anlaşmazlıklar devam ederken Osmanlılar birdenbire yumuşadı. Reisülküttab, 14 Şubat 1812'de Stratford'a gönderdiği notada Osmanlı hükümetinin kendi topraklarında vuku bulan her türlü korsanlık faaliyetini engelleyeceğine ve hükümetin bu talimatına uymayan herkesin cezalandırılacağına dair çok sayıda ferman yayınladığını bildirdi. Ayrıca, fermanların İmparatorluğun tüm yetkililerine ve Fransız maslahatgüzarına gönderildiği bilgisi de özel olarak Stratford'la paylaşıldı.³²⁵

Görünüşe bakılırsa, Bâbüâlî'nin Stratford'un Fransız korsanlarıyla ilgili taleplerine boyun eğmesi, Ruslarla uzun süredir devam eden barış görüşmelerinin olumlu sonuçlanması için İngiliz elçisinin arabuluculuğuna duydukları ihtiyaçtan kaynaklanıyordu.

3

Stratford'un Konstantinopolis'teki işleri bitmek bilmiyordu. Öyle ki Dışişleri Bakanlığı'ndaki yakın arkadaşı Joseph Planta onun hiç elçilikten çıkmadığını düşünüyor ve sağlığından endişe duyuyordu. Stratford'a gönderdiği mektupta onu uyarmış ve tavsiyelerde bulunmuştu:

Günlük yaşantınızı düzenlemelisin, vaziyetini anlıyorum, eğer ki bir adam yanı başında bir onbaşı, önünde iki yeniçeri ve ardında iki uşak olmadan dışarı çıkamıyorsa, evde kalmasının elbette bir nedeni vardır. Ancak yine de sıhhatini muhafaza etmen gerekiyor, bunun için de biraz hareket etmen lazım.³²⁶

Aslında Stratford şehirde dolaşmaktan hoşlanırdı. Arada muhafızları atlatır, tehlikeli olabilecek şehir gezileri yapardı. Hatta bir keresinde Sadabad'dan eve dönerken ve bir kez de Anadolu yaka-

sında bir vadide dolaşırken silahlı saldırıya uğramıştı. Bu ikinci hadiseden hatıratında da bahsetmiştir:

Bana refakat eden görevlileri uğurladıktan sonra çayırda tek başıma gezintiye çıktım, o sırada benden uzakta havanın ve manzaranın tadını çıkaran rahat giyimli iki denizciyi görmüş, fakat pek de üstüne düşmemiştim. İlkın o yönden gelen bağırışlar işittim ve etrafa bakınca ellerinde silahla bana doğru koştuklarını gördüm. Kaçacak vaktim yoktu. İkisi de bana ateş açtı, ancak tabancaları kullanmayı beceremedikleri için bedenimi ıskaladılar. Yılmadan silahları tekrar doldurmaya başladılar, kaçamayacağım için elimden gelen tek şeyi yaptım ve onlara doğru yürüdüm. O sıralar Türk lisanına sadece onlara kim olduğumu söyleyecek ve ses tonlarından düşman olmadığımı fark ettiklerini anlayacak kadar hâkimdim.³²⁷

4

Osmanlılar ve Ruslar arasındaki savaş, Kasım 1806'dan beri bir çıkmazın içindeydi ta ki Eylül 1811'de Osmanlı Sadrazamı ve Serdar-ı Ekrem'i Ahmed Paşa'nın Tuna'daki stratejik Slobozia adasına düzenlediğı taarruza kadar. Osmanlı kuvvetleri Slobozia'dayken Rusçuk'taki ordugâhları açıkta kalmıştı. 13 Ekim 1811 gecesı Ruslar Tuna'yı geçip savunmasız kalan Osmanlı ordugâhını ele geçirdiler ve Osmanlı ordusunu nehrin diğeri tarafında tuzağ'a düşürdüler. Yenilgi büyüktü. Ahmed Paşa ve divanı hükümetin derhal barış için harekete geçmesi gerektiğine karar verdi. 15 Ekim'de ateşkes ilan edildi. Böylece 31 Ekim'de, ilkin Yergöğü kasabasında yürütölüp sonra Bükreş'e taşınacak olan müzakere süreci sonunda başladı.³²⁸ Rus temsilcileri arasında eski Konstantinopolis büyükelçisi Andre İtalinski de yer alıyordu. Osmanlıların temsilcilerinden biri ise Stratford'un da tanıdığı, eski Reisülküttab ve Temmuz 1811'den bu yana sadaret kethüdası olan Galib Efendi

idi. Galib'e, Wellesley'nin diplomatik hediye polemigi de dâhil olmak üzere 1810'dan beri pek çok konuda Stratford'un muhatabı olan yardımcı dragoman Panagios Mourousi'nin ağabeyi, baş dragoman Demetrius Mourousi eşlik ediyordu.

Ocak 1812'de gelindiğinde Osmanlı-Rus barış görüşmelerinde henüz hiçbir ilerleme kat edilememişti. Her iki devlet de karşı tarafın Napolyon'un yaklaşmakta olan taarruzundan korkup geri adım atacağını düşündüğü için kimse gerekli inisiyatifi almaya-caktı. Bu gerilimi tırmandırma siyaseti Stratford'u umutsuzluğa sürüklüyordu. Bir tarafta her şeye şüpheyile yaklaşan Osmanlı hariciyesi diğer tarafta ise tamamen pasif bir tutum içerisinde olan İngiliz hükümeti arasında sıkışıp kalmıştı. Yıllar sonra hatıratında bu ikilemi şöyle anlattı:

İngiltere'nin Rusya ile gizli bir barış yaptığını ve benim de bunu bildiğimi düşünüyordardı. Cehaletim, kasıtlı bir sükût olarak yorumlanmıştı. Ne yapabilirdim ki? Bâbîâli şüpheli ve tedirgin bir tavır içerisindeydi. İngiltere'den ses seda yoktu. Birkaç avutma sözcüğü ve kuru tavsiyeler dışında elimden bir şey gelmiyordu, yine de güvenlerini kazanamamam da en azından şüphelerini hafifletebiliyordum.³²⁹

Böylece Stratford iki yıldır yapmakta olduğu şeye devam etti. Hem Osmanlılara hem de Ruslara barış için ayrı ayrı baskı yapacak ve İngiltere'nin her iki devletle de herhangi bir gizli anlaşmaya varmadığı konusunda karşı tarafı ikna edecekti.

Ocak 1812'de barış görüşmeleri sekteye uğradı ve Ruslar ateşkesi sonlandırmaya karar verdi. Osmanlılar, Rusların yeni bir saldırı planladıklarına veya Fransızlarla anlaşmaya vardıklarına ikna oldu. Ocak ayının sonunda Ahmed Paşa, Rus Başkomutanı (1812 Napolyon muharebelerinin kahramanı ve daha önce 1792-94 Konstantinopolis büyükelçisi) General Kutuzov'a bir mektup yazarak barış tesis etme hususunda ricada bulundu. Sadrazam diğer yandan da padişaha ordularının Ruslarla savaşa devam edebilecek durumda olmadığını, bu yüzden her hâlükârda karşı tarafla barış yapmak zorunda olduklarını bildirdi.³³⁰

Galib Efendi'nin Ruslarla yaşadıkları siyasi açmazı kırmak için alışılmadık bir fikri vardı: Stratford'u Ruslarla doğrudan iletişime geçmeye davet etmek ve onun aracılığıyla tutumlarını yumuşatmaları için ikna etmek.³³¹ Stratford, Temmuz 1810'dan bu yana Napoli elçilikleri aracılığıyla, Osmanlıların gözetiminde, Ruslarla iletişime geçiyordu. Ancak Galib'in planı, tüm yazışmalar Osmanlı denetimine açık bırakıldığı sürece, Ruslarla doğrudan iletişim kurmasına izin vererek, Stratford'un arabuluculuğunu çok daha hızlı ve güçlü kılmaktı.

Galib Efendi, önceden yaptıkları görüşmelerde Stratford'u tanıma fırsatı bulmuştu. En son Galib Efendi sadaret kethüdası olarak atanıp Tuna nehri üzerindeki Osmanlı ordugâhında görevlendirilmeden hemen iletişim kurmuşlardı. Stratford, Pisani aracılığıyla kendisine şunları iletti:

Fransa ve Rusya arasındaki mevcut belirsizlik fazla uzun sürmeyecektir. Ya harp yahut da sulh ile sonuçlanacaktır. Bâbîâlî'nin her halükârda başına nelerin geleceğini etraflıca düşünmesi gerekir... O halde, mevcut koşullarda sulh yapmak, ileride böyle bir yola girişmekten daha elverişli değil mi?³³²

Pisani aynı gün içerisinde Galib Efendi'nin yanıtını Canning'e ilettili: "Bâbîâlî'nin Rusya ile sulh imzalaması için en doğru vakit olduğu konusunda sizinle hemfikir. Aynı şekilde, Rusya ile Bonapart arasındaki belirsizliğinin uzun sürmeyeceği kanaatinde."³³³ Galib ve Stratford, Fransa saldırıya geçmeden önce Rusya ile acilen barış imzalanması konusunda her zaman hemfikir olmuşlardı, zira meseleye sağduyuyla yaklaşmak bunu gerektiriyordu.

Galib Efendi'nin önerisi Osmanlı hükümeti tarafından onaylandı ve 6 Şubat 1812'de Stratford'a iletildi. Haber üzerine Stratford, Wellesley'e şunları yazdı:

Bâbîâlî'nin mevcut müzakereleri görüşmek amacıyla Bay İtalinski veya gerekirse doğrudan Rus hükümeti ile iletişim kurmam için benden

ricada bulunduğunu sizlere bildirmek isterim. Edindiğim istihbarata göre bu fikrin ilk olarak, benim arabuluculuğumun, hükümetlerinin daha ılımlı bir siyaset izlenmesine yola açacağı için sulhun yeniden tesis edilmesinin işlerini kolaylaştıracağı fikrindeki Rus elçiler tarafından da kabul göreceğini düşünen Galib Efendi tarafından önerildiğini öğrendim.

Stratford'un Anabolu'da düzenlediği askerî harekâtın üzerinden sadece birkaç hafta geçmişti ve Osmanlıların limanlarını tüm Fransız korsanlarına kapatması yönündeki talepler hâlâ karşılanmamıştı. Wellesley'e yazdığı mektupta bu konuya da değindiğini görüyoruz:

Herhangi bir konuda müdahil olmam için evvela Fransız korsanlarla ilgili anlaşmamızın uygulanması ve Bâbîâli'nin niyetlerinin [ilgili makamlara] olduğu gibi iletilmesi gerektiğini Reisülküttab'a açıkladım.³³⁴

Osmanlılar bu talebi hemen kabul etmişti. 14 Şubat 1812'de Stratford'un Fransız korsanlara ilişkin tüm taleplerini eksiksiz şekilde yerine getirdiler, o da karşılığında doğrudan Ruslarla iletişime geçmeyi kabul etti. Bunu yapmak, Stratford'un tamamen kendi başına ve Londra'dan onay almadan yaptığı bir başka cesur hamleydi. 21 Şubat'ta Wellesley'e yazdığı mektupta, "böyle bir adım atmakla yetkilendirilmediğim ve bir açıklama yapmak mecburiyetinde olduğumun bilincindeyim" demişti. Ancak sulh sağlamak için bu denli önemli olan bir fırsatı geri çeviremezdi. Osmanlıların talebini geri çevirmemesi gerektiğini düşünüyordu, zira böyle bir hamle "yalnızca şüphelerini artırmaya ve Fransa'nın sözlerine itimat etmeleri için bir sebep ve bahane sağlamaya hizmet ederdi". Stratford, Napolyon ve Çar Alexander'ın yeniden anlaşmasına engel olmak için Osmanlı-Rus barışını sağlaması gerektiğine karar verdi. Attığı cesur adımın yetkilerinin üstünde olduğunu biliyor ancak bu yolla "Majestelerinin Hükümetinin ilkelerini" yerine getirdiğine inanıyordu.³³⁵ Yıllar sonra bu kararı farklı bir şekilde açıkladı: "Bu büyük bir fırsattı, sonradan pişmanlık duyacak ve hatta suçlamalara maruz kalacağımı bilsem bile öylece geçip gitmesine izin veremezdim."³³⁶

Stratford, 19 Şubat 1812’de Ruslarla doğrudan iletişimine geçmeye başlamıştı. Bükreş’teki baş müzakereci İtalinski’nin yanı sıra Osmanlı baş müzakerecisi Galib Efendi’ye ve Rus hükûmetine mektup yazmıştı.³³⁷ Ruslara, Osmanlı’yı Napolyon’un safından uzak tutmak için başta Kafkas toprakları üzerindeki istekleri olmak üzere müzakere şartlarını yumuşatmalarını tavsiye etti.³³⁸

Stratford’un üç mektubu da ilkin Osmanlıların onayını alması için mühürlenmeden yetkililere gönderildi. Hatıratında bu meseleye de değinmişti:

Üç mektubun tümü, memnuniyetini yazılı bir tercümeyle bana iletilen Sultan’ın huzuruna sunuldu. [Tercümede yazanlara göre] “İngiliz elçinin yazdığı yazıların tercümesini gördüm” diyordu, “ve devletimin âli menfaatlerine gösterdiği alakadan ziyadesiyle memnun oldum. Bu mektuplar kaleme alındıkları gaye konusunda ne denli tesirli olur bilinmez, fakat İngiltere’nin Bâbiâli’ye duyduğu muhabbeti açıkça göstermektedir. Asıl nüshaların muhatabına iletilmesine izin verin.”³³⁹

Padişahın İngiliz elçisine yönelik bu kalıplaşmış övgüsü, kesinlikle diplomatik bir hareketti ve Stratford’un Ruslara müzakerede Osmanlılar lehine faaliyet yürütmesini sağlamayı amaçlıyordu. Ancak bu Sultan’ı önemli görmediği anlamına gelmiyordu. Bir İsveç temsilcisi, hükûmetinin iyi niyetini sunmak ve Osmanlı-Rus-İsveç ittifakını görüşmek üzere Bükreş’e ve ardından Konstantinopolis’e geldiğinde, Padişah tarafından geri gönderilmişti. Tarihçi Fehmi İsmail’in sunduğu belgeye göre Padişah bu konuda Kaimmakam’a gönderdiği yazıda, “keferelerin İngiliz’den [Canning] gayrisi sözünde sabit değildir. Her biri kendi menfaatini teshil eylemeye çalışıyor. Bu takdirce sözlerine kanmamak gerekir,” demiştir.³⁴⁰ Anlaşılan Stratford, Osmanlı devletinin en yüksek meclislerinde bile saygıyla bahsedilen biri olmayı başarmıştı.

Stratford Osmanlılara sağlıklı bir iletişim kurmayı başarmıştı ancak Londra'daki üstlerinden hâlâ ses seda yoktu. Süreci tamamen kendi yöntemleriyle ilerletmeye çalışıyordu. 7 Ocak 1812'de bir okul arkadaşına yazdığı mektupta yalnızlığını dile getirmişti:

Çektiğim ve hâlen çekmekte olduğu acıları tahayyül bile edemezsin. Tarif etmeye yeltenecek olursam muhtemelen mübalağa ettiğimi düşüneceksin... Bay Liston'ın yolculuğundaki uzun gecikmenin beni sürekli sıkıntıya sokması ve resmi işlemlerimde küçük düşürmesi yetmiyor gibi bir de görevden azledilmem için baskı yapmamı da engelledi... Velhasıl, altı ay daha burada sefaletten kıvranacağıma ikna oldum...³⁴¹

17 Ocak 1812'de annesine de benzer bir mektup gönderdi:

Kışın ortasındayım, geceler uzun ve hiç dostum yok. Tüm bunlar yetmezmiş gibi bir de son zamanlarda Türk hükümeti ile yapmak mecburiyetinde kaldığım iş, her zamankinden daha da tatsızdı... Şimdi bir de buna Konstantinopolis'te baş gösteren veba salgını eklendi, değme keyfime! [Hastalığın] adı sizi korkutmasın. Diğer pek çok şey gibi, uzaktan bakıldığında korkutucu olsa da başa geldiğinde abartıldığı kadar olmadığını görüyorsun... Açık ara en kötü yanı, sürekli görünmez bir tehlikenin içinde olmanın yarattığı kaygı, iletişimin sekteye uğraması, önlem almanın güçlüğü ve bunların hepsinden önemlisi, boyun eğmek zorunda olduğun esaretin daha da uzatılması olasılığı olmalı. Zira diğer tüm gecikme nedenleri ortadan kalksa bile, yine de Bay Liston'ın bu koşullar altında buraya gelmeye niyetli olacağını sanmıyorum. Tanrım bana merhamet et ve sabır ver!³⁴²

Stratford kışı atlattı ancak Liston'dan haber gelmeyince baharın da tadını çıkaramadı. 18 Mart 1812'de annesine yeniden "Tüm baharım heba oldu," diye yazdı. "Yazdan önce bana rahat yok, kim bilir belki sonrasında da olmaz. Bunu hak edecek ne yaptım?"³⁴³

Stratford'un yapabileceği tek şey Wellesley'e yazmak, talimat ve bilgi istemeye devam etmektir. 11 Mart 1812'de yine bir mektup yazdı:

Bu sabah Reisülküttab ile görüştüm. Majestelerinin hükümetinin Bâbüâlî'ye yönelik uzun sessizliği hususunda büyük endişe ve hayal kı-

rıklığı yaşadığını sergiler şekilde beni sorguladığını Lord Hazretlerine bildirmek isterim. Öyle ki, mevkidaşlarıyla ortak paydada bulunduğu tek husus bu yöndeki duyguları, böyle düşünmek için elimde pek çok neden var. Bu vaziyete değinmek ve daha önceki gönderilerimde defalarca dile getirdiğim hususa Lord Hazretlerinin dikkatini çekmek isterim.³⁴⁴

Stratford, Wellesley'nin istifasını sunmasının üzerinden tam üç ay geçtiğinden habersiz, 12 Nisan 1812'de kendisine yol göstermesi için tekrar yardım istedi: "...İngiltere'den doğrudan emir almadıkça... Ve Majestelerinin hükümetinden yeni talimatlar gelmedikçe, bu misyonun kendisine karşı birleşmiş olan bunca zorlu düşmanla mücadele edebilmesi neredeyse imkânsız."³⁴⁵ Stratford, 21 Nisan'da Wellesley'e tekrar yazdı:

Sizlerin yönlendirmelerine ziyadesiyle muhtacım. Majestelerinin hükümetinden gelecek en ufak talimat bile son derece faydalı olacaktır. Fransızlar ellerinden geleni yapıyor. Paris'ten gelen kuryelerin ardı arkası kesilmiyor... Lordum, bana talimat ve destek göndermeniz için size tekrar yalvarıyorum, bunlar olmadan etkili bir siyaset izleyebileceğimi düşünmüyorum.³⁴⁶

Ve 26 Nisan'da Wellesley'e son mektubunu yazdı:

[...] Türkler üzerinde bireysel bir nüfuz sağlayabilecek kadar itibar ve donanıma sahip olmayan basit bir adam olduğumu siz Lord Hazretlerine hatırlatmak isterim. İtibarım yalnızca devletimin desteğinden kaynaklanmaktadır, yalnız onun desteğini alınca dediklerim bir ehemmiyet kazanır... Lord Hazretlerinden, bu mektubum ve önceki nicelerinde bahsettiğim malum hususta alakalarını üzerimden eksik etmemelerini istirham ederim.³⁴⁷

Stratford, Wellesley'nin 12 Ocak 1812'de Dışişleri Bakanlığı'ndan istifasını istediğini henüz bilmiyordu.³⁴⁸ Wellesley'nin istifası bir ay sonra, 18 Şubat'ta kabul edilmişti.³⁴⁹ 4 Mart 1812'da³⁵⁰ yerine Castlereagh atandı, artık İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın başında son derece yetkin bir devlet adamı vardı. Göreve gelir gelmez hemen Robert Liston'un Konstantinopolis yolculuğunu organize etti. Robert Liston, atanmasından tam bir yıl sonra, 8 Nisan 1812'de nihayet Portsmouth ve Spithead'den ayrılarak neredeyse 3 ay sürecek olan Konstantinopolis yolculuğuna çıktı.³⁵¹

Robert Adair Temmuz 1810'da Konstantinopolis'ten ayrıldığında, gelecekte kullanması için Viyana'daki özel bağlantılardan elde ettiği gizli istihbaratları Stratford'la paylaşmıştı. İstihbaratın içeriğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun işgalini konu alan bir Fransız-Avusturya planının taslağı yer alıyordu. Adair, ayrılmadan önce Osmanlıları plandan haberdar etmişti. Stratford da birkaç kez plandan bahsetmiş “ancak yazılı belgeleri, ileride işler sarpasardıği vakit Türk hükümeti nezdinde daha kuvvetli bir intiba bırakmak adına” kimseyle paylaşmamıştı. 11 Nisan 1812'e gelindiğinde artık doğru vaktin gelip çatıldığını anladı ve planın bir nüshasını Reisülküttab'a sundu. “Reisülküttab üzerinde yarattığı tesir tam da umduğum gibiydi...” diye yazmıştı ertesi gün Wellesley'e gönderdiği mektubunda.³⁵² Reisülküttab, Avusturya elçisini derhal huzuruna çağırıldı.

Stratford'un kaydettiğine göre, “Avusturya elçisi çok geçmeden Bâbîâli'nin aklını tekrar çeldi”. Avusturya elçisi Reisülküttab ile yaptığı görüşmede, Rusya'ya karşı Fransızlarla ittifak kurdukları ittifakı açıkça anlattı. Ayrıca ittifaka dâhil olmaları halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti altına alacaklarını vadettikten sonra Sadrazam'ın Tuna'daki ordugâhına Avusturyalı subay göndermeyi teklif etti.³⁵³

Stratford, görüşmenin detaylarını öğrenince bu istihbaratı Ruslara ulaştırarak Fransız-Avusturya ittifakına dâhil olmalarını engellemek için bir an evvel Osmanlılarla barış yapmalarını sağlayabileceğini düşündü. Ayrıca, barış görüşmelerinin durumu hakkında bilgi almak için Osmanlı denetimine ve incelemesine tabi olmadan doğrudan Ruslarla iletişim kurmayı arzuluyordu. Bu nedenle, Osmanlıları atlatarak Bükreş'teki Rus elçisine ulaştırmaları için Sistova'daki askeri karargâha gizli bir mektup yolladı. Stratford yine cesur bir hamle yapmıştı, zira Osmanlılar onun Ruslarla gizlice iletişime geçtiğini öğrenecek olsalardı sonunda

kendini zindan da bile bulabilirdi. Ancak Stratford, Ruslarla bu şekilde iletişim kurmasının barış müzakereleri için bir dönüm noktası olacağına inanıyordu, bu yüzden de her türlü riski göze almaya hazırdı.

Stratford yıllar sonra hatıratında bu planına da değindi:

İki ayrı mektup yazmakta bir meşakkat yoktu, asıl mesele gizli olan mektubu kimseye fark ettirmeden güvenli bir şekilde Rus karargâhına ulaştırmaktı. Bir süre güvenilir bir ulak aradım. Sonunda Yunanistan'da seyahat eden ve Avrupa'daki Türk eyaletlerinden St. Petersburg'a geçmek isteyen bir İskoç beyefendiyi, Bay Gordon'u buldum.

Açıkçası, bir İngiliz sivilinin aniden ortaya çıkıp tam da doğru zamanda bir savaş bölgesine gitmek istemesi hiç de tesadüf gibi görünmüyor. Şimdilik elimizde buna dair herhangi bir kanıt olmasa da, ilk adı hiçbir belgede geçmeyen Bay Gordon'un bir çeşit gizli ajan olup olmadığı tam bir merak konusu. Ayrıca, Stratford'un hatıratında ayrıntılı olarak bahsettiği gibi, görev karmaşık ve tehlikeliydi: "[Ulak] Tuna'nın bir tarafında Sadrazam'ın, diğer tarafında ise Rusların karargâhından geçmeliydi. Onlar gibi giyinerek Osmanlı yetkililerinin gözüne girmeliydi."³⁵⁴ Daha önce de dediğimiz gibi, bu görevin yoldan geçen birine nasıl emanet edildiği hâlâ merak konusu. Ancak yine de Gordon'un yalnızca hükümetinin menfaatleri uğruna böyle bir görevi üstlenmeye hazır, maceracı ve cesur bir bağımsız gezgin olması da mümkündür.

Gordon, Osmanlı ordugâhından geçtikten sonra 3 Mayıs 1812'de Sistova'daki Rus karargâhına ulaştı. Burada Rus karargâhının komutanı olan Kazak albayı, Konstantinopolis'teki İngiliz elçisi tarafından gizli bir görev için gönderildiğine ikna etti. Ruslar tarafından Bükreşe nakledildi ve 9 Mayıs'ta İtalinski ile özel olarak görüşmeyi başardı. Gordon, şapkasından çıkarttığı mektubun üzerindeki imzayı göstererek İtalinski'yi kimliğinin ve görevinin gerçekliği konusunda ikna etti. Ardından Stratford'un mesajını ileterek Avusturyalıların Osmanlı'yı kendi ittifaklarına çekmeye çalıştığını anlattı. Gordon'un daha sonra Stratford'a bildirdiğine göre, İtalinski'nin mesajı aldıktan sonraki ilk yorumu

“Viyanâ’nın hamlesine ilişkin bu istihbaratın son derece mühim...” olduğu yönündeydi.

O günün ilerleyen saatlerinde Gordon, General Kutuzov’a yönlendirildi. Burada kendisine, Bâbîâlî’nin İngiltere ve Rusya’yla dostluk kurmaya mı yoksa Fransız safında yer almaya mı daha meyilli olduğuna dair şahsi görüşü soruldu. Gordon’un cevabı gerçekten de isabetliydi, General Kutuzov’a, Bâbîâlî’nin her şeyden önce tarafsızlıklarını korumaya niyetli olduğu konusundaki düşüncelerini söyledi. Bükreş’te kaldığı yedi gün boyunca İtalinski’den Rusların müzakere şartları hakkında detaylı bilgi aldı. Başlıca sorunları, birliklerinin büyük bir kısmının, “kuşkusuz başka yerlerde çok daha yararlı olabilecekken [Tuna] beyliklerde tutulması”ydı. İtalinski, bu birlikleri olası bir Fransız işgaline karşı kullanabilmeleri için Osmanlılarla acilen sulh yapmaya ihtiyaç duyulduklarını açıkladı.

İtalinski kısa sürede Petersburg’daki üstlerini Gordon’un ziyareti hakkında bilgilendirmiş ve Rus Dışışleri Bakanı Kont N. P. Rumiantsev’den bir yanıt bile almıştı. İtalinski bu mektubu Gordon’a göstermiş o da daha sonra içeriğini Stratford’a bildirmişti:

Kont, Bay İtalinski’ye, Konstantinopolis’teki İngiliz elçisinin gönderdiği mektubu dikkate almasından dolayı Çar’ın ziyadesiyle memnun olduğunu ve bu bilgi alışverişini münasip bulunduğunu belirtmişti. Bay İtalinski, Rus hükümetinin gönderdiğiniz istihbarattan dolayı size karşı minnettar olduğunu dile getirdi.³⁵⁵

Gordon 28 Mayıs 1812’de Konstantinopolis’e döndü.³⁵⁶ Stratford, böylece, Avusturya’nın Osmanlılara sunduğu ittifak teklifiyle ilgili istihbaratı Ruslara ulaştırmayı başarmıştı. Bu gerçekten de cesur ve önemli bir hamleydi.

Gordon 3 Mayıs'ta Sistova'daki Rus karargâhına varmadan bir gün önce, Osmanlılar bir şekilde onun gizli görevinden haberdar olmuştu. Reisülküttab, derhal Osmanlı karargâhındaki Sadrazam'a Gordon'u tutuklaması ve onun Ruslara gitmesini engellemesi talimatını verdi. Bu gelişmeyi aynı gün öğrenen Stratford, Pisani'yi Reisülküttab ile görüşmesi için bir an evvel saraya gönderdi. Pisani, Reisülküttab'ın tam eve gitmek üzereyken yakaladı. Pisani aralarındaki görüşmeyi o akşam Stratford'a doğrudan aktardı:

Atına binmeden önce onu durdurdum, kendisine yarın daha münasip bir vakitte huzuruna gelebilmem için emri vermeden en azından yarına kadar beklemesi için yalvardım... [buna karşılık] Emrin çoktan gönderildiğini söyledi ve "burada bu şekilde konuşmamız bile ayıp ve suçtur" dedikten sonra atının üstüne atlayıp uzaklaştı.

Pisani, emri ulaştıracak olan Tatar ulağın henüz şehirden ayrılmadığını ve bu nedenle emrin yola çıkmasını engellemenin hâlâ mümkün olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle, aceleyle Reisülküttab'ın evinin yolunu tutmuş, orada bir süre bekledikten kendisiyle özel bir görüşme yapma fırsatı bulmuştu. Lakin Pisani, Stratford'un sözlerini iletse de Reisülküttab'ın kararlılığını yumuşatamadı:

Ne dediysem olmadı. Emrin çoktan yola çıktığını ve geri döndürmenin imkânsız olduğunu ifade etti. Bay Gordon'un Bükreşe gideceğini bildiğinize ve onun aracılığıyla Ruslarla iletişime geçtiğinize ikna olmuş. Bu mektuplar ister Bâbüâli'nin menfaatleri lehine ister aleyhine olsun, yine de arkalarından iş çevrildiği için fazlasıyla incindiklerini söyledi...

Reisülküttab, bu olay nedeniyle "Bâbüâli'nin Stratford'a olan güveninin" artık "kesin olarak tükendiğini" ve "Rusya ile gelecekte olabilecekler hakkında" Stratford'la hiçbir şekilde iletişim kurulmayacağını bildirdi.³⁵⁷

Stratford, Reisülküttabın tepkisi karşısında neye uğradığını

şışırılmıştı. Osmanlılar tarafından zan altında tutulmaktan bıkmış usanmıştı, üstüne şimdi bir de “suç” işlemekle itham ediliyordu. 3 Mayıs’ta Pisani’den Reisülküttaba gidip bir mesaj daha iletmesini istedi:

Reisülküttabın dünkü sözleri beni ziyadesiyle incitti, ancak yine de böyle bir muameleye maruz kalacağımı tahmin ediyordum. Bâbîâli durumu incelerse bu işittiğim hakaretleri hak etmediğimi görecektir. Eğer bu manasız olay baş göstermemiş olsaydı, yerine tartışmak için başka bir sebep mutlaka bulunurdu.³⁵⁸

Ertesi gün daha da sert bir mesaj gönderdi:

Ne tür bir güvence sunulursa sunulsun hiçbir şekilde karşısındakine inanmayan ve hiçbir hizmetin kadrini bilmeyen kişilerin kaprislerine ve şüphelerine boyun eğmem. Bâbîâli bugün benden bir konuda şüphelenirse, yarın tekrar şüphelenecek bir şey bulur... Bâbîâli, Reisülküttabın bahsettiği üzere, bana itimat etmemeye devam ettiği sürece, ben de Bâbîâli ile olan tüm özel münasebetleri, Reisülküttabın özellikle değindiği husus da dâhil olmak üzere, askıya alacağım.³⁵⁹

Stratford’un Konstantinopolis’teki görevi her an sonlandırılabilirdi. Ancak Bâbîâli birkaç gün sonra tutumunu tamamen değiştirdi. Stratford’un Ruslarla doğrudan iletişime geçmesine bile izin vermeye başladılar. Stratford 19 Mayıs 1812 tarihli mektubunda Castlereagh’a “bana güvenilmemesi hususundaki kararlarını bu sefer daha resmi bir üslupla geri çektiler,” diyordu. “Reisülküttab ile detaylı olarak görüştüm, görünüşe bakılırsa aramızdaki tüm nahoş izlenimleri geride bırakmış, öyle ki St. Petersburg’daki dostlarımızla olan gizli iletişimi sürdürmemi arzu ediyor...”³⁶⁰

Ancak Reisülküttab aynı gün fikrini değiştirdi ve Rusların Bükreş’ten Stratford’a gönderdiği gizli yazışmaları görmek istedi. Stratford bu isteği reddedince Reisülküttab yine kendisiyle hiçbir münasebete girmeyeceğini söyledi. Stratford itirazını iletmesi için Pisani’yi derhal Reisülküttabın yanına gönderdi: “Reisülküttab bana ve Hükümetime şüphleyle yaklaşmayı sürdürmekte ısrarcıysa, Bâbîâli’nin Rusya ile olan işlerine müdahil olmam gereksiz olduğu kadar Hükümdarımın haysiyeti ve onuruna da mugayir bir eylem olacaktır.”³⁶¹

Ve üç gün sonra Stratford, Osmanlılara sabrının sonuna geldiğini bildirdi:

Rus meselesiyle ilgili ekleyeceğim bir şey yok. Bâbüâlî'nin davranışı beni kayıtsız kıldı. Açıkça görüyorum ki, Bâbüâlî'ye hizmet etmekle ancak kendimi ve hükümetimi her türlü kapris ve hakarete maruz bırakıyorum. Bu imparatorluğa duyduğumuz hürmet nedeniyle fazlasıyla fedakârlık yaptık. Kendi çıkarlarımızı başka yerde sağlamanın zamanı geldi. İngiltere'nin dostluğunu daha çok takdir edecek başkaları da var. Bâbüâlî hatalarının farkında olduğu vakit iş iştin geçmiş olacak.³⁶²

Osmanlıların siyasi tutumundaki bu gel-gitler büyük ölçüde bu gergin diplomatik havadan kaynaklanıyordu. Napolyon her an topraklarına saldırabilirdi. Osmanlılar ve Ruslar, diğerinin baskı altında boyun eğmesini bekledikleri reel politik oyunun tuzağına düştüler. Birinin barış yapmaya duyduğu ihtiyaç artınca diğerinin de beklentisi artıyordu. Bu döngü devam ettikçe gerilim daha da yükseldi.

Stratford, kıta savaşının arifesinde Avrupa diplomasisinin tam merkezindeki çıkarlar döngüsünde sıkışıp kalmıştı. Osmanlılar, Ruslarla bir anlaşmaya varılabileceğini hissettiklerinde Stratford'la yakınlaşır ve son bir engeli aşmak için onlar adına kulis yapmasının faydalı olabileceğini düşünürdü. Müzakereler hakkında karamsar hissettiklerinde ise İngiliz elçisinin kendilerini zehirlediğini düşünür ve Ruslarla gizli bir anlaşma içinde olduğundan şüphelenerek, ona sırtını döner ve diplomatik olarak bağlantısını kesmekle tehdit ederdi. Mayıs 1812'ye gelindiğinde tüm bu gerilimler o kadar yükselmişti ki Osmanlıların tutumu her gün değişkenlik gösteriyordu.

Ruslar Mayıs ayının başında nihayet Osmanlılarla müzakere pozisyonlarını yumuşatarak, Kafkasya'daki ve Tuna kıyısındaki toprak taleplerini epey daralttı. Çar müzakerelerde bir türlü ilerleme kat edilememesini General Kutuzov'un başarısızlığı olarak görmüş ve bu nedenle yerine bir başkasını getirmeye karar vermişti. Bunu öğrenen Kutuzov, anlaşmanın bir an önce yapılması için işe koyuldu. Bir yandan da Osmanlılar, Ruslarla Fransızların tekrar iş birliği yapmak üzere olduklarına dair bir haber aldı. 9

Mayıs'ta, Osmanlı hükümeti Bükreş'teki temsilcilerine en kısa sürede anlaşmaya varmaları talimatını verdi.³⁶³ Böylece uzun süredir barışı tesis etmek isteyen Sadrazam Ahmed Paşa ve Galib Efendi için yeni bir fırsat doğmuştu.

Aynı tarihlerde alınan yeni bir istihbaratla Napolyon'un Rusya'ya saldırdıktan sonra Konstantinopolis'i işgal etmeyi planladığı öğrenilmişti. Bu istihbaratın Rusları ve İngilizleri müzakereleri hızlandırmaları için motive eden başlıca sebeplerden biri olması muhtemeldir. Castlereagh'ın Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Edward Cooke, 15 Mayıs 1812'de henüz Konstantinopolis yolculuğu devam etmekte olan Robert Liston'a gönderdiği mektupta bu istihbarata dikkat çekmişti:

Paris'ten alınan güvenilir istihbarata göre, Bonapart'ın nihai amacının Konstantinopolis'i almak ve Konstantinopolis tahtına geçmek olduğuna inanmamız için elimizde pek çok sebep var. Teçhizatını, taç giyme cübbesini ve İmparatorluk tacını hazırlatmış üstelik ordusu da iyice kalabalıklaştı, âdeta yeni bir düzen kuruyor. Niyeti Rusya'ya güçlü ve ani bir saldırı yaptıktan sonra daha âdil sulh koşulları sunarak karşılığında Konstantinopolis'in alınmasında O'na yardım etmelerini sağlamak. Böylece Avusturya, Tuna Deltası ve Silezya olmak üzere üç Rum eyaletine sahip olacak ve Konstantinopolis'te taç giyecek.³⁶⁴

Napolyon gerçekten de Konstantinopolis'e hayranlık duyuyordu. 31 Mayıs 1808'de Petersburg'daki büyükelçisi General Caulaincourt'a, "Büyük sorunun temeli her zaman şudur: Konstantinopolis'i kim alacak?" demiştir.³⁶⁵ Ayrıca yıllar sonra, 28 Nisan 1816'da St. Helena'daki sürgünü sırasında Count de Las Cases'e şunları söylemişti:

Türk İmparatorluğunun topraklarını Rusya ile paylaşabilirdik. Hatta bu fikri pek çok kez düşündük, ancak Konstantinopolis daima ihtilaf konusu oldu. Türk başkenti aramızdaki en büyük engeldi. Rusya sürekli burayı arzuladı bense asla vazgeçemedim. Konstantinopolis başlı başına bir imparatorluktur. O, gücün gerçek kilit taşıdır. Ona hükmeden dünyaya hükmeder.³⁶⁶

6. BÖLÜM

BÜKREŞ ANTLAŞMASI

1

“Rusya ile Bâbiâli arasındaki nihai antlaşmasının geçtiğimiz ayın 28’inde Bükreş’te imzalandığını Lord Hazretlerine bildirmekten memnuniyet duyarım,” diyordu Stratford yeni İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Castkereagh’a yazdığı 12 Haziran 1812 tarihli mektupta. “Gizli bir kanal aracılığıyla” aldığı bu istihbaratın yanında antlaşmanın bir nüshası da gönderilmişti. Stratford, yazdığı mektupla beraber bu nüshayı da Castlereagh’a iletti.³⁶⁷

Antlaşma on altı aleni ve iki gizli maddeden oluşuyordu.³⁶⁸ IV. maddeye göre Prut ve Tuna nehirleri batı sınırı olarak belirlenmişti.³⁶⁹ VI. maddeye göre ise Rusya’nın bölgede ele geçirdiği tüm kaleleri iade etmesine ve böylece doğuda savaştan önceki

Kafkas sınırının korunmasına karar verilmişti. Ve VIII. Madde, Osmanlı'nın Sırbistan üzerindeki otoritesini yeniden teyit ederken, bağımsızlıklarını iddia edenler için bir miktar özerklik ve af sağlamıştı. Antlaşmada Boğazların statüsünün değiştirilmesine dair herhangi bir madde bulunmaması Osmanlılar için büyük bir diplomatik zaferdir.

Stratford Castlereagh'a gönderdiği mektupta antlaşmayla ilgili bazı huzursuzluklarını da paylaşmıştı: "Antlaşmanın Rus Başkomutanı ve Sadrazam tarafından onaylandığını görebilirsiniz; şimdi geriye sadece hükümdarların onayı kaldı, ancak Bâbîâlî'de gördüğüm bazı tereddütler içime kurt düşürüyor."³⁷⁰ Gerçekten de hâlâ bir sorun vardı. Sorunun kaynağı antlaşmadaki ikinci gizli maddeydi, buna göre Ruslara Kafkasya'da bazı askeri ayrıcalıklar tanınacaktı. Her ne kadar VI. madde ile sınırın savaştan önceki haliyle değiştirilmesine karar verilse de ikinci gizli maddeye göre Rusların Faş nehrinin ağzında inşa ettikleri mühimmat deposunu muhafaza etmelerine ve Karadeniz'in doğu kıyı şeridinin bir kısmını Gürcistan'daki ordusunu ikmal etmek için bir askeri "liman" olarak kullanmalarına izin verildi. Ancak, tarihçi Fehmi İsmail'in sunduğu belgeye göre, Sultan ikinci gizli maddeye şiddetle karşı çıkmıştı. Padişah, Sadrazam'a yazdığı mektupta, "Anadolu maddesiyle Moskofun meramının mühimmat nakli olduğu ortaya çıktı" diyordu. "Bundan sonraki amaçları Gürcistan, İran, Abhazya ve Çerkesya'yı topyekûn fethetmek ve Osmanlı'ya karşı uzun süredir aşikâr olan tasarılarını gerçekleştirmektir." Sultan Mahmud bunun üzerine Sadrazam'a gizli maddeye itiraz etmesini emretti. Ancak Ahmed Paşa direndi. Rusların -Kafkasya'daki önemli fetihlerden feragat ederek ve savaş öncesi hududu yeniden tesis ederek- sundukları tüm imtiyazlar bu ikinci gizli maddenin antlaşmada yer alması karşılığında verilmişti. Ahmed Paşa, Fransa'nın işgalinden önce barışın sağlaması gerektiğine inanıyor, bu yüzden de böyle bir alışverişi adil ve haklı buluyordu. Galib Efendi de Ahmed Paşa'yla hem fikirdi ancak Sultan'ın bu çıkışının süreci baltalayacağı kesindi.

Padişah da en az Ahmed Paşa ve Galib Efendi kadar kararlıydı. Emrinin yerine getirilmediğini öğrenince Sadrazam'a ateş püskürmüştü. Hemen Stratford'dan Ruslarla "gizlice" iletişime geçmesi ve onlara ikinci madde konusundaki ısrarlarından vazgeçmezlerse antlaşmanın tamamen geri çekileceğini bildirmesi için ricada bulunulmasını emretti.³⁷¹

Ancak Stratford Ruslardan önce Osmanlıları ikna çabalarına girişmişti bile. 1812 Haziran'ının ilk günlerinde Reisülkütab ile görüşerek, barış için bu son fırsatı değerlendirmelerini istedi. Reisülkütab yine Stratford'u Rusya ile gizli bir iş birliği içinde olmakla suçladı. Stratford hemen Castlereagh'a bir mektup yazdı:

Lord Hazretleri, mektuplarım sayesinde sunduğum katkılar için onlardan herhangi bir minnettarlık ifadesi almak yerine, kıskançlık, şüphe ve hakaretten başka bir şeyle karşılaşmadığımı öğrenince muhtemelen duyduklarınıza inanamayacaksınız. Davranışları o kadar iğrençti ki, hiçbir ikincil düşüncenin beni hedefimden saptırmasına izin vermemek konusundaki kararlılığım olmasa bu muameleye bir an bile katlanamazdım.

Stratford birkaç gün Osmanlıların bu tutumlarını yumuşatmasını beklemiş ancak bekleyişin sonunda "Türklerin Rusya ile yürütülen barış süreciyle ilgili ihtiyatlılığının giderek arttığını" gözlemlemişti. Bu nedenle, 5 Haziran 1812'de Reisülkütab ile tekrar bir araya geldi ve Osmanlı'nın kendisinden daha önce talep ettiği üzere Bükreş'teki İtalinski'ye ikinci gizli maddeden vazgeçmelerini tavsiye eden bir mektup yazmayı kabul ettiğini söyledi. "Yalnızca Bâbü'ali şiddetle itiraz ettiği için değil, aynı zamanda Majestelerinin İran'a olan itibarını göstererek o bölgedeki nüfuzumuzu kuvvetlendirmek ve Ruslarına Gürcistan tarafındaki ilerlemelerini kontrol altına almak adına onları Faş'la ilgili maddeden vazgeçirmenin hakikaten önemli olduğunu düşündüm."³⁷² Anlaşıldığı üzere Stratford, tıpkı Osmanlılar gibi Rusya'nın Kafkasya'ya yayılmasından endişe duyuyordu. Öyle ki Rus topraklarının genişlemesini ve Hindistan'a giden İngiliz yolunun kesintiye uğramasını engellemek için Osmanlı İmparatorluğunun desteklenmesi, ilerleyen yıllarda Stratford'un kariyerinin odak noktası haline gelecekti.

Stratford iki devlet arasındaki anlaşmazlıklara son derece karamsar yaklaşıyor ve tüm bu müzakere sürecinin boşa çıkacağına neredeyse kesin gözle bakıyordu. Ancak yine de görev bilinciyle antlaşmayı kurtarmak için elinden geleni yapmaya devam ediyordu. 11 Haziran'da Pisani'yi ikinci gizli maddeyle ilgili yaşanan anlaşmazlıklar yüzünden tüm antlaşmayı bir kenara atmamaları yönünde ısrar etmesi için Bâbîâlî'ye gönderdi. Pisani Stratford'un bu mesajını "Bâbîâlî, barışın akdedilmesini sırf bu nedenle reddederse, Majestelerinin hükümeti fevkalade müteessir olacaktır," diye aktardı.³⁷³ Yine 13 Haziran'da Pisani'yi, "Ruslar istenen değişikliği reddedecek olsa bile sırf bu yüzden tüm antlaşmayı onaylamaktan vazgeçmek hakikaten delilik olur..." şeklindeki mesajını Bâbîâlî'ye iletmesi için görevlendirdi.³⁷⁴

Stratford bir yandan da Rusları ikinci gizli madde konusundaki ısrarlarından vazgeçirmeye çalışıyordu. Konstantinopolis'te konuk olan Rus müsteşarı Bulgakov ile 12 Haziran 1812'de yaptığı bir toplantıda Stratford, Osmanlıların tutumunu savunduğunu ve İngiltere'nin bölgesel askeri çıkarlarını tehdit ettiği için ikinci gizli maddeyi kabul etmelerinin söz konusu olamayacağını açıkladı. Ancak Ruslar Stratford'un bu talebini reddederek gizli maddenin geçerliliği konusundaki ısrarlarına devam ettiler. Üstelik tarihçi Fehmi İsmail'e göre, Stratford'la gerçekleştirilen bu görüşme sonrasında Ruslar ikinci gizli maddeye ilişkin asıl muhalefetin Osmanlılardan çok Hindistan'a giden yolları konusunda endişelenen İngilizlerden geldiği sonucuna vardılar.³⁷⁵ Tüm bu çıkar çatışmaları karşısında artık ne gizli madde ne de antlaşmanın kendisiyle ilgili yapılacak bir şey kalmamıştı. Stratford elinden geleni yapmasına rağmen çabaları hiçbir işe yaramamış ve hatta iki devletin de kendisine işbirlikçi gözüyle bakmasına neden olmuştu. Her ne kadar Stratford'un müzakerelerdeki rolü burada bitmiş olsa da diplomasi yapacağını yapmıştı bile.

Antlaşmanın, ikinci gizli madde üzerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle iki imparator tarafından onay almamış olsa da müzakereler tarafından 28 Mayıs'ta Bükreş'te çoktan imzalanmış olması, iki hayati uluslararası gelişmeye yol açtı.³⁷⁶ İlkın, Ruslar he-

men Fransızlara karşı yeni mevzilere yerleştirmek üzere binlerce askerini Tuna'daki karargâhtan çıkarmaya başladı.³⁷⁷ Tarihçi R.B. Mowat'ın 1924'teki bir çalışmasında ileri sürdüğü üzere "Çar işgali karşılamaya hazırdı ancak Osmanlılara karşı yürüttüğü uzun ve yorucu savaş Bükreş Antlaşması'yla (28 Mayıs 1812) sona ermeseydi iyi durumda olmaları mümkün değildi".³⁷⁸ Mowat'a göre, antlaşmanın imzalanması, Fransızlara diplomatik saldırıların Osmanlıları kendileriyle ittifaka çekmek ve Avusturyalıları Ruslarla karşı karşıya getirmekte başarısız kaldığını göstermiş oldu.³⁷⁹ 24 Haziran'da, Fransızlar Neman nehrini geçti ve Napolyon'un Rusya seferi başlamış oldu.

Tarihçi Fehmi İsmail, antlaşma üzerine yaptığı mükemmel çalışmasında şu sonuca varıyordu: Antlaşmanın yapılışı Ruslara bütün kuvvetlerini Fransızlara karşı kullanabilme imkânını verip, Fransızları yenmelerinde büyük bir amil olduğu gibi, Osmanlıları da mevcut şartlar altında cüzi denebilecek bir toprak kaybıyla tehlikeli ve belki de felaketi mucip olacak bir durumdan kurtarmıştı. Yapılışını müteakiben antlaşma Osmanlı-Rus münasebetlerinin temeli mahiyetini almıştı.³⁸⁰

2

Stratford, 18 Haziran'da Robert Liston'un bir süre önce Çanakkale Boğazı'nı geçtiğini ve yaklaşık bir hafta sonra Konstantinopolis'e varacağını öğrendi.³⁸¹ Stratford 25 Haziran'da, Fransa'nın Rusya işgalinden sonraki gün (haberi henüz Konstantinopolis'e ulaşmamıştı), Osmanlı hükümetine yakın geçmişe dair hayal kırıklıklarını ve yakın gelecekle ilgili endişelerini dile getirdiği son bir mesaj gönderdi:

Rusya mağlup olduğu takdirde Kıta üzerinde Fransa ile baş edebilecek başka bir Güç kalmayacak. İşte o zaman herkesin geleceği Bonapart'ın merhametine kalır... İşte o zaman [Napolyon'un] zorunlu askerlik pla-

nı etkin bir şekilde organize edilecek ve Fransa, bizzat Fransız Hükümeti tarafından tarif edildiği gibi, gerçekten de insanlığı boyunduruk altına almak için dört bir yana kalabalık ordularını göndereceği, dünyanın merkezine yerleştirilmiş devasa zapt edilemez bir kale haline gelecektir. Avrupa topraklarında yer alan Bâbüali, ilk kurban olmanın korkusuyla hareket edebilir, bu yüzden dilerse Fransa'ya olan tutumunu bu korkuyla şekillendirebilir.

Bu durumda Avrupa'nın bağımsızlığını korumaya dair tüm umudunu yitiren İngiltere, yeni bir Sistem benimseyerek kendi güvenliğini sağlamak zorunda kalacaktır. Fransa'nın mevcut hükümeti ile sürekli savaş ilkesine göre hareket etmek zorunda kalacak... Kendini Fransa'nın nüfuzuna boyun eğecek kadar zayıf olan ve Kıta'nın uğradığı kötülüklerle kararsızlıklarıyla kayıtsız kalan tüm ulusları düşman olarak görme zorunluluğu içinde bulacaktır. Bu sistem bir kez fiiliyata geçirildiğinde İngiltere dur durak bilmeyecek!³⁸²

Dur durak bilmemek... Stratford'un bu son sözleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk görevinde olduğu gibi ilerideki kariyerinin de temel düsturu olacaktı.

Üç gün sonra, 28 Haziran 1812'de Robert Liston nihayet Konstantinopolis'e vardı. Stratford ona "Majestelerinin bu devletteki büyükelçiliğinin şifrelerini ve resmi yazışmalarını, son antlaşmanın [Çanakkale Boğazı] ayrı ve gizli maddesinin değişmeyen onayıyla beraber aynen Bay Adair'den alındığı şekliyle" teslim etti.³⁸³ Stratford, 3 Temmuz'da Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na son mektubunu yazdı. Mektubu sadık dostu ve yardımcısına met-hiyeler dizerek bitirdi:

[...] Bay David Morier'in, Bâbüali'de Majestelerinin orta elçisi olarak görev yaptığım iki yıl boyunca, tüm azmi, yeteneği ve gayretiyle kamu görevlerimi yerine getirmemdeki desteğini anlatmaya kelimeler yetmez.³⁸⁴

Liston, 11 Temmuz'da Castlereagh'a yazdığı mektupta Stratford'un buradaki faaliyetlerini anlatırken "Çıkarlarımızı güvenilir ellere emanet etmişiz" dedi. "Özellikle son zamanlarda, Bay Canning'in Türkiye ile Rusya arasındaki barış müzakerelerine müdahalesi, önceki meselelerde de olduğu gibi büyük bir beceri, özveri ve sağduyu ile ve -Petersburg mektupları üzerinden de-

ğerlendirildiğinde– olabildiğince iyi yönetilmiş gibi görünüyor.” Liston ayrıca Stratford’un organizasyon becerilerini takdir etti. “Evraklar ve resmi yazışmalar, neredeyse hiç tanık olmadığım bir düzen ve tertip içinde elime geçti.” Liston metubunda David Morier’i de unutmadı. Morier’in Türkçesini, “terbiyesini”, “sağduylu” karakterini ve “nezaketini” methetti ve onu başkonsolosluğa terfi ettirdi.³⁸⁵

3

“Az daha sabır validem, yakında yanında olacağım, kavuşmamızı iple çekiyorum” diyordu Stratford Haziran 1812’de annesine yazdığı mektupta. Veda günü nihayet gelip çatmıştı. 12 Temmuz günü Morier’le beraber bir Türk gemisine binip Marmara Denizi’ne açıldılar. Çanakkale Boğazı’ndan geçmeden önce –Lady Hester’in tavsiyesi üzerine– Bursa’yı ve Uludağ’ı ziyaret ettiler. Stratford orada Argo isimli İngiliz gemisine binip evin yolunu tuttu. Yıllar sonra hatıratında bu yolculuğu “özgürleşme duygusu pek hoştu” diyerek anacaktı.³⁸⁶

Aralık 1812’de Cambridge Üniversitesi, Stratford’a “Kraliyet Vekâletiyile” Konstantinopolis’teki “kralın işleriyle ilgili” hizmetleri niçin hem lisans hem de yüksek lisans diploması verdi.³⁸⁷ Castlereagh, Stratford’a dinlenmesi için bir süre izin verdi. Stratford kısa bir aranın ardından 1814’te İsviçre’ye hem olağanüstü elçi hem de orta elçi olarak atandı ve Viyana Kongresi’nde görevlendirdi.

Stratford Viyana Kongresi’ne giderken ilkin Paris’te bir süre durakladı. Daha sonra hatıratından öğrendiğimize göre burada muzaffer Rus Çarı Alexander kendisine çeşitli hediyeler göndermişti. “Barış sürecinde Konstantinopolis’te sarf ettiğim çabalar

için teşekkürlerini ifade ederek, kabul edebilmemin mümkün olmadığı, bir nişan hediye etmek istedi. Sonrasında da geri çevirmemi kabul etmeyeceğini söylediği, üzerinde resminin olduğu bir elmas kutu gönderdi.”³⁸⁸

Stratford’un Viyana Kongresi’ndeki görevi tamamen idariydi ve hatıratında açıkladığı gibi, “Temsilciler listesinde yerim yoktu, resmi müzakerelerde de durumum farksızdı”. Ancak, Napolyon’un Elba’dan kaçışının öğrenildiği anda konferans odasındaydı ve o dramatik anı şahit oldu:

Genel Konferans Yönetim Kurulu’na yardımcı olmak için iki kez davet edildim ve bu durumlardan birinde yapılan tartışma ya da daha doğrusu konuşma Prens Talleyrand’ı ön plana çıkardı... Napolyon’un Elba’dan ayrıldığı haberi gelmişti. Müttefikler onunla nasıl baş edecek-ti? Meşru bir düşman olarak karşısında mı duracaktı, yoksa insanlığın sınırlarını aşan biri olarak yasa dışı mı ilan edilecekti? Talleyrand... Tartışmaya katılmadı, eğer buna tartışma denilebilirse. Bir süre düşüncelere dalmış bir şekilde oturdu, parmaklarında bir parça bal mumunu büküp duruyordu. Sonra yavaşça ayağa kalktı, masada bir an durakladı, balmumunu elinden bıraktı ve “her şey bitti” der gibi bir yüz ifadesiyle sandalyesini kenara çekti ve en yakın kapıdan çıkarak gözden kayboldu.”³⁸⁹

Stratford İsviçre’ye gitmeden birkaç ay önce, oğluyla okuldan arkadaş olduğu eski Dışişleri Bakanı Marki Wellesley’nin evine davet edildi. Stratford daveti kabul etti ancak daha sonra yerine getiremeyeceğini anladı:

Marki’nin yüksek itibarı, Eton’da büyümüş ve siyasi bir kariyer arayan her genç adam için doğal olarak büyük çekiciliklere sahipti, ancak Konstantinopolis görevim sırasındaki davranışları bende o kadar derin bir iz bırakmıştı ki, onunla görüşme fikri bile beni tiksindirmeye yetiyordu. Arkadaşımla ricasına kıramadım ve isteksizce Apsley House’a gittim, ancak merdivenine geldiğimizde hoşnutsuzluğumu daha fazla görmezden geledim, ısrarcı bir itirazda bulunarak yarı yoldan döndüm.”³⁹⁰

Osmanlıların elde ettikleri avantajlara rağmen, Konstantinopolis'te antlaşmaya karşı çıkan şiddetli bir muhalefet vardı. Gerilim yükseldi ve aşırı seviyelere ulaşmıştı. Temmuz 1812'de birkaç veba vakası patlak verdi. Tam bu sırada Rusya'ya giderken Konstantinopolis'ten geçmekte olan bir İngiliz askeri ataşesi General Robert Wilson Konstantinopolis'teki durumu şöyle anlatıyordu: "Türklerin eski bir deyişi vardır, 'Osmanlılar Rusya ile sulh içinde olduğunda, veba tekrar ortaya çıkar', bu önyargı, ne yazık ki, son günlerde kendini gösteren belirtilerle itibar kazanmıştır..."³⁹¹

17 Eylül 1812'ye gelindiğinde Sadrazam görevden alınmıştı. Bir mektubunda bu duruma değinen Liston, Sadrazam'ın "ilkın alt düzeyde bir eyalet komisyonunda" görevlendirildiğini ancak "kellesinin alınacağına dair endişelerin" de olduğunu söylüyor ve Sadrazam'ın vekilinin de görevden alındığını anlatıyordu:

Sadrazam ve aynı zamanda dostu ve vekili olan Kaimmakam, Rusya ile bir barış tedbirinin güçlü bir şekillenmesi konusunda hemfikirdi ancak halkın büyük bir kesimi yapılan sulhun şartlarını yerince elverişli bulmuyor ve [antlaşmanın] her halükârda Osmanlı onuru için küçük düşürücü olduğunu düşünüyor. Buradaki pek çok kişi, bu utan verici muameleye maruz kalan devlet erkânının, halkın duyguları ve önyargıları nedeniyle Padişah tarafından gözden çıkarıldığını düşünüyor.

Bâbıâli'nin baş dragomanı Demetrius Mourosi de yaşananlardan nasibini almış, "Morusi ailesinin Rusya'ya sadakatle bağlı olduğu düşünüldüğü için" görevden azledilmişti.³⁹²

Liston, anlaşmaya karşı artan Osmanlı duyarlılığını yazıya dökmeye devam etti. Biri 26 Eylül 1812'de Balat'ta 20.000 ev ve dükkânın yıkıldığı, diğeri de 5-6 Ekim gecesi Galata'da yedi saat boyunca yanan ve 5.000 yapıyı tüketen birçok büyük yangın hakkında hükümetini bilgilendirdi. Liston'un 8 Elimde Castelgrah'a gönderdiği raporda "... Her iki yangının da halkın, özellikle yenicilerin, hoşnutsuzluğunun belirtileri olduğu düşünülüyor,"

şekilde bir not düşmesinden de anlaşılacağı üzere özellikle bu iki yangında kundakçılıktan şüpheleniyordu.³⁹³

Liston halkın hoşnutsuzluğu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde aktarmıştı:

Türklere ait olan topraklarının bu denli büyük bir kısmını yitirmenin neden olduğu pişmanlık ve aşağılanma duygusuna bir de kaybetmek zorunda olmadıkları fikri de eklendi. Bu aslında [insanları sürekli ihtimalleri sorgulamaya yönlendiren] evrensel bir düşünce yapısı... Bükreş'teki müzakerecileri biraz daha öne çıkmış olsaydı, İmparator Alexander'ın Bonapart konusunda içinde bulunduğu kritik durum onu savaş sırasında ele geçirdiği her şeyin iadesini kabul etmeye sevk edecekti.

Yakın zamanda başkentte bir başka büyük yangın daha çıktı ve bunun “pek çok kişi tarafından aynı saikle gerçekleştirildiği düşünüüyordu”.³⁹⁴

Ve 12 Kasım 1812'de Liston şunları bildirdi:

Bu ülkenin devlet ricali, dezavantajlı –olduğunu düşündükleri– bir sulh yapmaktan ve Türk topraklarının önemli bir bölümünü feda etmekten derin bir pişmanlık duymaya devam ediyor. Bir süredir, kendilerinden iç karartıcı bir hoşnutsuzluk ve Rusya'ya karşı, sonuçlarını öngörmenin pek de kolay olmadığı, kin dolu bir husumete kapılmış görünüyorlar.³⁹⁵

Liston birkaç gün sonra, 17 Kasım günü, Bâbüâlî'nin baş dragomanı Demetrius Mourousi'nin “Şumnu'da acımasızca katledildiğine” dair üzücü haberi aldı.³⁹⁶ Olayla ilgili tüyler ürpertici ayrıntıları birkaç hafta sonra öğrenmişti ancak trajedinin devamı geldi. Wellesley'nin, Sultan'ın Adair'e armağan ettiği hediyeği geri çevirmesi için verdiği tuhaf görevle nasıl başa çıkılacağına dair görüşmeleri de dâhil olmak üzere Stratford'un sık sık iletişime geçtiği Bâbüâlî'nin tercüman yardımcısı Panagios Mourousi'nin de idam haberini aldı. Demetrius Mourousi'nin idamı için o sırada “ortada uygun bir cellat yoktu, zavallı adam acımasızca katledildi ve hatta bedeninin parçalara ayrıldığı bile söyleniyor” diyen Liston, raporunda Panagios'un idamıyla ilgi detaylı bilgiler veriyordu:

Birkaç gün sonra, uzunca bir süre başkentte Bâbüâlî'nin Dragoman Yardımcısı olarak görev yapan küçük kardeşi Panagios. (Boğaziçi kıyısındaki Köşkü'ne gönderilen) medeni bir mesajlar Bâbüâlî'ye gitmesi için davet edildi... Panagios, bu sinsi çağrıdan şüphelenmiş olsa da yerine getirmeye karar verdi. Kendisi için gönderilen tekneye bindi, ancak daha karaya varmadan bir devlet tutsağı olmuştu bile. Kısa bir sorgulamadan sonra kellesi alındı ve vücudu, adi suçlular için ayrılan yerde, Bâb-ı Hümayun'da teşhir edildi.³⁹⁷

Liston'un bizzat kendisi de tehlikeli bir konumdaydı. 25 Aralık 1812'de, Osmanlıların "antlaşmanın imzalanmasını hususunda tavsiyelerde bulundukları için İngiliz hükümetine karşı son derece öfkeli" olduklarını ve kendisine karşı "düşmanca bir tavır" takındıklarını kaydetti.³⁹⁸ Stratford, antlaşma tamamlanır tamamlanmaz görevden alındığı için gerçekten çok şanslıydı. Konstantinopolis'ten ayrılışının hemen ardından antlaşmayla ilgili gerginlikler patlak vermiş ve devletine inançla hizmet etmiş bir kısım cesur Osmanlı mevkidaşlarıyla ya idam edilmiş ya da sürülmüştü. Barış müzakereleri sırasında iş birliği içinde hareket ettiği Galib Efendi, 1814'te görevden azledilip sürgüne gönderilecek ve 1821'de idam edilecekti. Bu kaotik durum içerisinde kendisine öylesine işlevsel bir pozisyon yaratmıştı ki kısa zamanda Osmanlı, Rus ve İngiliz devlet adamlarının saygısını kazanmış ve belki de devletler arasındaki ilişkilerin gidişatını etkilemişti. Üstelik tüm bunları okuldan daha yeni ayrılmış deneyimsiz bir genç olmasına rağmen Londra'dan hiç destek almadan başarmıştı.

5

Birçok İngiliz devlet adamı ve tarihçi, gururla Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasını kendi genç elçilerinin Konstantinopolis'teki çabalarına bağladı. Robert Liston, 28 Ağustos 1812'de

Konstantinopolis'ten Stratford'a yazdığı mektupta, "Rusya'nın bu sulh sayesinde [Napolyon'la mücadele etmek üzere] bir ordusunu [Tuna'dan] geri çektiğini gören hiç kimse sulhun sağlanmadığı hizmetinizi küçümseyemez... Eğer bugün Alekandr ['ın İmparatorluğu] Eflak seferiyle can ve mal kaybına uğramadıysa bu sizin sayenizde gerçekleşti."³⁹⁹ Lane-Poole, "yılmaz sabrı ve öngörüsüyle, Fransa'nın bütün düşmanlarının içtenlikle arzu ettiği sonu" getirenin Stratford'un kendisi olduğunu iddia etti.⁴⁰⁰ Ve yıllar sonra, 1869'da David Morier, "Bâbîâli ile Rus hükümeti arasındaki sulh müzakerelerini ve antlaşmayı sağlayarak Çiçagov'un ordusunun [Tuna'dan] tam zamanında ayrılmasını "sağlayanın bizzat Stratford'un kendisi olduğunu yazdı.⁴⁰¹ Ancak bu görüşler tümü son derece abartılıdır.

Stratford Canning, 1811-12'de Osmanlılar ve Ruslar arasında hiçbir barış görüşmesine katılmadı, Bükreş Antlaşması'nın kahramanı değildi ve kendisi de bunun gayet farkındaydı. 25 Nisan 1812'de, yani barış sürecinin sonlarına geldiği bir dönemde Reisülkütuba "Maalesef imkânlarım bu kadar az" diyerek âdeta çaresizliğini haykırmişti.⁴⁰² Gerçekten de öyleydi. Uzak bir ülkeden gelen yirmili yaşlarının ortasındaki deneyimsiz bir delikanlı, özellikle de hükümeti tarafından tamamen terk edilmiş biri, son derece karmaşık bir kıtalararası diplomasi anında, bu iki kadim düşman arasındaki anlaşmazlıkları giderebilecek konumda değildi. Bükreş Antlaşması'nın usta tarihçisi Fehmi İsmail, Canning'den bahsederek "çağdaşları tarafından da tarihçiler tarafından da epeyce methedilmiştir" der.⁴⁰³ Aslında takdir etmeleri gereken başarı farklıydı.

Stratford'un hem Osmanlılara hem de Ruslara yönelik kararlı ve yaratıcı barış savunuculuğu, muhtemelen müzakereye giden yolda önemli bir rol oynadı. Padişah tarafından "güvenilir" biri olarak değerlendirilip görüşmelere davet edildiğine göre Osmanlılar onu bu süreçte faydalı bulmuş olmalı. Ruslar da tıpkı Osmanlılar gibi –başta Mayıs 1812'de Bükreş'te onlarla gizli bir şekilde iletişime geçmesi olmak üzere– barış sürecindeki katkılarını gayet faydalı bulmuştu. Stratford'un bu ve Kasım 1811'de

Anadolu'daki cesur askeri hamlesi de dâhil olmak üzere diğer girişimleri, Fransa'nın Rusya'yı işgal etmek üzere sefere çıkmasından evvel bir an önce antlaşmayı imzalamaları için Osmanlılar ve Rusların karşılıklı taviz vermeyi kabul etmelerinde ayrıca etkili olmuş olabilir.

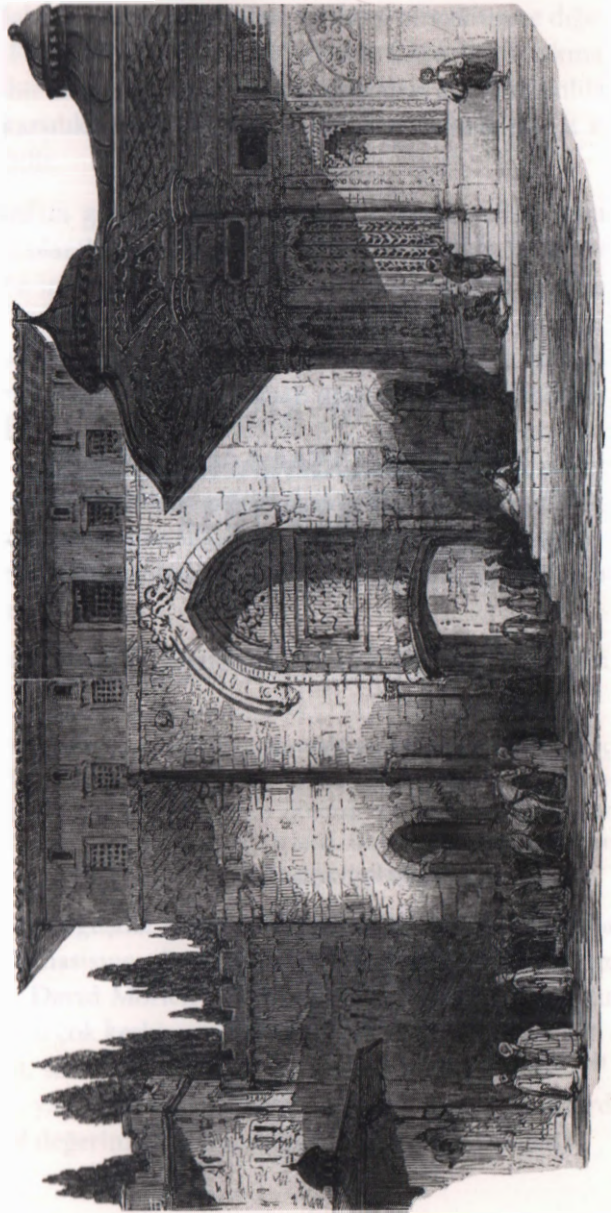
Stratford'un gerçek başarısı, Bükreş Antlaşması'nın efsanevi kahramanı olarak addedilecek kadar büyük değildi. Bunun yerine çok daha insani bir hikâyeydi. Osmanlı için gergin ve tehlikeli bir zamanda ve Avrupa tarihinin son derece kritik bir döneminde Konstantinopolis'te hayati ve neredeyse imkânsız bir diplomatik göreve kendi iradesi dışında atanan genç bir adam olarak Londra'dan hiçbir yönlendirme almadan tüm deneyim ve tecrübe eksikliğinin üstesinden geldi ve ülkesi ve müttefikleri için faydalı olmayı başardı. Stratford antlaşmanın ardındaki asıl güç değildi, ancak kendisine verilen tek rolde, her iki ülkenin ve Büyük Britanya'nın menfaatine olan bu antlaşmada, yaratıcı ve etkili olmayı başarmıştı.

3 Ağustos 1812'de *Morning Chronicle* bir başyazıda şunları söyledi:

Her ne kadar Rusya ile Bâbiâli arasındaki müzakerelere katılması için orada bulunan bir büyükelçimiz olmasa da olayların tam ortasında yer alan, gencecik yaşına rağmen kendisinden kıdemli diplomaların birçoğunun ders alması gereken elçimiz, Stratford Canning, vatanına hizmet etmek üzere tüm yetenek ve gayretini sergiledi.⁴⁰⁴

Stratford'un doğuştan gelen ciddiyeti ve belagati, onu imparatorluk diplomasisine sık sık musallat olan hayali diplomatlardan ayırıyordu. David Morier, 1 Mayıs 1812'de yazdığı bir mektupta onun, "bazen çok keskin ve sabırsız", ama aynı zamanda "son derece dürüst, sadık ve namuslu" biri olduğunu anlatıyordu.⁴⁰⁵ Bu nitelikleri –ya da görünürde böyle olması– daima Stratford'un profesyonel değerini oluşturan temel unsurlardan olacaktı.

III. KISIM
YUNAN-OSMANLI BARIŞI,
1824-1832

Bâb-ı Hümayun ve III. Ahmed Çeşmesi.

7. BÖLÜM

KONSTANTİNOPOLİS'E DÖNÜŞ

1

Stratford'un daha sonra hatıratında anlattığı gibi, kariyerine dönüp baktığında, Konstantinopolis'teki "pitoresk diplomasi"yi on yıllık bir "sessiz ve sade diplomasi" izlemişti.⁴⁰⁶ 1814'ten 1823'e kadar ilk olarak Bern'de -Viyana Kongresi'ne de burada katıldı- ve ardından Washington'da İngiltere Orta Elçisi olarak görev yaptı.⁴⁰⁷ Her iki görev de onun Osmanlı başkentindeki deneyimi kadar dramatik ya da anlamlı değildi. 1815 Kasım'ında Bern'den annesine yazdığı mektupta, "Dünyada yapacak hiçbir şeyim yok, diplomasi söz konusu olduğunda Çin'e bile gidebilirim..." diyordu. "İşten çıktıkça, efendilik, kibarlık ve çene çalma sanatlarında her geçen gün daha da uzmanlaşıyorum... Küçük konuşmalar ya-

piyoruz, dans ediyoruz, vals yapıyoruz ve hatta bir balo bile verdik, ileride tekrar vermeyi de düşünüyoruz”⁴⁰⁸

O yıllarda Stratford’un kariyeri sakin ancak kişisel hayatı trajikti. Haziran 1815’te, o sırada Wellington Dükü’nün yaveri olan ağabeyi Charles, Waterloo’da öldürüldü. Stratford, Ağustos 1816’da İngiltere Merkez Bankası Eski Başkanı’nın kızı Harriet Raikes ile evlendi. Canning ve Raikes’in aileleri uzun zamandır yakın ilişkiler içindeydi, bu nedenle hepsi çiftten memnundu. Ancak on aylık “mutlu bir evlilikten”⁴⁰⁹ sonra Harriet, Haziran 1817’de Lozan yakınlarındaki villalarında doğum yaparken hayatını kaybetti. Stratford hem eşini kaybetmiş hem de çocuğu ölü doğmuştu.

Eşinin vefatının hemen ardından ağabeyi William Stratford’a destek olmak için İsviçre’ye geldi. İngiltere’den gelen yakın bir dostu da Ekim sonuna kadar yanında kaldı. Kışı yalnız başına geçiren Stratford, hafif iş yükü sayesinde biraz dinlenip kendini toparlamaya çalıştı. 18 Aralık 1817 tarihli bir mektubunda kız kardeşi Bess’e, “Elimde bir sürü kitap var,” diyor ve ısrarla daha iyi olduğunu söylüyordu. Kardeşine anlattıklarına göre Gibbon’ı, tam da kitaba konu olan o muhteşem tarihin yazıldığı yerde tekrardan okuyordu.⁴¹⁰ Stratford, eşi Harriet için bugün hâlâ Lozan Katedrali’nde duran bir anıt yaptırdı.

Harriet’in ölümünden sonra, Stratford’un görevinden ve hatta diplomasiden el çekme isteği yeniden gösterdi. Muhtemelen yaşadığı bu sarsıcı kayıptan sonra evini çok özlemeye başlamıştı. Başına gelen bu feci olaydan hemen üç hafta sonra George’a yazdığı mektupta kendisine Londra’da uygun bir pozisyon bulması için yardım istedi. Birkaç hafta sonra, George’un onu diplomatlığa nasıl hazırladığını ve rızası dışında meslekte tuttuğunu neredeyse kızgın bir tonla anlatan başka bir mektup gönderdi. Stratford 27 Ağustos 1817’de yazdığı mektupta, “Aslında diplomaside devam etmem, girişimden bahsetmiyorum bile, tamamen tesadüfi olmuş ve bugüne kadar [bu mesleği] hep geçici olarak görmüşümdür,” diyordu.⁴¹¹ 30 Eylül 1817’de Dışişleri Bakanlığı’ndaki yakın arkadaş Joseph Planta’ya da şöyle yazmıştı: “[...] Memlekette çalışmayı

daima herhangi bir diplomatik göreve tercih etmişimdir... Bu nedenle, mümkünse, ilk etapta Parlamento'ya geçmek istiyorum..."⁴¹²

George'un bu mektuba yanıtı anlayışlı olduğu kadar sertti. "Kamusal hayatta benimle bağlantılı olanlara karşı davranışımın temel ilkesi [...] onlara sadece mümkün olduğunca çok iyilik yapmakla kalmayıp, aynı zamanda mümkün olduğunca az kötülük yapmaya çalışmak olmuştur. Bu sebeple... Ben her zaman onların politik kazanımlarını kendi belirsizliğimin ulaşamayacağı bir yere taşımayı (ya da yerleştirildiklerini görmeyi) arzuladım".⁴¹³ George, Stratford'u istikrarlı gelecek vadeden bir diplomaside tutmaya çalışıyor, acımasız siyasetten de uzak durmasını istiyordu. Yani geriye dönüp bakıldığında içinde bulundukları durum âdeta George'un 1809'da Castlereagh'la yaptığı düellodan sonra Stratford'a Konstantinopolis'teki diplomatik görevinde kalmasını rica ettiği, neredeyse tam dokuz yıl önceki olayın tekrarıydı.⁴¹⁴

Stratford, George'un isteklerine boyun eğdi, zaten İsviçre'deki görevinden ayrılması da çok uzun sürmeyecekti. Ekim 1818'de Dışişleri Bakanlığı tarafından kendisine bir süre izin verildi. İtalya'daki seyahatlerinden sonra Mart 1819'da İngiltere'ye döndü. O yılın Temmuz ayında Bern'deki görevine geri döndü ve derhal Dışişleri Bakanlığı'ndan görevinden azlini istedi. Bunu yapabilmesi için önceden zımni onay alması şarttı, öyle görünüyor ki Stratford daha Londra'dayken görevinden istifa etmeyi aklına koymuştu. İsteddiği oldu, bir ay içinde talebi resmen kabul edildi.

Stratford, Bern'deki görevinden ayrılmasının ardından hemen birkaç hafta sonra bu sefer de İngiltere'nin Washington elçisi olarak atandı. Ataması Temmuz 1820'de tamamlandı ve Ağustos 1820'de Amerika'ya gitmek üzere yola çıktı.⁴¹⁵ Görevi kabul etmesinin temelinde yine diplomasiyi bırakma arzusu yatıyordu. Amerika'daki görevi süresince kuracağı bağlantıların memlekette işine yarayacağına ve böylece siyasete atılabileceğine inanıyordu. "Parlamentoyu diplomatik kariyere tercih ederim..." diyordu 24 Ocak 1820'de arkadaşına yazdığı bir mektupta, "Amerika misyonunun, İngiltere'nin yurt içindeki menfaatleriyle bizzat alakadar olmam ve ileride bir gün memleketimdeki bir görevde fayda sağ-

layabilmem için en uygun misyon olduğunu düşünüyorum”.⁴¹⁶ Stratford, 1823’ün ortalarına kadar Washington’da kaldı.

Stratford burada mesleği için bir dönüm noktası olacak icatla tanıştı. “Buharlı gemiler özellikle dikkatimizi çekti,” diyordu Ekim 1820’de annesine yazdığı mektupta. “Rüzgâra ve akıntıya karşı hareket etme hızları şaşırtıcı... Kesinlikle muhteşem bir buluş ve Amerikalılar da kıymetinin gayet farkında görünüyor”.⁴¹⁷

The Encyclopedia Britannica’nın 1911 baskısındaki “Canning” makalesinde de belirtildiği gibi, Stratford’un konumu “1812 savaşının yarattığı husumet ve İngiliz ve Amerikan hükümetleri arasında henüz çözüme ulaşmamış birçok hassas sorun nedeniyle” biraz zorlayıcıydı.⁴¹⁸ Ancak Stratford, göreve başlamasının ardından kısa bir süre sonra Amerikan başkentini de hem diplomatik hem de sosyal açıdan sorunsuz bulmaya başladı. “Hiçbir şey yaşadığımız hayattan daha sessiz olamaz...” diyordu 1821’de yazdığı mektupta.⁴¹⁹ Yine aynı yıl Kasım ayında yazdığı bir başka mektupta, “Washington Calypso’un adası değil...” diyordu.⁴²⁰

George Canning, Castlereagh’ın üzücü vefatının ardından Eylül 1822’de Dışişleri Bakanı olarak kabineye geri döndü. Bu sırada hâlâ Washington’da olan Stratford, George’un tekrar Dışişleri Bakanı olmasından hemen yararlandı ve sağlık gerekçesiyle görevinden izin istedi. Bu talep doğrultusunda Washington’daki görevine erkenden son verildi. Haziran 1823’te elçilikteki işlerini bitirdi ve sonbaharda yurt içi bir pozisyon aramak üzere Londra’ya geri döndü. George, Stratford’a Hazine’de bir pozisyona ayarlamaya çalıştıysa da Başbakan Robert Jenkinson’un onayını alamadı. Siyasi atamalar elbette kolay değildi, ancak Stratford’u diploması mesleğinde tutmak istediğini defalarca açıklayan George’un elinden gelen çabayı gösterip göstermediğini merak konusu.

Tam da bu sırada Konstantinopolis’teki elçilik koltuğu boşalmıştı. Stratford, orada bulunduğu 1809-1812 seneleri arasında birkaç kez görevinden istifa etmeye çalışmış, ancak talebi pek çok kez reddedilmişti. Nihayet görevden azledildikten sonra bir daha asla Konstantinopolis’e geri dönmemeye karar vermişti. Ancak

1824 senesinde görevi kabul edip şehre geri dönmeye karar verdi. Yeni bir evlilik düşünüyordu ve Konstantinopolis görevi son derece mühimdi ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki geleceğini güvence altına alabilmesi için çeşitli olanaklar sunuyordu. Stratford'a İngiliz hariciyesinin en yüksek temsilcilik unvanı olan Tam Yetkili Büyükelçi olması teklif edilmişti. Ayrıca George aracılığıyla, Robert Jenkinson'dan Konstantinopolis görevinden döndüğü vakit Ticaret Kurulu'nun başkan yardımcısı olabileceğine ve Avam Kamarası'nda bir sandalyeye sahip olabileceğine dair bir söz de almıştı. Dahası, Osmanlı başkenti, Yunanların Osmanlı valisine karşı ayaklanması nedeniyle yeniden Avrupa diplomasisinin odak noktası haline gelmişti.

Öyle görünüyor ki George'un tıpkı Konstantinopolis'teki ilk görevinde olduğu gibi, Stratford için bilerek onunla paylaşmadığı daha çok büyük planları vardı. Temmuz 1824'te Petersburg'daki büyükelçisine yazdığı mektupta "Stratford'un Konstantinopolis'teki halefi olacak Stratford şimdi burada. Yunan Sorununu onun mesuliyetine vermeyi düşünüyorum..." diyordu.⁴²¹ George, Stratford için yalnızca bir kariyer yolu seçmek ve ona bu yolda benzersiz bir eğitim ve tecrübe kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda defalarca hariciyeyi bırakmasını engellemiştir.

2

Osmanlı-Rus ilişkileri, 1820-21'deki Yunan bağımsızlık mücadelesi yüzünden iyice gerilmiş ve iki devlet neredeyse tekrar savaşa girecek noktaya gelmişti. Savaşın önlenmesinde, Avrupá'da büyük bir çatışmanın patlak vermesine şiddetle karşı çıkan ve muhtemelen Kıtadaki ticaretini ve Hindistan'a giden yolunu akamasından endişelenen İngiltere'nin payı vardı. Ancak karşılıklı

katliamlar durmuyor, Yunanistan'da kan akmaya devam ediyordu. 1824'te Ruslar, Yunanistan'da uzlaşmanın sağlanması için bir rapor oluşturdular ve nihai bir planın hazırlanması için sonbaharda Petersburg'da "Büyük Güçler" in katılacağı bir konferans düzenlenmesini önerdiler. Tüm devletler daveti kabul etti ve George, Konstantinopolis'teki görevine başlamadan önce, Stratford'u konferansa temsilci olarak atadı. Ancak yaz aylarında Rusların hazırladığı rapor Avrupa gazetelerine sızdırıldı. Raporun birkaç bölümü Yunan geçici hükümetinin Anabolu'daki emelleriyle çelişiyordu. Yunanlar Ağustos'ta George Canning'e bir mektup yazarak, Rusların sundukları bu planla mevcut durum üzerinden kendilerine nüfuz alanı oluşturma çabalarını protesto ederek Büyük Britanya'dan kendi çıkarlarını savunmasını talep ettiler.⁴²²

George hiçbir zaman konferans siyasetinin bir savunucusu olmadığı gibi çevresi tarafından "kongre korkusu"na sahip biri olarak tanımlanıyordu.⁴²³ Daha doğrusu, benimsediği siyasi düstura göre kolektif bölgesel politikalara çekilmekten hoşlanmıyor ve Napolyon savaşlarından bu yana geçen on yıl boyunca ülkesinin Rusya'nın Kutsal İttifakına katılmasına her defasında şiddetle karşı çıkıyordu. George, Yunanistan'da yaşanan katliamlar konusundaki endişeleri ve Rusların ve Osmanlıların tekrar savaşa girmesiyle Avrupa siyasetindeki dengelerin sarsılması korkusu nedeniyle İngiltere'nin Petersburg konferansına katılmasını gönülsüz de olsa kabul etmişti. Ancak Yunan geçici hükümetinin protestosunun ardından, konferansın meşruiyetten yoksun olduğu gerekçesiyle İngiliz heyetini geri çekti. George, 7 Kasım 1824'te yaptıkları bir toplantıda Rus büyükelçisi Kont Lieven'e bu konudaki kararlarını şöyle açıklıyordu: "Yunanların bu konudaki hissiyatını kulak ardı ederek arabuluculuğa devam etmek başlı başına zor bir görev, ancak daha da zor olan, hem onlar [Yunanlar] hem de karşı taraf [Osmanlılar] tarafından bir fikrin bu denli doğrudan ve koşulsuz bir şekilde reddedilmiş olmasına rağmen [arabuluculukta] sebat etmek olacaktır".⁴²⁴

Ruslar, İngilizlerin geri çekilmesinden rahatsız oldular. George kendini küçük ama önemli bir diplomatik çekişmenin içinde

buldu. Bu, 19. yüzyılın geri kalanında Avrupa diplomasisini şekillendirecek olan “Doğu Sorunu”nun modern aşaması olan İngiliz-Rus emperyal rekabetinin ilk olaylarından biriydi. Ruslar yüzyıllar boyunca Türk boğazları üzerinden Doğu Akdeniz’e giden yollarını güvence altına almaya çalışırken İngilizler de onlarca yıl Doğu Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinden Hindistan’a giden yollarının güvence altında tutmaya çalışıyordu. Ancak iki devletin bu emperyal hırsları ilk kez 1824’te, Yunan bağımsızlığı tartışmaları sırasında belirgin bir şekilde çatışmaya başladı.

George, Rusları daha fazla gücendirmemek adına Stratford’un Petersburg’daki temsilcilik görevini özel büyükelçi sıfatıyla yürütmeye devam etmesine karar verdi. Ancak Stratford’a yalnızca diplomatik istişarelerde bulunması (aynı zamanda Kuzey Amerika’nın batı kıyısındaki İngiliz-Rus sınır anlaşmazlıklarını müzakere etmesi) talimatı verildi ve hiçbir şekilde konferansa katılması istendi. Stratford, Rusya’nın başkentine giderken, Viyana’da Prens Metternich ile görüşecekti. Burada Avusturyalılara ve Ruslara, İngiltere’nin, “Avrupa’nın doğusunda huzuru yeniden tesis etmeyi içtenlik ve samimiyetiyle” arzuladığını bildirmesi istendi. Stratford, İngiltere’nin Yunanlar adına “dostane bir müdahale” yapmaktan yana olduğunu, ancak bunu yapabilmesi için “diğer tüm tarafların önceden açık bir şekilde güç kullanılmasını kabul etmeyeceklerini bildirmeleri”nin zaruri olduğunu açıklaması için talimat almıştı.⁴²⁵ Stratford Petersburg’daki vazifesinin ardından Konstantinopolis’teki yeni görevine başlayacaktı.

3

“Kolunda bir böcek var”, Metternich’in Aralık 1824’ün sonlarında Viyana’daki ilk karşılaşmalarında Stratford’a kurduğu cümle buy-

du. “Beni denemek mi istedi, yoksa kendi güvenliğini sağlamak mı, bilmiyorum” diye anlatıyordu Stratford yıllar sonra aralarındaki bu olayı “ama bu sözü hiç hoş değildi ve kendimi ancak [kaldığımız] oteli kötüleyerek müdafaa edebilmişim.”⁴²⁶

Stratford, toplantılar sırasında, Prens Metternich’in Petersburg konferansını bu denli savunmasının ardında yatan “gizli amacının [...] Yunanların cesaretini kırmak ve ulusal bağımsızlıklarının kurulmasına yönelik her türlü gelişmeye mani olmak” olduğu kanaatine varmıştı.⁴²⁷ Stratford, yine yıllar sonra hatıratında bahsettiği üzere, Metternich’le yaptıkları görüşmelerde ona “[...] Avusturya ve Kuzey müttefiklerinin, o dönemde Avrupa’da faal olan, liberal ruhu bastırmak için çeşitli önemler aldıkları takdirde [İngiltere olarak] bizlerin de kendi çizgimizi ortaya koymak için hazırlıklı olduğunu” açıkça vurgulamıştı.⁴²⁸ Yani kısacası, George ve Stratford, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu’nun Yunanistan’ın bağımsızlığı için tehdit edilmesini ve savaşa sürüklenmesini istemiyor ancak öte yandan Yunan davasına sempati duyuyor ve mücadelelerinin Rusya ve Avusturya’nın devrim karşıtı Kutsal İttifakları tarafından bastırılmasını veya kontrol edilmesini istemiyorlardı.

Stratford, Metternich ile fazla ilerleme kaydedemediğini düşünerek 7 Ocak 1825’te Petersburg’a gitmek için Viyana’dan ayrıldı. 22 gün süren zor bir kara yolculuğu geçirdi. Yollar kötü ve oteller de genelde kirliydi. Stratford annesine yazdığı mektupta arabadaki diğer yolcularla beraber geçirdikleri bir kazayı anlatıyordu: “Zavallı Keating yandaki araziye tepetaklak –ya da botları havada peruğu aşağıda– yuvarlandı, şans bu ya, bense sadece ufak bir sıyrıkla atlattım.”⁴²⁹

Stratford Varşova’da, Lehistan’ı kardeşi Çar Alexander için yöneten Rus Büyük Dükü Konstantin ile bir araya geldi. Stratford hatıratında bu görüşmeyi şöyle anlatıyordu: “Akşam yemeğinden sonra beni bir kenara çekti ve hız hızlı bir şeyler anlatmaya başladı. Söylediklerini anlamak bile güçtü ve nihayet bu tek taraflı konuşma sona erdiğinde, beynim çorbaya dönmüştü. Endazesiz

bozuk, diye düşündüm; allak bullak bir yığın fikir için ne yeterince insicam ne de yeterince intizam.”⁴³⁰ Stratford burada Konstantin’in yetiştirilme tarzının talihsiz sonuçlarına tanık olmuştu. O ve kardeşi Alexander, büyükanneleeri Büyük Katerina tarafından ebeveynlerinin gözetiminden alınmıştı. Daha küçük yaşlardayken akılları özel eğitimciler tarafından, kişisel deneyimlerinde sağlam bir temeli olmayan Aydınlanma retoriğiyle doldurulmuştu.⁴³¹

Stratford nihayet 1825 Ocak ayının sonunda Petersburg’a vardı. Rusların George’un konferansa katılmayı reddetmesinden hâlâ rahatsız olduklarını biliyordu. Bu nedenle, George’a yazdığı 29 Ocak 1825 tarihli mektupta anlattığı üzere, “Yunanistan işleyle ilgili olarak” kendisine karşı “ihtiyatlı bir tutum sergileyeceklerini” düşünüyordu.⁴³² Ruslar Stratford’u haklı çıkardı. Görüşmeler bir sonuca varmadı, Stratford zamanının çoğunu Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode ile gergin görüşmeler yaparak geçirdi.⁴³³ Mart 1825’in üçüncü haftasında nihayet Petersburg’dan ayrıldı. Bu görüşmeler, talihsiz ve olağandışı sonuçları nedeniyle tarihsel açıdan son derece önemliydi.

Stratford, görüşmeleri sırasında Nesselrode’un fazla üzerine gitmiş görünüyor. İngiltere’nin başlangıçta konferansa katılmayı kabul etmesi, ancak daha sonra geri çekilmesi nedeniyle, agresif bir tutum sergileyerek zayıflığını gizlemeyi amaçlamış olabilir. Ayrıca Stratford, diplomatik hedefine ulaşamadığında güçlü ve kararlı bir üslup kullanmayı gayet iyi öğrenmişti. Anlaşmazlıklar yaşandığında karşı tarafı yıpratmak diplomatik repertuarın bir parçasıydı. Güçlü ve baskın bir kişiliğe sahip olan Stratford için bu stratejiyi izlemek hiç de zor değildi. Mesleki kararlılığı nedeniyle bazen meslektaşlarını bile yıpratmayı başarıyordu. Yedi yıl sonra, 1832’de Ruslar, Stratford’un büyükelçi olarak Petersburg’a atanması için yaptıkları anlaşmayı geri çekmek gibi benzerine pek rastlanmayan bir adım attılar. 1832 skandalı, Stratford’un pek çok kişi tarafından (ve haksız bir şekilde) Rusların kendisini daha önce reddetmesinin kişisel intikamı olarak Osmanlıları bilinçli bir şekilde çatışmaya çekmekle suçlandığı Kırım Harbi sırasında yeniden gündeme gelecekti.⁴³⁴

Stratford'un kararlılığı ona Ruslar açısından pek de fayda sağlamamış olsa da Londra'ya döndüğünde işine yaramıştı. Stratford, Viyana ve Petersburg görevi için yola çıkmadan evvel Doğu Hindistan Şirketine bağlı bir tüccar ve halk arasında kötü şöhrete sahip Old Sarum ilçesinin mebusu James Alexander'ın kızı Eliza Alexander'la yakınlaşmaya çalışıyordu. Ancak Eliza yalnızca 18 yaşındaydı, Stratford'un yaşının yarısından bile küçüktü. İlk başlarda Stratford'a yüz vermedi, o da kırgın bir kalple Petersburg'daki görevine gitti. Ancak yine de pes etmedi. Eliza, Stratford'un Londra'ya dönüşünden sonra nihayet onun hislerine karşılık verdi. Eylül 1825'te evlendiler. Düğünden bir hafta sonra Stratford'a yazdığı mektubunda, "çok şükür zor günleri geride bıraktık" diyordu George. "Tanrı sizi kutsasın ve birbirinizi daima hoş tutmanız için -ki bu konuda bir şüphem yok- size yardımcı olsun, ferahlık versin".⁴³⁵ Stratford, Eliza ile evlendiğinde zaten orta yaşlı olsa da 55 yıllık mutlu birlikteliğin tadını çıkaracaklardı.

Stratford 1808 senesinde ilk kez Konstantinopolis'e geldiğinde henüz Eton'dan yeni ayrılmış gencecik bir delikanlıydı. Özellikle Adair'in 1810 senesinde şehirden ayrılmasından sonra kendini yapayalnız hissetmişti. Ancak artık orta yaşlarda, olgun ve deneyimli bir diplomattı. Bern ve Washington'daki "sessiz ve sade diplomasi" sayesinde uzunca bir süre dinlenmişti. Ayrıca artık evliydi, daha önce Osmanlı başkentinde yaşadığı derin yalnızlıktan korkması gerekmiyordu. Stratford, 1812'de Bükreş Antlaşması'nın zamanında imzalanmasıyla kazandığı prestijden hâlâ yararlanıyordu. Üstelik kuzeni George da Dışişleri Bakanı olarak göreve geri dönmüştü. Stratford hâlâ görevin -annesine gönderdiği mektupta "Ne kadar erken başlarsa, o kadar çabuk biteceğini umuyorum," demesinden anladığımız üzere⁴³⁶- kısa olmasını umuyor ve Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmak istiyordu. Ancak yine de Avrupa'nın o dönemki en acil diplomatik sorunu olan "Yunan Sorunu"nu ele almak için kendisini gayet iyi hazırlamıştı.

George Canning, Yunan mücadelesine yönelik politikasını “Türklerin Rus korkusundan faydalanarak Yunanistan’ı kan dökmekten kurtarmayı umut ediyorum,” diyerek özetlemişti.⁴³⁷ Ruslar tarafından uygulanan baskıyı kullanarak Osmanlıların Yunanlara toprak vermesini sağlamak istiyordu. Devam eden savaşın ciddiyeti konusunda endişeliydi. Ayrıca İngiliz filhelenist’ geleneğinden gelmesi ve Eton ve Oxford’da Antik Yunan ve Roma klasikleri konusunda aldığı ciddi eğitim nedeniyle Yunan davasına sempati duyuyordu. 1824’te Osmanlı hükümeti, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın oğlu İbrahim’i ve ordusunu ayaklanmayı bastırmak için Yunanistan’a göndermeye ikna etti. Çatışmalar şiddetli geçiyordu. İbrahim’in Yunan nüfusunu köleleştirip onların yerine Mısırlıları ve diğer Müslüman halkları getirmeyi planladığına dair söylentiler George ve Stratford’u derinden etkilemişti. George, Ekim 1825’te Paris’teki büyükelçisine “Harekete geçme zamanın yaklaştığını düşünmeye başladım,” diye yazdı.⁴³⁸ George birkaç ay sonra, Ocak 1826’da bir barbarlık ve barbarlaştırma örneği olarak gördüğü “Mora’da devam eden savaşın yürütülme biçimi”ne dair endişelerini o sırada Konstantinopolis’e gitmekte olan Stratford’la paylaştı:

Her iki tarafında da uzun süredir tanık olduğumuz tutsak katliamları [...] köleleştirip satmalar, zorla din değiştirmeler, bölgedeki Hristiyan nüfusun tecridi, Müslüman ülkelerden insanların getirilmesi, kısacası Avrupa’da yeni bir *Puissance Barbaresque* kurulması...⁴³⁹

George, Yunan davasına duyduğu sempatiyi, Ruslar ve Osmanlılar arasında bir savaş çıkması korkusuyla bastırmak zorunda kaldı. Stratford’a gönderdiği 12 Ekim 1825 tarihli talimat mektubunda “Savaş başladığı anda tüm Avrupa’ya yayılacaktır,” diyordu.⁴⁴⁰ George’a göre bu iki devlet arasında çıkabilecek savaşla beraber Kıta siyaseti istikrarsızlaşacak, İngiltere çatışmaya sürüklenecek, Ruslar Osmanlılara karşı zafer kazanacak ve böylece uluslararası

* Yunanperver. 19. asır sonlarında yaygınlaşan filhelenizm mensubu. (y.h.n.)

arenadaki güçleri artacak ve İngiltere'nin Hindistan'la irtibatı zarar görecekti. Stratford'a yazdığı talimat mektubuna şöyle devam etti:

Türk nazıra [Reisülküttab] Rusya ile olan sulhun pamuk ipliğine bağlı olduğunu hatırlatmalısın. Yunanistan uğruna seve seve savaşa girişecek olan St. Petersburg yönetiminin eline koz vermesinin ne denli tehlikeli olduğunu ona açıklamalısın.⁴⁴¹

George, Ruslar kendi arabuluculuğunu veya müdahalesini ortaya koymadan önce Türkler ve Yunanlar arasında bir İngiliz arabuluculuğu yapmak istedi. Eğer bunu gerçekleştiremeyecek olurlarsa Yunanları destekleyerek Osmanlılara karşı Ruslarla birlik olma fikrine de tamamen karşı değildi.

Çoğu politika, hedefleri bakımında belli bir orandan çelişkili ve nadiren masumdur. Ancak George'un Yunan mücadelesiyle ilgili izlemeyi düşündüğü politika nihai hedefleri açısından özellikle çelişkili ve belirsizdi. Yunan ayaklanmasının diplomatik yönüyle ilgili araştırmalarıyla bir otorite sayılan tarihçi C. W. Crawley göre, "Canning'in Yunanistan politikasının amacına ilişkin herhangi bir açık işaret verdiği hiçbir kamusal veya özel ifade bulunmamaktadır..."⁴⁴²

Stratford'un durumu George'unkinden farksızdı. Britanya'nın stratejik çıkarlarını korumak adına Osmanlıların desteklenmesi gerektiğini biliyordu ancak Yunanlara karşı derin bir sempati de besliyordu. Hâlâ Washington'dayken, Eylül 1821'de, George'a Yunan Sorunu hakkında şunları yazmıştı:

Geçmişte Konstantinopolis'te bulunmuş biri olarak mücadeleye yakından ilgi duyuyorum: ancak kendimi Yunanların özgürlüklerini geri kazanma şansı olduğuna ikna edebilmiş değilim... Sadece olasılıklardan bahsediyorum – insaniyet meselesi olarak [düşündüğümde], atalarından miras kalan tüm toprakların Yunan egemenliği altına verilmesini ve Padişah'ın pınlını pırtını toplayıp Asya'ya sürülmesini canı gönülden diliyorum...⁴⁴³

Ve 30 Temmuz 1821'de Joseph Planta'ya yazdığı mektupta, "Zavallı Yunanlar! Neredeyse şu korkunç Türkleri koruyor diye Av-

rupa dengesini lanetleyeceğim!” diyordu. 1 Ekim 1821’de Plan-
ta’ya yazdığı bir başka mektupta yine Yunanlardan bahsediyordu:

Keşke Bâbîâlî’den ayrı ve bağımsız bir devlet kurmaları için bir top-
rak imtiyazı koparmak mümkün olsaydı. Onların da arasında bir sürü
haydut var, ancak yine de bizim merhametimize muhtaçlar. Umarım
Avrupa’nın çıkarları müsaade eder de Rusları kolayca Padişah ve sürü-
sünün üstüne salarız.⁴⁴⁴

Stratford yıllar sonra, George’un yönlendirmeleriyle “Yunan So-
runu”nu ele alırken, kişisel sempatileri ile profesyonel çıkarlar-
rın nasıl dengeleneceği konusuna doğrudan değindi. Stratford,
1825’te George’un talimatı üzerine kaleme aldığı görev bildirisin-
de şunları yazdı: “[...] İnsani duyguların ve hürriyete sahip bir
halk ile onu elde etmek için mücadele veren bir halk arasındaki
doğal sempatinin, diğer tüm kaygıları yok sayarak öne geçmesine
müsaade edilmemelidir.”⁴⁴⁵ Dolayısıyla Stratford, Türkler, Yunan-
lar, Ruslar veya başka herhangi bir halk hakkında kişisel olarak
ne düşünürse düşünsün, şimdi ve kariyeri boyunca başlıca görevi,
Osmanlı İmparatorluğu ile Rus İmparatorluğu arasında stratejik
güç dengesini korumak adına Osmanlıları savunmak ve destekle-
mek ve böylece Hindistan’a giden rota da dâhil olmak üzere İngil-
tere’nin emperyal çıkarlarını güvence altına almaktı.

6

Yunan davasına ilişkin Osmanlı perspektifi, Stratford’un Kons-
tantinopolis’teki selefi Percy Smythe, altıncı Vikont Strangford,
tarafından kaydedilen ilginç bir konuşmada net bir şekilde ifade
edilmişti. Percy, 25 Temmuz 1821’de, Boğaziçi’ndeki evinde Re-
isülküttab ile kapsamlı bir görüşme yapmıştı. Ertesi gün Lond-
ra’daki Dışişleri Bakanlığı’na konuyla ilgili uzun bir rapor gönder-

di. Söylenenler 1821 yılına ait olsa da duruma bakış açıları 1826 yılında da hâlâ geçerliliğini korumuş olmalı.

Lord Strangford'un kaydettiğine göre Reisülküttab, hükümetin "Rum Kilisesinde seçkin rütbelere sahip bazı hainleri sert bir şekilde cezalandırmak mecburiyetinde kaldığını ve bunu Hıristiyan oldukları için değil, İsyancı oldukları için" yaptığını ifade etmiş ve devam etmişti:

Bir İsyan başlatıldı, eğer muvaffak olsalardı, sonuçları İslâmiyet'in yıkımını getirecekti... Dinimiz tehdit altındaydı. Bunu ikrar etmekten çekinmedik. Din ve Devlet bizde vücut bulmuştur, asırların tecrübesi bizlere birini kurtarmak için diğerine başvurmamız gerektiğini öğretti... Haksız yere bizlere isnat edildiği gibi farklı dinlere mensup olanlara karşı zulmü teşvik etmek gibi bir niyetimiz katiyen yoktur. Böyle bir tutum, Şeriat'ın muhtevası ve tabiatına aykırı olurdu.

Reisülküttab, Stratford'la yaptıkları görüşmede Rusların kendi saldırganlıklarını maskelemek için dini kullandıklarına dair düşüncelerini açıklamış ve Rusların bu tutumunu Napolyon Savaşlarında yaşananlara benzetmişti:

Şöyle bir dönüp bakıyorum da dedi Reisülküttab, bütün Avrupa'nın Napolyon Bonapart'tan şikâyet ediyordu... O da büyük ve aldatıcı ilkeleri nasıl duyuracağını çok iyi biliyordu. "Denizlerin özgürlüğü" ve "İngilizlerin zorbalığı" onun için neyse, bugün "Din özgürlüğü" ve "Türklerin zorbalığı" Çar Alexander için odur. Eğer bugün Rusya'ya, "Sizinle aynı inanca sahip Rumlar camilerimizin çoğunu harap ettiler (ki bir gerçektir), din adamlarımızı feci şekilde katlettiler, karılarına tecavüz ettiler, çocuklarını istismar ettiler; eğer 8 gün içinde bu mes-citleri yeniden inşa etmez ve bu hakaretleri düzeltmezseniz, varlığını-zın Dinimizin emniyeti için bir tehdit olduğunu ilân edip size savaş açar ve Müslüman devletlerini bizlerle bu ortak davada mücadele etmeye davet edeceğiz" diyecek olursak, Avrupa bizimle ilgili ne düşünecektir?⁴⁴⁶

Stratford, 10 Ekim 1825'te İngiliz Büyükelçisi olarak Konstantinopolis'e atandı.⁴⁴⁷ Şubat 1826'da eşi Eliza ile birlikte Çanakkale Boğazı'na geldiler ve hemen at sırtında Konstantinopolis'in yolunu tuttular. "Karanlıktan sonra Rodosto⁴⁴⁸ yakınlarında bir tepeden inerken atım tökezledi ve beni üstünden savurdu: hiçbir zarar görmedim, yolculukta bana refakat eden Yeniçeri, beni sevecen bir hevesle kaldırıp gayretini gösterdi" diye yazmıştı hatıratında. Theodosius Surları boyunca atını sürdü. "Tam limanın başındaki şehre girmek için son kulenin etrafında döndüğümde, alacakaranlıkta ortaya çıkan büyük bir boynuzlu baykuş, yuvalandığı sarmaşığın içerisinden öttü."⁴⁴⁹ Stratford, bunu Konstantinopolis'e dönüşü için bir uğursuzluk alameti olarak değerlendirmişti.

Mart 1826'nın sonunda Topkapı Sarayı'nda tertip edilen kabul töreninde Sultan II. Mahmud'un huzuruna çıktı. Normalde geleceğe göre elçinin törenden önce silahının alınması gerekiyordu, ancak tuhaf bir şekilde Stratford'dan böyle bir şey talep edilmedi. Stratford kendisine yapılan bu ayrıcalığı mütevazı bir şekilde değerlendirerek George'a şöyle yazdı: "Bu ayrıcalığı yalnızca tesadüfe bağlayabilirim; ancak yüzyıllar boyunca ilk defa bir Büyükelçinin Sultan'ın tahtının önünde kılıçla durmasına müsaade edilmesi halkın dikkatini çekti."⁴⁵⁰

Stratford büyükelçilik görevinin ilk aylarında Yunan bağımsızlığı konusunda diplomatik olarak hiçbir bir başarı elde edememişti. Bu sorun biraz da Rusların kurnaz diplomatik hamlesi sonucunda Osmanlılarla ilişkilerdeki diplomatik nüfuzunu bir süreliğine kaybetmiş olmasından kaynaklanıyordu. Stratford'un Konstantinopolis'e atandığı sıralarda tahta çıkan yeni Rus Çarı Nikola, Rusya'nın Yunan bağımsızlığı için savaşmayacağını açıkça duyurdu. Rus tehdidinin bir süreliğine ortadan kalkması, Yunan meselesine ilişkin uluslararası gerilimi azalttı.

Stratford çalışmalarına devam etti ancak tüm çabalarına rağmen hiçbir ilerleme kaydedemedi. Konstantinopolis'e döndüğü ilk ayın sonunda George'a yazdığı mektupta, "[...] Türk diplomasisinin kalesini yalnızca düzenli yaklaşımlarla fethedebileceğimizi bilmelisiniz" diyerek sabredilmesini gerektiğini anlatıyordu.⁴⁵¹ Ancak iki ay daha uğraştıktan sonra Stratford'un cesareti tamamen kırılmıştı. 29 Nisan 1826'da Dışişleri Bakanlığı'ndaki arkadaşı Joseph Planta'ya "Yorgunluk ve endişeden neredeyse ölüyorum" diye yazdı "[...] Eminim kimse benim burada giriştiğim her işte yaşadığım başarısızlıkları yaşayacak kadar beceriksiz değildir".⁴⁵² Görevdeki başarısızlık sürdü, Stratford sonunda 4 Haziran'da George'a şunları yazdı:

Bu alçak Türkler her zamanki gibi inatçı olmaya devam ediyor. Sadece Yunanistan konusunda değil, onlarla iş tutulması gereken her meselede böyleler. En son buraya geldiğim zamanki tutumlarından bile beterler. Genel mahiyetteki her türlü mevki ve siyasi durum avantajına rağmen, on dört yıl önce burada toy bir elçi olduğum zamandan çok daha az nüfuza sahip olduğumu hissediyorum... Hani insan neredeyse şunlarla olan hesabımız kapansın diye kıyametin kopmasını bile arzuluyor.

Stratford, Konstantinopolis'teki Osmanlı hükümetiyle ilişkilerde öylesine başarısızdı ki, doğrudan Mehmed Ali'ye başvurmayı düşündü. Öyle ki George'a yazdığı bir mektupta ona Mısır Valisini yanlarına çekmeleri için "Mora yerine Suriye yönetimini" teklif etmelerinin ve "eğer uslu davranırsa gemi inşaatı planlarına da biraz destek olmanın" mümkün olup olmadığını bile sormuştu.⁴⁵³

Stratford'un Konstantinopolis'teki bu ilk birkaç ayda hiçbir başarı elde edememesi şaşırtıcı değildi. "Yunan Sorunu" o kadar karmaşık ve düşmanlıkla dolu bir meseleydi ki, bu noktada muhtemelen diplomatik bir çözüm zaten yoktu. Ne Rumlar ne de Türkler taviz vermeye niyetliydi. İki taraf da ölümüne savaşmayı tercih ediyordu. Britanya'nın (Hindistan'a giden rotasını korumak) ve Rusya'nın (Akdeniz'e bir rota oluşturmak) emperyal çıkarları o kadar stratejik bir çatışma içindeydi ki, iki güç, Yunanları desteklemek yönündeki ortak arzularına rağmen, eşgüdüm-

l  bir mevkii elde edemedi. “Kırk yıllık bir aradan sonra geriye dönüp, tüm koşullara baktığımda, hevesle arzuladığım başarının bayağı bir imk nsızlık olduğunu açıkça görebiliyorum,” diyordu Stratford hatıratında.⁴⁵⁴ Ancak tam da o sırada, Konstantinopolis’teki siyasi bir mücbir sebep nedeniyle durum tamamen değişmekteydi.

8. BÖLÜM

VAK'A-İ HAYRİYYE

1

“Yeniçeriler ayaklandı,” Stratford’un kâtiplerinden biri 14 Haziran’ı 15’ine bağlayan gece bu haberle gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu’nun kadim seçkin muhafızları, Yeniçeri Ağasının karar-gâhına ve Sadrazamın resmi konutuna saldırmışlardı. Yeniçeri Ocağı on yıllar boyunca Sultan III. Selim’in reform programına, özellikle de onların yerine yeni bir seçkin askeri sınıf meydana çabalarına, karşı gelmişti. Gerginlik iyice büyüyerek 1807 senesinde kanlı bir Yeniçeri isyanıyla sonuçlandı. İsyan iki padişahın, Sultan III. Selim ve IV. Mustafa’nın idamına neden oldu. Haziran 1826’da Sultan Mahmud’un reformlarıyla yeniden tetiklenen gerilimler, başka bir Yeniçeri ayaklanmasına yol açmıştı.

Stratford derhal Londra'daki Dışişleri Bakanlığına bir mektup yazdı, elçiliğin akşam saatlerinde göreve çıkan ulağını yoldan çevirip mektubu verdi. Daha sonra giyinip elçiliğin bahçesine çıktı ve (neredeyse 20 yıl sonra aynı yerde otururken A. H. Layard'a anlattığı ve Layard'ın hatıratında belirttiği gibi):

Saatlerce... Haliç'in karşı tarafında devam eden tüfek atışlarını dinledim... Ve yeniçerilere yapılan saldırının sonucunu büyük bir endişeyle bekledim zira galip gelecek olursalar, Avrupalıların yaşadığı mahalleleri yağmalayacakları kesindi...⁴⁵⁵

İsyanın ilk gününe hatıratında da yer veren Stratford hâlâ bahçe de olduğu sırada yaşadığı bir olayı da anlatıyordu:

Arkadan birinin ceketimin eteğini çekiştirdiğini fark ettim. Döndüğümde ne göreyim, kendisi de bir Yeniçeri olan Türk muhafızlarımızın komutanı dizlerine çökmüş, yalvarır vaziyette oracıkta duruyor. İsyanın başarısız olduğunu söylemeye gerek yoktu zaten çok geçmeden bu izlenimi doğrulayan istihbarat da geldi.⁴⁵⁶

"Vaka-i Hayriyye" olarak bilinen bu olayın Stratford için pek de beklenmedik olduğu söylenemez. İlk görevi için Konstantinopolis'e geldiği sırada 1807-08 Yeniçeri isyanı daha yeni bitmişti, sular yeni durulmuştu. Hatta görevdeki ilk birkaç ayını Robert Adair'in talimatı üzerine isyan hakkında özel bir rapor yazarak geçirmişti.⁴⁵⁷ Ayrıca George'un talimatıyla yazdığı 1824 görev bildirisinde yeni bir Yeniçeri isyanının teorik olasılığına da değinmişti.⁴⁵⁸

Ayrıca, hatıratında belirttiği gibi, "bir bütün olarak cezalandırılmaları"nı haklı bulmuştu: "Hükümetin efendisi, hükümdarlarının katili ve herkes için bir korku kaynağı olmuşlardı." Ancak isyan sırasında Konstantinopolis sokaklarında o kadar çok "kan ve acı" vardı ki "insaniyet"i siyasi düşüncelerinin önüne geçmişti:

Ölüm cezasına çarptırılmak için yeniçeri olmak yeterliydi. Yargılama, daha doğrusu kalabalığın [yeniçerileri] kınanması için özel bir komisyon kuruldu. Kurbanlar mahkemeden öylece geçip bir anda kendilerini celladın ellerinde buluyordu. [...] Marmara Denizi cesetlerle kaplanmıştı.

Vahşet İngiliz büyükelçiliğine de ulaşmıştı. Stratford hatıratında, "Daha bir gün geçmeden Bâbü'lî'den resmi muhafızlarımı derhal

oraya göndermem gerektiğine dair bir talep geldi,” dedi. Stratford muhafızlarının isyana karıştığına inanmıyordu:

Bâbîâlî’ye gittikleri takdirde canlarından olacaklarına emindim. Bu nedenle onları ortalık yatışıp merhamet kapıları aralanıncaya kadar türlü bahanelerle bir hafta boyunca himayem altında tuttum.

Stratford daha sonra askerleri elçilik dragomanlarından biri eşliğinde Bâbîâlî’ye gönderdi. Dragoman Bâbîâlî’ye Stratford’un muhafızlarına kefil olduğu mesajını ilettiler:

Muhafızlarım başkentin dışına sürüldüler ancak canları bağışlandı. Yıllar sonra, aralarından biri onca yolu yürüyüp bana bir sepet kuru üzüm ve bir testi şarapla getirerek şükranlarını sundu.⁴⁵⁹

2

Yeniçeri isyanının bastırılmasında yaşanan vahşetin ilk gününde “dördü çorbacı ve yedisi Usta olmak üzere kırk yedi kişi boğuldu” diye bildiriyordu İngiliz Büyükelçiliği baş dragomanı Bartholomeo Pisani. Yine Pisani’nin anlattığına göre Sancak-ı Şerif Topkapı Sarayı’ndan alınıp Sultan Ahmed Camii’nde sallandırılmıştı, bu savaş başlatıldığını sembolize eden kadim bir gelenektir. Cesetler Yeniçeri kışlasına çok yakın olan Sultan Ahmed Camii’nin önüne yığılmıştı. “Kimseye merhamet edilmiyor... Yeniçeri adı herkes tarafından nefretle anılıyor. Ayrıca Sultan Mahmud’un ocağı hepten kaldıracağı ve bu ismin İmparatorluğun tarihinden sonsuza kadar silineceği düşünülüyor.”⁴⁶⁰

Stratford ayrıca Dışişleri Bakanlığı’na yazdığı günlük raporlarda isyanın kanlı yüzüne dair detaylar veriyordu. “Son kırk sekiz saat içinde bu şehirde meydana gelen olaylar, Türk İmparatorluğu için son derece mühim sonuçlar doğuracak gibi görünüyor” diyordu, 16 Haziran tarihli raporunda. Stratford haklıydı. Uzun

vadede, Osmanlı eski rejiminin baş savunucularının ortadan kaldırılması, başta askeri olmak üzere her alan yapılan reformların önünü açacaktı. Kısa vadede ise Osmanlı hükümeti ve toplumu, Yeniçeri isyanı ve sonrasında önemli ölçüde istikrarsızlaştı. Özellikle bu sonuncu durum, Osmanlı donanmasının Ağustos 1827'de Navarin'de imha edilmesi ve Ağustos 1829'da Rusya'nın Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarının bir kısmını işgal etmesiyle birlikte, Osmanlıları 1832'de Yunan bağımsızlığını kabul etmeye sevk edecek başlıca tarihsel faktörlerden biriydi.

Stratford, George'a yazdığı 16 Haziran tarihli raporunda, "Padişah'ın Yeniçeriler arasında yeni bir disiplin biçiminin getirilmesi için çıkarttığı emirleri birkaç hafta önce size bildirmiştım". Reform "belirli bir üniformanın kabul edilmesinden ve Mısır ordusunda uygulandığı gibi tüfek ve süngü tatbiki"nden oluşuyordu. Bu durum Yeniçeriler arasında huzursuzluğa neden oldu. İsyanın ilk gününde birçoğu kışlalarına sığınmıştı buna karşılık Padişah da bu binaların yeniçerilerin başlarına yıkılmasını emretmişti. Stratford, "Henüz tamamen son erdi diyemeyeceğim bir katliam başladı," diye yazdı:

Yüzlerce isyancı kışlada telef oldu. Kaçmaya çalışanların çoğu dışarı çıktıği anda vuruldu. Bazıları da esir alındı ve akıbetleri Sultan'a havale edildi, o da saldırıdan önce teslim olmadıklarını ileri sürerek derhal idam edilmelerini emretti. Bazı kaçaklar Şehirden kaçtı, ancak bulundukları yerde derdest edilip idam edilmeleri için emir verildi. Geriye kalanlar ise giriş çıkışlar yasaklandığı için şehrin çeşitli yerlerinde gizlendi. Kimsenin yaralı da olsa hiçbir yeniçeriye evinde barındırmasına dair ferman dağıtıldı. Silahlı adamlardan oluşan gruplar sokaklarda teftiş yapmakta, şüpheli gördükleri herkesi derdest ediyorlar. Şüphelilerin çoğu Sadrazam'ın huzuruna çıkarıldıktan sonra hemen boğduruluyor ve cesetleri şehir meydanlarında teşhir ediliyor.

Stratford ayrıca yabancıların sokaklara çıkmasının yasaklandığını, şehrin biri dışında tüm kapılarının, tüm dükkânların ve kamu binalarının kapatıldığını anlatıyordu. "Bu şartlar altında, neler olup bittiğine dair bilgi almak kolay değil." diyordu. Öyle ki bilgi edinebilmek için elçiliğin hizmetinde olan birkaç Türk'ü görevlendirmişti. Stratford, henüz isyancıların veya öldürülenlerin

sayısını detaylandırmak için yeterli somut veriye sahip değildi. Söylentilere göre, 1.200 kişi öldürülmüştü. Stratford'un edindiği bir başka bilgiye göre de "İsyanın yeni uygulamaları tatbik etmek üzere getirilen bir Arap'ın işe aldığı askerlerin kışkırtmasıyla başladığı" düşünülüyordu.

Pek çok kişi, Sultan'ın "mevcut direnişin fitili ateşlediğini veya en azından Yeniçerileri tamamen ezmek ve onların düşüşüyle beraber kendi yeni düzenini kurmak amacıyla isyanın büyümesine izin verdiğini" düşünüyordu. Stratford ayrıca İngiltere'ye gönderdiği raporda çoğunlukla yabancıların ikamet ettiği Galata ve Pera'daki Hristiyan nüfusun hiçbir tehdide uğramadığını bildiriyordu.⁴⁶¹ "Bu olaylı İmparatorluğun tarihinde meydana gelen en dikkate değer olaylardan birini kaydetmek bugün bana düşüyor. Yeniçeriler, Strelitz'in kaderini paylaştı. Kurumları tamamen kaldırılmıştır. Yaklaşık beş asır var olan ve daha dün bile gücüyle korku salan bu ocağın adı, tek bir fermanla rezillige ve unutulmaya mahkûm edilmiştir."

Stratford, sık sık hükümdarları deviren ve askeri modernleşmelere karşı direnç gösteren Rus saray muhafızları ve seçkin birlikler olan Streltsy ile Yeniçerileri birbirine benzeterek haklı bir tarihsel karşılaştırma yapıyordu. Nisan-Mayıs 1682'deki kanlı Streltsy ayaklanması sırasında Büyük Petro henüz on yaşındaydı. 1689'da egemenliğini sağlamlaştırdığında ilk iş Streltsy birliklerini resmen kaldırmak oldu.

Stratford yine İngiltere'ye gönderdiği bir raporda Yeniçeri Ocağı'nın resmen kaldırılışını anlatıyordu:

Yeniçeri Ocağı'nın ilgası bugün Sultan Ahmed Camii'nde, Saray imamı tarafından, bizzat Padişah'ın huzurunda ve büyük bir kalabalığın önünde ilan edildi. Haber daha sonra şehir genelinde dolanan tellallar tarafından duyuruldu. Padişahın huzurunda okunan Hatt-ı Şerif'te, Padişah Hazretleri'nin yirmi yıldır kendi kanından olan iki sultanı katleden Yeniçerilerin tüm küstahlık ve asiliklerine tahammül ettiğini ancak sabrına rağmen durulmayan Yeniçerilerin bu sefer de otoritesine açıkça meydan okuyup en acımasız aşırılıkları işledikten sonra, onun elinde ibretlik ve acımasız bir azabı hak ettikleri belirtildi.

Duyuruların ardından Sancak-ı Şerif Sultan Ahmed Camii'nden kaldırılarak Topkapı Sarayı'na geri götürüldü, şehrin kapıları açıldı ve dükkânların yeniden hizmete açılması için emir verildi.⁴⁶² Beş gün sonra ayaklanma tamamen sona erdi ancak, Stratford'un deyimiyle, "tedhiş devri" devam etti:

[...] İnfazlar ve sürgünler vahim boyutta devam ediyor. Padişah hangi güdüyle hareket ediyorsa ister intikam olsun ister politika, işini yarım bırakmamak konusunda kararlı gibi görünüyor. Rütbe, yoksulluk veya yaş fark etmeksizin herkes aynı oranda aciz, kimse isyancıları evinde barındıramıyor.

Yeniçerilere sempati duyduğu şüphelenilen herkes derdest ediliyordu. Geçmiş kayıtlar inceleniyor, ihbarların ardı arkası kesilmiyordu. İnsanlar sahte itirafta bulunmaya ve sahte tanıklık yapmaya zorlanıyordu:

Son isyandan bihaber yaşlı adamcağızlar yirmi yıl önce yaşanmış ufak tefek olaylar bahane gösterilerek Yeniçerilerle iş birliği yaptıkları iddia ediliyor. Yeniçerilerin çalıştığı işkollarındaki herkes derdest edilip ya idam ediliyor ya da Konstantinopolis'ten sürülüyor. Bunların başında çoğunlukla Yeniçeri olan Kayıkçılar ve Hamallar yer alıyor.

İngiliz Büyükelçiliği'nin bir Bâbiâli dragomanından edindiği bilgiye göre yıkılan kışlalarda ölenler hariç, 6.000 Yeniçeri idam edilmişti. Stratford'un edindiği bir başka bilgiye göre "Sarayın girişi, Padişah'ın penceresinin tam altında kalan sahil ve hatta denizin kendisi bile cesetlerle dolu, üstelik birçoğu köpekler tarafından parçalanmış!"⁴⁶³

Altı gün sonra, 28 Haziran 1826'da "katliam hâlâ devam ediyor ve henüz kimse ne zaman biteceğini bilmiyor"du. Stratford'un kasaba çevresindeki bağlantıları aracılığıyla edindiği bilgilere göre, 8.000 kişi idam edilmiş ve 18.500 kişi payitahttan sürülmüştü:

Dünden önceki gün, tercümanlarımdan biri, başı kesik halde Saray Kapısının önüne bırakılmış 80 yaşlarında bir erkek cesedi görmüş. Mahkûmların nasıl barbarca idam edildiğini anlatan bir diğer tercümanımız da umuma açık bir sokakta altı kişinin bir suçluyu boğazladığına şahit olmuş.⁴⁶⁴

Stratford, ailesi ve maiyeti tüm bu süreçte Pera'daki İngiliz Sarayı'nda sıkışıp kalmıştı. "Son iki hafta içinde meydana gelen dehşet verici olaylar insani hassasiyetleri zayıf birinin bile kanını donduracak cinsten" diyordu Stratford, 1 Temmuz 1826'da Planta'ya yazdığı mektupta. Yeniçeri olayları bir yana, elçilikteki işler de yolunda gitmiyordu. Stratford, daha şimdiden, görevi kabul edip Konstantinopolis'e tekrar geldiği ve genç karısını böyle bir çileye maruz bıraktığı için fena halde pişmandı. Yine de çalışmaya devam etti ancak diplomatik olarak hiçbir şey elde edemedi. Tüm bunlar yetmezmiş gibi bir de elçilik binasının bulunduğu Pera'da bir veba salgını patlak verdi. Haftalarca karantinaya alındıkları büyükelçilik binası "tam anlamıyla yıkılıyordu". Stratford, Planta'ya şöyle yazdı: "...Her şeyden bıktım usandım. Canım çıkana kadar çalışıyorum ama nafile, dişe dokunur tek bir şey yapamadım, rüzgâr bir türlü benden yana esmiyor!" Ayrıca o sırada hamile olan karısı Eliza'nın durumu da pekiyi değildi:

Bundan sonra yaşanacak her şeye endişeyle bakıyorum, zavallı kız! Kim bilir daha neler yaşayacak. Hayatım boyunca hiç bu kadar sıkıntılı hissetmemiştim... Kısacası, sevgili Planta, bu topraklara işlemiş bir kısmetsizlik var ve ben de kötü bir zamanda buraya düştüm. Hatırlasana! Buraya gelme fikrini ilk önerdiğin vakit sana [dediğini yapacak olursam] hayatım boyunca elde edebildiğim azıcık itibarımdan da olurum demiştim.⁴⁶⁵

Stratford burada 1811-12 senelerindeki Anabolu hamlesi ve 1812 Mayıs'ının sonlarında Napolyon'un Rusya'yı işgalinden hemen önce Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasındaki katkılarından bahsediyordu. Yani önceki görevinde elde ettiği başarıların, mevcut görevdeki profesyonel başarısızlığının gölgesinde kalmasından korkuyordu. Stratford'un morali iyice düşmüştü. Tıpkı daha önceden George'a yaptığı gibi bu sefer de görevi kabul etmesi için onu teşvik eden Planta'yı suçluyordu. Şu an tek istediği eve dönmekti. Tekrar başa dönmüştü, 14 yıl önceki görevinde his-

settiklerini tekrar hissediyordu. Aslında tıpkı önceki görevinde olduğu gibi diplomasinin merkezindeydi ve tüm bu kargaşanın sonunda hedeflerine erişebilecekti. Ancak o yine karaları bağlamış, imkânsız bir konumda sıkışıp kaldığına ve başarısız olmaya mahkûm olduğuna kendi kendini ikna etmişti.

Planta dostunun mektubunu alır almaz ona dokunaklı bir yanıt yazdı:

Zavallı eşinle beraber bu vahşete şahit olmanıza ne kadar üzüldüm anlatamam! Ortalık duruldu mu? Ya da en azından daha sakın bir yere taşındınız mı? Konstantinopolis'teki durumundan dolayı yaşadığınız ıstırapı en iyi şekilde anlamakla beraber, mevcut konumunun önemsiz olduğu ya da seni itibarından mahrum bırakabileceği yönündeki görüşlerine katıldığımı söyleyemem. [Bakanlığa gelen] Son raporların çok ilgi çekiciydi. Son derece iyi hazırlanmıştı ve Yunanistan meselesi üzerine hazırladığınız rapor uzun zamandır okuduğumuz en profesyonel çalışmalardan biriydi. Bu nedenle, emeklerinin çöpe gideceğini düşünme, itibarını sarsacak bir durum söz konusu değil.⁴⁶⁶

Planta gerçek bir dosttu ve Stratford'un görevde başarılı olacağına ve bunun kariyerini geliştireceğine olan inancında fazlasıyla haklıydı.

Konstantinopolis sokaklarında akan kan sonbahara kadar durmadı. Stratford, 12 Ağustos 1826'da George'a şunları bildirdi: "Kimse kendini güvende hissetmiyor... Korkunç şiddeti nedeniyle kısa sürmesi beklenen tedhiş devri süresiz olarak uzatıldı."⁴⁶⁷ Eylül ayında, İngiliz büyükelçiliğinin öğrenci tercümanlarından biri olan Richard Wood, duruma ilişkin bir rapor sundu. Yangınlar, tutuklamalar, tasfiyeler, sürgünler, infazlar, işkenceler, firarlar, kırsal kesimden gelen toplu istihbaratlar dâhil olmak üzere sayısız dehşeti detaylandırdı. "Halkın büyük bir kısmı Rus savaşından endişeli. Sultan savaş istiyor, vükela ise barış [...] İdamların ardı arkası kesilmiyor. Halk huzursuz. Sessiz Türkler bile artık tepki bekliyor."⁴⁶⁸

Osmanlı İmparatorluğu Yeniçeri olayları nedeniyle zayıf ve savunmasız bir konumdaydı, Rusya'nın bu fırsatı kaçırmayacağı düşünülüyordu. Osmanlılar, 7 Ekim 1826'da Prenslikleri Rus

korumasına bırakan ve (daha önce Bükreş Antlaşması'nda belirtildiği gibi) Rusya ile ticaret yapan yabancı ticaret gemilerinin Karadeniz, Tuna ve Boğazlar da dâhil olmak üzere tüm Osmanlı sularında seyrüsefer özgürlüğüne sahip olmasını sağlayan Akkerman Antlaşması'nı imzalayarak akılcıca bir hareketle savaştan kaçındı. Ancak Aralık 1827'de Sultan Mahmud'un bu antlaşmayı reddetmesiyle birkaç ay içinde yeni bir Osmanlı-Rus savaşı başlayacaktı.

Stratford ve Eliza, Ağustos 1826'da Pera'daki elçilik binasından ayrılmayı başardı. Hemen Tarabya'daki İngiliz büyükelçilik konutuna doğru yola çıktılar. Şehrin karmaşasından sonra sahilin sessizliğiyle biraz ferahladılar. Stratford, 21 Ekim 1826'da annesine yazdığı mektupta burada geçirdiği günlerden şöyle bahsediyordu:

Yılın bu zamanında havanın enfes olduğu ve dünyanın en büyüleyici manzaralarının keyfini çıkardığımız bahçe terasında yürüyüş yapıyor ya da görüp görebileceğiniz en güzel kayıklarla karşı kıyıya doğru sandal sefası yapıyoruz... Gemilerin ve kayıkların sürekli geçişini seyretmek hayli ilgi çekici ve eğlenceli.

Ancak tedhiş devri hâlen devam ediyordu. Bu yeni ortamın güzelliği ve sessizliği, Stratford'u tamamen rahatlatmaya yetmemişti. "Son birkaç gün içinde şehirde yeni facialar yaşandı," diyordu annesine yazdığı mektubun devamında "Söylenenlere göre yeni bir isyan tertibi ortaya çıkarılmış ve eli silahlı isyancılar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde cirit atıyormuş. Bâbîâli yine sürgünlere idamlara başvuruyor".

Stratford isyanın öncesinde bile Yunan Sorununda herhangi bir ilerleme kaydedememişti. İsyân sonrası olağanüstü hâl sırasında tüm diplomatik işlemler durdurulmuştu. Stratford tam bir hüsrana uğramıştı. Hâlâ Konstantinopolis'ten ayrılmayı ve diplomasiyi bırakmayı umuyordu, ancak aynı zamanda görevini tamamlamak, Yunanistan'ın durumu hakkında bir şeyler yapmak ve İngiltere'ye yerleşebilmesi için kariyerini ilerletecek bir başarıya imza atmak istiyordu. "Kişisel istek ve duygularım için," diye yazdı annesine, "en uygun an, beni diplomasinin esaretinden kur-

taracak an olacak. Ancak bu meslekten kurtulmanın sağlayacağı güzellikleri yalnızca görevimi tamamlayınca elde edebilirim”⁴⁶⁹

4

Stratford ve Eliza'nın eve dönmek için bu denli hevesli olmalarının bir başka nedeni de artık ilk çocuklarını bekliyor olmalarıydı. Evlerinden uzakta ve bir tedhiş devrinin ortasında doğum beklemek korkunç olsa gerek. Ancak sıkıntıları maalesef burada bitmedi, Eliza erken doğum yaptı ve çift birkaç hafta içinde bebeğini kaybetti. Joseph Planta, 23 Şubat 1827'de yazdığı mektupla Stratford'a başsağlığı diledi:

Bebeğin erken doğduğunu haber alınca beni bir telaş sardı... Ve itiraf etmeliyim ki, zavallı bebeğin yaşayamayacağını düşünüyordum. Bu nedenle vefat haberini aldığımda kendimi daha hazırlıklı hissettim. Bu kaybın sana ve özellikle de eşine yaşattığı acının zamanla geçeceğini ümit ediyorum. Dilerim bu mektup elinize geçtiği vakit eşin sağlığına tekrar kavuşmuş olur... İkinizin de imtihanın artık sona ermek üzere olduğuna inanıyorum, kötü zamanlar geride kaldı, önünüzde çok daha neşeli günler var.

Planta mektubunda başka bir acı haberdan de bahsediyordu:

Zavallı Üstadımız (kuzenin) bir hastalık geçirdi... Ocak ayının sonundan beri zamanının çoğunu yatakta geçiriyor. Kanı alındı, defalarca hacamat uygulandı, calomel verildi, meşe kabuğu kullanılarak ısıtılan buhar banyolarına girdi. Duyduğuma göre tüm bu ağır tedavilere dayanmış. Onu iki gün önce görenlerden öğrendiğime göre gücü yerinde ve keyfi gayet iyiymiş. Yarın şehre geliyor.⁴⁷⁰

Bu sırada Stratford, Yunan bağımsızlığı konusunda hâlâ herhangi bir ilerleme katedememişti. Tamamen karamsardı. 25 Şubat 1827'de Planta'ya şunları yazdı:

[...] Ne yapacağımı şaşırdım. Yunan meselesinin daha ne daha süreceği konusunda hiçbir fikrim yok. Bir sonuca bağlamak istediğim kısmı kastediyorum... Eğer kaderimde Türkler ve Yunanlar arasındaki barışın temel esasları konusunda başarılı bir arabuluculuk sergilemek varsa kendimi sadece bu dünya üzerindeki en şanslı değil, aynı zamanda en mucizevi diplomat addedeceğim...

Stratford, bir anlaşmaya varılabilecek olursa şehirde bir yıl daha geçirmeyi kabul edeceğini çünkü “Konstantinopolis’i asla bu kadar zor ve mükemmel bir işi başarmaktan daha iyi bir zarafetle” terk edemeyeceğini söylüyordu. Ancak yine de genel ruh haline bakıldığında hâlâ Konstantinopolis’ten ayrılmak ve diplomasiyi bırakmak istiyordu. “Hıristiyan topraklarına dönmek ve memlekette çalışmak hâlâ en büyük hedefim...” Şehir hâlâ kargaşa hâkimdi, bu durum Stratford’u iyice endişelendiriyordu. “Tehlikeler iyice artacak olursa Eliza’nın güvenli bir yere götürülmesini sağlayacağım.”⁴⁷¹

Aradan ilkbahar ve yaz geçti ancak Stratford için değişen hiçbir şey olmadı. Diplomatik bir belirsizlik devam ediyor, şehirdeki vahşet dur durak bilmiyor ve Stratford hâlâ Eliza’nın sağlığından endişe duyuyordu. 5 Nisan 1827 tarihli bir mektubunda annesine ara sıra “beden yorgunluğu ve ağır depresyondan” mustarip olduğunu anlatıyordu:

[...] Yunan müzakerelerim bir şekilde sona ermeli. Sonunda endişelerimi –en azından Konstantinopolis’le ilgili olanları– arkamda bırakabileceğim ve belki de uzun zamandır içimde beslediğim İngiltere’ye yerleşme hayalimi gerçekleştirebileceğim anı sabırsızlıkla bekliyorum. Sürgünler ve baş kesmeler sayesinde Padişah başkenti susturmayı başardı. Yere iğne atsan sesi duyulur. Ancak tüm bunlar imparatorluğa yıkımdan başka bir şey getirmeyecek. Her şey sessiz olsa da Hükümet sürekli komplo ve kargaşa endişesi içinde görünüyör.⁴⁷²

George Canning, devam eden rahatsızlığına rağmen, Lord Liverpool hükümetinin düşmesinin ardından 30 Nisan 1827’de başbakan oldu. Stratford, haberi anca Haziran başı gibi öğrendi. “George Canning’in yükselişine ne kadar sevindiğimi söyleme gerek yok” diye yazdı 11 Haziran 1827’de Planta’ya gönderdiği

mektupta. Ancak Stratford hâlâ zor bir dönemden geçiriyordu. Konstantinopolis'teki tedhiş döneminde yaşıyor, çocuğunun yasını tutuyor ve Eliza'nın sağlığı için endişeleniyordu. Stratford'un ilk karısı Harriet, doğumda çocuğunu kaybettikten sonra ölmüştü ve bu önceki trajedinin acısı, Eliza ile ilgili endişelerini iyice tetiklemiş olmalı. Mektupta ayrıca Osmanlı başkentindeki görevi sırasında yaşadığı endişeleri ve aşağılanma duygusunu daha önceki hiçbir görevinde yaşamadığını anlattı ve "İşte bu yüzden bu yüzden tutumumuzu değiştirmemiz gerekiyor," diye ekledi.⁴⁷³

Planta 11 Temmuz 1827'de Stratford'a cevaben bir mektubu yazdı:

Bakanımıza durumundan bahsetmeyi ihmal etmedim. Öyle görünüyor ki bu zor ve meşakkatli Yunanistan meselesiyle ilgili gerekenleri tamamladıktan sonra eve dönüşünü sağlamayı ve burada senin için bir iş bulmayı düşünüyor.⁴⁷⁴

Böylece Stratford, 1810-12'de olduğu gibi, neredeyse imkânsız bir diplomatik sorunu tek başına çözene kadar Konstantinopolis'ten ayrılamayacaktı. Tam da bu gerçekle yüzleştiği sırada gelen acı bir haberle sarsıldı.

5

"GEORGE CANNING ARTIK YOK!" Chiswick köyü 8 Ağustos 1827 günü bu habere uyandı. ⁴⁷⁵ "Bay Canning'in bu sabah saat 4'ten 10 dakika önce hayata gözlerini yumduğunu belirtmekten üzüntü duyarız" diye devam ediyordu haber.⁴⁷⁶ *The Times* ertesi gün "[Canning] son 22 yıl içinde görev sırasında can verdiği söylenebilecek beş kişiden sonuncusudur. Bay Perceval dışında hepsi görevin zahmetleri ve kaygıları altında ya da buna bağlı rahatsızlıklar altında ezildi. Pitt, Fox⁴⁷⁷, Liverpool ve Canning, bu ülkede-

ki siyasi hırsın insanları getirdiği sona ilişkin önemli birer ibret kaynağıdır” diye yazıyordu.⁴⁷⁸ Britanya’nın Napolyon Savaşları boyunca kendi yolunu çizip ardından yüzyılın devamında imparatorluğunu devasa boyutlara ulaştırmasıyla devletin endişeleri çoğalmış ve devlet adamlarının yükü iyice artmıştı.

George’un ölümünden sonraki akşam, hükümette Stratford’u mümkün olduğunca çabuk bilgilendirmek için Konstantinopolis’e özel bir ulak gönderme planları yapılmış ancak her nedense uygulamaya konmamıştı.⁴⁷⁹ Bu nedenle Stratford George’un ölümünü ancak 5 Eylül’de Fransız büyükelçiliği aracılığıyla öğrendi.⁴⁸⁰ Hastalığın ciddi olduğu hakkında hiçbir fikri yoktu. Yıllar sonra, hatıratında haberi aldığı günden bahsederken, “ölüm haberi beni çok şaşırttı, böylesine büyük bir şok için tamamen hazırlıksız olduğum bir vakitte öğrendim,” diyordu.⁴⁸¹

Joseph Planta, 10 Ağustos’ta Stratford’a yazdığı mektupta, “Haber o kadar sarsıcı ki insan aklını zar zor topluyor... Tarif edemediğim bir acı. Hastalık o kadar hızlı ilerledi ki, zavallı George, ölümünden altı saat öncesine kadar ağrısı neredeyse hiç dinmedi,” diyordu.⁴⁸²

“Ah! Stratford’um, ardında kocaman bir boşluk bıraktı, doldurulması imkânsız bir boşluk” diye yazdı Stratford’un en büyük erkek kardeşi 15 Ağustos 1827’de. Harry Canning, babalarının erken ölümünden sonra ailesinin geçimini üstlenmiş ve bu nedenle asla kendi kariyerini geliştirme şansı bulamamıştı. Ancak daha sonra George’un desteğiyle İngiliz konsolosluğunda Hamburg’da atanmış ve orada uzun ve keyifli bir yaşam sürmesine vesile olmuştu. Bu yüzden Harry’nin de George ile özel bir bağı vardı. Aynı zamanda Stratford’ın içinde bulunduğu durumla da empati kurabiliyordu. O da tıpkı Stratford gibi evden uzakta zor bir görevdeydi, sevdikleriyle irtibatı kuramıyor, yaşanan gelişmelerden geç haberdar oluyordu. George’un kaybıyla her ikisi de akıl hocasından ve devlet işlerindeki destekçisinden mahrum kalmıştı. Harry, Stratford’a devamında, “Senin çok üzülüyorum,” diye yazdı, “henüz bu acı kayıptan habersizsin, kim bilir duyunca nasıl

kahrolacaksın. Umarım haberi hepimizden daha metanetli karşı-larsın, zira aramızda bu kayıptan en çok etkilenecek kişi sensin.” Harry, Hamburg’daki konumunun güvenli olduğunu düşünüyor, Stratford’un durumunun çok daha belirsiz olduğunu görebili-yordu. “Kendi adıma bu olayın benim durumumda herhangi bir de-ğişikliğe neden olmasını beklemiyorum. Muhtemelen şu an için istediğim kadar burada kalmama izin verilecek, ancak senin önemli sorumlulukların var.”⁴⁸³

Stratford, olayın şokunu haftalarca üstünden atamadı. 1 Ekim’de Planta’ya şunları yazmıştı:

Gözleri bu kederli sahnenin hiçbir parçasını görmemiş olan bana, bü-tün bunlar korkunç bir kâbus gibi görünüyor ve zihnim gerçeği henüz tam olarak kabullenmiş değil. Ancak ne yazık ki gerçek! Şimdi eve dönmek konusunda hiç olmadığım kadar endişeliyim. Ayrıca (yalnız bu kesinlikle aramızda kalsın) Eliza’nın hassas bir durumda olabilir, bu da onu gereksiz tehlikelere maruz bırakmam gerektiği anlamına geliyor. Doğrusu buradaki herkesin eşlerine dair endişeleri var. Reisül-küttabın sözlerine güvenip eşlerimizi göndermeyi ertelemiş olmamıza rağmen Rus meslektaşım boğazdaki evinin önünde gerektiği takdirde ailesinin uzaklaştırılması için iki gemi tutuyor. Sir E. Codrington da son derece düşünceli davranarak, bulabildiği en uygun gemiyi benim için Bozcaada’ya gönderdi... Bu koşullardan da anlaşılacağı üzere son derece sıkıntılı bir durumdayım.

Stratford, Londra’daki Dışişleri Bakanlığı’nın düşüncesizliğinden de rahatsızdı. “Lord Dudley [Dışişleri Bakanı] bana Bay Can-ning’in ölümüyle ilgili bir ulak göndermeliydi. Bu tür düşünce-sizlikler itibarımı zedeliyor ve küçük düşürüyor, özellikle de böy-lesine bir krizin tam ortasındaiken...”⁴⁸⁴

Stratford iyice bunalmış ve cesareti kırılmıştı. Karısı, ailesi, görevi, mesleki itibarı ve kariyer beklentileri; hepsi Stratford’u çok endişelendiriyordu. George Canning gibi nüfuzlu bir yakını-nı kaybetmesi, Eliza’yla birlikte Konstantinopolis’ten ayrılmaları-nı iyice zorlaştırdı. Üstelik sırada yeni bir kriz vardı.

9. BÖLÜM

NAVARİN DENİZ MUHAREBESİ

1

“Bu sabah İzmir’den bir tren geldi,” diye başlıyordu Stratford’un Dudley’ye 1 Kasım 1827 günü yazdığı mektup, “aldığımız istihbarata göre, geçtiğimiz ayın 20’sinde, İngiliz, Fransız ve Rus donanmalarından oluşan müttefikler Navarin Limanı’nda Türk-Mısır donanmalarını büyük bir bozguna uğratmış. Bizi fevkalade hazırlıksız yakalayan bu olay, sonuçlarını herhangi bir şekilde tahmin etmemize imkân tanımayacak derecede olağandışı”.⁴⁸⁵

Navarin Muharebesi, tamamı deniz üzerindeki gemiler arasında geçen son büyük deniz savaşıdır. Savaş hem Yunanistan meselesinin gidişatını hem de Stratford’un kaderini büsbütün değiştirecekti. İngiltere Kralı IV. George’un deyimiyle bu “talihsiz

olay”, tutarsız bir diplomasinin ürünüydü.⁴⁸⁶ İngiltere ve Rusya, Yunanistan bağımsızlığını desteklemek istese de Osmanlı ile savaşa girilmesi ihtimali konusunda fikir ayrılıkları yaşıyordu. Ruslar muhtemel bir savaşa hazırdı ancak İngilizler kıta siyasetindeki istikrarın bozulması ve Hindistan’a ulaşımının sekteye uğramasından endişelenmekteydi.

Önceki sene askeri durum Osmanlıların lehine dönmüştü. 1824 senesinde Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Batılı yöntemlerle eğittiği ordusunu Yunanistan’a göndermeyi kabul etmiş, 16.000 asker taşıyan 100 nakil gemisi ile 63 savaş gemisinden oluşan küçük filonun komutasını oğlu İbrahim Paşa’ya vermişti. 1824 Temmuz ayında filonun İskenderiye’den yola çıkmasıyla Osmanlı, 1827 senesinin ilk yarısına kadar Yunanistan’da birçok önemli zafer elde etti.⁴⁸⁷

Bunun üzerine, George Canning’in imzalanmasında büyük rol oynadığı Londra Antlaşması İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından 6 Temmuz 1827’de imzalandı. Bu antlaşmanın asıl amacı Yunanistan’da bir ateşkesi sağlamak ve Türk-Mısır donanmalarının Yunan topraklarında tekrar güç toplamasını engellemekti. Charles William Crawley’in “antlaşmanın en mühim kısmı” olarak bahsettiği maddeye göre, bir ay içerisinde arabuluculuk için attıkları bu adıma Osmanlılardan cevap alamazsa müttefik güçler Yunanistan’a konsolos yollayacak, yani Yunan bağımsızlığını fiilen tanımış olacaktı. Aynı madde deniz üzerinde sürmekte olan çatışma için de Yunan ve Türkler arasındaki ateşkesin sürdürülmesinin önünü açtı. Müttefik elçilere ve bölgedeki deniz komutanlarına bir hafta sonra yollanan talimatlarda, Osmanlıların ateşkesi reddetmesi durumunda Yunanistan’daki Osmanlı güçlerine gelen ikmalleri engellemek için müttefik donanmaların birlik olması emrediliyordu.⁴⁸⁸

Yaklaşık 100 savaş gemisinden oluşan bir Mısır filosu 5 Ağustos 1827’de İskenderiye’den Yunanistan’a doğru yola çıktı. 16 savaş gemisiyle aynı bölgeye gitmek üzere bir Türk filosu da yakın zamanda Konstantinopolis’ten hareket etmişti. Londra

Antlaşmasını Osmanlılara zorla kabul ettirmek amacıyla bölgeye İngiliz-Fransız filoları gönderilmişti. Koramiral Edward Codrington⁴⁸⁹ komutasındaki bu filolar Tuğamiral Henri de Rigny ile birlikte Anabolu'daki geçici Yunan hükümetinin başkentine gitmek üzere yola çıktı. Bu yolculukla amaçlanan, yaklaşan Mısır-Türk donanmasına karşı Yunanistan'a destek olduklarını göstermekti.

Olası bir anlaşmazlık çıkacak gibi olduğunda, askeri durumları konusunda Codrington ve de Rigny'nin haklı olarak kafası karışıyordu. Londra Antlaşması tam anlamıyla bir karmaşaydı. Bu antlaşmayla müttefik güçler, Yunan davasını desteklemek için Osmanlılar üzerinde diplomatik ve askeri bir baskı kurmaya yeltendi ancak aynı zamanda olası bir savaş durumunun da önüne geçmek istiyorlardı. Crawley'e göre "Antlaşma, Yunanistan adına, kesin tarafsız bir arabuluculuk ile açık bir müdahale arasında bir uzlaşmaydı. Ancak büyük bir karmaşaya yol açarak amirallerin kafasını bir hayli karıştırdı". Antlaşmayı kabul ettirmek için Osmanlıları deniz üzerinde nasıl zorlayacakları konusunda komutanlara daha sonra gönderilen talimatlar da bir o kadar karmaşık ve anlaşılması güçtü.⁴⁹⁰

Fransız ve İngiliz komutanlar, durumu açıklığa kavuşturma gayesiyle 1827 Ağustos ayında Konstantinopolis'teki elçilerine birer yazı gönderdi.⁴⁹¹ Bunun üzerine elçiler 4 Eylül'de ortak bir protokol hazırladı. Fakat zaman kaybetmek istemeyen Stratford çoktan 3-11 Mayıs, 19 Ağustos ve 1 Eylül tarihlerinde Codrington'a kendi talimatlarını yollamıştı.⁴⁹² Stratford'un yolladığı bu katı yönergeler, çokça tartışılan bir mesele olan, Navarin'de çıkan çatışmalardan kimin sorumlu olduğu sorusu için tarihsel açıdan son derece önemlidir. Birazdan bu konuyu daha detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

Konstantinopolis'ten yola çıkan Türk filosu Navarin Limanı'na Eylül'ün ikinci haftası ulaşarak limana önceden varmış olan İbrahim Paşa'nın filosuna katıldı. Bu arada İngiliz-Fransız donanmaları Ruslarla birleşmiş, daha sonra Güney Mora açıklarında dolaşmaya başlamışlardı.⁴⁹³

Konstantinopolis'te durumlar oldukça gergindi. Çatışma her an başlayabilirdi. Konstantinopolis'teki İngiliz, Fransız ve Rus elçilerin her biri, ihtiyaç halinde bölgeden ailelerini çıkarmak için gizliden gizliye hazırlanıyordu. "Korkarım ki burada durumlar olduğundan daha tehlikeli bir hal alırsa, yakında eşimin ve beraberindeki hizmetçi kadınların ihtiyacını bizzat karşılamam gerecek". Stratford 1 Eylül 1827'de Codrington'a bunları yazmıştı. Zarfında "Çok Gizli, Kişiseldir" uyarısı bulunan mektup şöyle devam ediyordu: "Kendilerini bu ay içerisinde Çanakkale Boğazı'ndan Korfu'ya götürecek bir firkateyn tahsis etme imkânınız varsa ilk fırsatta bana bildirmenizi rica ediyorum."⁴⁹⁴

Stratford, Fransız elçi Guilleminot ve Rus elçi Ribeaupierre ile Reisülküttab arasındaki müzakereler 1827 Eylül ayı boyunca devam etti. Ancak Stratford'un hatıratında belirttiğine göre bu toplantılar "zaman kaybından başka bir şey değil"di.⁴⁹⁵ Sonbahar kapaıya dayanıp fırtınalı havalar yaklaştığı vakit hem Osmanlı donanmaları hem de müttefik donanmalar sığınak bulamadıkları takdirde ciddi bir tehlike ile karşılaşacaklardı. Bölge yakınındaki en uygun liman, Osmanlı gemilerinin hâlihazırda demir attığı Navarin Limanı idi.⁴⁹⁶ Müttefik komutanlar, kimseye danışmadan filolarını Navarin'e götürme kararını aldı. 20 Ekim'de, müttefik ve Osmanlı donanmaları tümü savaşıa hazır ve nazır biçimde limanda öylece duruyorken, gemilerden birden ateş açıldı ve dakikasında yoğun bir çatışma başladı.⁴⁹⁷ Codrington'ın tahminlerine göre Osmanlı küçük filosundaki neredeyse tüm gemiler batırılmış, 6.000 asker ölmüş 4.000 asker ise yaralanmıştı. Müttefik donanma ise hiç gemi kaybetmemiş, 174 ölü ve 475 yaralı zayıat vermişti.⁴⁹⁸

Çok geçmeden İngiliz gazeteleri Navarin'de olanlar hakkında söylentilerle dolmuştu. Özellikle İngiliz devlet adamlarını karalamaya adanmış, aşırı halkçı duruşuyla bilinen *John Bull* gazetesi savaşın çıkmasında gösterdikleri saldırgan tutumdan ötürü müttefikleri suçluyordu. Gazetenin 14 Kasım 1827 tarihli baş makalesinde şu sözler yer alıyordu:

“Barbarlar!” diye haykıracağız! Bay Stratford Canning Yedikule Zindanları’nda hapsedildiği vakit, Türk topraklarındaki bütün Fransızlar parçalara ayrıldığı vakit haykıracağız. Bunlar kulağa çok acımasız gelebilir. Ancak hiçbir Navarin Limanı’nda Türk donanmasına yapılan saldırı kadar kallesiz olamaz. Bu saldırı, hiçbir uyarı yapılmadan, savunma amaçlı yerleştirilmiş topçu birliklerini ve hisarlarını aşma üstünlüğü ellerinde iken başlatıldı. Ateş açmaya hangi tarafın başladığını sormak önemini yitirmiş durumda zira böyle bir hamle sonucunda çatışma çıkmaması beklenemezdi.⁴⁹⁹

Bunun yanı sıra, *The Times* gazetesi aynı gün çok farklı bir yorumda bulunmuştu:

Bu savaş bir bakıma Türklerin lehine oldu. Türkler müttefiklerin taleplerini geçiştirmeye devam etseydi ve onlar da harekete geçmek yerine oyalansalardı, yani bu savaş hiç çıkmamış olsaydı, Rusya’nın Prut Nehri’nden geçip Türkiye’nin Avrupa’daki topraklarına bir ordu yollayarak Yunan davasını tek başına desteklemesini engellemek iyice zorlaşacaktı.⁵⁰⁰

Ruslar iki sene sonra, 1829 Ağustos ayında Konstantinopolis’in 70 kilometre uzağına kadar yanaşarak tam olarak bu yazılanları yaptı. 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ve 1827’de Navarin Limanı’nda Osmanlı donanmasının bozguna uğratılmasıyla beraber Rusya’nın bu işgal girişimi, Osmanlı Devleti’ni 1832 senesinde Yunanların bağımsızlığını kabul etmeye ikna eden en büyük faktörlerden biri sayılabilir.

2

1812 senesinde yapılan Bükreş Antlaşması’ndaki büyük katkılarla tanınırlığı iyice artan Stratford, Navarin Muharebesi’nde oynadığı merkezi rol ile ününe ün katmıştı. Stratford süreç içerisinde, Konstantinopolis’deki Fransız-Rus mevkidaşlarından habersiz ve

Londra'dan herhangi bir onay almaksızın, Osmanlılar ile bir çatışmaya girileceği takdirde donanmayı nasıl idare etmesi gerektiği konusunda Koramiral Codrington'a kesin talimatlar gönderdi. Peki, Navarin Deniz Muharebesinde Stratford tam olarak nasıl tarihi bir rol oynadı?

Stratford, 1827 senesi Mayıs ayının ilk haftaları, daha Codrington ve filosu hâlâ Malta'da iken, Türk-Mısır donanmalarının Yunanistan'daki Osmanlı birliklerine ikmal ulaştırmasını engellemek için Ege denizindeki adalara savaş gemisi yollaması konusunda Codrington'u mektup yağmuruna tutmuştu.⁵⁰¹ 3 Mayıs 1827 tarihinde Codrington'a "Çok Gizli" damgalı bir yönerge gönderdi. Bu yazıda şöyle diyordu:

[...] bu kadar önemli menfaatler söz konusu iken işi şansa bırakmaya hiç niyetim yok, buna binaen, bir süreliğine Ege denizine uğramanızda fayda olduğunu size erkenden bildirmeyi kendime bir borç bilirim... Türkler var gücüyle Yunanlara saldıracaklar... Savaşan iki tarafı uzlaştırma yolundaki çabalarımın tümü şimdiye kadar boşa çıkmış durumda...⁵⁰²

Codrington'a yaptığı bu çağrıyı Stratford 11 Mayıs günü şu sözlerle pekiştirdi:

Türk vükelanın kullandığı sert ve tehditkâr üslup... Nedeniyle bu ayın 3'ünde size yollamış olduğum mektubu tekrarlamak isterim. Bir o kadar mühim diğer görevlerden mahrum bırakabileceğiniz sayıda savaş gemisini Ege denizine göndermeniz konusundaki talebimi daha acil bir nispette yineliyorum... İçinde bulunduğumuz böylesine önemli bir buhranda hiçbir şeyi şansa bırakmamanın bizim görevimiz olduğu konusunda benimle hemfikir olacağınızı düşünüyorum...⁵⁰³

Stratford, Codrington'u ikna etmek üzere bu yönergeleri gönderdiği vakitlerde bir yandan da George'a mektup gönderiyordu. "Elçiliğin durumu gerçekten de çok üzücü, hatta oldukça tehlikeli bir hal aldı," yazmıştı Stratford 30 Mayıs 1827'de. "Türkler bu inatçı tutumlarında ısrar ederse elçilik unvanını orta elçi değil, en düşük mevkiedeki maslahatgüzar olarak değiştirmeyi ciddi bir şekilde düşünmenizi arzu ediyorum. Böylece Ege'deki donanmanın amirali ile daha kolay iletişim kurulabilir". Stratford, George'a

12 Haziran 1827'de tekrar bir mektup yolladı: "Ne Yunanların ne de bizim yararımıza olmasa da, ya teklif ettiğimiz uzlaşmayı desteklemek adına derhal savaş dışında zorlayıcı tedbirlere başvurmamız, ya da açıkça teklifimizi geri çekmemiz gerektiğini tüm alçakgönüllülüğümle arz ederim..."⁵⁰⁴

19 Haziran'da Codrington filosunu Malta'dan çıkararak Ege'ye yöneldi.⁵⁰⁵ Haberi alan Stratford 2 Temmuz 1827'de Amiral'e bir mektup yazdı: "...Büyük bir memnuniyet içerisinde adalara erken varmanızı ümit ederek gelişinizi dört gözle beklemekteyim... İçinde bulunduğumuz bu mühim zamanda oradaki varlığınız fevkalade fayda sağlayacaktır..."⁵⁰⁶ Fakat Codrington bilinmeyen bir karışıklık nedeniyle mevziisini almakta gecikince Stratford ile daha kolay iletişime geçebilmek için İzmir'e yavaşmaya karar verdi.⁵⁰⁷ Olayların bu gidişatı Elçi'nin de içini rahatlatmıştı zira Londra'dan onay almadan Codrington'u Ege'ye yöneltmek üzere teşvik ettiği için tedirginlik duyuyordu.⁵⁰⁸

Amiral Codrington Temmuz sonlarından Eylül başına kadar İzmir civarında kaldı. Haliyle bu sırada, Fransız mevkidaşı de Rigny ile istişare edecek vakti vardı. Codrington, 16 Ağustos 1827'de de Rigny ve kendisi adına Stratford'a bir mektup yolladı. Bu mektupta yeni imzalanan Londra Antlaşması hakkında yaşadıkları kafa karışıklığından bahsediyor ve Osmanlılara bu antlaşmayı deniz üzerinde nasıl dayatacaklarını soruyordu:

Bu Türklerin müdahalede bulunmamız talimatı verilen hamlelerde bulunmalarını nasıl engelleyebiliriz, hepsinden önce bunu bir husus met yaratmadan yapmayı nasıl başarabiliriz, bir türlü anlayamıyoruz... Meseleye nasıl yaklaşırsak yaklaşalım muhakkak karşımıza bir zorluk çıkıyor...⁵⁰⁹

Stratford ise, Osmanlı donanmaları ile girecekleri çatışmada uymaları gereken kuralları deniz komutanlarına nasıl bildirecekleri konusunda Konstantinopolis'deki Fransız-Rus mevkidaşları ile müzakere halindeydi. Bir yandan da Codrington'a talimat göndermeye devam ediyordu. 19 Ağustos günü önceki mektuplarından daha etkili bir üslupla Codrington'a şu yönergeyi yazdı:

Siz savaşan taraf olmayacak, güçlerinizle iki tarafın arasını bulacaksınız. Hücum borularınız bu sefer barış için çalacak. Fakat gerekirse hem dosta hem düşmana karşı başlatılmış bir kuşatmayı savunmak için ne kullanılıyorsa, barış yolunda onu kullanacaksınız. Yani kuvvetlerinizi! Bunlar benim şahsi izlenimlerim olmakla beraber daha önce de belirttiğim gibi, diğerk mevkidaşlarım ile konuyu masaya yatıracağım. Mesele üzerine bir fikir birliğine vardığımız vakit ise sizi bir şekilde haberdar edeceğimden şüpheniz olmasın...⁵¹⁰

1 Eylöl'de Stratford, Amiral Codrington'a, konuyu Konstantipolis'deki Fransız-Rus mevkidaşları ile görüştüğünü ve "birkaç güç içerisinde" deniz komutanlarına ortak bir komut vereceklerini söyleyen bir mektup yolladı. Fakat Stratford elbette bu sözlerle yetinmedi:

[...] Sizinle şahsi kanılarımı paylaşma fırsatını kaçırmaya razı olamam. Üstelik öyle görünüyor ki diğerk mevkidaşlarım da bu konuda benimle neredeyse aynı fikirde. Örneğin, çatışma meselesinde vardığımız görüş birliğine göre; almanızı öngördüğümüz tedbirler özünde düşmanca niyet taşımadığı ve Müttefik Devletlerin yegâne niyetinin herhangi bir savaş ihtimalini ortadan kaldırmak olduğu açık olsa da size gönderilen talimatlarda da yer aldığı üzere, Osmanlıların ikmal tedarikinin önüne geçmek nihai bir mecburiyet olup gerektiğinde bu saikle top ateşi başlatılmasında bir sakınca yoktur..⁵¹¹

Stratford'un yolladığı bu "top ateşi" talimatı için Crawley şunları söylemiştir: "Codrington bu ifadeyi tüm kaptanlarına aynen tekrarlardı."⁵¹² Konu hakkında bilhassa Harold Temperley: "Codrington'un 8 Eylöl günü emri alır almaz bütün İngiliz filosuna paylaşması, aralarındaki bu iletişimin ne denli önemli olduğunu ortaya koyuyor," demiştir.⁵¹³

Süreç içerisinde hem Stratford hem de Codrington, Osmanlı donanmalarına karşı ne tür hamlelerde bulunacakları konusunda Londra'dan açık talimat almadıkları için tamamen şahsi kararlarına göre hareket ediyordu. Londra'nın bu sessizliği muhtemelen müttefiklerin Yunanistan meselesinde sergilediğı çelişkili politika, Kral George'un hastalığını takip eden ölümü ve taht değışikli-

ği sürecinin beraberinde getirdiği hükümet genelinde hâkim olan siyasi bir durgunluktan kaynaklanıyordu.

3

Çoğu tarihçi, Navarin Muharebesi'nden Stratford'un sorumlu olduğu fikrini savunmak için süreç içerisinde verdiği kuvvet kullanma ve top ateşi talimatlarını öne sürmektedir.⁵¹⁴ Hatta savaştan birkaç ay sonra yürütülen soruşturmada Codrington bile bizzat onu suçlamıştır.⁵¹⁵ Ancak Stratford, yıllar sonra kaleme aldığı hatıratında, böyle bir mesuliyeti asla kabul etmediğini belirtmiştir.⁵¹⁶

Stratford'un Codrington'a savaştan önceki haftalarda yolladığı bu iki talimat elbette önemli olmakla birlikte savaşın başlamasında ne oranda etkiye sahip olduğu konusunda bir kanıya varmak güç. Bu mesele hakkında herhangi bir değerlendirme yaparken Codrington'un Stratford'a 16 Ağustos'ta sarf ettiği şu sözler göz önünde bulundurulmalıdır: "Meseleye nasıl yaklaşırsak yaklaşalım muhakkak karşımıza bir zorluk çıkıyor..." Codrington'un tarif ettiği bu çözümsüzlük İngiliz savaş tarihçisi J. Holland Rose tarafından Navarin Savaşı'nın 100. yıldönümü 1927'de kaleme alınan şu satırlarla tekrardan dile getirilmiştir: "Batılı ve Doğulu güçler arasında yaşanan çatışmaya doğrudan sebebiyet veren olay her ne ise günümüzde bile gizemini koruyor." Şimdilerde bile bu konuda bir gelişme olduğu söylenemez. Üstelik Rose'un Navarin Savaşı için sorulması gereken birincil tarihi soru olarak tanımladığı soruya kesin bir cevap vermek de hâlen mümkün değil: "Kısacası, taraflardan birinde, ya da her iki tarafta da silahları konuşurma arzusu var mıydı? Yoksa mevcut gerilim nedeniyle mi kendilerini kaybettiler?"⁵¹⁷

Stratford'un önerdiği tedbirler oldukça saldırgan nitelikte olsa da bu talimatların Codrington'un eylemlerinde ne kadar etkili olduğu konusu bazı tarihçilerin iddia ettiği kadar açık değildir. Fakat Navarin Savaşı'nda Stratford'un büyük payının olması tümüyle mümkün. Durum gerçekten de böyleyse, Stratford'un saldırgan tavrı ve talimatları, o zamanlar içerisinde bulunduğu muazzam baskı ile açıklanabilir. Neticede, kendi başına acele bir karar almaya zorlanmıştı. Mösyö de Callie' res'in 1716'da diplomasi usulü konusunda yazdığı kitabında bu tarz kriz anlarında benimsenen uygulamaları şöyle açıklanmıştır: “[diplomatların] üstünden gelecek emirleri beklemeksizin kendi başına karar vermeye ve belli diplomatik girişimlerde bulunmaya zorlandığı öyle mühim ve baskı dolu durumlar vardır ki emirleri zamanında almasını imkânsız kılar.”⁵¹⁸ Nihayetinde Stratford bu sorumluluğu üstlendiğinde son derece karmaşık, endişeli ve huzursuz bir ruh hali içerisindeydi.

Bir taraftan Yunan davasına duyduğu sempati, diplomasinin çıkmaza girmesiyle yaşadığı hüsrân, “bu kadar önemli menfaatler söz konusu iken işi şansa bırakmaya” olan isteksizliği ve ülkeye döndüğünde yeni bir mevkiye kati olarak atanmasını sağlayacak büyük bir diplomatik başarıya imza atma arzusu, işte tüm bunlar ona, verilen karara sadık kalınması gerektiğini düşündürüyordu. Diğer taraftan, Osmanlılar ile Ruslar arasında çıkabilecek olası bir savaşı tetiklemekten müthiş bir kaygı duymaktaydı çünkü bu durum İngiltere'nin çıkarlarına ters düşüyordu. Bu ihtimal, özellikle de böyle bir hamle yapma yetkisi olmaması nedeniyle, meslek hayatını bitirebilirdi. Üstelik savaş çıkması halinde hem kendisi hem de eşi bulundukları konum itibarıyla oldukça tehlikeli bir duruma düşürebilirdi.

Savaş ve barış arasında bir seçim yapmanın Stratford'a yüklediği yük yeterince ağırdı. Ancak onu rahatsız eden tek mesele bu değildi elbette. Eşi Eliza ile çocukları olmasını beklerken bebeğin ölü doğması her ikisini de müthiş bir yasa boğmuştu. Eliza'nın sağlığı da endişe verici durumdaydı. Üstelik yeniçeri isyanını takip eden tedhiş devrinin etkilerini de henüz üstlerinden atabilmiş

değillerdi. Bunlar yetmezmiş gibi bir de Yunanlarla süren uzun savaş Konstantinopolis'te bile dehşet verici sahneler yaratmaya devam ediyordu. Stratford, Codrington'a malum talimatları göndermeden birkaç gün önce, Dudley'e gönderdiği mektupta "İbrahim Paşa'nın gönderdiği söylenen yüzlerce kopmuş kulak birkaç gün önce Bâbiâli'de sergilendi," diye yazmıştı.⁵¹⁹

4

Navarin'de yaşananların haberi Kasım başlarında Konstantinopolis'e ulaşmış, Stratford'un deyimiyle "haber felaket ölçüde yayılmış"tı. "50 yılı öncesi olsaydı kendimizi çoktan Yedikule zindanlarında bulurduk, belki daha da kötüsü..." müttefik taraftaki elçilerin kaderini böyle betimliyordu Stratford. "Kaçmak imkânsızdı. Kendimizi kurtarıp yurttaşlarımızın kaderini kindar Sultan'ın insafına bırakamazdık. Yapamazdık bunu. Üstelik birkaç gün önce elimdeki tek zırhlı gemiyi amirale yollamıştım..."⁵²⁰ Stratford bu kritik dönemde hiçbir gemiyi boşa oyalamak istemiyordu bu yüzden 16 Ekim günü Rifleman firkateynine Çanakkale Boğazı'ndan ayrılıp İzmir'deki Codrington'un yanına gitmesi için emir vermişti.⁵²¹

Stratford hatıratında Sultan'ın ve Bâbiâli'nin o dönemki tutumundan şu şekilde bahsetmişti:

[...] Sultan küplere binmişti, daha sonra aldığımız malumata göre verdiği ilk tepki, savaştan elçileri sorumlu tutmak olmuş. İnsanlarımıza saygı gösteriliyordu ancak geceleyin evlerimizin önünü askeri devriyeler sarıyordu. Dragomanlarımız Bâbiâli'ye çağırılıyordu... Neler olacağından habersiz, o gece birkaç evrak yaktım...⁵²²

Ayrıca Osmanlı hükümeti, limanlarına yanaşan bütün Avrupalı gemilere ambargo uygulamaya başlamıştı.⁵²³

Durumun gidişatında sürekli değişiklikler yaşanıyordu. Stratford 6 Kasım'da Dudley'e şunları yazdı: "...düne kadar Bâbiâli'nin müttefik güçlerle olan tüm siyasi ilişkilerini kesme kararı aldığına ve savaş hakkında tereddütleri olduğuna inanılıyordu." Ancak birtakım gelişmeler olmuştu ve "...koşullar dün olduğundan daha barışçıl bir karara işaret ediyor"du. Stratford, Osmanlı hükümetinin İngiltere elçiliği ile olan iletişimi tamamen keseceğinden duyduğu endişeyi de Dudley ile paylaşmıştı. Böyle bir şey olursa ülkede kalmaya devam etmelerinin mümkün olmayacağını düşünüyordu. Ayrıca tüm bu karmaşıklıklardan yola çıkarak, Bâbiâli'nin "ne tür bir tutum sergileyeceği konusunda" hâlâ kesin bir karar vermediği sonucuna varmıştı.⁵²⁴

Stratford aynı günün akşamında Dudley'e gönderilmek üzere tekrar bir mektup yazdı. Mektupta, güvenlikle ilgili endişelerinden ötürü Fransız-Rus mevkidaşları ile birlikte şehri terk edeceğinden bahsediyordu.⁵²⁵ "Mevcut koşullar öyle gösteriyor ki gelecek haftanın sonuna kadar şehirden ayrılmak durumunda kalacağız. Ancak elbette önce Bâbiâli'yi gerçek menfaatleri konusunda makul davranmaya davet etmek için son kez şansımızı deneyeceğiz..." Stratford mektupta şehri terk ettiğinde arkasında bırakacağı malların, İngiliz vatandaşlarının ve yetkililerinin akıbetinden duyduğu endişeyi de dile getiriyordu. "Fransız, Rus ve İngilizlere ait tüm mülkiyete el koyulması ihtimalinin bende uyandırdığı kaygı nasıl olduysa bugün biraz azaldı. Ancak yine de Türklerin böylesi bir çirkinliğe tenezzül edip etmeyeceğine dair hâlâ şüphelerim var".⁵²⁶

Stratford, Fransız-Rus mevkidaşları ile birlikte Osmanlılara bir taraftan Londra Antlaşması'nı kabul ettirmeye yönelik uğraşlarına devam ediyor diğer taraftan da müttefiklerin Yunanistan meselesinde oynadıkları uzlaştırıcı role yanıt vermeleri için baskı kuruyordu. Navarin'deki savaşı takip eden haftalarda bu konuda görüşmeler yapılmış ancak hâlâ bir sonuç çıkmamıştı. 16 Ekim günü evinde düzenlediği uzun bir toplantıda görüşen Stratford ile görüşen Reisülküttab, Osmanlı'nın bu meselede nerede durduğunu açıkça ifade etmişti. Ertesi gün konuşulanları Dudley'e

haber eden Stratford şöyle yazıyordu: “ ‘Bâbîâlî’nin hâkimiyeti’ dedi, ‘Allah’ın izniyle gerçekleşmiş zaferler ile kazanılmıştır. Hal böyleyken, dış güçlerin hangisi’ diye sordu ‘ne hakla bu meseleye müdahale edebilir? İngiltere’de isyan çıktığını farz edelim. İngilizlerin iç işlerine müdahale etmeye yeltenen yabancılara karşı tavrınız ne olurdu?’”

Görüşmenin devamında Reisülküttab mevcut anlaşmazlıkları şu şekilde açıklıyordu:

Yunanistan akreplerle dolu bir ev gibiydi. Ev sahibinin ise yerini yurdunu bu zehirli akreplerden temizlemesine izin verilmiyordu. Müttefiklerin teklif ettiği arabuluculuk hamlesi, tüm vücudu, devletin tüm siyasi yapısını telef etmekle tehdit eden bir kangrene benziyordu. Osmanlı Devleti ise içinde süt ile su bulunan bir kaba benziyordu. Bu kaba dışarıdan dökülecek başka bir sıvının karışımı ayırıp bozacağından da hiçbir şüphe yoktu.

Reisülküttab Yunanistan’ın bağımsız olması ihtimali konusunda da şunları demişti: “Yunanlar Sultan’ın hâkimiyeti boyunca ibadetlerinde özgür kılınmış, Türkler gibi özel mülkiyet hakkından yararlanmalarına müsaade edilmişti. Ancak böyle bir ihtimal gerçekleşirse Türkler derhal Yunanistan’dan kovulacaktır.”⁵²⁷

Osmanlı hükümeti ile müttefik elçiler arasındaki sonuçsuz görüşmelerle geçen dokuz günden sonra “Vardığımız sonuca göre” diyordu Stratford hatıratında, “savaş çıkmadan antlaşma şartlarını kabul ettirebilmenin tek yolu tüm siyasi ilişkileri kesip, üç elçiliğin üçünün de devletleri tarafında görevden çekilmesiydi.”⁵²⁸ Reisülküttab ile yaptıkları 5 saatlik görüşmenin sonunda, müttefik elçiler 24 Ekim günü Osmanlı meslektaşlarına haber saldılar. Yunanistan meselesi için öne sürülen uzlaşma teklifleri 48 saat içerisinde kabul edilmezse (teamüllere göre Osmanlı hükümetinin elinde bulundurduğu) pasaportlarını isteyip, makamlarını terk ederek siyasi ilişkileri koparmakta kararlı olduklarını ifade ettiler.⁵²⁹ Verilen süre dolmuş, Osmanlılar, elçilerin haklı bir sebep sunmadan veya hükümetlerinden yazılı emir almadan hareket ettiklerini gerekçe göstererek pasaportlarını geri vermeyi reddetmişti.

Stratford'un hatıratında ifade ettiğine göre mesele "oldukça hassas ve tehlikeli" idi:

Bu konu aynı zamanda büyük bir külfet ve mahcubiyeti de beraberinde getirdi. Kendi hükümetlerimize karşı ağır bir sorumluluk altında görevimizi yerine getirmeye çalışıyorduk. Tüccarları korumak, resmi yazışmaları iletmek ve geride bırakılması gereken devlet malının güvenliğini sağlamak zorundaydık. Ayrıca şehirden ayrılışımızın Müslüman halkta ne tür bağnaz bir gerginlik yaratacağını öngöremiyorduk.⁵³⁰

Tüm bunlar bir yana, Stratford makamını terk ederek mevcut ilişkileri kesme konusunda aldığı radikal karar için Londra'dan gelecek tepkiden de endişe duyuyordu. 28 Kasım'da Dudley'e yazdığı mektupta "Bâbiâli'nin kaygı ve endişelerini gidermek adına mevkidaşlarımla elimizden gelen her türlü çabayı ve bütün makul fedakârlıklarla gösterdiğimizden emin olabilirsiniz," diyordu. Ancak bu saatten sonra hiçbir şeyin fayda etmeyeceğini söyleyerek "3-4 gün içerisinde Çanakkale Boğazı'na doğru yola çıkmayı umuyorum,"⁵³¹ diye ekliyordu. Stratford çoktan, elçiliğin kapatılmasının ne derece uygulanabilir olduğu konusundaki araştırmalarına başlamıştı. Elçilik meselesinin yanı sıra, yerel memurların ve kalan İngiliz vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılıyor, bir yandan da ailesi ve maiyetiyle şehri terk etmek için hazırlık yapıyordu. Yine 28 Kasım günü Dudley'e gönderdiği başka bir mektupta durumu şöyle açıkladı:

Buradan ayrılırken, elçiliklerde görev yapan önemli kişilere de ülkeyi terk etmelerini sağlamaya mecburuz. Tüccarlar gibi daha alt mevkilerde bulunanlara gelince, kalmak konusunda yapacakları seçimi kendi takdirlerine bırakabileceğimizi düşünüyoruz. Kalmaya karar veren kişilerin güvenliği için elimizden geleni yapacağız. Onları, Bâbiâli tarafından beklenmedik bir engel çıkmadığı sürece sorumluluğu altına almayı kabul eden ekselansları, Hollanda Elçisi'ne emanet edeceğiz...⁵³²

Stratford elçilik bünyesinde çalışan dragomanların gitme veya kalma konusunda seçimi kendilerine bıraktı.⁵³³ Ayrılacağı ayın

maaşlarını da önceden hazır etti.⁵³⁴ Ayrıca, Konstantipolis'te kalmaya karar veren drogamanlardan G. Calavro Imberto'ya ve belki birkaçına daha, fahri bir paye verilmesini ve Hollanda elçiliğinde siyasi bir mevki ayarladı.⁵³⁵ "Önceki mektupta bildirilen sebeplerden ötürü" Stratford, Calavro Imberto'ya 3.300 kuruş verdi. Buna ek olarak gidişinden sonra ihtiyaç sahibi herhangi İngiliz vatandaşıyla karşılaşırsa ona vermesi için 800 kuruş daha bıraktı.⁵³⁶ Stratford ayrıca "bazı maaşları" ödemeye devam etmesi konusunda Imberto'yu tembihledi.⁵³⁷

Osmanlı hükümeti, Stratford'un Hollanda elçisi ile yaptığı anlaşmalar için verdiği onayı geri çekti. Müttefik elçilerin pasaportlarını geri vermeyi de hâlâ reddediyor, gemiyle boğazlara açılmaları için gereken resmi izni vermiyordu.⁵³⁸ Buna karşın Osmanlı idaresi, Konstantinopolis'te kalmak için sebep sunan vatandaşlara oturma izni çıkarmayı kabul etti.⁵³⁹ Ancak diğer yandan müttefik elçileriyle bağlantıları olan Osmanlı vatandaşı Hristiyanların korunacaklarına dair hiçbir güvence vermedi.

Ayrılmadan hemen önce Stratford, Konstantinopolis'de kalacak olan önemli İngiliz tüccarlarla buluşarak, Londra'daki bir gazeteye göre, "...barışı sağlamak adına gereken tüm gayreti göstereceğine ve mevzubahis tüccarların menfaatleri ile bizzat ilgileneceğe söz verdi".⁵⁴⁰

Türkiye'deki İngiliz tüccarların çoğu imparatorluğun uluslararası ticari merkezi olan İzmir'de bulunuyordu. Navarin'de olup bitenleri duyar duymaz acil durum planlarını uygulamaya başlamışlardı. Lloyd'un İzmir'deki vekili, Navarin'de yaşananları haber alır almaz durumu 5 Kasım günü yazdığı bir mektupla belgelemiş, hatta bu mektup *The Times* gazetesinde basılmıştır. Mektupta İngiliz ve Fransız ticarethanelerinin mallarını derhal depolardan limandaki ticaret gemilerine taşıdığı söyleniyordu. Bu gemiler yakındaki Amerika, Avusturya ve Hollandalı savaş gemilerinin ve deniz piyadelerinin koruması altındaydı. Şehrin Türk valisi "savaş ilan edilse bile bütün vatandaşların ve malların gemiye bindirilmesi için yeterli zamanı vereceğine dair söz verdi".⁵⁴¹

Konstantinopolis'teki siyasi krizden Londralı tüccarlar da payını almıştı. 3 Aralık'ta Osmanlı'nın yabancı gemiler üzerine koyduğu ambargo haberi "bu sabah şehri telaşa düşürdü, haliyle para piyasası güne oldukça kötü başladı," diye yazan *The Times* gazetesi yazısına şöyle devam ediyordu: "borsa tam bir karmaşa içerisinde." Müttefik elçilerin Osmanlı'dan pasaportlarını geri alamadığı haberi de piyasaları sarsmıştı. Rus elçi Ribeaupierre'in "Yedikule Zindanları'na atıldığı" söylentisi birden Londra'da yayılmaya başlamıştı. *The Times* gazetesi olayı şöyle özetliyordu: "Her iki tarafın da spekülâtörleri kendilerini çok daha kritik bir durumda bulmuştu. Bu da demek oluyor ki geçen her saat Padişah'ın ya taleplere boyun eğmesi ile ya da Müttefik Güçlerin elçilerine muhalefet etmesi ile sonuçlanabilir."⁵⁴² Bu durum, uzaklarda gelişen uluslararası bir olaya dair hızla değişen söylentilerin piyasa oynaklığına neden olmasını gösteren en erken örneklerden biridir.

6

Şehirden ayrılacakları vakit yaklaştıkça Stratford'un endişeleri de iyice artıyordu. Osmanlı hükümetinin nasıl bir tutum sergileyeceğini hâlen bilmiyordu. "...gemiye binmemizi veya boğazlardan geçmemizi engelleyebilirler," diyordu Codrington'a 6 Aralık'ta yolladığı gizli bir mektupta.⁵⁴³ Her şeye rağmen, bu meseleyi daha fazla ertelemek mümkün değildi. 7 Aralık günü İngiliz elçilik binası pencereleri, görevlilerden birinin kaydettiğine göre, "yangından ötürü çıkması muhtemel kazaları önlemek amacıyla" örülen tuğlalarla kapatılmıştı.⁵⁴⁴ Ertesi gün Stratford, Pera'daki elçilikten yürüyerek Boğaz'a indikten sonra yanındaki kalabalık insan grubu ile bir gemiye bindi. Dudley'e, "Bâbîâlî Boğazlardan geçmemiz için hiçbir kolaylık sağlamamak konusundaki ısrarını sürdürüyor. Ancak taraflarından bize karşı hiçbir müdahalede

bulunulmayacağına dair söz verdiler,” diye yazdı. Gemiye bindikleri esnada bile ülkeden çıkışlarına izin verilip verilmeyeceğine dair net bir bilgileri yoktu. Stratford’un Dudley’e gönderdiği mektupta şöyle yazıyordu: “Fransız elçi Guillerminot çoktan kendi gemisine bindi. Rus elçi M. de Ribeaupierre ise Büyükdere’den ayrılabilmiş değil. Bizim lehimize esen rüzgâr, Rusların şehirden ayrılmaları için engel teşkil ediyor.”⁵⁴⁵

Rüzgâr ve hava 8 Aralık günü İngiliz ve Fransızların lehine dönmüş, geriye sadece elçilik binalarının bulunduğu Pera yokuşundan saklana saklana gemilerine binmek üzere aşağı inmeleri ve gizli gizli güneye, Çanakkale Boğazı’na doğru kaçmaları kalmıştı. İngilizleri deniz üzerinde birkaç zorluk bekliyordu. Üstelik Osmanlı surlarını geçmek ve Ege’ye girmek için büyük oyunlar oynamak durumunda kalacaklardı. Stratford hatıratında bu kaçış sürecini oldukça detaylı bir anlatmıştı:

8 Aralık’ta bu iş için önceden kiralamış olduğumuz küçük bir ticaret gemisine bindim. Eşim de yanımdaydı. Beraber yolculuk ettiğimiz kişi sayısı da az değildi; sekreterler, ateşeler, konsoloslar, tercümanlar, şahsi hizmetçilerimiz... Şehir boyunca epey yürümek zorunda kalmıştık. Denize açıldığımızda hava çoktan kararmıştı. Kuzeyden çok kuvvetli rüzgârlar esmekte idi ve yağmur da bastırmıştı. Dolayısıyla sular tamamen bize kalmıştı. Hicretimiz önünde hiçbir mâni yoktu ve şiddetine rağmen rüzgâr da bizim tarafımızdaydı. Fransız elçi bizden bir veya iki saat önce demir almıştı, ancak geceleyin onların önüne geçerek Çanakkale Boğazı’na ilk varan biz olmuştuk.⁵⁴⁶

Çanakkale Boğazı’na inerken İngiliz gemisi karaya otursa da sorun çabucak çözüldü. Boğaz’ın Ege ile birleştiği yerde, Osmanlı kalelerinde çok ciddi bir sorunla karşılaştılar. Ülkeden kaçmaya çalışan İngiliz elçiliği görevlileri olduklarını saklayarak gümrük memurlarını ve Gelibolu’daki Osmanlı paşasını atlatmaları gerekiyordu. Teftiş memurları güvertede kahve içmekle oyalandığı sırada Stratford kıyıya inerek Paşa ile tanışmaya gitti. Kendisinden şöyle bahsediyordu:

[...] bana, ancak alelade bir İngiliz yolcuya münasip bir misafirperverlik gösterdi. Yaşadığı evin pencereleri denize bakıyordu. Gemimizin

onların top hattını uzağında olduğunu gördüğüm vakit Paşa'ya kim olduğumu ve hangi koşullarda Konstantinopolis'i terk ettiğimi söyledim. Sözlerimi Türklere özgü ağırbaşlılığı ve güler yüzlü mizacı ile karşıladı. Sanki geçmemize izin vermek için emir almış gibiydi yahut belki de bu konuda kendisine hiçbir bilgilendirme yapılmamış, o da hükümetinin sessizliğini lehimize kullanmıştı.

Sonrasında Stratford'un gemiye geri binmesine izin verdiler. Bölgede korsanların kol gezmesinden korkmuşlar ancak nihayetinde İzmir'in uzağında kalan Urla koyuna sağ salim ulaşmışlardı. ⁵⁴⁷

7

Urla'ya vardıkları vakit Stratford Dryad isimli İngiliz firkateynine geçiş yaptı. Fransız Elçi Guillemot ve Tuğamiral Henri de Rigny ile "Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alma" konusunda müzakerelerde bulundu. Böyle bir hamlenin "şimdilik münasip bir tedbir olmayacağı"na kanaat getirdiler. Stratford'un 21 Aralık'ta o sıralarda bölgede bulunmayan Codrington'a yazdığı mektupta istişare edilen bu karar, mevcut İngiliz ve Fransız güçlerinin böyle bir abluka gerçekleştirmesi için yetersiz kalacağı endişesinden kaynaklanıyordu. Üstelik hâlâ Navarin Muharebesi'yle zayıflayan askeri durumlarından ötürü Osmanlı hükümetinin uyguladığı politikada köklü bir değişime gideceğini umuyorlardı.⁵⁴⁸ İngiliz ve Fransız elçiler "...Korfu'ya doğru yola çıkmadan önce M. de Ribeaupierre'in ülkeden ayrıldığı haberini alıncaya kadar Urla'da beklemeye" karar verdiler.⁵⁴⁹

16 Aralık'ta İzmir'deki İngiliz tüccarlar Stratford'a hususi bir mektup gönderdi. Bu mektupta durumlarının aciliyetinden bahsederek yardım talep ediyorlardı. 19 Aralık günü Stratford, "ticaret amacıyla İzmir'e gidenlere refakat etmeleri amacıyla sa-

vaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'na peş peşe ve kısa aralıklarla yollanması için" gereken düzenlemeleri bildirdi.⁵⁵⁰ Daha sonra, İngiliz tüccarlarını çağırtıp onlara ulaştırmak istediği mesajı okuması için İzmir'de bulunan İngiliz konsolosu Francis Werry'e talimat verdi. Mesajı bizzat kendisi iletemezdi çünkü İngiliz firkateyni Dryad'dan ayrılmasının önünde diplomatik engeller bulunuyordu. Bu konuda, "İngiliz ticaretine faydalı olabilmek adına elinden gelen her şeyi..." yapacağına dair tüccarlara söz verdi. Şu sözleriyle tüccarların içini biraz olsun rahatlatabilmişti: "...Türkler tarafından gelebilecek herhangi bir saldırıdan korkmanıza hiç lüzum yok". Ancak yine de onları ilişkilerin tamamen kopması, yani İngiltere ve Osmanlı'nın savaşa girmesi, ihtimaline karşı hazır olmaları gerektiği konusunda uyarıyordu.⁵⁵¹

Türkiye'ye ziyaret amacıyla gelmiş bir İngiliz vatandaşı olan Aldolphus Slade'e göre, müttefik elçilerin Konstantinopolis'ten çıkması üzerine Sultan "başkentte belirli bir işi olmayan tüm Fransızların şehri kati surette terk etmesini emretti". Slade şöyle devam ediyordu: "bir gün gibi kısa bir süre içerisinde karşı taraf o iki nakliyat gemisini yüklemek durumunda kalmıştı. Bu sert tedbirler için sundukları bahane ise ajanlık yapma tehlikeleriydi.⁵⁵² Dragoman Calavro Imberto'nun 11 Şubat 1828 tarihinde Stratford'a bildirdiğine göre Osmanlı hükümeti çoktan önemli sayıda gayrimüslim Osmanlı vatandaşını Konstantinopolis'ten sürmüştü. "Çoğu ülkeyi mecburen terk etmiş, kalanlar ise bir süreliğine saklanmak zorunda kalmıştı..."⁵⁵³

22 Şubat 1828'de *The Times* gazetesi İngiliz bir tüccarın kaleme aldığı mektubu yayınlamıştı. "Konstantinopolis, 8 Ocak" kayıtlı mektupta ülkeden çıkarılacak yabancı uyruklu vatandaşların isim listesi paylaşılıyordu:

Hükümetin hem gönderilmesi istenen hem de ülkede kalmasına izin verilen kişilere gösterdiği muamele başından itibaren değişmedi. Birkaç gün önce ise isim listelerine tamamen karar verilmiş... İngiliz, Fransız ve Rum vatandaşların da içinde olduğu koruma altındaki yaklaşık 200 kişi ülkeden çıkarılmak üzere belirlenmiş. Rus vatandaşları daha önceden çıkarıldığı için Ruslardan gönderilecek pek kişi kalmamış.⁵⁵⁴

Müttefik elçilerin ülkeden ayrılmasından hemen sonra, Osmanlı ve Ruslar topyekûn savaş için ciddi bir ihtilafa düştüler. Ribe-aupierre ve Rus elçiliği, Osmanlı başkentinden 16 Aralık günü ayrılırken alışılmadık bir şey yaptılar. Ertesi gün olay, bir Alman gazetesine şöyle yansımıştı:

Ruslar elçilik binasını terk etmeden önce Çarlık Nişanı'nı indirdiler. Ne geçmişte Konstantinopolis'i benzer şekilde terk eden Baron Kroga-noff [Stroganov]⁵⁵⁵ tarafından ne de bugün İngiliz ve Fransız büyükel-çileri tarafından atılmış olan bu adım bir miktar sansasyon yarattı...⁵⁵⁶

Sultan II. Mahmud, 20 Aralık 1827 tarihinde ilan ettiği Hatt-ı Şerif ile 1826 Akkerman Sözleşmesi'ni tanımadığını duyurmuş oldu: "Düşmanın gayesi İslâmiyet'i ortadan kaldırmak ve Müs-lümanlığı ayaklar altına almak olduğundan, imanlı, zengin ve fakir, güçlü ve zayıf demeden herkes dinleri uğruna savaşmayı kendisine vazife edinmeli, bu elzem mücadeleyi verirken gerekirse malını ve canını seve seve feda etmelidir."⁵⁵⁷ Hatt-ı Şerif kıs-men gizemini koruyordu. Buhran dönemlerindeki bir toplumu birleştirmek için düşünülmüş kapsamlı bir çözüm mahiyetinde hazırlanmış olabilirdi. Ancak hiç şüphesiz kullanılan kelimeler savaş yanlısıydı. Stratford, gelişmeleri anlatırken, Rusların "Sul-tan Mahmud'un bu yersiz manifestosu"nu Bâbiâli'ye karşı savaş açmak için kullandıklarından bahsediyordu.⁵⁵⁸

"Hiçbir hazırlık yapmadığı halde II. Mahmud ne demeye sa-vaşa gidiyordu? Tuna Nehri'nde yaşanacak bir başka yüzleşme için miydi tüm bunlar?" diye soruyordu Osmanlı savaş tarihçisi Virginia Aksan. "Bu soruya verilen çağdaş cevaplardan çoğuna göre, devlet dört bir yandan dağılma tehlikesi ile karşı karşıya ol-duğundan Sultan'ın bu durumda yapabileceği başka pek bir şey yoktu..."⁵⁵⁹

Aralarında geçen birkaç mektup alışverişi sonrasında Ruslar 25 Nisan 1828'de Osmanlılara karşı savaş ilan etti. Savaş habe-

ri Konstantinopolis'e 15 Mayıs'ta ulaşmış ancak Rus ordusunun 120.000 askerle Prut Nehri'nden geçerek Osmanlı topraklarına girmeye başladığı istihbaratı 3 gün önce Bâbüâli'ye ulaşmıştı.⁵⁶⁰ Osmanlılar ise resmi olarak savaş ilan edecekleri kesin tarihi henüz belirlelememişti.⁵⁶¹

Nihayetinde, Tuna ve Doğu Anadolu'da cepheler açılmış, savaş Osmanlı hükümeti için tam anlamıyla bir felaket olmuştu. 20 Nisan 1829'da Ruslar, Konstantinopolis'in yaklaşık 200 km batısında bulunan Edirne'ye girdi. 8 Eylül'de ise Karadeniz kıyısında Boğaz'ın başladığı yere yakın bir noktadan başlayıp batıda Ege Denizi'ne kadar uzanan askeri bir hat kurdular.⁵⁶² Üstelik sonrasında Konstantinopolis'in yaklaşık 100 km batısında kalan Çorlu'ya da ulaşacaklardı.⁵⁶³

Konstantinopolis düşman işgaline yenilmek üzereydi. Tüm bunlar yetmezmiş gibi bir de eski yeniçeriler ve destekçilerinin bir isyan tertibinde olduğu söylentileri başkenti sarmıştı. Hal böyleyken Osmanlılar, şartları oldukça ağır olan Edirne Antlaşması'nı 14 Eylül 1829 tarihinde imzalamak zorunda kaldı. Antlaşmayla beraber Tuna Beylikleri özerklik kazandı ve Rusların iki beylik üzerindeki nüfuzu arttı. Ayrıca Boğazlar tüm ticari trafıklere yeniden açıldı ve Osmanlıların Ruslara yüklü bir savaş tazminatı ödemesi kararlaştırıldı. Antlaşmada ayrıca Yunanistan'a bir tür özerklik vaat edilmişti. Bu vaat resmen tam bir bağımsızlık ifade etmiyordu. Ancak 1829'un Eylül ayında Rusların Konstantinopolis kapılarına kadar ilerlemesi, 1826 Haziran'da çıkan yeniçeri ayaklanması ve 1827 Ekim'de patlak veren Navarin Muharebesi'yle beraber iyice zor durumda kalan Osmanlılar 1832'de Yunanistan bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalacaktı.

10. BÖLÜM

YUNAN OYUNUNDA SON PERDE

1

Stratford, Urla'da Fransız ve Rus mevkidaşlarıyla yaptığı müzakerelerde bulunduktan ve İzmir'deki İngiliz tüccarların güvenliği ile ilgilendikten sonra Korfu, Ankona ve Paris'ten geçerek evine döndü. 25 Şubat 1828'de öğleden sonra Calais'ten Dover'a doğru Manş Denizi'nden geçti, hemen ardından "Sittingbourne'a kadar ilerledi ve burada bir gece geçirdi". *Morning Chronicles* gazetesi yolculuğunu konu alıyor, ertesi günün sabahı erkenden başkente doğru yola çıktığını yazıyordu.⁵⁶⁴ "Londra'ya vardığımda ilk düşündüğüm şey ülkemle olan ilişkilerimin durumu oldu," diye kaydetmişti hatıratında.⁵⁶⁵ Siyasi ilişkileri kesmiş, makamını bırakıp doğrudan hiçbir yetki beklemezsizin evine dönmüş olan

Stratford üstlerinin kendisini ciddi manada sorgulayacağını ve hatta kınayacağını düşünüyordu. Bu yüzden gelir gelmez bizzat yanlarına giderek durumu izah etti. *Morning Chronicles* gazetesinin aktardığına göre:

Bay Stratford Canning, şehre vardığında Kont Dudley'in Arlington Sokağı'ndaki evine giderek Kont ile yaklaşık iki saat boyunca görüştü. Lord Hazretleri'nin yanından ayrıldıktan sonra, Dük Wellington'u ziyaret etti ve ekselansları ile uzun bir görüşmede bulundu. Bay Canning sonlarında epeyce bir süre Dışişleri Bakanlığı'ndaki işleriyle meşgul oldu.⁵⁶⁶

Dudley, Wellington ve sonraları Kral'ın bizzat kendisi Stratford'un yaptıklarını tamamen onayladıklarını belirttiler. Stratford konuya dair hatıratında şunları kaydetmişti:

Emirleri olmaksızın Konstantinopolis'i terkedip İngiltere'ye döndüğüm için devletimiz beni kabahatli bulmamıştı. Laf olsun diye değil, hakikat bu, eminim. Lakin yine de Bay Edward Codrington'un raporları neticesinde Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda nasıl bir izlenim oluştu merak etmeden duramıyorum. O zamanlar Bay George Cockburn makamca üstte bulunuyordu, ben de meseleyi ona danıştım. Daha konuya tam girmemiş, üstü kapalı anlatıyordum ki birden "Bu mevzuyu dert edinmene hiç lüzum yok. Her şeyin ne koşullarda yaşandığını gayet iyi anlıyoruz." diyerek sesimi bastırdı. Bu sözleriyle Navarin Muharebesi'nin ve sonuçlarının benimle veya diğer elçilerle ilgisi olmadığını ima ediyordu.⁵⁶⁷

Ruslar ve Osmanlılar arasında 1828'nin baharında çıkan savaştan sonra Stratford, Yunanistan'ın bağımsızlığını tamamen güven altına almak için eldeki fırsatları değerlendirme gayretindeydi. Yunanistan'a İngiliz ve Fransız birlikleri gönderme fikrini şiddetle önermiş ancak teklifi reddedilmişti. Tarihçi Crawley'in "dışişleri bakanlığı yapmış en uyuşuk ve acayip karakter... İş düzenine aykırı alışkanlıklara sahip biri" olarak bahsettiği Dudley, Stratford'un Yunanistan hamlesini desteklememişti.⁵⁶⁸ Dudley kısa bir süre sonra, Haziran 1828'de, görevden ayrıldı. Kabinedeki bu değişikliğin ardından Dük Wellington başbakan, Aberdeen ise yeni Dışişleri Bakanı olmuştu. Bu iki isim de Stratford'un saldırgan fikirlerine muhalefet eden saftaydı.⁵⁶⁹

Aberdeen, göreve gelişinin hemen ardından Stratford'u tam bağımsızlığın kazanılmasında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini değerlendirmeleri için Yunan, Fransız ve Rus temsilcilerle görüşmek üzere Yunanistan'a yolladı.⁵⁷⁰ Aberdeen ayrıca, Yunanistan'daki görüşmelerinden sonra Stratford'u Osmanlılarla ilişkileri düzeltmek adına Fransız mevkidaşı ile birlikte Konstantinopolis'teki görevine geri gönderme planları yapıyordu. Ancak henüz bu yönde bir talimat vermemişti. İlişkilerin düzelmesiyle Osmanlılar Ruslara karşı siyasi bir koz kazanmış olacaktı. Osmanlı hükümeti tam da bu yüzden elçilerin geri dönmesi konusunda istekliydi.⁵⁷¹

8 Ağustos günü Stratford Korfu'ya ulaştı. Burada iki haftayı eski mevkidaşları Guillemine ve Ribeaupierre'in varmalarını bekleyerek ve mevcut siyasi durumu inceleyerek geçirdi.⁵⁷² Buluşma yeri olarak Hydra'ya yakın küçük bir ada olan Poros seçilmişti. 25 Ağustos'ta buluşma yerine doğru yola çıkan Stratford, yolculuk boyunca Yunan hükümeti ile müzakerelerde bulundu.⁵⁷³ Ayrıca 5 Eylül'de Navarin'de mola vermiş ve burada Yunanistan'ı ve daha sonra Anadolu'yu istila eden Mısırlı İbrahim Paşa ile görüşme fırsatı bulmuştu. İbrahim Paşa, Condington ile imzaladığı bir antlaşmayla Mısır'a geri gönderilmeyi beklerken birkaç ay birlikleriyle Navarin'de konaklamıştı. Stratford'un İbrahim Paşa ile görüşeceği özel bir mesele yoktu aslında. Onunla karşılaşma çabası muhtemelen, bu meşhur komutanı görme ve onunla tanışma isteğinden kaynaklanıyordu. 5 Eylül'de eşine gönderdiği bir mektupta bu karşılaşmadan şöyle bahsediyordu:

Az önce İbrahim Paşa ile tanıştım. Etine dolgun, boyca kısa bir adam düşün, bir Hristiyan gibi ayaklarını sarkıtarak oturan, büyük belirgin mavi gözleri, geniş alnı, çiçek hastalığı izleri görülen yüzünden dağınık biçimde inerek kahverengiye, kırmızıya çalan sakalı; bodur ve tıknaz görüntüsüne rağmen her halinden uyanık olduğu belli, cevval, zeki bir adam, aynı anda hem iyiye hem de kötüye meyilli, emretme arzusuyla dolu biri...⁵⁷⁴

Poros'ta yapılan görüşmeler yavaş ve zor geçiyordu. Sorun Yunan, Fransız ve Rus temsilcilerde değil, Osmanlı Devleti'ne karşı her-

hangi bir baskı yapmaya kesin surette karşı çıkan İngiliz hükümeti idi. Stratford'un önerileri ise bu tutumun tam aksi yönündeydi. "Hiç ümidim yok fakat ülkeye döndüğümde ikna olmalarını diliyorum," diyordu Stratford, 15 Aralık'ta eşine yazdığı mektupta. "Kestirme yoldan sorunları çözmek, barışı sağlamak istiyorlar ama bu imkânsız".⁵⁷⁵

Poros görüşmelerinden herhangi bir sonuç çıkmayınca Stratford Aralık ayında önce Malta'ya sonra Napoli'ye gitti. Dışişleri Bakanlığı'ndan gelecek talimatları bekliyor, kışı burada geçirmeyi amaçlıyordu. Poros görevi başarısız olmuş, Yunan bağımsızlığı gerçek olmaktan epey uzaklaşmıştı. Hal böyleyken, Stratford bir yandan barış sağlama konusundaki ümitsizliğini diğer yandan mesleki itibarının durumunu düşünüp endişeleniyor, cesaretini kaybediyordu. Hatta daha en baştan Yunan Sorunu'nu çözmek için Konstantinopolis'e gitmiş olmanın pişmanlığına kapılmıştı. 17 Ocak 1829 günü Joseph Planta'ya yazdığı gizli bir mektupta içini dökmüştü:

Bu Türk zincirlerini kırmayı ne kadar çok istediğimi hatırlıyorsunuzdur. İşte bu zincirler onlardan kurtulmak için ne kadar çabalarsam bir o kadar da elime ayağıma dolaşıyor sanki. Bazen, hatta çoğu zaman, tüm muhakeme yetimi arkadaşlarımdan verdiği nasihatlere teslim etmenin bende oluşturduğu zayıflık yüzünden kendime sitem ediyorum. Hayatımda daha önce hiç çalışmadığım kadar çalıştım, her defasında doğruluk ve dürüstlük çerçevesinde karar vermeye gayret ettim, çok sefalet çektim ve tüm bunlar karşılığında bana ne reva görüldü? İftira ve itimatsızlık.⁵⁷⁶

2

Stratford ve Aberdeen iki kilit noktada anlaşmazlık içerisindeydi. Aberdeen, müzakerelere katılması için Stratford'u Yunanistan'a

gönderdiğinde verdiği talimatlarda vazifesini özellikle üzerinde durarak belirtmişti: “Müzakerede sorulması gereken en önemli ve zor sorulardan birisi kurulacak yeni ülkenin (Yunanistan) sınırı çizgilerini belirlemek olacak”.⁵⁷⁷ Stratford, Guilleminot ve Ri-beaupierre Poros’taki görüşmelerinde Yunan sınırının Volo Körfezi’nden Narda Körfezi’ne kadar olması konusunda anlaşmıştı. Bu sınır önerisi de Fransa ve Rusya tarafından onaylanmış, ancak İngiltere Yunanistan sınırını Mora ve Kiklad Adaları ile çizmekte ısrarcı olmuş ve öneriyi kabul etmemişti.

İkilinin anlaşamadığı bir diğer konu ise oldukça stratejik bir konuma sahip olan Girit Adası’ndaki abluka idi. Stratford, ada sakinlerini orada konuşlanmış Osmanlı birliklerinden korumak için abluhanın sürdürülmesi taraftarıydı. Aberdeen ise abluhanın kaldırılmasını talep ediyor, adanın geçici Yunan hükümeti tarafından askeri kontrol altına alınmasını istemiyordu. 2 Ekim 1828’de Aberdeen, Stratford’a şu satırları yazdı:

Girit meselesini kurcalamaktan geri durmamız için o kadar çok sebep var ki... Bu sebeplerden en önemlisi, Doğu Akdeniz bölgesinin tamamına hâkim böylesine mühim konumda bir adayı Büyük Britanya düşmanlarının eline teslim etmemek konusunda göstermemiz gereken kararlılık. Ve Yunanistan meselesinde de durumun bu hale geleceğinden hiç şüphem yok. Rusya’nın kontrolü altına girmese bile, İyon adalarımızdaki bolluk, mutluluk ve fevkalade zenginlik kıtadaki Yunanlar arasında nefrete ve kışkırtıcıya neden olacaktır.⁵⁷⁸

Böylece Aberdeen abluhanın kaldırılmasını emretmişti. Fakat Stratford bu hamlenin yerel Yunan halkı için tehdit oluşturacağını düşünüyordu. Bu yüzden Fransız ve Rus mevkidaşlarıyla fikir birliği içerisinde verilen emri yerine getirmeyi reddetmişti. Aberdeen bu hareketinden ötürü Stratford’a oldukça öfkelenmiş, nihayetinde muazzam bir münakaşa patlak vermişti. Birbirlerine yazdıkları mektuplarda ikisi de birbirine karşı oldukça ciddi ve profesyonellikten uzak suçlamalarda bulunuyordu. Anlaşmazlığın çözülmesinde Joseph Planta hakemliğine başvurdular. Planta’nın müdahalesinden sonra birbirlerine ettikleri ağır lafları Dışişleri Bakanlığı resmi arşiv kayıtlarından geri çekmeyi kabul

ettiler. Ancak Stratford bu münakaşanın sonucunda 1829 Ocak ayında görevinden istifa etmek istediğini belirtti. Aberdeen istifa talebini 28 Mart'ta kabul ederek Stratford'un yerine kendi kardeşi Robert Gordon'u getirdi.

Stratford 10 Nisan'da Aberdeen'den bu hususta bir tebligat almış, ayrıca ülkeye geri dönmesi istenmişti. "Kâğıdı yarısına kadar okudum. Sonra dayanamayıp yere fırlattım. Bir de üzerinde tepindim," diye anlatıyordu Stratford bir arkadaşına. "Tekrardan elime alıp gerisini okudum. Şükürler olsun, hükümet şu Gordon denen adama verdiği işi bana vermeye cüret edememiş".⁵⁷⁹

Stratford, 27 Nisan 1829'da Planta'ya mektup yollamıştı. Yazdıklarına göre görevden ayrılmasıyla içi epey rahatlamış çünkü Aberdeen'in çizgisini dürüstçe temsil edememişti:

[...] ne sefil bir neticenin parçası olmayı ne de onu gerçekleştirmek için gereken gayreti göstermediğim sanılsın istiyordum. [...] Bu noktada, eğer devletimiz kararlı ve dosdoğru bir tavır takınmak için yeterince gerekçe olduğuna kanaat getirirse seve seve Konstantinopolis'e gideirim.⁵⁸⁰

İstifasının kendisini bu kadar keyiflendirmiş olmasının muhtemel bir diğer nedeni Yunan bağımsızlığı hususunda yapılan başarısız görüşmeler için üstleri tarafından "günah keçisi" ilan edildiğini düşünmesiydi.⁵⁸¹

Meslek hayatları boyunca Aberdeen ve Stratford'un yolları keşismeye devam edecek, iki devlet adamı daha birçok kez çatışacaktı. Aberdeen Eylül 1841'den Temmuz 1846'ya kadar tekrardan Dışişleri Bakanı olarak görev yapacak, bu vazifesi Stratford'un Konstantinopolis'teki gelecek vazifesiyle aynı döneme denk düşecekti.⁵⁸² Yine Aberdeen'in Kırım Harbi'nin vuku bulduğu 1852 ile 1855 seneleri arasında başbakanlık yaptığı dönemde ikilinin ilişkileri oldukça karmaşık bir hal alacaktı.

Yunan sorunu konusunda Aberdeen ve Stratford arasında süregelen anlaşmazlık ikilinin hem kişisel hem de mesleki farklılıklarından kaynaklanıyordu. Aberdeen ve Wellington Osmanlı İmparatorluğu'nu Ruslara karşı desteklemek maksadıyla Yunanistan'ı mümkün olduğunca kısıtlamak istiyordu. Öte yandan, Stratford ise Osmanlı ve Ruslar arasında çıkan savaşlardan usanmış durumdaydı. Rusya'nın toprak genişletme gayesi önünde Osmanlı'nın oynadığı kalkan rolünü sürdürmesini canı gönülden istiyordu. Tüm bunlara rağmen Aberdeen'in aksine o, Yunan davası lehine daha meyilli ve bu yolda çaba göstermeye de razıydı.

Bir devlet adamı olarak Aberdeen'in vasfı söz konusu olduğunda, değerlendirmelerinde makullüğü hiçbir zaman elden bırakmayan Joseph Planta'nın gözlemlmelerine yer vermek yeterli olacaktır. Zira Planta Dışişleri Bakanlığı'ndaki icraatlara içeriden bir gözle bakma fırsatına da sahip idi. İlk önce kâtip olarak girdiği, 15 sene özel kalem, daha sonra 10 sene Kalıcı Devlet Müsteşarı olarak bakanlıkta toplam 25 sene boyunca çalışmıştı.⁵⁸³ Planta, Aberdeen Dışişleri Bakanı olduktan birkaç ay sonra, 26 Ekim 1828'de, Stratford'a yolladığı bir mektupta: "Yeni Dışişleri Bakanı bana karşı çok nazik, benden hiçbir malumatı esirgemiyor, ancak meyilli olduğu değişken kararlar bambaşka bir konu."⁵⁸⁴

Aberdeen'in bu meyli Yunanistan ve Türkiye'ye karşı takındığı tavırlarıyla, her halinden belliydi. Gençliğinde herkesçe koyu bir filhelenist olarak tanınıyordu. Ancak Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı sırada tüm desteğiyle Osmanlı Devleti tarafına geçmiş, Yunan bağımsızlığı davasına sırtını dönmüş, bu yüzden Stratford'u görevden alarak yerine kendi kardeşini getirmişti. Ardından, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Aberdeen Osmanlı'ya olan tüm umudunu ve desteğini kaybetmiş, Yunan davasını yeniden sahiplenmeye karar vermişti. Aberdeen'in özel kalem müdürlüğünü yapmış öz oğlu Arhur Gordon, daha sonra-

ki unvanı ile Lord Stanmore, 1893 senesinde babası için bir biyografi kaleme aldı. Burada şöyle diyordu: “...Edirne Antlaşması sonucunda Rusya’nın ilerleyişine karşı duracak bir Türkiye görme hususunda Lord Aberdeen’in beslediği bütün umutlar tek seferde yitip gitti.”

Arthur Gordon, babasının Stratford’un yerine vazifeye getirdiği Konstantinopolis’teki amcası Robert Gordon’a yolladığı özel bir mektubu da yayınladı. Mektup Edirne Antlaşması’ndan sonra yazılmıştı ve Aberdeen’in Osmanlılara yönelik karşıtlığını apaçık gözler önüne seriyordu:

Esasen Bâbîâlî’yi muhafaza etmeyi gönülden istiyordum, bunu sen de biliyorsun. Fakat Rusların Edirne’de yaptıklarını ve Osmanlıların halini görür görmez fikrimi değiştirdim. Mümkünse, Yunanistan’ı bir yerlere getireceğiz, kararım bu yönde. [...] Şimdilerde Yunanistan’da sağlam bir güç oluşturmayı hedefliyorum. Böylece Yunanistan ile doğal bir bağlantı kurabilir, ileride gerekirse bu yeni devlete yürekten destek verebiliriz.

Aberdeen artık tam bağımsız bir Yunanistan fikrini benimsiyor ve kurulacak bu yeni devletin “sınırlarının kayda değer biçimde genişlemesi gerektiğini” savunuyordu.⁵⁸⁵ Yani Aberdeen, Stratford’un görevine son verdikten kısa bir süre sonra yine onun dediğine gelmişti. Lord Melbourne’nün “can sıkıcı, kasvetli ve şaşalı” olarak betimlediği Robert Gordon da tıpkı abisi gibi, öncesinde şiddetle savunduğu Osmanlıları karşısına almakta gecikmemişti.⁵⁸⁶

Aberdeen ve Stratford, karakter bakımından da tamamen farklı iki insandı. Planta’nın da gözlemlediği gibi, Aberdeen “değişken kararlar” almaya meyilli biriyken Stratford da tam aksine saplantılı biriydi. Bir şeye kafayı taktığı vakit bıkmadan usanmadan tüm odağını o meseleye veriyor, ne pahasına olursa olsun peşinden koşuyordu. Ancak diğer yandan da karmaşık ve muğlak vaziyetleri kavrayabiliyor ve yönetebiliyordu. Yunanistan’a olan desteği hiçbir zaman değişmemiş, nihayetinde Yunan bağımsızlığı ile yakından ilgilenmişti. Aynı zamanda Stratford, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarafını tutuyor çünkü Rusya’nın toprak ge-

nişletme gayesi önünde oynadığı kalkan rolünü sürdürmesini istiyordu. Bu çift yönlü politikası çelişkili ve oldukça karmaşıktı. Ancak Stratford yine de istikrarlı bir şekilde görüşüne bağlı kaldı. 1830'larda, İbrahim Paşa'nın Anadolu'ya hücum ettiği vakitlerde, bu isyancı devlet adamına karşı Osmanlı Devleti'ne acilen askeri destek gönderilmesi için çağrı yapan ilk Avrupalı devlet adamı Stratford'dan başkası değildi.⁵⁸⁷

4

Stratford, görevden ayrılmasının ardından 1829 senesinin ortalarında Londra'ya döndü. Meslek hayatında bu durum onun keyfini fazlasıyla kaçırıyordu. Kabahati en başta yaptığı meslek tercihinde buluyordu. 42 yaşına gelmiş, evli ve daha yeni çocuk sahibi olmasına rağmen hâlâ kendi yurdunda kurulu bir düzeni yoktu, üstelik bu yaştan sonra da yeni bir mesleğe de başlayamazdı. Eğer George Canning tarafından 1808'de Konstantinopolis'e gönderilmeseydi, Eton ve Cambridge'de aldığı eğitim ona yeni iş kapıları açabilir, siyasi mevkilere gelmesini kolaylaştırabilirdi. Tüm bunlara rağmen işsizdi. *Encyclopedia Britannica*'nın 1911 basımındaki "Stratford" maddesi meseleyi çok doğru bir şekilde izah ediyordu: "Genç yaşından beri yurdundan uzak kalması ve erken yaşlarda üstlendiği vazife sebebiyle parlamentoda bir parti adamı olma hususunda yetersiz kaldı."⁵⁸⁸

Mesleğine karşı beslediği kin, 1829 Ağustos ayında Aberdeen'in kendisine ağır ve zahmetli bir iş yüklemesi ile daha da artmıştı. Hollanda Kralı'nın hakemliğinde, kuzey sınırları hakkında Birleşik Devletler ile yapılacak olan bir münazarada İngiltere tarafının savunmasını Stratford'un yazması istenmişti. Henüz bu iş üzerinde çalışırken, 1829 Ekim'de, diplomaside göstermiş olduğu

hizmetler karşılığında Bath Nişanı olarak Büyük Haç Şövalyesi olmaya layık görüldü. Belki de İngiltere, Stratford'un halk arasında Navarin kahramanı olarak ünlenmesine karşılık böyle bir kestirme yol bulmuştu. Ancak bu nişan Stratford'un kin dolu hislerini bastıramamış, şövalyelik bahşedildikten birkaç gün sonra eşine şunları yazmıştı:

[...] Bazen sinirden garson ve aşçılara patlayasım geliyor, kendime zar zor engel oluyorum. Sanki hepsi bir olmuş, sabrımın sınırlarını zorluyor. Evet, Bay Stratford! Hayır, Bay Stratford! Olur da bir gün Windsor'a gidip Ekselanslarına bana bahsettiği şövalyelik nişanını geri alması için yalvarırsam hiç ama hiç şaşırma. [...] Kuzey Amerika yazıları canıma kast ediyor. Dün yine bir ton uğraştım, kahvaltı saatinden gece ikiye kadar kendi kendime söylenerek münazara için bir şeyler yazdım.⁵⁸⁹

George Canning'in uzattığı yardım elinden de mahrum kalan Stratford, Aberdeen ile aralarında yaşanan talihsiz olaylardan sonra diplomasiden elini eteğini çekip bir türlü gerçekleştiremediği hayalini kovalamaya karar verdi. Devlet adamı olacaktı. Başlangıçta, namı pek de iyi olmayan Old Sarum kasabasını temsilen avam kamarasında bulundu. Bu dönem Nisan 1828 ile 1830 arasına tekabül ediyor, Poros'taki göreviyle çakışıyordu. "Kamarada geçici olarak kayınpederim Bay Alexander'ın koltuğuna oturmuştum," diyordu Stratford hatıratında. "O kadar seçenek arasından en berbat kasabayı temsil etme konusunda pek meraklı olduğum söylenemezdi. Ancak birkaç yönü işime geliyordu; koltuğun hiçbir masrafı yoktu... Hiçbir partiye bağlı değildim... Üstelik seçmen sorumluluğundan da kurtulmuştum. Sadece 11 seçmenim vardı, başlarındaki kişiye tam bir itaat içerisinde oy veriyorlardı. Hiçbirini ne gördüm ne tanıdım".⁵⁹⁰

Stratford görev yeminini 3 Nisan 1828'de, Avam Kamarası'ndaki ilk konuşmasını ise 13 Mayıs'ta yaptı. Konuşması merhum George Canning'in eşine maaş bağlanması konusunda bir destek niteliğindeydi. Önceden hazırlanmadan, o an aklına gelenleri söylemekle yetinmiş, neticede kötü bir konuşma ortaya koymuştu. Hatıratında kaydettikleri şu şekildeydi: "Beni o gün, adına

utangaçlık, çekingenlik dedikleri bir şey durdurmuştu... Kamara-ya çıkmamakta bile zorlandım, iskelesinden geçmek bir anlığına imkânsız görünmüştü gözüme.”⁵⁹¹ George Canning’in hem sadık bir aile dostu hem de yaveri olan Charles Ellis, Stratford’un yaptığı ilk konuşmayı “üzücü bir fiyasko” olarak tanımlamış ve şöyle devam etmişti, “parlamentoda başarılı bir konuşmacı olma ümitlerine karşın yaşadığı hayal kırıklığı çok ağır olsa gerek”.⁵⁹² Zamanında sultan ve krallarla amirane ve rahat bir şekilde konuşan Stratford parlamentoda aynı mevkide olduğu insanların önünde konuşmaya korkuyordu.

1830’da Old Sarum koltuğunu kayınpederinin kardeşine verdi. Leominster seçim bölgesinde şansını deneyecek gibi olsa da karından çabucak vazgeçti. Sırasıyla Southampton, Malborough ve bir zamanlar George Canning’in de koltuğa oturduğu Liverpool’u da düşünmüş ancak bunlardan da bir sonuç çıkmamıştı.⁵⁹³ Sonunda, çareyi yine kötü şöhretli kasabalardan biri olan Stockbridge’de bulmuştu. “Avukat Bay Vizard’a bin sterlin ödenmiş, böylece dönüşüm güvence altına alınmıştı,” diyordu Stratford hatıratında. “Bu kasaba, Lord John Russel’in sunduğu yasanın 1 numaralı izlencesinde yer alıyordu, üstelik koltuğu en fazla bir veya iki oturum işgal edecektim.”⁵⁹⁴ Hakikaten Stratford 1831’den 1832’ye kadar kasabada kalan son milletvekili olmuştu. Kısaca, siyasi hayatının başlarında, diplomaside kazandığı şöhreti yakalayamadı.

Stratford’un hayatında bunlar yaşanırken Aberdeen 1830 Kasım ayında görevden alınmış, yerine Palmerston getirilmişti.⁵⁹⁵ Yeni bakan Palmerston’un Stratford için bir teklifi vardı. Stratford bu tekliften hatıratında şu şekilde bahsetmiştir: “1831 yılı sonbaharında Lord Palmerston özel bir vazifede yer almak üzere Konstantinopolis’e gitmem gerektiğini söyledi. Amacı yeni ve bağımsız Yunanistan devletine biraz daha toprak kazandırmaktı.”

Stratford diplomasiye ve Konstantinopolis’e geri dönmek konusunda isteksizdi. Eşinin sağlığı pek yerinde değildi ve bu konu onu fazlasıyla endişelendiriyordu.⁵⁹⁶ Ancak diğer yandan da yeni kariyeri onu fazlasıyla hayal kırıklığına uğratmıştı.⁵⁹⁷ Ayrıca, Yu-

nan bağımsızlığını sağlama almanın artık mümkün olduğunu düşünüyor, meseleye karşı ilgi ve alakası da devam ediyordu. Savaş hali son bulmuş, her iki taraf da 10 yıldır gösterdiği mücadeleden yorulmuş, artık bir çözüm arayışına girmişti. Stratford, Palmerston'a çok derinden saygı duyuyor, onunla ilişkisinde kendini rahat hissediyordu. Kendisi de önceden Konstantinopolis elçiliği yapmış ve görevden hiç memnun kalmamış olan Adair bile Stratford'un Palmerston'un teklifini kabul etmesi gerektiğini söylüyordu. 18 Kasım 1831'de Stratford'a şu satırları yazdı:

Gazetelerde Konstantinopolis'e gideceğinize dair haberler okudum, umarım biraz olsun gerçeklik payı vardır. "Umarım" lafını bir dosttan işitmek sana kaba gelecektir, özellikle de bu dost, çok daha sorunsuz bir dönemde bile Konstantinopolis'ten ne kadar nefret ettiğine bizzat şahit olmuş biriye. Fakat zavallı Yunanlar için bir şans daha doğmuş gibi görünüyor, dürüst olalım, bu işin altından kalkabilecek, durumu lehlerine çevirebilecek tek kişi sensin. Hem Yunanlar hem de kendi ülkemizin selameti için bu söylediklerimi lütfen iyi düşün.⁵⁹⁸

5

Böylece Stratford 28 Ocak 1832'de üçüncü kez Konstantinopolis'e gelmişti.⁵⁹⁹ Şehre dönüşünü "Artık olay mahalline adım atmıştım..." diyerek anlatmıştı hatıratında.⁶⁰⁰ Uluslararası ilişkilerle meşgul olup ülkesinden çok uzaklarda görev yapmak onun için çok zor ve sıkıntılı olsa bile yine de Konstantinopolis'teki diplomatik hayatla ilgili onu cezbeden bir şeyler vardı.

Şehirden ayrılalı iki buçuk yıldan fazla olmuş, birçok şey değişmişti. 2 Ağustos 1831'de Pera'da çıkan yangın ikisi hariç bütün elçilik binalarını küle çevirmişti. Bu felakette 10.000 ev yanmış 80.000 vatandaş evsiz kalmıştı. Stratford, Mart 1832'de Adair'e gönderdiği mektupta 1802 yılında Lord Elgin tarafından kuru-

lan İngiltere'nin eski elçilik binasıyla ilgili olarak "Saray yanıp kül olmuş," diyordu. Bir zamanlar hoş diplomatik sohbetlere sahne olan o güzel mekân artık "biçimsiz bir enkaz yığını"na dönüşmüş, Stratford'un ofisi de Tarabya'daki elçilik konutuna taşınmıştı.⁶⁰¹

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Sultan II. Mahmud'un reformları hızla devam etmişti. Stratford, 14 Şubat 1832'de Palmerston'a yolladığı gizli bir mektupta mevcut değişikliklerden şöyle bahsediyordu:

Konstantinopolis'i bıraktığımdan beri Türkler resmen başkalaşım geçirmiş, yani en azından giyimleri konusunda. Sarıklardan vazgeçip şapkaya yönelmeye, iç etek yerine don giymeye başlamış gibiler. Bu değişiklikler ne kadar derine tesir eder diye sorarsanız, cevaplamak bana düşmez. 1827'de Reisülkütab geçenlerde yanıma gelip bana, bu reformların yalnızca giyimlerini değiştirdiğini, diğer her şeyin kesinlikle aynı kalacağını söyledi... Doğanın cömertliğinden payını fazlaca almış ülkesinin kaynaklarını ulusal savunma alanında kullanabilme gücünü elinde tutan bir devlette böylesine köklü bir değişim gerçekleşecek mi, karşımıza çıkan en büyük zorluk işte budur. Şeriatın sınırları bu derece genişletilebilir mi? Her an gözü tetikte olan Kuzey Kartalı [Rusya] buna müsaade edecek mi? Sanıyorum ikinci soruma nazaran, ilk soruma "evet" cevabını vermek daha kolay olacaktır. Bütün bunlar bir yana fakirlik ve hoşnutsuzluk kol götürüyor, halk vergiler altında eziliyor.⁶⁰²

7 Mart günü Stratford yine Palmerston'a Osmanlı reformlarını konu edinen, "Çok Gizli" damgalı bir mektup gönderdi. Satırlarından II. Mahmud'un elde ettiği başarılarından etkilendiği anlaşıyordu. Sultan, modernleşmeye şiddetle karşı çıkan bazı hizipleri etkisiz hale getirmişti. "Bağdat ve Selimiye Paşaları, meşhur Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa, derebeyleri, yeniçeriler ve nihayet önemli rütbedeki Arnavutlar, sırasıyla hepsi Sultan'ın saltanatının kudreti altında ezilmişti... Memlûkler, Sultan'ın teşviki değilse bile tasdiki ile dönemin Mısır valisi tarafından gözlerinin yaşına bakmadan namertçe katledilmişti. Vehhabiler ise daha sonradan yine aynı paşanın emrindeki birliklerce bastırılmıştı". Stratford mektubunda, Osmanlı reform hareketine karşı İngiltere'nin açık ve net bir eylem planı oluşturması gerektiğini yazıyordu. "...Vakit

yaklaşıyor, hatta belki geldi bile. Bir an önce Osmanlı'ya ilişkin benimsenecek ve istikrarla sürdürülecek bir politika belirlenmesi gerekiyor".⁶⁰³

Stratford, diplomasiye dönmüş olması konusunda hâlâ çelişki ve endişe içerisindeydi. Konstantinopolis'e yalnız başına gitmiş, bebeklerini kucağına almayı bekleyen Eliza'yı evde bırakmıştı. Görevin kısa süreceğini ümit ediyordu. 29 Mart 1832 tarihinde Adair'e şunları yazdı:

Buraya yalnızca Yunan bağımsızlığı meselesini bir sonuca bağlamak üzere özel bir vazife için geldiğimi unuttunuz sanıyorum. Elçilikte, büyükelçi makamında bulunmak benim için kesinlikle uygun değil, hatta mevcut görevimi kabul etmek hususunda bile karar vermekte fevkalade zorlandım. Ben Osmanlı'dan nasibime düşeni aldım artık. İnsan belli bir yaşa geldi mi eşini ve çocuklarını düşünmeden hareket edemiyor. Bu süreçte alacağım en güzel hediye, Yunan Tiyatrosunda son perdeye başarıya ulaşarak ülkeme hizmet etmek olacaktır. Şimdiye kadar Türkler yüzünden boşa kaybettiğimiz vakti sineye çekmemin tek sebebi de vazifemi yerine getirme konusundaki arzumdur.⁶⁰⁴

Stratford'un bu seferki başarısının arka planı son derece çetrefilliydi ancak son derece hızlı sonuç almıştı. Elçiliğin doktoru Samuel Mac Guffog'u Sultan ile arasında gizli bir aracı olarak kullanmış böylece bazı inatçı Osmanlı devlet adamlarını atlatabilmişti.⁶⁰⁵ Mac Guffog'un gizli irtibatı saray soytarısı Abdi Bey idi.⁶⁰⁶ Aynı iş için yerli bir Rum da görevlendirilmişti. 1832 Temmuz ayında yapılan müzakerelerde genel bir anlaşmaya varılmış, geriye yalnızca birkaç detay kalmıştı. Stratford, anlaşmayı nihayete erdirmek adına 16 saat süren bir müzakere oturumu düzenlemişti. Osmanlı temsilcisi bir noktada itiraz etmiş, toplantı sekteye uğramıştı ki Stratford o anda, kendisinin "coup de théâtre" diye tanımladığı sahne hilesini gerçekleştirdi. Buna göre, Sultan toplantıyı bölmesi için bir haberci göndermeyi gizliden kabul etmişti. Haberci gelip anlaşmanın bir an önce imzalanması hususunda talimat olduğunu bildirdiği vakit toplantı sonlanmıştı. Nihayetinde anlaşma şartları 22 Temmuz 1832'de gece saat 3'te tüm taraflarca imzalandı.⁶⁰⁷ Stratford aynı gün Palmerston'a müzakereden bahsetti-

ği gizli bir yazı yolladı: “Hıristiyan âleminde kimse başımızdan neler geçti bilemez. Hollandalılarla yapılan bir müzakere bile bizimkinin yanında hafif kalır. Neyse ki sonunda omuzlarımızdaki yükten kurtulduk. Eğer sonuçlar sizi de tatmin ettiyse başımdaki bu sıkıntıları bir an önce geride bırakmak isterim.”⁶⁰⁸

Stratford’un veda töreni 6 Ağustos günü Beylerbeyi Sarayı’nda gerçekleştirildi. Stratford törenin ardından Palmerston’da gönderdiği mektupta Sultan’la arasında geçen görüşmeden bahsediyordu:

[Sultan Hazretleri] vazifem süresince duyduğu memnuniyeti ifade etti. Aynı zamanda, altın zincir asmalı, elmas kaplı bir tabana oturtulmuş bir portresini hediye ederek beni şerefletirdi. Sultan Hazretlerinin bahsettiği eşi benzeri olmayan bu lütfu kabul etmem için Kral Hazretlerinin müsaade buyurmasını isterim.”⁶⁰⁹

Stratford HMS Bahrain gemisine binerek 11 Ağustos günü Konstantinopolis’ten ayrıldı. Stratford hatıratında, “Eylül ayında şehre ulaştığım vakit, beni yeni aldığımız evde eşim karşıladı, henüz yeni doğmuş erkek bebeğimiz, yavrumuz kollarında idi,”⁶¹⁰ diye anlatıyordu Londra’ya dönüşünü. Eve vardığın Palmerston’dan bir mektup aldı. Bakan mektubunda “Vazifenizi takdire şayan bir başarıyla tamamlayarak yurdunuza sağ salim dönmüş olmanız sebebiyle sizi tüm kalbimle tebrik ederim,” diye yazmıştı. Stratford’un yakın dostlarından biri olan Gally Knight ise onu şu sözleriyle övüyordu:

Seni ayrıca, Konstantinopolis’de imza attığın başarıdan ötürü canı gönülden kutlarım. Dürüstlüğüünün mükâfatını sonuna kadar aldın, böylece çok az insana nasip olur... Kısa süreliğine bir tutulma yaşadın, ancak şimdi senin bu son zaferinle her şey tamam oldu. Bu başarını ölümsüzleştirmek adına 20 ciltlik bir Canning destanı yazayım diyorum.”⁶¹¹

Stratford’a bir başka övgü de Konstantinopolis’teki ilk görevinden yakın dostu olan David Morier’den gelmişti. Osmanlı ve Yunanlar arasında yapılan anlaşma haberi ilk defa Londra’da yayılmaya başlamış, Morier ise o vakitlerde katıldığı bir davette tesadüfen Talleyrand’ın yanına oturmuştu. 3 Temmuz 1832 tarihli mektubunda olayı Stratford’a şöyle anlattı:

Lord Granville'in dün gece verdiği ziyafette Tally'nin yanında otuyordum. [...] İstanbul'da neler başardığını anlattı. Avrupa diplomasisinin duayenlerinden biri olan eski üstadımdan, sizden, hayranlıkla bahsediyor, müzakere alanında böyle büyük bir zaferi yalnızca sizin kabiliyetleriniz sayesinde kazandığınızı ifade ediyordu. Bu övgüler karşısında duyduğum sevinçli kelimelerle ifade edemiyorum...⁶¹²

Stratford, Londra'ya döndükten birkaç gün sonra, 25 Eylül'de, Palmerston'a bir mektup yolladı. Mektupta, kendisini eve ulaştıran Kaptan Pigot ve HMS Bahrain gemi görevlilerini methediyordu. Geminin Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından tanınması, "Bahrain gemisinin Üsteğmeni'nin ve Kıdemli Deniz Asteğmeni'nin terfi almaları" konusunda rica ediyordu.⁶¹³ 25 Ekim'de ise Palmerston'a gönderdiği Konstantinopolis'teki İngiltere elçiliğinde görev yapan dragomanların alacaklarını doğrulayan başka bir yazıda 2 Ağustos 1831 tarihinde çıkan yangında uğradıkları zararın devlet tarafından üstlenilmesi gerektiğini söylüyordu.⁶¹⁴

6

Stratford'un Konstantinopolis'teki Yunan bağımsızlık müzakeresinde gösterdiği kabiliyet hiç şüphesiz çok büyük bir önem taşıyordu. Ayrıca hem Osmanlılar hem de Yunanların güvenebildiği tek kişiydi. Stratford vefatından birkaç sene sonra *Illustrated London News* gazetesinde Yunan bağımsızlığının, "Canningler tarafından elde edilmiş el büyük başarı" olduğu ifade edilmişti.⁶¹⁵

Ancak Yunan bağımsızlığı temelde şu üç tarihi olay sonucunda gerçekleştirilmişti: 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, 1827'de Osmanlı ordusunun Navarin'de bozguna uğratılması ve 1828-29 senelerinde Rusya'nın Konstantinopolis kapılarına dayanması. Tüm bunlar sonrasında Osmanlı Devleti fazlasıyla

güçsüz düşmüş, Osmanlı devlet erkânı dış siyasette komşular ile barış sağlanması, ülke genelinde ise reform hareketine geçilmesi gerektiğinin farkına varmıştır. Ancak bu hedeflerin hiçbirine Yunan Sorunu'nu çözmeden ulaşamayacakları da su götürmez bir gerçektir. Navarin Muharebesi'ne yol açan hadiselerde oynadığı agresif rol, Yunan bağımsızlığı ile sonuçlanan olayların en azından birkaçında Stratford'un da payı olduğunu gösteriyor. Nihayetinde Codrington'a top atışı talimatını o vermiş, siyasi ilişkilere son vererek Fransız ve Rus mevkidaşları ile Konstantinopolis'ten ayrılmış, böylece Ruslar karşısında Osmanlı Devleti'ni kaderine terk etmişti.

9 Temmuz 1851 günü Codrington vefat ettiğinde Yunan parlamentosunda oy birliği ile kabul edilen bir önergede Codrington'a duyulan "sonsuz minnet" ifade edilmiş, Navarin'deki vazifesi nedeniyle "şanlı filhelenist" olarak anılmıştı.⁶¹⁶ Yunanlar, bağımsızlık kazanmalarının üzerinden yaklaşık 100 yıl geçtikten sonra, 1931 senesinde George Canning'e duydukları minneti, Atina'da adına bir heykel dikerek gösterdiler.⁶¹⁷ Bu heykel günümüzde hâlâ ayakta olup, Canning Meydanı'nda bulunmaktadır.

Konstantinopolis'teki yeni görevine giderken yolda Yunanistan'da duraklayan Stratford, Yunan bağımsızlığını sağlama sürecinde gösterdiği çabalardan ötürü bir kahraman edasıyla karşılanmıştı. Yunanistan Kurtarıcı Nişanı ile ödüllendirilmiş, ancak İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan nişanı kabul etmemesi yönünde talimat almıştı.⁶¹⁸ Bunun sebebi Stratford'un Osmanlı Devleti ile kuracağı ilişkiye zarar vermesi ihtimalinden çekinmeleri olabilir. Bir başka filhelenist, İskoçyalı Edward Masson, 16 Mart 1847'de Stratford'a gönderdiği mektupta şöyle yazmıştı: "Yunanistan'daki samimi vatanseverlerin hatırasında Canning isminin çok özel bir yeri var."⁶¹⁹ Fakat neticede, Stratford'un Yunan bağımsızlığında ve Navarin Savaşı'nda elde ettiği başarılar hem Yunanlar hem de İngilizler tarafından unutulup gidecekti. Bunun muhtemel nedeni halk nezdinde George ve Stratford'un sürekli birbiriyle karıştırılmasıydı. Zira Stratford Yunanistan kurulduktan sonra 48 sene, emekli olduktan sonra ise 22 sene yaşamış, dolayısıyla meslek ha-

yatının ele alınıp araştırılması gecikmiş, etkisini çoktan kaybetmişti. “Stratford Efsanesi”nin daha ağır basması ve tarihi bir figür olarak yaşadığı düşüş de bağımsızlık yolunda sarf ettiği çabaların unutulmasına neden olan faktörlerden sayılabilir. Yıllar sonra, Londra’daki Yunanistan Büyükelçiliği’nde Navarin Muharebesi’nin 100. yıl dönümü ve Yunan Bağımsızlık Savaşı anısına düzenlenen sergide Stratford’a ait tek bir şeye yer verilmemiştir.⁶²⁰

Buna karşın, Stratford’un Yunan bağımsızlığında oynadığı rol Levant’ta kendine oldukça özgün bir yer bulmuştur. Stratford ve ailesi 1850 senesinde Konstantinopolis’ten yola çıkarak Yunan adalarına kısa bir yolculuk yapmış, gemileriyle Athos Dağı’na yanaşmıştı. Geleneğe göre bölgeye kadınların girmesi yasak olsa da keşişler, Stratford’un eşi ve kızlarını Kutsal Dağ’a kabul etmiş, hatta manastırlar da bile ağırlamıştı.⁶²¹

IV. KISIM
OSMANLI REFORMU:
İRTİDAD TARTIŞMASI,
1843-1844

11. BÖLÜM

AVAKİM VAKASI

Bağımsız Yunan devletinin kurulmasındaki katkıları, Stratford'un başta İngiltere olmak üzere tüm Avrupa'da ün kazanmasına neden olmuştu. 1832'de Konstantinopolis'ten döndükten kısa bir süre sonra son derece prestijli bir görev yeri olan St. Petersburg Büyükelçiliğine atanmıştı. Diplomaside kalma ve politikacı olma hayalinden vazgeçme niyetini açıkça göstererek bu mevkii kabul etti. Ancak Ruslar Stratford'un St. Petersburg'a büyükelçi olarak atanması için yaptıkları anlaşmayı geri çekmek gibi benzerine pek rastlanmayan bir adım attılar. Diplomatların uluslararası tanınırlıklarının zirvede olduğu o dönemde Stratford'un Ruslar tarafından reddedilişi çok konuşuldu.

Rusların ret kararı resmi olarak teknik bir temele dayanıyordu ancak asıl nedenin Viyana Kongresi sırasında Stratford ve Çar Nikola arasında yaşanan bir görüşmenin tatsız sonuçlanmasıyla ikilinin arasında oluşan husumete dayandığına dair söylenti hızla Avrupa'ya yayıldı.⁶²² Ancak, aslında böyle bir karşılaşma hiç yaşanmamıştı. Aynı konudaki söylentinin bir başka versiyonu, Stratford'un 1825'teki Petersburg görevinin bitimindeki görüş-

melere işaret ediyordu. Ancak bu karşılaşma da hiçbir zaman gerçekleşmemişti. Konuyla ilgili başka açıklamalar da sunuldu.⁶²³ Stratford'un reddinin asıl kaynağının Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode olduğuna dair belirtiler varlığının yanı sıra Stratford'un reddinin gerçek kaynağının Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode olduğuna dair fikirler ortaya atıldı. Stratford'un 1825'teki Petersburg görevi sırasında ikili arasında uzun ve gerin görüşmeler yaşanmıştı.⁶²⁴ Kasım 1832'de Petersburg'daki İngiliz büyükelçisi John Duncan Bligh, Stratford'un reddedilmesiyle ilgili bilgi almak istediğine Nesselrode, Bligh'in Palmerston'a bildirdiği üzere, "Sir Stratford'un yeteneklerine ve iyi niyetine adaletle yaklaşan bir karşılık verdi, ancak onun kuşkucu mizacının ve aşırı duyarlılığının onunla iş yapmayı son derece zorlaştırdığını söyledi".⁶²⁵ Stratford'la Kırım Harbi devam ederken Konstantinopolis'te bulunduğu sıralarda tanışma fırsatı bulan ve daha sonra yurtdışındaki ilk Amerikan koleji olan Robert Kolej'i kuran Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin'e göre, Stratford Canning ve Çar arasındaki kişisel hoşnutsuzluk hakkındaki kurgu Nesselrode'dan kaynaklanıyordu.⁶²⁶ Ayrıca, Canning ve Nesselrode özellikleri bakımından rakip olabilecek bir ikiliydi; yaşları yakındı, ikisi de diplomasiye hemen hemen aynı zamanda girmişti ve her ikisi de 1850'lerin sonlarına kadar aktif şekilde kariyerlerine devam etti.

2

Stratford, 1833'ün ilk yarısında, Palmerston'ın isteği üzerine İspanya'da özel bir diplomatik görev üstlendi. Buradaki görevi sırasında siyasete girme arzusunun tekrar canlanmış olduğu görülüyor. Mart 1833'te Stratford, Palmertson'ın kendisini oraya büyükelçi olarak atama teklifini reddetti. Hatıratında "Parlamentoda bir sandalye elde etmek istedim, ancak bana uygun bir teklif

almadım” diye yazdı. Kayınpederi ve karısı, onun parlamentoya girmesine karşıydı çünkü bu durumdan diplomatlıktan alacağı emekli maaşından feragat etmesi gerekecekti. Ancak Stratford politikacı olma arzusuna sıkı sıkıya bağlanmıştı. 1834’ün sonlarında Lord George Bentick’ten Norfolk’ta Kings Lynn vekilliği için bir teklifte bulundu. Stratford teklifi kabul etti ve 1841’e kadar görevde kaldı.⁶²⁷

Aralık 1888 tarihli bir İngiliz gazetesi Stratford’un kariyerini şöyle değerlendiriyordu:

Diplomatik kariyeri boyunca sürekli olarak Parlamento’ya girmeyi arzulamış olması ilginçtir. Doğruyu söylemek gerekirse, tartışma konusunda yeterince yetenekli değildi. Dil beceri muhtemelen zamanla gelişecekti, ancak partiler arası mücadeleye uygun değildi. Fazlasıyla bağımsız ve fazla otoriterdi. Katı dürüstlüğüyle Kıta devlet adamlarını şaşırtan ve karakteri gereği Türk meselesinde çeşitli tavizler veren birinin partilerin çekişmeler ve sözlü tartışmalarda yeri olamazdı.⁶²⁸

Stratford gerçekten de Avam Kamarası’ndaki görevi boyunca, neredeyse hiç konuşmamış ve kendini öne çıkarmayı başaramamıştı. Ayrıca herhangi bir bakanlık teklifi de almamıştı. Yeni Peel hükümeti yalnızca önceden de sundukları Kanada genel valiliği teklifini yinelemiş, ardından kraliyet ailesinin haznedarlığını teklif etmişti.⁶²⁹ Bunların hiçbirisi Stratford’un beklediği gibi onu Londra’da devletin merkezine yerleştirecek ve ülkenin geleceği hakkında söz sahibi olmasını sağlayacak kadar etkili pozisyonlar değildi.

Stratford sonunda siyasete atılma hayalinin yersiz olduğunu kabullendi. Ayrıca emekli maaşını kaybetmenin pişmanlığını da yaşıyordu. Bu nedenle 1841’de Peel’e, diplomatik hizmete geri dönebilmesi için bir talepte bulundu. “Lord Aberdeen beni çağırdı,” diyordu Stratford o günü anlatırken (Aberdeen Eylül 1841’de yeniden Dışişleri Bakanı olmuştu), “ve ilk söylediği şey, ‘Şimdi size sunabileceğim bir elçiliğim var, ama korkarım hoşlanmayacağınız bir görev’ oldu. ‘Ne olduğunu öğrenebilmem mümkün mü,’ diye yanıtladım. Cevabı ‘Konstantinopolis’ oldu. ‘İzninizle Lord hazretleri, bu teklifi düşünmem için bana kırk sekiz saat mühlet

verin.' dedim".⁶³⁰ Bir süre düşündükten sonra, kendi deyimiyle, bu "yeni sürgün"ü kabul etmişti.⁶³¹

Kasım 1841'de İngiltere'den ayrıldı ve birkaç haftalığına Yunanistan'ı ziyaret etti. Burada Yunan devleti tarafından Yunan bağımsızlığındaki rolü nedeniyle saygıyla karşılandı ve adına ziyafet verildi.⁶³² Daha sonra Ocak 1842'nin sonlarında Osmanlı başkentine geldi.

3

Stratford, neredeyse on yıldır Konstantinopolis'ten uzaktaydı ve yokluğunda çok şey yaşanmıştı. 1832'de şehirden ayrıldıktan hemen sonra İngiliz hükümetiyle yaptığı görüşmelerde Osmanlıların İbrahim Paşa tehdidine karşı desteklenmesi gerektiğini şiddetle savunmuştu.⁶³³ Palmerston, bu tavsiyeyi dikkate almadı.⁶³⁴ İbrahim'in büyük istilasası Anadolu'nun her bir köşesine kadar ilerlemişti, öyle ki Konstantinopolis bile işgal tehdidiyle karşı karşıyaydı. Çaresiz kalan Osmanlılar akıl almaz bir hamle yaparak 1833'te en kadim düşmanlarının kapısını çaldı. Ruslar, Osmanlı hükümetine destek için Boğaz'a savaş gemileri gönderdi ve iki imparatorluk, Boğaz'ın Anadolu yakasındaki Hünkâr İskeleyi'nde bir dostluk antlaşması imzaladı.

Kapsamlı reform için en büyük teşvik, ulusal egemenliği kaybetme tehdididir. Osmanlılar ilk olarak reform programlarına 1770'lerde, Avrupalıların Lehistan'ı paylaştığı sırada, Ruslarla yaşadıkları feci bir savaştan sonra başlamışlardı. Osmanlı reformunun ilk aşamaları, şiddetli siyasi tartışmalara ve Osmanlı reformunun öncüsü Sultan III. Selim de dâhil olmak üzere birçok padişahı deviren Yeniçeri ayaklanmalarına yol açtı. Sonraki on yıllar boyunca, Osmanlı devletini daha da zayıflatan felaketlerin

ardı arkası kesilmedi: 1806-12 Rus Savaşı, İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nı ihlal etmesi ve 1807'de Koramiral Duckworth komutasındaki filonun Konstantinopolis açıklarında görünmesi, 1820'de başlayan Yunan ayaklanması, 1826'daki Yeniçeri isyanı ve ardından ocağın kaldırılması, 1827'de Navarin Savaşı ve Osmanlı donanmasının yakılması, 1828-29'da Konstantinopolis'in surlarına kadar ilerleyen Rus işgali, 1832-33'te İbrahim Paşa'nın işgali ve ardından Boğaz'a demirlenen Rus savaş gemilerinin Osmanlı egemenliğinin garantörü olarak görülmesi. Tüm bu yaşananlara bakınca Osmanlı'nın reformlara başlamasına neden olan endişenin, yani Rusya'nın vasalı olma ya da Lehistan gibi birkaç farklı devlet tarafından paylaşılma korkusunun hiç de yersiz olmadığı anlaşıyor. Osmanlılar 1839'da, önde gelen devlet adamlarından biri olan Mustafa Reşid Paşa'nın hazırladığı Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile beraber yeni bir reform hareketi başlattılar.

1833'te Rus savaş gemilerinin Boğaz'da görülmesi, uluslararası ilişkilerde de bir reformu hayata geçirdi. Stratford'un önceden yaptığı uyarının ne kadar yerinde olduğunu Palmerston da dâhil herkes görmüş oldu. Rusların Osmanlılar üzerinde hâkimiyet kurması İngilizlerin Hindistan'la olan bağlantısının sekteye uğraması anlamına geliyordu.

Bu, Levant'ta nüfuz elde etmek için Büyük Güçler arasında ve özellikle İngilizler ile Ruslar arasındaki emperyal rekabettin yani Doğu Sorunu'yla ilgili modern dönemdeki ilk önemli gelişmeydi. Stratford, Osmanlı başkentindeki uzun deneyimi ve Osmanlı reform hareketine gösterdiği destek nedeniyle bu rekabetin ana figürü olacaktı. Ayrıca Osmanlı başkentine döndükten sadece bir yıl sonra, reform hareketinin ve uluslararası ilişkilerin kesiştiği önemli bir olayda ilginç bir rol oynayacaktı.

1843 senesinin bir yaz günüydü, Stratford Pera'dan Boğaz'daki evine doğru giderken arabası beklenmedik bir şekilde birkaç Ermeni tarafından durduruldu. "Kendilerini tekerleklerin önüne attılar" ve sonra büyükelçiyle görüşmek istediler. Stratford bu isteklerini geri çevirmedi. Söylediklerine göre genç akrabaları Avakim, irtidad suçunun cezası olarak Osmanlı hükümeti tarafından birkaç gün içinde idam edilecekti, Stratford'a olaya dâhil olup akrabalarını kurtarması için yalvardılar.⁶³⁵

Stratford yardım etmeyi kabul etti ancak başarısız oldu ve İngilizler tarafından "on sekiz ya da yirmi yaşlarında" olduğu kaydedilen Avakim, 22 Ağustos 1843'te idam edildi. Stratford'un direktifi üzerine İngiliz Büyükelçiliğinin resmi sekreteri Charles Alison olayın ayrıntılarına ilişkin detaylı bir rapor hazırladı. Alison'un raporu 27 Ağustos 1843'te Aberdeen'e yollanacak olan resmi mektuba eklendi.

Rapor kısmen şu şekildeydi:

Top Kapousee [Topkapı] mahallesinden Yagya oğlu Ermeni Avakim vakası.

Yaklaşık bir buçuk yıl önce, sarhoş olduğu sırada bazı komşularıyla tartışmaya tutulan Avakim, Harbiye Nezareti tarafından 500 değnek cezasına çarptırılmıştır.

Avakim korkunun ve sarhoşluğun da etkisiyle İslâm dinine girerek cezadan kurtulmaya karar vermiş, ardından hemen mahkemeye çıkarılmış ve kendisine Mehmed adı verilmiştir.

Avakim birkaç gün sonra pişman olmuş ve Suriye'ye gitmiştir. Ancak birkaç ay sonra tekrar Konstantinopolis'e dönmüştür.

Yaklaşık 3 ay kadar önce, kız kardeşinin evinden çıkarken... Kolağası Mustafa tarafından fark edilerek İslâm dininden döndüğü suçlamasıyla Harbiye Nezareti'ne ihbar edilmiştir. Tutuklandıktan sonra dinini tekrar terk etmesi için en acımasız işkencelere maruz bırakılmış ve hatta elleri sanki infaza götürülür gibi arkadan bağlanarak sokak sokak

dolaştırılmıştı. Ancak işkenceye ve ölüm tehditlerine boyun eğmeyen Avakim, Hristiyanlığa olan kesin inancını yüksek sesle ilan etti ve geçen çarşamba günü Ulema yanlılarının lanetlemeleri eşliğinde idam edilmek üzere götürüldü... Ermenilerin cenaze için verdikleri dilekçe reddedilmiş ve ceset üç gün teşhir edildikten sonra denize atılmıştır.⁶³⁶

Daha sonra *The Times*'da yayınlanan bir yazıda olay hakkında ür-kütücü ayrıntılara yer verildi:

Zavallı adamın başı kesilmiş. Bütün vücudu pazar yerinde teşhir edilmiş ve hatta aşağılanmayı arttırmak adına üzerinde bir şapka bulunan başı dizlerinin arasına yerleştirilmiş. Konstantinopolis'in son derece batıl inançlı, fanatik ve acımasız kalabalığı daima bu konularda iğrenç davranış ve şakalarda bulunmaktan keyif alır. Bu yüzden bir süre boyunca başta Avrupa büyükelçilerinden birinin maiyetine ya da hanesi-ne bağlı olanlar olmak üzere herhangi bir Frenk'in halka açık sokaklar-da aşağılık dilenci kalabalıkları, dağılmış askerler vb. kişiler tarafından hakarete uğramadan ve hatta tokatlanmadan dolaşması imkânsız hale gelmişti.⁶³⁷

Turgut Subaşı'nın irtidad tartışmasına ilişkin 2006'da yayınlanan çalışmasında ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, Avakim davasına ilişkin farklı üç çağdaş anlatım daha vardır. Bu anlatımlardan biri, idam sırasında Konstantinopolis'i ziyaret eden Fransız yazar Gerard de Nerval'e aitti. Anlatımına göre Neval Avakim'in cesedini Balık pazarında gördükten sonra olayın detaylarını çevredeki Ermeni bir dükkân sahibinden öğrenmişti.

Subaşı bu anlatımla ilgili şunları kaydetmiştir:

Bu Ermeni dükkân sahibine göre, Avakim bundan 3 yıl önce Müslüman bir kadınla zina yaparken yakalanmış ve bir Müslüman sadece dayak cezası ile kurtulacakken, o bir gayrimüslim olarak ölümle cezalandırılmıştır. Ölümden kurtulmak için Müslüman olmuş ancak daha sonra yaptığına pişman olup, Yunan adalarına gitmiş ve eski dinine dönmüştür.⁶³⁸

Subaşı ayrıca, Konstantinopolis Ermeni Patriği Avadis Berberyan'ın 1871'de yayınlanan *Ermenilerin Tarihi* eserinde yer verdiği bir başka anlatıyı da ortaya çıkartmıştır. Subaşı'na göre bu anlatı olayın detaylarından ziyade tartışmanın diplomatik yönün üzeri-

ne yoğunlaşmıştır. “Ermeni kilisesi önde gelenleri onun için araya girmemiş çünkü bunun İslâmiyet’e bir hakaret sayılabileceğini düşünmüşlerdi, ancak Avakim’in ailesine Rus elçisine başvurmalarını tavsiye etmişlerdir. Elçi onlardan gelen mektubu okuyunca onları İngiliz elçisi Canning’e göndermiştir.”⁶³⁹

Subaşı ayrıca olayla ilgili arşiv araştırması yapmış ve bunun sonucunda 1843’te Osmanlı hükümeti tarafından infaz gerçekleşmeden önce hazırlanmış dört ayrı belgeyi ortaya çıkarmıştır. Subaşı’nın araştırmasına göre bu söz konusu belgelerde ifade edilene göre bir kunduracı olan Avakim, 11 Mart 1842’de tamamen İslâm’ı kabul etmiştir. Yasal süreçte şer’i mahkeme onun reşit olduğunu ve kelime-i şahadet getirerek Müslüman olduğuna hükmetmiş ve Avakim da kelime-i şehadet getirerek Müslüman olduktan sonra adını Mehmed olarak değiştirmek istemiştir. Son olarak da ihtida ettiğine dair belgeleri tanıklar huzurunda resmi olarak damgalanmış ve imzalanmıştır.

Subaşı’nın belgeler arasında bulduğu bir kayıta göre:

Avakim İngiliz elçiliğinde görevli olan bir şahsın akrabası idi. [...] Canning’in hatırına Avakim’in bir kez daha mahkemeye getirilmesine ve fikrini değiştirmesi için bir şans daha verilmesine karar verilmiştir. Eğer reddederse, idam kararı uygulanacak ve diğerlerine de İslâm hukukunun kararlı ve değişmez olduğu gösterilecekti.⁶⁴⁰

İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde, Avakim’in İngiliz büyükelçiliğinde görevli olan biriyle ilişkili olduğuna dair hiçbir kanıt bulunamadı. Bununla birlikte, Subaşı’nın ortaya çıkardığı Osmanlı arşiv belgeleri, Avakim’in sarhoşken buna zorlandığına dair diğer rivayetlerin aksine, Avakim’in tamamen gönüllü, yasal ve usule uygun bir şekilde İslâm’a girdiğini kanıtlaması açısından önemlidir.

Avakim'in irtidad ettiği için 1843 yılında idam cezasına çarptırılması Osmanlı İmparatorluğu için yeni bir olay değildi. *The Times*'a göre, genç bir Rum olan Matteo İslâm dinine hakaret ettiği gerekçesiyle 25 Mayıs 1830'da İzmir'de idam edildi. Matteo küçük yaşta köleyken Müslüman olmuştu. Sahibinden kaçtıktan yıllar sonra, ihtidasından vazgeçti ve bu nedenle idam edildi.⁶⁴¹ Aslında din değiştirme, Avrupa ve Osmanlı hükümetleri arasındaki ilişkilerde uzun zamandan beri üstünde durulan bir meseleydi. Stratford'un 23 Ağustos 1843'te Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na da ifade ettiği gibi, İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'yla yapmış olduğu kapitülasyonların iki maddesi, "Türk olmaya karar veren herhangi bir İngiliz"in mülkiyet haklarına ne olacağını ele alıyordu. Fransız kapitülasyonları da benzer bir madde içeriyordu.⁶⁴²

Stratford 8 Eylül 1810'da Konstantinopolis'teki ilk görevi sırasında, baş dragomanı Bartholomeo Pisaniden, Osmanlı hükümetinin Müslüman olmak isteyen gayrimüslimlerle ilgili izlediği uygulama hakkında kendisine bir rapor hazırlamasını istemişti.⁶⁴³ Stratford muhtemelen o dönemde ilgilendiği bir dava nedeniyle böyle bir talepte bulunmuştu.

Stratford neredeyse 17 yıl sonra, Haziran 1827'de, Konstantinopolis'teki ikinci görevlendirilmesi sırasında Hristiyanlığı kabul ederek bir İngiliz din adamı tarafından "kendi istekleriyle vaf-tiz edilen" ve daha sonra Osmanlılar tarafından hapsedilen birkaç Osmanlı Yahudisi'nin salıverilmesini sağlamaya çalıştı anca bu girişimi başarısız sonuçlandı. Bunun üzerine Hristiyanlığı seçen gayrimüslimler önce altı ay, sonra üç yıl süreyle tutuklu kaldı.⁶⁴⁴

Aralık 1838'deki *The Times* haberine göre, Sultan II. Mahmud, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâm'ı kabul etme niyetini resmen ilan eden herhangi bir Hristiyan tebaasının öncelikle "patrik veya onun delegelerinin [topluluğunun] sorumluluğuna verileceğine ve 40 gün boyunca gözetim altında tutulacağına dair bir

kararname” çıkarmıştı. Bu süreden sonra eğer kişi hâlâ İslâm’a geçme arzusunda ısrarcı olursa, ihtidasına izin verilmekteydi.⁶⁴⁵

Bugün bazı Müslüman toplumlarda irtidadın cezası hâlen önem verilen ve üzerine tartışılan bir konu.⁶⁴⁶

6

Stratford Avakim’in idamından bir gün sonra, 23 Ağustos 1843’t e, baş dragomanı Pisani’ye (1826’da ölen Stratford’un Konstantinopolis’teki eski baş dragomanı Bartholomeo Pisani’nin yeğeni) gizli bir direktif gönderdi.⁶⁴⁷ Frederic Pisani, 1843’t e Konstantinopolis’e gelen A. H. Layard’a göre “İngiliz Hükümetinin eski, dürüst ve sadık bir hizmetkârıydı”.⁶⁴⁸ Stratford’un Pisani’ye yazdığı ve bizzat Sadrazam’a okumasını istediği yazılı talimatın bir kısmı şu şekildeydi:

Genç Ermeni’nin idamıyla ilgili raporunuzu aldım, içim acı ve nefretle doldu. [...] Bugün bir reayanın kanını döken kanun, gelecekte bir yabancıya, hatta belki bir İngiliz yabancıya karşı bile kullanılabilir. [...] Bâbiâli’nin Nazırları beklesin ve görsünler. O vakit geldiğinde karşındaki reaya olmayacak.⁶⁴⁹

Stratford, başlangıçta Müslüman olan, ancak Osmanlı İmparatorluğu’nu ziyarete geldiği sırada irtidad ederek Hristiyanlığı kabul eden bir İngiliz tebaasının başına gelebilecek teorik ama gerçekçi olmayan bir senaryoyu aklından geçirmişti. “Majestelerinin Müslüman tebaasından herhangi biri bu ülkeyi ziyarete gelecek olursa” diyordu Aberdeen’e yazdığı 1843 tarihli mektubunda “ve burada din değiştirmeye karar verip bu nedenle başının vurulması tehlikesiyle karşı karşıya kalacak olursa, müdahalede bulunmamam ya da en azından kişinin Majesteleri’ne olan biatının Padişah’a geçmesini kabul etmem için Lord Hazretlerinin emirlerine ihtiyacım olacaktır”.⁶⁵⁰

Aslında Stratford'un görevi sırasında bir İngiliz tebaasıyla ilgili irtidad vakası zaten meydana gelmişti. Stratford olayı Aberdeene şü şekilde bildirmiştir:

İngiliz tebaası olan bir Maltalı, kendisini Türk ilan ettikten birkaç gün sonra Katolik inancına döndü ve özel olarak ülke dışına sevk edildi. [...] Adam sözünü geri aldıktan sonra tutuklansaydı, belki de onu celladın elinden almak için her şeyi tehlikeye atmak zorunda kalabilirdim.⁶⁵¹

Avakim'in idamından iki gün sonra, 24 Ağustos 1824'te Pisani, Stratford'un mesajını iletmek üzere Sadrazam Rauf Paşa ile bir araya geldi. Daha sonra toplantı hakkında bir rapor yazdı. Bu rapora göre Rauf Paşa, "bir tavuğu bile ölüme terk etmekten" korkmasına rağmen, daha önceki iddiasını "ne Nazırlar ne de Padişah'ın kendisi Ermeni'nin hayatını kurtaramazdı" diyerek yineledi. Pisani'nin raporunda anlatıldığına göre, Rauf Paşa bu durumu şü şekilde açıklamıştı:

Kur'an'ın hükümleri başka bir dini benimseyen bir Müslüman için ne kadar katiyse, İslâm'ı kabul ettikten sonra bu inancı terk eden bir gayrimüslim için de o kadar katidir. Hiçbir düşünce, kanunun onu mahkûm ettiği ölüm cezasının hafifletilmesini sağlayamaz.

Rauf Paşa ayrıca böyle bir durumda sanıkların idam cezasından kurtulmasının tek yolunun tekrar İslâm'a girmek olduğunu ve Osmanlı hükümetinin de Avakim'e bunu yapma fırsatı verdiğini ancak Avakim'in bu çözümü reddettiğini ve bu nedenle idam edildiğini söylemişti.

Rauf Paşa, Stratford'un "bir yabancıнын, örneğin bir İngiliz'in benzer koşullar altında nasıl bir muameleye maruz kalacağına dair" sorusuna yanıt olarak, "Böyle bir durumda neyin gerekli olacağını gerçekten bilmiyorum, bir reaya olan Ermeni'nin ölüme mahkûm edilmesine neden olan koşullara benzer bir durum içerisinde kalan Frenk hakkında kanunda ne söylendiği konusunda hiçbir bilgim yok." demişti. Rauf Paşa, daha sonra Pisani ile yaptığı görüşmeyi, "Büyükelçiye iltifatlarımı iletin, onun insani ve iyi niyetli duygularını takdir ettiğimi, ancak yaşananların hiçbir çözüm yolu olmayan bir talihsizlik olduğunu söyleyin," diyerek bitirmişti.⁶⁵²

Stratford daha sonra hatıratında, “Türk vükela arasında daha açık görüşlü olanların bu tür kanlı eylemlerden rahatsız olduğu ilk andan itibaren açıkça görülüyordu,” demiştir. Sadrazam Rauf Paşa’nın idama karşı olduğunu kaydetmiş ve “Hariciye Nazırı [Rıfat Paşa] da aynı şekilde hem insancıl ve hem de göz korkutucu görüşler dile getirdi,” demiştir. Stratford ayrıca Şeyhülislâm Efendi’nin de irtidad konusunda infaz cezasına karşı olduğunu kaydetmişti.⁶⁵³ Aberdeen’e yazdığı 27 Ağustos 1843 tarihli mektuba göre “[...] Nafiz Paşa, merhametin önündeki en büyük engeldi.”⁶⁵⁴

7

Stratford, irtidad tartışması hakkında Londra’dan henüz herhangi bir yanıt ya da talimat almamıştı, ancak yine de protestosunu Osmanlı hükümetine iletti ve Konstantinopolis’teki Avrupalı meslektaşlarından –Avusturya, Fransa, Prusya ve Rusya büyükelçilerinden– aynı şekilde protestoda bulunmalarını isteyerek bu konudaki kararlı çalışmalarına devam etti. Sonunda hepsi hükümetleri tarafından Stratford’un bu çağrısına uymaları için onay aldı.

Fransız büyükelçisi de Bourqueney, idama karşı resmi protestosunu iletmesi için dragomanını Hariciye Nazırı Rıfat Paşa’nın yanına gönderdi. Toplantı 17 Ekim 1843’te yapıldı. Rıfat Paşa, Fransız protestosuna verdiği sözlü yanıtta, de Bourqueney’e hükümetinin infazı gerçekleştirdiğini çünkü “Tanrı’nın açık iradesine dayanan bir kanuna karşı” hiçbir şeyin öne sürülemeyeceğini ifade etti.⁶⁵⁵

Aberdeen sonunda 4 Ekim 1843’te Stratford’a irtidad tartışmasının nasıl ele alınacağına dair talimat gönderdi. Bu yazıda Aberdeen, hükümetin büyükelçinin çizgisini “ziyadesiyle mü-

nasip” bulduğunu kaydetti ve bu yolda devam etmesi için yetki verdi.⁶⁵⁶

Pisani, 3 Kasım 1843'te Rıfat Paşa ile görüştü ve aynı gün Stratford'a, Hariciye Nazırının gizli bir şekilde Stratford'un talebine uymayı kabul ettiğini bildirdi. Rıfat Paşa, Pisani'ye, Osmanlı hükümetinin tüm yerel yetkililere İslâm'dan çıkmak isteyen herkesi merkezi yetkililere teslim etmeleri talimatını vereceği ve bu kişilere ölüm cezası uygulanmayacağı konusunda gayri resmi bir güvence verdi. Pisani raporunda, “Rıfat Paşa, Bâbîâli'nin bu olayla ilgili olarak kendisinden taviz vermeden yazılı bir cevap vermeyeceğini de eklemiştir...” diye yazmıştı.⁶⁵⁷

Stratford, Rıfat Paşa'nın 2 Kasım 1843 tarihli gayri resmi teminatını kabul etmeye ve mürted olduğu iddia edilenlerin infazına karşı resmi bir yasaklama kararı için baskı yapmamaya karar verdi. Ancak Stratford yine de tatmin olmamış olacak ki iki hafta sonra Aberdeen'e şöyle yazdı: “Doğrusu resmi bir cevap almakta ısrar etmenin... Daha ihtiyatlı bir davranış olup olmayacağı hâlâ daha düşünülmesi gereken bir husus.”⁶⁵⁸

12. BÖLÜM

İRTİDAD TARTIŞMASI

1

Rıfat Paşa'nın teminatına rağmen, Stratford'un Aralık 1843'ün başında aldığı ve Lord Aberdeen'e bildirdiği istihbarata göre, "Brussa [Bursa] paşalığında yakın zamanda yeni bir dini idam cezası infaz edildi".⁶⁵⁹ 9 Aralık'ta Bursa'daki konsolosu Sandison'dan ve 6 Aralık'ta Mösyö de Cordoba'dan (muhtemelen İngiliz Büyükelçiliği'nin bir tüccar dostu) bu olayı teyit eden haberler aldı. "Genç bir Rum, bir öfke anında Türklüğe geçti," diye bildiriyordu de Cordoba, "kendine geldikten sonra bir rahibe gitti ve inancına geri dönme arzusunu belirtti". 22 yaşında olduğu bildirilen genç adam, tekrar Hıristiyan olduktan sonra hükümet yetkilileri tarafından tutuklandı ve sonunda asılarak idam edildi.⁶⁶⁰

16 Aralık 1843'te Stratford, Pisani'ye, Osmanlı hükümetinin irtidad için ölüm cezasını sona erdireceğine dair bir "teminat," yani yazılı resmi bir beyan, vermesi talebini iletmek için Rıfat Paşa'yla tekrar görüşmesi talimatını verdi.⁶⁶¹ Ancak Osmanlı hükümeti bu talebe uymayı reddetti.

Aberdeen, 16 Ocak 1844'te Stratford'a konu hakkında tekrar onay gönderdi. Ayrıca, irtidad için ölüm cezasını sona erdiren resmi ve yazılı bir bildiri talebini doğrudan iletmesi için Sultan ile şahsen görüşmesi talimatını verdi.⁶⁶²

Stratford, 9 Şubat'ta Rıfat Paşa ile görüştüğünde Aberdeen'in talimatını kendisine gösterdi ve Paşa da talimatı inceledi. Stratford'un anlatımına göre Rıfat Paşa, "Okumayı bitirdikten sonra, tek kelime etmeden, aniden oturduğu yerden kalktı ve birkaç dakikalığına odadan ayrıldı." Rıfat Paşa geri döndüğünde, resmi bir yanıt vermeden önce hükümete danışması gerektiğini bildirdi. Fakat aklından geçen fikirleri hemen ifade ederek, Stratford'un anlattığına göre, şu şekilde devam etti:

Daha sonra, örfi ve şer'i hukuk arasında kesin bir çizgi çizmeye başladı ve ilkinden türetilen bir uygulamanın Avrupa'nın, hatta yalnızca Büyük Britanya'nın, isteklerini karşılamak için terk edilebileceğini; ancak Tanrı tarafından öngörülen bir kanunun, herhangi bir insan gücü tarafından bir kenara atılamayacağını ve padişahın buna teşebbüs etmekle ağır, hatta belki de tehlikeli bir sorumluluk altına gireceğini açıkladı.⁶⁶³

Rıfat Paşa'nın cevabı, geçtiğimiz Ekim ayında Fransız Büyükelçisi de Bourqueney'nin dragomanına söylediklerinin benzer terimlerle tekrarıydı.⁶⁶⁴ Aynı zamanda 3 Kasım 1843'teki görüşmelerinde Pisani'ye söylediğine de benziyordu: "...Bâbîâlî'nin bu olayla ilgili olarak kendisinden taviz vermeden yazılı bir cevap veremeyeceği..."⁶⁶⁵

15 Nisan 1844 tarihli *The Times* sayısı şu gözleminde kesinlikle haklıydı: "Mürtedleri ölüme mahkûm etme pratiği kuşkusuz tahammül edilemez bir barbarlık eylemidir ve tıpkı çok eski olmayan bir uygulama olan sapkınları ateşe vermenin İncil'in ilahi hükümleri tarafından haklı gösterilmesi çabasında olduğu gibi

bu eylemin de Kur'an ile onaylanmadığı görülüyor.”⁶⁶⁶ O halde, Rıfat Paşa ve meslektaşlarının, kendileri de rahatsız olduğu halde böylesine ağır bir cezaya göz yummalarının nedeni neydi? Muhtemelen, dinden dönmeye karşı verilen ağır cezayı kaldırırlarsa, toplumun muhafazakâr unsurlarını kışkırtarak siyasi konumlarını zarara uğratabileceğine dair dünyevi kaygılarının bir sonucu-uydu. Ayrıca, devletlerinin de hukuku olan şer'i hukuktaki bir uygulamanın yok sayılması veya tartışmaya açık bırakılmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun otoritesi ve hukukuna getirilecek farklı pek çok itiraza kapı açmasından endişe duymaları da anlaşılırdır. İmparatorluk etnik olarak çok çeşitliydi –Türkler bu milletlerden sadece biriydi– ve aynı zamanda oldukça geniş bir coğrafyaya sahipti. İslâm, imparatorluğu kültürel ve yasal olarak birleştiren temel sosyolojik faktörlerden biriydi. Bu nedenle Osmanlı nazırları, irtidad karşıtı kanunu yürürlükten kaldırırlarsa, hükümetin, Rıfat Paşa'nın Pisani'ye söylediği gibi, “kendinden ödün vereceği” ve kendi otoritesini baltalayacağından, makul bir şekilde, korkmuş olabilirler. Öte yandan, Osmanlı nazırlarının, çok daha erken bir çağa dayanan böylesine ağır bir yönteme bağlı kalmanın, devletin ve toplumun istikrarını korumak için zayıf bir yöntem olduğundan korkmaları da beklenebilirdi.

Stratford, Osmanlılarla olan ilişkilerde oldukça deneyimliydi, ayrıca bu noktada Rıfat Paşa ve meslektaşlarının hem manevi hem de pratik kaygılara dayanarak diğer Avrupa Güçleri tarafından sunulan herhangi bir teşvikle harekete geçmelerinin pek olası olmadığını fark etmişti. Bu nedenle, herhangi bir diplomatik yaklaşım mümkün olmadığından, Stratford tamamen farklı bir yönteme başvuracaktı yani, kelimenin tam anlamıyla, bizzat kendisi el atacaktı.

Bir sabah vakti aniden birinin vaktinde bana Kur'an'ın Fransızca bir tercümesini verdiğini hatırladım,” dedi Stratford hatıratında:

Ancak asıl soru kitabın nerede olduğuydu. Bir süre araştırdıktan sonra kitabı sonunda buldum. Fakat araştırmamın mükâfatı burada bitmedi. Kitabı açar açmaz karşıma [Hz.] Muhammed'in irtidad edenler için uygun gördüğü cezanın bu dünyada başlarının kesilmesiyle değil, ahirette ödeneceğini düşündüren bir ayete rast geldim.⁶⁶⁷

Stratford'un Kur'an'ı ilk açtığı anda karşısına irtidad hakkındaki ayetin çıkmasıyla ilgili anlatımı, kulağa hayali bir tefeül hadisesi gibi geliyor. Ancak Stratford abartmaya ya da yalan söylemeye meyilli olan biri değildi ve yaşadığı bu olayı Konstantinopolis'teki Amerikalı bir misyoner olan Willian G. Schauffler'la da paylaşmıştı. Schauffler aralarında geçen konuşmadan otobiyografisinde bahsetmişti:

Sir Stratford bu haberi alınca kütüphanesine gitti ve yıllardır bakmadığını söylediği Kur'an'ı indirdi ve cildi açar açmaz gözü bir ayete takıldı. Ayet şunu söylüyordu: “imandan dönen bir kişi öldüğünde ruhu cehenneme gidecektir.”⁶⁶⁸

Stratford daha sonra sekreteri Charles Alison'ı bu ayet ve irtidad cezasıyla ilgili Kuran'daki diğer ayetler hakkında bir rapor hazırlaması için görevlendirdi. Bu rapor daha sonra Rıfat Paşa'ya sunuldu. Stratford'a göre, Alison raporu sunduğunda, nazırın kafası karıştı ve hemen “tartışmaya devam etmesi için mahallesinin imamını huzura çağırdı. Ne imam ne de paşa, Bay Alison'ın argümanlarına karşı herhangi bir fikir beyan edemedi.”⁶⁶⁹

Charles Allison'ın raporu, Stratford'un raporla birlikte Aberdeen'e gönderdiği gönderide özetlediği birkaç temel bulgudan oluşuyordu. Teolojik argümanın ilk kısmı şöyleydi: “Gerçekten de Kur'an'da irtidada ölümle karşılık verilmesiyle ilişkilendirilebilecek yegâne ayetler, [Hz.] Muhammed'in hayatındaki belirli olaylara atıfta bulunuyor ve yalnızca silahlı ve aktif bir şekilde ona

karşı çıkan dönekler için uygun görüldüğü ifade ediliyor.” Diğer bir deyişle, din artık yeterince yerleşmiş olduğu ve bu tür “döneklerin” artık herhangi bir kurumsal tehdit oluşturmayacağı için bu uygulama artık çağdışı ve gereksizdi.

Stratford ve Alison’ın teolojik argümanlarının ikinci kısmı, mürted için ölüm cezasının fıkhi kökenlerini ve meşruiyetini soruluyordu. Stratford bunu şöyle özetledi:

Gelenekler, yorumlar ve fıkhi görüşler [Kur’an’dan] daha az kutsaldır ve mürtedleri infaz etmek için otorite olarak kabul edilemez... Müslüman âlimlerin fetvaları her zaman birbiriyle tutarlı değildir. Yine de hatasız kabul ediliyorlar...⁶⁷⁰

Alison’ın raporu yalnızca Kuran’ın incelenmesine dayansa da o ve Stratford, irtidada karşı kanun ve cezanın gerçek temelini Hadisler, Sünnet veya muhtemelen başka bir İslâmî metinden geldiğini teorileştirdiler. Dolayısıyla, Kur’an’dan başka bir metne dayanıyor olması, irtidatla ilgili bu hükmün ve cezanın “kutsallığını” azaltıyordu. Rıfat Paşa’ya iddia etmeye çalıştıkları şey de buydu.

Bu argüman teolojik olarak akla uygundu (en azından ilk kısmında). Hatta Peters ve de Vries (1976-77) tarafından yapılan bir çalışmada özetlendiği üzere, İslâmî “Modernistler” tarafından bugün hâlâ benimsenmektedir:

Kur’an’da hiçbir ayet mürtedin mürted olması nedeniyle ölüm cezasını hak ettiğini öngörmez; tam tersine, Bakara: 217 ve Âl-i İmran: 86-97 gibi ayetler, mürted için doğal bir ölümü öngörmektedir. Ayrıca, başka hiçbir ayet tarafından neshedilmeyen Nisa: 89-90 ayetleri yalnızca tehlikeli, saldırgan mürtedin öldürülebileceğinin kanıtıdır. Daha ileri bir argümana göre, irtidat için idam cezası Nisa: 89 ve 90’daki açık Kur’an hükümlerine aykırı olan iki hadise dayanmaktadır. Hadislerin Kur’an hükmünü nesh edip edemeyeceği çokça tartışılan bir ihtilafkonusudur.⁶⁷¹

Lane-Poole biyografisinde, Charles Alison’ın Kur’an incelemesine ilişkin raporunu hiçbir zaman göremediğini çünkü Stratford’un kişisel arşivinde raporun bir kopyasının bulunmadığını ve Dışişleri Bakanlığının kurallarına göre orijinal belgenin incelenmesinin yasaklandığını kaydetmiştir.⁶⁷² Ancak bir Arabist ve Kur’an

üzerine çalışmalar yapmış biri olarak Lane-Poole, konuyla ilgili kendi yorumbilgisel incelemesine dayanarak şöyle bir değerlendirmeye ortaya koydu: “Canning, Kur’an’ın kanunu tasdiklemediğini söylemekte son derece haklıydı. Nitekim Kur’an’daki hiçbir ayet irtidad cezasıyla ilgili kesin bir hüküm içermemektedir.” Lane-Poole’un anlatımına göre irtidadla ilgili kanun ve cezanın ana kaynağı Kur’an değil “[...] Hadisler (Sünnet) veya Peygamber’in gayriresmi konuşmaları ve önde gelen hukukçular tarafından verilen analogik olarak bunlara dayanan uzun hükümler zinciridir. İrtidad için hüküm hadislerde son derece açıktır: Dinlerini değiştirenler öldürülmelidir... Gönüllü bir şekilde ihtida eden ve sonradan mürted olan bir erkek [de] öldürülmelidir.”⁶⁷³

3

Rıfat Paşa, Stratford’un Kur’ani teolojiye dair öne sürdüğü argümanlara, kendisi ve Fransız büyükelçisi de Bourqueney ile 5 Mart 1844’te yaptığı görüşmede yanıt verdi. Stratford’un ricası üzerine “konuşulanları yorumlaması” için Fuad Paşa da görüşmeye eşlik ettik. Stratford ertesi gün Aberdeen’e görüşmenin detaylarını bildirdi:

Paşa’nın temelde söylediği şuydu: Eğer [kanunu değiştirmeyi] reddedersek Avrupa’nın dostluğunu kaybedeceğiz, razı olursak, imparatorluğun barışını tehlikeye sokarız, bu nedenle kendimize zarar vermeden sizleri de tatmin edebileceğimiz bir çözüm yolu bulmamız için bize yardımcı olacağınızı tahmin ediyoruz.

Stratford ve de Bourqueney, dostluğun bu diplomatik ifadesine sıcak bir karşılık verdiler, ancak yine de resmi bir teminat talebinde bulunmak konusundaki ısrarlarını devam ettirdiler. Stratford Aberdeen’e yazdığı mektupta, “dini olarak adlandırdıkları yasanın

açık ve resmi bir şekilde yürürlükten kaldırılmasını talep etmek için görevlendirilmemiş olsak da en azından, irtidad nedeniyle infazların tekrarlanması önlemek için etkili tedbirlerin alınacağına dair resmi bir yazılı beyan talep etmemiz gerekir...' diye bildiriyordu.⁶⁷⁴

Birkaç gün sonra Stratford, Osmanlı hükümetinden şu ifadeleri içeren bir taslak beyan aldı:

Kanun, mürtedlerin cezalandırılmasına ilişkin hükümlerde herhangi bir değişiklik yapılmasına müsaade etmediğinden, ihtida ettikten sonra irtidad eden Hristiyanların idamının gerçekleşmemesi için Bâbîâli mümkün olan her türlü tedbiri alacaktır.

Stratford, Bâbîâli'nin beyanını şartlı ve muğlak buldu ve bu nedenle 14 Mart 1844'te Aberdeen'e bildirdiği üzere, "tatmin edici olmadığı için" kabul etmeyi reddettiler.⁶⁷⁵

Yine de, Stratford başarılı bir çözüm konusunda iyimserliğini korudu. "Bâbîâli, hayli isteksiz olsa da son noktaya geldiğinde boyun eğmeye hazır" diyordu, Aberdeen'e yazdığı mektupta. Stratford, Osmanlı hükümetinin reformu yürürlüğe koyması durumunda yaşanabilecek kıyamet senaryolarına da aldırış etmiyordu:

Halkın galeyana geleceğine ve ayaklanma tehdidiyle karşı karşıya kalınacağına dair birkaç gün önce Rıfat Paşa tarafından bile desteklenen endişe verici söylentileri haklı çıkaracak hiçbir olay vuku bulmadı. Eğer elimdeki bilgiler doğruysa, bilakis, başkentin Müslüman sakinlerinin söz konusu soruna yeterince kayıtsız olmaları bir yana, üst sınıfların çoğu, en seçkin Türk devlet adamlarından bazıları ve hatta ulemeden birkaçı bile bu konudaki görüşümüze müspet yaklaştığına inanmak için elimizde yeterince sebep vardır.⁶⁷⁶

21 Mart 1844'te Şultan Abdülmecid, "Bâbîâli'nin mürtedin infazı uygulamasını terk ettiğine dair" beyanname yayınladı. Buna göre:

Padişah hazretlerinin özel ve sürekli niyeti, Büyük Güçlerle olan samimi ilişkilerinin muhafazası ve karşılıklı olan samimi dostluğun sürdürülmesi ve arttırılmasıdır. Bâbîâli, mürted olan Hristiyan'ın bundan böyle idam edilmesini ve ölüme terk edilmesini önlemek için etkili tedbirler almayı taahhüt etmektedir.⁶⁷⁷

Stratford 23 Mart 1844'te Sultan Abdülmecid ile görüşme yaptı. Aynı gün Aberdeen'e gönderdiği mektupta, "Öyle ki bundan böyle kendi topraklarında Hristiyanlığa hakaret edilmeyeceğine ve Hristiyanların hiçbir şekilde dininden dolayı aşağılanmayacağına dair söz verdi," diyordu.⁶⁷⁸ Görüşmenin devamına anısında da yer veren Stratford, "Böyle bir taviz veren ilk padişah olduğunu ve bu tavizin bana tesadüf etmesinden memnun olduğunu ekledi," diyordu. "Bir padişahın elini öpen ilk Hristiyan elçi olma şerefini bana bahşetmelerini umduğumu söyledim. 'Hayır! Hayır!' dedi ve samimiyetle elimi sıktı."⁶⁷⁹ Görüşmeye katılan bir Türk yetkili bu jesti *The Times*'ın yerel muhabirine iletti ve o da daha sonra bunu "İlk kez Konstantinopolis tahtında oturan bir Osmanlı tarafında böyle bir lütufta bulunuldu" şeklinde bildirdi.⁶⁸⁰

Mürted reformundan cesaret alan Stratford, Osmanlılara diğer yasal-sosyal reformları yürürlüğe koymaları için resmi bir talepte bulundu. Bu talebe resmi olarak onaylanmış bir dini cemaatten oluşan Protestanların Osmanlı tarafından tanınması da dâhildir. Nitekim Stratford'un bu talebi 26 Kasım 1850'deki reformla yasalaştırılmıştır.⁶⁸¹ Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin, bu değişikliğin "imparatorluğun tüm dini anayasasını etkilediğini" iddia ediyordu.⁶⁸² 1854'teki Kırım Harbi sırasında Stratford, Osmanlı hükümetine köle ticaretinin bir kısmının iptal edilmesi için de talepte bulunacaktı.⁶⁸³

Stratford'un reform fikri tamamen idari ve insani bir karaktere sahipti. Hristiyanların ve Yahudilerin Müslümanlarla eşit duruma getirilmesini arzuluyordu. Askeri, deniz ve sivil hizmetlerde Müslümanların yanı sıra Hristiyanlarında varlık göstermesini, mahkemelerinde Hristiyan şahitliğinin kabul edilmesini, devlet okullarında Hristiyan ve Müslüman çocukların da eğitim görebilmesini arzuluyordu. Hristiyanların için düzgün bir kamu hizmeti ve adil yasa, vergi ve gelir dağılımı arzuluyordu.⁶⁸⁴

Bu hedef aslında Tanzimat'ın bir parçası olarak benimsenecekti. Roderick Davison'a göre "19. yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli yönlerinden biri, eşitlik doktrininin gerçekten de bir res-

mi politika haline gelmesi” idi.⁶⁸⁵ Osmanlıların bu dini eşitlik politikasını benimsemelerini Stratford’a borçlu olduklarını gösteren hiçbir kanıt yoktur. Ancak şu bir gerçek ki, Stratford, Londra’daki Dışişleri Bakanı da dâhil olmak üzere çoğu Avrupalı’nın, Osmanlıların bu tür reformları üstlenmekten tamamen aciz olduğunu düşündüğü bir dönemde, reformların Konstantinopolis’teki en güçlü ve en sesli savunucusuydu.

13. BÖLÜM

OSMANLI İLERLEMESİNİN MÜDAFİİ

1

Padişahın mürted için idam cezasını kaldırdığı haberi hızla Avrupa'ya yayıldı. Birçoğu bunu Stratford'un yaptığını düşünmüş; Hıristiyan ya da Avrupa uygarlığın zaferi olarak nitelendirmişti. Konstantinopolis'teki *The Times* muhabiri olayı "Bu, şüphesiz, Türk tarihinin en önemli diplomatik başarısıdır. Türk fanatizmine atılmış öldürücü darbedir; Türk toplumunun son suni payandasını da yerle bir etmiştir," şeklinde tarif etti.⁶⁸⁶

Ancak gazetenin Londra'daki editörleri, İngiliz hükümetinin çizgisine doğrudan uyan çok daha farklı bir görüş (muhtemelen hükümet baskısı sonucunda) dile getirdiler. Gazetenin 15 Nisan 1844 tarihli başyazısı, İngiliz politikasının kesinlikle her ne

pahasına olursa olsun Osmanlı İmparatorluğunu desteklemekle sınırlandırılması gerektiğini ve Hristiyan azınlıklara daha iyi muamele edilmesi için İmparatorluğa baskı yapmaktan vazgeçmesi gerektiğini söylüyordu. Başyazıya göre İngilizler olarak, “Hristiyanlık ve medeniyet tarafından yüklenen, fanatik gücün gaddarlığını ve bizle ortak olan inançları ve zayıflıkları nedeniyle bağlı olduğumuz kişilerin acılarını hafifletmeye çalışmak gibi kutsal bir görevi” üstlenmişlerdi. Ancak yazıda, “Padişah ile halifesi olduğu imamlar arasında” yerel bir dini tartışmaya girmenin ihtiyatlı bir davranış olup olmadığını da sorgulanmıştı. Başyazı aynı zamanda “her talihsiz zulüm olayına veya yerel suistimale tutunan yabancı büyükelçilerin,” –burada açıkça Stratford’a atıfta bulunarak– “hizmetinde görevlendirildikleri Hükümdarı aşağılama pahasına küçük bir ulusal alkış elde etmek için fırsata çevirme politikasını” kınadı. Gazeteye göre büyükelçilerin bu tür kendi kişisel menfaatlerine hizmet eden müdahaleleri:

Hristiyanların katliamından başka bir şeyle sonuçlanmayacaktır. Böyle bir olayın dehşeti, kurtarmış olabileceğimiz tüm hayatlardan daha ağır basacaktır. Yabancı diplomatlar Türk hükümetine baskı yap-salar bile ne camilere kendi kanunlarını uygulatabilirler ne de halkın ihtiraslarını dizginleyebilirler.⁶⁸⁷

Birkaç gün sonra, 24 Nisan 1844'te, *The Times*'ın Konstantinopolis'teki muhabiri, şehirdeki muhafazakâr hizipler tarafından planlandığı düşünülen bir ayaklanmaya karşı hükümetin müdahalede bulunduğunu bildirdi. İlk gün, “yaklaşık 3.000 kişi tutuklandı, daha sonra kol kola bağlanıp ayrı gruplar halinde dört vapur ve üç savaş gemisinin onları almak üzere demir attığı Haliçe ilerlediler” ve buradan da Marmara denizindeki Prens adalarına götürüldüler. Tutuklamalar, “kollarındaki yeniçeri nişanı şeklindeki dövme sayesinde ayırt edilen eski Yeniçeri birliklerinin geri kalan birçok üyesi” de dâhil olmak üzere, “yaklaşık 15.000 erkeğe ulaşana dek” birkaç gün daha devam etti. “Bir süredir gündemde olan din sorununu Divan lehine etkileme düşüncesiyle Frenk halka saldırmak için endişe verici bir komplonun var olduğu” öne sürüldü.⁶⁸⁸

The Times editörleri bunu Stratford'un eylemlerinin gerçekten de Hristiyanlara karşı bir tepkiye yol açtığının kanıtı olarak gördüler. İki gün sonra başka bir başyazıda yine bu konuya değinildi: "Sir Stratford Canning ve M. de Bourqueney'nin kısa süre önceki müdahalesinin olası sonuçlarına ilişkin tahminimiz... Beklediğimizden daha hızlı doğrulandı." Başyazıya göre Müslümanlarda oluşan bu tepki en sonunda "imparatorluğun Hristiyan nüfusunun başına gelecek kabul edilemez felaketler'e yol açacak ve böylece "tüm Hristiyan âlemi müdahalede bulunacak ve Türk imparatorluğunun kaderi, umutsuz bir din savaşı ihtimaliyle karşı karşıya kalacaktı". Yazıda ayrıca, Sultan'ın beyanının aslında pek de önemli olmadığı çünkü "Türkiye'nin şeri hukuktan feragat ettiğine dair" hiçbir ifade içermediği ve alınan tek taahhüttün "kanunun Müslüman olduktan sonra irtidad edenlere karşı biraz daha müsamahakâr davranılması" olduğu da iddia edildi.⁶⁸⁹

2

Stratford'un Konstantinopolis'teki iç meselelere karışmasını eleştirenlerden biri de Dışişleri Bakanı idi. Aberdeen daha önce Stratford'un irtidad tartışmasıyla ilgili tutumunu güçlü bir şekilde desteklemişti. Ama şimdi Stratford'un büyükelçi olarak yetkisini aştığını ve bu nedenle dizginlenmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştı.

Aberdeen, 20 Ocak 1844'te, *The Times*'ın başyazısından üç ay önce, Stratford'a gönderdiği mektupta, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer devletlerle ne oranda kıyaslanabilir olduğuna dair şüphesini dile getirdi ve İngilizlerin Osmanlı reformuna verdiği desteğin ters etki yapabileceğini öne sürdü. "...Türkiye'yi Hristiyan Avrupa standartlarına göre yargılayanın güvenli veya akıllı-

ca olup olmadığı sorusu sorulabilir. Türkiye’de, diğer devletlerin analojisine dayalı tüm hesaplamaları boşa çıkaran bir canlılık ilkesi, doğaüstü bir güç var gibi görünüyor,” diyordu. Aberdeen, mektupta ayrıca, “Bâbîâlî’ye dost olan Avrupa Güçlerinin, Türkiye’nin ilerlemesini hızlandırmak adına üstün çaba sarf ederek, kendi hedeflerine ulaşip ulaşamayacağını” da sorguladı ve “Türkiye’ye, halkının istek ve duygularıyla uygunluk göstermeyen sistemler dayatarak, yenilik kelimesine karşı bile bir tiksinti ve şüphe uyandırma riskiyle karşı karşıya kalınmaktadır,” iddiasında bulundu.⁶⁹⁰

Aberdeen aynı gün Stratford’a yazdığı ayrı bir mektupta, ona “Sultan’ın Hristiyan tebaasının açık koruyucusu olarak öne çıkmamasını” veya “uğradıkları zorluk ya da zulümleri Bâbîâlî’nin bilgisine ulaştıran bir şikâyet organı olarak görülmemesi” talimatını verdi.⁶⁹¹

Stratford, 1 Haziran 1844’te gönderdiği yanıtında bu iki nasihat atıfta bulundu. Aberdeen’in kendisini önce reform için Osmanlı hükümetine baskı yapmaya çağırıp, daha sonra ona “açık koruyucu” veya “şikâyet organı” olmamasını söyleyerek kendisiyle çeliştiğine dikkat çekti. Stratford ayrıca biraz Aberdeen’in fikrine muhalefet edermişçesine, Osmanlı İmparatorluğu’nda zorla din değiştirme vakalarının hâlâ çok sık görüldüğünü ve bunun yanında başka adaletsizliklerin de hâlen mevcut olduğunu ifade etti.⁶⁹² Kısacası, Aberdeen’in konumunun aksine, Osmanlı İmparatorluğunda reform için bir baskının mümkün ve gerekli olduğunu düşündüğünü ve bu hareketi desteklemeye devam edeceğini ima ediyordu.

Stratford, irtidad tartışmasını fazlasıyla manidar bulmuştu. Osmanlı hükümetinin kararından haftalar önce, 10 Şubat 1844'te Aberdeen'e şunu yazmıştı: "Bugüne kadar hiçbir ülke tarafından bir başkasına, bizim bugün Sultan'a, Avrupa'daki hükümdarlarla uyum sağlama ve İmparatorluğu için de güvenlik ve gelişim umudunu yeşertme fırsatını tanımamızdan daha büyük veya daha önemli bir hizmet sunulmamıştır..."⁶⁹³ Stratford 29 Şubat 1844'te kaleme aldığı ikinci bir mektupta Aberdeen'e ayrıca şunları yazmıştı:

Mürted için uygulanan infaz cezasına ilişkin tavrımız, başlangıçta yaşanması olası direnişe ve zorluklara rağmen, eninde sonunda, sadece talebimizin gayesi açısından değil, Bâbüâlî'nin genel politikası ve idari sistemi açısından da son derece faydalı sonuçlar üretecektir.⁶⁹⁴

Stratford, Sultan Abdülmecid'in 23 Mart 1844'te reformu tebliğ etmesinin hemen ardından, Aberdeen'e coşkulu ve hatta dini referanslı terimlerle şunları bildirdi:

Beni yalnızca barbarca bir teamülün ortadan kaldırılmasına değil, aynı zamanda bu imparatorluğun varlığını güvence altına da alan yüce ve hayırlı bir ilkenin kurulmasına katkıda bulunmak üzere, Tanrı'nın da takdiriyle, mütevazı bir vasıta olmakla şerefliendirdiğiniz için, siz Lord hazretlerine minnettarım.⁶⁹⁵

Ayrıca, birkaç hafta sonra Aberdeen'e yazdığı raporda, mürted için idam cezasının kaldırılmasına atıfta bulunarak şunları yazdı: "İnsanlığın barbarlığa karşı elde ettiği kansız fetihler, Majestelerinin saltanatına ve şanına en layık olanlardır."⁶⁹⁶

Bu mektuplarda kullandığı dildeki dinî ve kültürel çağrışımlara –"Tanrı'nın takdiriyle" ve "mütevazı vasıta" olarak hareket etmesine ve "insanlığın barbarlığa karşı elde ettiği kansız fetihler"ine yaptığı göndermelere– bakılırsa Stratford, Osmanlıların Mart 1844'te irtidad için idam cezasını kaldırmalarının ardından, Osmanlı reform hareketiyle ilişkisini ilahi bir ilham olarak

görmeye başlamıştı. Kurduğu bu ilahi referanslı cümleler aldığı sıkı dini eğitimin sonucunda edindiği mesihvari bir vizyondan ya da yalnızca mücadelesinde başarılı olmasının verdiği coşkudan kaynaklanmış olabilir. Üçüncü bir ihtimal olarak o dönemde gördüğü özel ilgiden de kaynaklanmış olabilir. Mürtedlere verilen bu idam cezasının kaldırılmasını içeren reform herkes için büyük bir sürpriz olmuştu, bu da Stratford’a Avrupa genelinde methiyeler düzülmesine yol açtı. Stratford, irtidad tartışmasındaki çabalarının haberleri hem Avrupa’ya hem de Osmanlı İmparatorluğu’na yayılırken, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki azınlıklardan aldığı sayısız yardım çağrısına da kulak verdi.⁶⁹⁷ Konstantinopolis’te ikamet eden bir İngiliz olan Rev W. O. Allan, 7 Haziran 1845’te İngiltere’ye gönderdiği bir mektupta Stratford’dan “Mazlumların Dostu” diye bahsediyordu.⁶⁹⁸

Ancak görünüşe göre burada Stratford’un kendisi ve diğer birçok kişinin ona bakış açısıyla ilgili başka bir mesele daha söz konusuydu. Elizabeth Malcolm-Smith, 1933 tarihli çalışmasında, Stratford’un 1840’ların başından itibaren kendisini bir tür Musa figürü olarak görmeye başladığını öne sürdü:

Tıpkı Musa gibi kendisini bekleyen bir vazifenin olduğu hissiyatıyla diplomasiye geri döndü... Bu kez kendisini bizzat Tanrı tarafından seçildiği inancıyla yola koyuldu ve görevinin Osmanlı İmparatorluğu’nu yeniden canlandırmak olduğunu keşfetti. Bu yoldan geriye dönmek yoktu. Güçlü kişiliğinin tüm kuvvetini bu göreve yöneltti.⁶⁹⁹

1845’ten 1856’ya kadar Konstantinopolis’te Stratford’un kadrosunda çalışmış olan elçilik astlarından Percy Smythe de aynı şekilde Stratford’u Musa’ya benzetiyordu. 1862’de karısına Stratford’dan şu sözlerle bahsetmişti: “Pisgah Dağı’ndaki Musa misali, geç olmadan dünyayı kendi yüceliğinden incelemeye ve gelecekte tarafsız sözlerle bahsetmeye muktedir olduğu kadar bunu yapmakla mükelleftir de.”⁷⁰⁰ Glasgow Herald da Stratford’un ölümü üzerine kaleme aldığı 16 Ağustos 1880 tarihli anma yazısında, tıpkı diğerleri gibi Musa’ya atıfta bulunarak, Stratford’un kariyeri boyunca “On Emri asla aklından çıkarmadı”ğını ifade etiyordu.⁷⁰¹

O dönem Türkiye’de faaliyet gösteren bir İngiliz misyoner olan Rev C. C. Tracy, 1891’de hazırladığı “Türk Misyonları Raporu”nda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki sosyal reformların tarihini anlatırken Stratford’dan “Tanrı tarafından gönderilen bir adam” olarak bahsetmiş ve zor durumda olanların kendisine sığındığı “güçlü, adil ve Tanrı’dan korkan” biri olarak nitelendirmişti.⁷⁰² Ve 27 Ekim 1894’te, eski bir Amerikan misyoner olan Cyrus Hamlin, Massachusetts’teki American Antiquarian Society’de Stratford’un kariyeri üzerine verdiği bir konferansta Büyükelçi’den şöyle bahsetmişti: “Zulmü hafifletmek için her şeyi yapabiliirdi, bunu zulme uğrayanlar Protestan olduğu için değil, sadece o insanlarla aynı havayı soluduğu için yapardı. Kariyerinin tamamı boyunca da bu mizacından hiç ödün vermedi...”⁷⁰³

Stratford, insani faaliyetlerinde enerjik ve çoğu zaman başarılıydı ve Konstantinopolis’te “Mazlumların Dostu” olarak anılmayı hak etmiyor değildi. 1827’de Konstantinopolis’te yaşayan bir Amerikan misyonerin gözlemlediği gibi, “Mr. Canning, dini faaliyetlerde siyasilerin alışık olduğundan çok fazla varlık gösterdi.”⁷⁰⁴ İnsani yardımları üstlenmek, başlı başına bir amaç olarak Stratford’u şahsen tatmin ediyordu. Ayrıca bir diplomat olarak da kendi işini ve bir imparatorluk olarak ülkesinin faaliyetlerini maneviyatla ya da en hayırseverlikle bağdaştırması onun için son derece yararlı bir araçtı. Bu vizyon birçok İngiliz tarafından da paylaşıldı. Kırım Harbi’nin yüzüncü yılı münasebetiyle Şubat 1954’te *The Times*’da yayınlanan bir değerlendirmede belirtildiği gibi, “İngilizler diplomatlarının diğer uluslarinkinden daha insancıl olduğunu düşünmekten hoşlanırdı ve Kraliçe Victoria’nın yurt dışındaki en tanınmış temsilcisinin, Lord Stratford de Redcliffe’in, kariyeriyle kendilerini avuttular.”⁷⁰⁵

Stratford Canning’in insanlığı ve uygarlığı tebliğ eden bir elçi, “Tanrı tarafından gönderilen bir adam” ve bir Musa figürü olarak görülmesi, İngilizler tarafından Büyük Britanya’nın faaliyetlerine manevi bir meşruiyet kazandırmak adına üretilen yöntemin açık bir göstergesidir. Bu tür bir emperyal düşünce, tarihçi Eric Hobsbawm tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir:

Yerleşiklik kazanmış bütün devletler kendi çıkarlarını önde tutar. Eğer güçleri varsa ve amaçları yeterince hayati bir kapsamda değerlendiriliyorsa, devletler, özellikle Tanrı'nın kendi yanlarında olduğunu düşündüklerinde, o amaca ulaşmayı sağlayacak araçları (her ne kadar genelde açık bir şekilde ifade etmeseler de) meşru görürler.⁷⁰⁶

4

İrtidad meselesi akıllarda birkaç soru işareti bırakıyor. Örneğin, Sultan Abdülmecid'in 1843-44'te irtidad için uygulanan idam cezasını kaldırması nasıl bir tarihsel anlam taşıyor? Tartışmada Stratford'un temel pratik motivasyonu neydi? Daha geniş bir perspektiften bakınca, Stratford'un Osmanlı reform hareketiyle ilişkisinin tarihsel rolü ve anlamı tam olarak nedir? Ve Aberdeen'e gönderdiği 29 Şubat 1844 tarihli mektubunda, irtidad için idam cezasının sona ermesinin, "sadece talebimizin gayesi açısından değil, Bâbîâlî'nin genel politikası ve idari sistemi açısından da son derece faydalı sonuçlar üretecektir" diye yazdığında gerçekçi yoksa öngörülü mü yaklaşmıştı?

Turgut Subaşı çalışmasında, irtidad tartışmasının, Canning'in Bâbîâlî karşısındaki konumunu güçlendirmesine ve böylece Hıristiyan tebaa için tam eşitliğe yol açan başka reformlar getirilmesine olanak tanıdığı sonucuna vardı.⁷⁰⁷ Bernadotte E. Schmitt, 1919 senesinde, Birinci Dünya Savaşı perspektifiyle yaptığı değerlendirmede, "Türkiye'nin yeniden canlandırılmasının mümkün olduğuna inanan Stratford ve Palmerston'ın" yanıldığını ifade etti.⁷⁰⁸ Malcolm-Smith 1920'lerin sonu ve 1930'ların başındaki perspektifle geçmişi değerlendirirken şunları söylüyordu: "Stratford Canning, Türkiye'nin Reformcusu olarak, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğunun ömrünü bir nebze de olsa uzamasına

katkıda bulunmuş olsa da, gelmiş geçmiş en muhteşem başarısızlık hikâyelerinden biri olarak değerlendirilmelidir.”⁷⁰⁹

Tüm bu değerlendirmelerin yanında meseleye nokta atışı bir yorum getiren Temperley, Osmanlı reformunu destekleyen İngiliz politikasının kesinlikle İngilizlere hizmet ettiğini ve İngiliz kamuoyunu tatmin etmenin bir yolu olduğunu vurguladı:

Konstantinopolis'i savunma yükümlülüğü temelde İngiliz çıkarlarına ve Hindistan yolunun korunmasına dayanıyordu. Britanya İmparatorluğunu salt realpolitik gayelerle müdafaa etmek kulağa fazla kaba geliyordu... İngiltere, Türk İmparatorluğu ile onun için savaşılmaya hazır olacak kadar ilgileniyorsa, ona başka şekillerde ve daha asil nedenlerle yardım etmeye hazır olmalıydı. İngiltere, Türkiye'nin kendisini yeniden düzenlemesine yardım etmeye karar verdi, halka yapılan bu çağrı, Türk İmparatorluğu'nun korunması için duygusal bir argüman sağladı. İngiliz kamuoyunun önündeki manzara buydu. Bu argüman, Lord Palmerston tarafından daha sonraki ifadelerinden birinde daha alaycı bir dille ortaya konmuştur: “Türk İmparatorluğunu sürdürme gücümüz bu ülkedeki [İngiltere'deki] kamuoyuna bağlıdır ve Türk Hükümeti Reformlar yapmak için çaba göstermedikçe, bu kamuoyu bizi desteklemeyecektir.”⁷¹⁰

Stratford'un Osmanlı reform hareketiyle ilişkisi üzerine belki de en değerli gözlem Michael Warr'dan geliyordu. Meseleye profesyonel bir tarihçinin değil, 1960'larda İstanbul'da görev yapmış bir İngiliz diplomatın bakış açısıyla yaklaşıyordu. Osmanlı reformunun etkilerine ilişkin görüşü, Malcolm-Smith veya Temperley'ninkinden çok daha kapsamlıydı, “Yabancıların Türk reformuna sağladığı katkının çok yönlü olduğu” fark etmişti:

Bu nedenle, Stratford'un kişisel olarak reform konusunda ne kadar başarılı olduğunu söylemek zor. Kesin olan tek şey, onun bu iş için herkesten daha çok çaba sarf ettiği. Stratford'un kendisine ait bir [reform] fikri üzerinde çalışmadığını hatırlamakta fayda var. Sultan Mahmud'un fikrini benimsemiş ve ölümünden sonra onun yolunu devam etmeye çalışmıştır.”⁷¹¹

Aslında II. Mahmud tarafından devam ettirilen bu hareket başta III. Selim'in fikriydi, ancak Warr'ın buradaki yorumu yine de geçerliydi: Osmanlı reformu Stratford Canning'in icadı veya ba-

şarısı değildi. Bu bir Osmanlı reform tasarımı ve hareketiydi ve kalıcıydı. Stratford Canning, irtidad tartışması da dâhil olmak üzere Osmanlı reformunu destekledi, çünkü bunu yapmak Britanya İmparatorluğu'nun stratejik planlarına hizmet ediyordu. Zira yalnızca güçlü ve istikrarlı bir Osmanlı İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu'na karşı koyabilir, genişlemesini kontrol edebilir, bölgede barışı koruyabilir ve Hindistan'a giden İngiliz yolunun güvenliğini garanti altına alabilirdi.

Mürtedler için uygulanan idam cezasının kaldırılması, tüm Osmanlı reform hareketinde kritik bir nokta olarak yeniden ele alınmalıdır. Sonunda reformu destekleyen birçok Osmanlı devlet adamlarının ve halktan pek çok kişinin, başlangıçta Rıfat Paşa'nın 3 Kasım 1843'te Pisani'ye söylediği gibi, imparatorluğun "kendinden ödün vermesi" endişesinden dolayı bunu yapmakta isteksiz görünüyordular. Burada "kendinden ödün vermesi"yle kast edilen şey muhtemelen sosyal ve politik kargaşaya neden olması ve dini hukukun bütünlüğünü kaybetme riskiydi. Ancak mürtedlere uygulanan idam cezasının kalkmasıyla gerçekleştirilen bu reform belki de Osmanlı devlet adamları ve kamuoyuna, düzenin çöküşüne yol açmadan da hukukta ve toplumda temel değişikliklere başvurulabileceğini göstermişti.

Stratford, bu veya başka herhangi bir Osmanlı reformundan sorumlu değildi. Zaten Bâbü'lî'ye dini kanunları dikte edebilecek bir konumda da değildi. Stratford, irtidad edenlere karşı uygulanan idam cezasının Kur'an'a değil, fakihlerin hadisler üzerinden yaptıkları yorumlamaya dayandığını savunan Stratford, (herhangi bir şeyi kanıtlamamak ya da çürütmemekle birlikte) Rauf Paşa'nın yasanın "kati" olduğu iddiasına ve ayrıca Rıfat Paşa'nın, yasanın "Tanrı tarafından yazıldığı" ve "Tanrı'nın açık iradesi" olduğu ve dolayısıyla kullar tarafından sorgulanamayacağı iddiasına karşı tutarlı ve anlamlı bir yanıt verdi. Siyasi müzakere yoluyla irtidada karşı yasaya itiraz edemeyen Stratford, ustaca bir hamleyle, Osmanlı devlet adamlarını kendi dini gerekçelerini sorgulamaya sevk etmişti.

Ancak Stratford'un teolojik argümanı kesinlikle Osmanlıları önemli ölçüde etkileyebilecek olması söz konusu değildi. Dolayısıyla kısa süre sonra meydana gelen reformun başkahramanı olarak görülmemelidir. Fakat görünen o ki, meseleyi tüm Avrupa'da gündeme getirerek Osmanlı politik-dinî mücadelesinde bir tarafın daha ağır basmasına katkıda bulunmuştu. Subaşı, "Bâbiâli, Avrupa başkentlerindeki büyükelçilerine, kamuoyunu Osmanlı hükümeti lehinde yönlendirmek üzere nüfuzlu kişilerle temasa geçmeleri" için gönderdiği talimatlarla ilgili birinci el kaynaklar ortaya çıkararak bu argümanı destekledi.

Subaşı ayrıca, Osmanlı devlet adamlarının durumun vahametinin farkında olduğunu gösteren belgeler de ortaya çıkartmıştı:

Avakim'in vücuduna yönelik aşağılayıcı muamele Avrupa kamuoyunda özellikle derin bir etki bırakmıştı. Böyle bir uygulamanın söz konusu kanunun bir parçası olmamasına ve Bâbiâli'nin [beden üzerindeki] bu muameleyi cezalandırmayı düşünmüş olmasına rağmen, böyle bir eylemin Avrupa'nın kamuoyunu değiştireceğine de inanmıyorlardı.⁷¹²

Stratford'un irtidad tartışmasındaki gerçek başarısı, her şeyden önce, elindeki tüm kaynakları kullanarak, diplomatik çıkmazlardan kaçınarak ve gerektiği yerde zorlukların üstüne giderek bu Osmanlı iç gelişmesine ilişkin hükümetinin çizgisini ikna edici ve yaratıcı bir şekilde temsil etmesiydi. Bunlar diplomatik yöntemin birer parçasıydı.

Ancak Stratford'un irtidad tartışmasındaki en önemli başarısı, Osmanlılar hakkındaki geniş vizyonu, bunu ifade ediş şekli ve gerektiği gibi harekete geçebilme yeteneğiydi. Pek çok Avrupalı devlet adamı için imkânsız gibi görünen bir zamanda, Osmanlı reformunun tamamen mümkün olduğunu ve desteklenmeyi hak ettiğini iyi kavradı ve etkili bir şekilde bunu savundu. Stratford'un Ağustos 1880'de ölümü üzerine kaleme alınan *The Times*'daki bir köşe yazısında onun için, "Türk tabiatını anladığını söylemek yanlış olur, zira [Osmanlıların] reform kapasitesine duyduğu inanç nedeniyle ağır sıkıntılara maruz kaldı," denilmişti.⁷¹³ Aslında yanlış olan bu değerlendirmenin kendisiydi. Stratford "Türk

tabiatını” temel Osmanlı reformunun mümkün olduğunu öngörebilecek kadar iyi anlamıştı. Osmanlıları ötekileştirmek yerine onları sadece kendi farklı kültürel geleneklerine değil, aynı zamanda herkes tarafından paylaşılan belirli ihtiyaç, yetenek ve potansiyellere göre hareket eden insanlar olarak kabul edebildi ve anlayabildi.

Stratford da başlarda bu fikirde değildi. Ocak 1809’da Osmanlı İmparatorluğu’na geldiğinde genç ve kırılıyordu. Sadece Osmanlıları değil, kendisine yabancı olan tüm halkları ve gelenekleri reddetme eğilimindeydi. 1811’de Lady Hester Stanhope, “bu adamın aklının kıt oluşunu” doğru bir şekilde yorumlamıştı.⁷¹⁴ Bu durum daha uzun yıllar devam etti. Örneğin, Stratford, 8 Şubat 1825’te Petersburg’a gitmek üzere Lehistan kırsalında seyahat ettiği sırada annesine şunları yazdı:

Lehistan’daki hanlar, belki sadece Kracow ve Varşova’dakiler hariç, aşırı derecede fakir ve pis, genellikle Yahudiler tarafından işletiliyor. Zaten onlar da Hristiyanlığı kabul etmekten o kadar uzaklar ki insan demeye bin şahit gerek. Tiplerini ve yaşam tarzlarını gördükten sonra, insan kentlerde Hristiyanlarla (bu arada onlar da kırsal kesime sadece öldüklerinde gömülmek üzere gönderiliyor) birlikte yaşamalarını yasaklayan hükümeti suçlayamıyor.⁷¹⁵

Ancak yurtdışında ve Osmanlı başkentinde geçirdiği yıllar ve deneyimlerden sonra, kendisinden farklı olanların durumunu anlamaya ve empati kurmaya başladı. Buna Yahudiler de dâhildi. Stratford 27 Nisan 1858’de, emekliliğe ayrıldıktan sonra Lordlar Kamarası’nda aktif olarak yer almaya başladığı sırada, İngiltere’deki Yahudilerin Parlamento’da oturma hakkını güçlü bir şekilde desteklediğini söylemiş ve seçilmiş Yahudilerin Avam Kamarası’ndaki koltuklarını almalarının önünde bir engel olan görev yemininden “bir Hristiyan olarak hakka olan imanım üzerine” ifadesinin çıkarılması için çağrıda bulundu.

Lordlara seslenerek, Konstantinopolis’teki büyükelçiliği sırasında dini eşitlikle ilgili Osmanlı reformları için çağrıda bulunduğu sırada, İngiltere parlamentosunda hâlâ bir Yahudi vekilin bulunmamasının “Türkiye’de yorum konusu” olduğunu ifade

etti. Ayrıca, “Bu ülkede, ne yazık ki çok uzun zamandır değer verdiğimiz eski önyargıları bir kenara bıraktığımızı göstermek” gibi çeşitli nedenlerden dolayı şimdi hiçbir şeyin ona Yahudilerin parlamentoda olması kadar memnun etmeyeceğini de ekledi.⁷¹⁶

Stratford “Türkiye’nin Reformcusu” değildi. Bunun yerine, Türkiye veya Konstantinopolis, Stratford’un reformcusuydu. Osmanlı İmparatorluğu’na yaptığı yolculuk sadece kara ve su üzerinde değil, kendi içinde de gerçekleşti. Orada önyargılarının prangasını kırdı ve kendisinden farklı olanları anlamaya başladı. Hayatını Osmanlı başkentinde geçirmiş bir Batılı tarihçi olan Alexander Van Millingen’in 1906’da tanımladığı gibi, “Konstantinopolis’te yaşamak çok geniş bir dünyada yaşamaktır”.⁷¹⁷

V. KISIM
KIRIM HARBI,
1853-1856

14. BÖLÜM

“TANRIM YARDIM ET!”

1

Stratford Canning, “bir daha asla geri dönmeyeceğini”⁷¹⁸ düşünerek veya umarak, görevinden izne ayrıldı ve 22 Haziran 1852’de HM Steam Sloop Scourge’a binerek memleketine gitmek üzere Konstantinopolis’e veda etti.⁷¹⁹ Zaten bir süredir büyükelçilikten istifa etmeyi planlıyordu ve birkaç ay sonra, Ocak 1853’te Londra’da bunu başardı. Artık 66 yaşındaydı, emekliliğe ayrılıp Lordlar Kamarası’ndaki ikinci kariyerinin sefasını sürmek istiyordu. Bir önceki yıl, Derby Kontu’nun yeni hükümetinde neredeyse Dışişleri Bakanı olarak atanacak konuma gelmişti bu yüzden unvanı Vikont Stratford de Redcliffe olarak lordluk seviyesine yükseltmişti.⁷²⁰ Bu noktada yıllardır hayalini kurduğu İngiltere’ye yer-

leşme fikrini nihayet gerçekleştirmiş gibi görünüyordu. Ancak aniden yeni bir dünya krizi patlak verdi, diplomatik kariyeri yeniden aktif hale geldi, Konstantinopolis'e geri döndü ve yolculuğu yeniden başladı.

Kırım Harbi, Fransızlar ve Ruslar arasında Osmanlı Filistin'indeki Hristiyan dinine ait mekânların bakımı konusunda patlak veren "Kutsal Yerler anlaşmazlığı" ile başlamasıyla bilinir. Anlaşmazlık aslında 1842'de başlamıştı ve kimsenin çözülmesini çok da beklemediği basit bir sorun olarak devam etti. Her ne kadar Filistin meselesinin 1853'teki gerilimin patlak vermesinde önemli bir payı olsa da asıl kıvılcım Karadağ'da baş gösterdi. 1852'nin başlarında, Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın orduları, yaşanan milliyetçi ayaklanmalara tepki olarak bu bölgeyi işgal etmişti. Birlikler bir yıl boyunca Karadağ'da kaldı. Bunun üzerine Osmanlı ve Avusturya imparatorlukları arasında savaş söylentileri çıkmaya başladı. Çar Nikola Avusturya imparatoru Franz Joseph'e şöyle yazdı: "Ola ki Türkiye sana savaş açarsa, bil ki bunu kendime açılmış bir savaş olarak bilirim." 30 Aralık 1852'de Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu sınırındaki Tuna Prensliklerinde iki kolordu seferber etti. Bunun üzerine 13 Ocak 1853'te Karadeniz'de deniz harekâtına girişerek bölgede iki kolordu daha seferber ettiler.

Osmanlılar üzerindeki bu yeni askeri baskı sayesinde güç bulan Avusturyalılar, Ocak 1853'ün sonlarında Konstantinopolis'e Kont Leiningen yönetiminde özel bir diplomatik heyet gönderdi. Heyet, Osmanlı'nın Karadağ'ı tamamen tahliye etmesini ve Avusturyalıların Osmanlı Bosna'sının Hristiyan tebaasının hakları üzerinde bir güvenceye sahip olmaları konusunda imtiyaz talep etti. Osmanlılar, Avusturya'nın Bosna talebini reddetti, ancak birliklerinin tahliyesini onayladı. Osmanlıların verdiği bu karar bütün Avrupa'da son derece önemli bir taviz olarak değerlendirildi. 12 Şubat 1853'ta anlaşmaya varıldı ve 3 Mart'ta Avusturya ve Osmanlı arasında bir barış antlaşması imzaladı. Rusya'nın Osmanlı sınırları ve Karadeniz üzerinde düzenlediği askeri harekâtlar ve Avusturya'yı destekleyeceğine dair verdiği güvence, anlaşma yoluna gidilmesindeki en belirleyici faktördü. Franz Joseph, Çar

Nikola'ya "en derin minnettarlığını" ifade eden bir mektup yazdı. Temperley'e göre, "Avusturya'nın zaferi tamamlanmış ve Nikola için de bir örnek oluşmuştu".⁷²¹

Şubat 1853'te, Avusturya'nın Konstantinopolis 'e gönderdiği heyet görüşmelere devam ettiği sırada, Ruslar askeri harekâtlarını bir nebze gevşetti ve Osmanlılardan kendileri için bir ferman almak üzere Prens Mençikof başkanlığındaki özel bir heyeti Osmanlı başkentine gönderdiler. Nesselrode tarafından Mençikof'a görevi için verilen resmi talimatlar, Temperley'e göre, "Türk İmparatorluğundaki Rum Hristiyanlara gelecekte tam ayrıcalıklar vermeyi ve garanti etmeyi ve Rusya'nın onları koruma hakkını kabul etmelerini içeriyordu. [Ruslara verilecek] Bu hak Sened veya Konvansiyon olarak 'bir antlaşma hükmünde' somutlaştırılacaktı."⁷²² Böyle bir hakkın varlığı, Ruslara Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine istedikleri gibi müdahale etmeleri için yasal bir bahane sağlayacaktı. Bu durum İngilizlerin iki imparatorluk arasındaki güç dengesini koruma ve Hindistan'a giden İngiliz yolunu güvende tutma politikasını tamamen suya düşürebilirdi.

Avusturya ve Rusya'nın Konstantinopolis'e yönelik misyonlarına yanıt olarak, İngiliz Kabinesi 1853 Şubatının sonlarında Stratford'u eski görevine geri döndürmeye karar verdi. Stratford'un böyle bir atamadan çok da hoşlanacağı söylenemezdi, emekliliğine başlamaktan ve özellikle de bu ileri yaşında nihayet evine yerleşmiş olmaktan memnundu. Ancak yine de vazife bilinciyle devlet hizmetine geri dönmeyi kabul etti. Stratford, oradakiengin tecrübesi nedeniyle, Konstantinopolis'te gelişen krizi ele almak için elbette bariz bir seçimdi, ancak yeniden atanmasında yerel bir siyasi unsur da rol oynuyordu. Hem İngiliz politik düzenin hem de bütün halkın kaderi onun Konstantinopolis'teki endişe verici olaylarla ilgili ağzından çıkacak herhangi bir kelimeye bağlıydı. Temperley'in de açıkladığı gibi, "hükümet şüphesiz Stratford'dan korkuyordu. Kamuoyuna başvurarak İngiltere'de zorluk çıkartabilecek bir güce sahipti. İngiliz basını sürekli krizi çözmek üzere tekrar Konstantinopolis'e gönderilmesi için çağrılarda bulundu, hükümetin de bu baskılara boyun eğdiği açıkça görülüyor".⁷²³

Yeni Başbakan Aberdeen ile Stratford'un 1820'lerden beri araları pek de iyi sayılmazdı. Yunan sorununun çözümünde yaşanan gergin diplomatik ilişkiler sırasında Stratford'u büyükelçilikten azletmiş ve 1840'larda irtidad sorunu nedeniyle aralarında sürtüşme yaşanmıştı. Amirallik Birinci Lordu James Graham, 9 Mayıs 1853'te Dışişleri Bakanı Clarendon'a Stratford'a atıfta bulunarak şunları yazdı: "O bir Paşa – başına buyruk olmaya çok uzun zamandır alışık. Bu tür huylar ve tavırlar barış vadetmez."⁷²⁴ Türklerin reformları uygulamadaki kabiliyetlerine güvenmeyen Aberdeen,⁷²⁵ Eylül 1853'te, Graham'a şunları yazdı:

Stratford'u zabdedebileceğimizi düşünüyordum. Ancak şimdi tam tersine, hepimizi yenmeyi başaracağından korkmaya başladım. İmparator'un gururu, Türklerin fanatizmi ve Stratford'un sahtekârlığı ile aynı anda mücadele etmek neredeyse umutsuz bir girişimdir.⁷²⁶

Clarendon ise 10 Kasım 1853'te Lord Cowley'e Stratford ile ilgili olarak şunları yazdı: "Savaşta kararlı. Kısacası, Türkler kadar vahşi görünüyor ve birlikte, ne kadar iyi tasarlanmış olursa olsun, Batı'dan gelen her türlü tertibi yenebilirler ve yeneceklerdir."⁷²⁷ Zaten Clarendon bu mektuptan birkaç gün önce, 4 Kasım 1853'te, Stratford'un mektuplarını Kraliçe'ye sunmuş, mektupları okuyan Kraliçe de hemen ertesi gün Stratford'dan bahsederek Aberdeen'e şunları yazmıştı: "[Mektupları] Savaşmak ve bizi de işin içine sürüklemek yönündeki arzusunu açıkça sergiliyorlar."⁷²⁸ Clarendon'ın selefi, o dönem Avam Kamarası'nın lideri olan John Russell da Stratford'a karşı önyargılıydı. O sıralar Stratford'un Dışişleri Bakanlığı'ndaki meslektaşlarından biri olan Henry Drummond Wolff, Stratford'a duyulan bu antipatiyi şu sözlerle açıklıyordu: "Daima seçkin diplomatları ezen bir klik vardır. Lord Stratford için de durum böyleydi."⁷²⁹

Temperley'e göre:

Aberdeen, Stratford'un uzakta olduğu sürece onlar için sıkıntı oluşturmamaya çalıştı. Bu tipik bir politikacı hatasıydı. Stratford, Konstantinopolis'te Westminster'da olabileceğinden çok daha güçlüydü. Aksine, Aberdeen güçsüz ve Clarendon da deneyimsizdi dolayısıyla Stratford'dan çok daha kavgacı olan [İngiltere'deki] iki güçlü devlet

adamı, Palmerston ve Russell, onlar için durumu eskisinden daha da zorlaştırmıştı.⁷³⁰

Ayrıca tarihçi A. J. P. Taylor'ın görüşüne göre ise, "Clarendon'ın Stratford'a duyduğu öfke aslında meseleleri daima açık ve dürüst bir şekilde sunan bir adam hakkında duyulan şaşkınlık ve tereddüt haliydi".⁷³¹

Stratford Konstantinopolis yolculuğu sırasında Paris ve Viyana'daki hükümetlerle istişarelerde bulunmak üzere bir süre bu iki şehirde durakladı. Önde gelen milletvekili A. H. Layard, Paris ziyaretinde ona danışman olarak eşlik etti. Stratford görevi konusunda iyimser değildi ve endişeleri başlangıçta Ruslardan çok Osmanlılara bağlıydı. Mart 1853'ün başlarında Paris'ten karısına şunları yazdı: "Türk meseleleri hakkında daha fazla şey öğrendikçe ve düşündükçe, Konstantinopolis'te bir başarı elde edeceğime dair inancım da bir o kadar azalıyor. Zannımca Fransa bizimle beraber hareket etme eğiliminde ayrıca Rusya'nın bir kriz çıkarmaya hazır olup olmadığını bile sorgular vaziyetteyim..."

Avrupa'dan geçerken yol üzerinde gerçekleştirdiği istişareler ve tren ulaşımıyla ilgili teknik sıkıntılar nedeniyle yolculuğu iyice uzayan Stratford daha sonra yoluna deniz üzerinden devam ederek Trieste'den geçerek Yunanistan'ın çevresinden Çanakkale'ye doğru ilerledi. Nihayet 5 Nisan 1853'te Konstantinopolis'e vardı. Osmanlı başkentine ve İngiliz elçiliğine geri dönmek gerçek dışı, rüya gibi ve göz korkutucu görünüyordu. Stratford o gün karısına şunları yazdı:

Ne garip değil mi? Üstelik sen de yoksun! Kâbus gibi görünse de hakikat bu. Gün ağardıktan hemen sonra limana vardık. Şahane bir sabah – sisin üzerinde yükselen kubbeler ve minareler ve her birinin üzerinde altın renginde parıldayan hilal... Saat 11'de Tiger isimli gemi tarafından top atışlarıyla selamlanarak Tophane Limanı'na indik. İngilizler, Rumlar ve Maltalılar orada toplanmış. Beni öyle bir coşkuyla karşıladılar ki gözyaşlarımı tutamadım! Atım da bir hayli ürktü. Son derece ihtişamlı bir şekilde donatılmış bu atı Rıfat yollamış, yanında da on kavasla. Yol boyunca beni selamlayan kalabalıklar arasından geçerek yokuşu yürüdük. Ardından vakitlice Saraya [elçiliğe] ulaştık. Dostlarımı bir konuşma yapıp uğurladım ve işte buradayım, Tanrım yardım et!⁷³²

Stratford'un Konstantinopolis'e dönüşünün ardından hemen birkaç gün içinde Osmanlılar ve Ruslar fiilen savaş haline geçmişti. Çatışmadan 1853'ün sonlarına kadar uzak durulmaya çalışıldı, ancak savaş sonrasında acımasız bir hal almıştı. İki devlet arasındaki savaş hem kara hem de denizde devam etti, savaşın 11 ay süren meşhur mücadelesi, Sivastopol kuşatması da bu mücadelelerden biridir. Savaş sadece Kırım'da değildi. Tuna Prenslikleri, Doğu Anadolu ve Azak Denizinde çatışmalar devam etti; Baltık Denizi, Beyaz Deniz ve Pasifik Okyanusu'nda küçük çaplı da olsa çatışmalar yaşandı. Ayrıca Kırım Harbi, piyadeler için seri üretilen tüfekler ve muharebelere düzenli olarak silah ve adam sağlayan önemli miktarda buhar taşımacılığı ile yapılan ilk savaştı. Gelişen teknoloji nedeniyle savaştaki kayıplarda ciddi artış görüldü, savaşta hayatını kaybedenlerin sayısı üzerindeki tahminler 250.000'den 1 milyona kadar değişmektedir.

Savaş, Stratford'u tam zamanlı bir yöneticiye dönüştürdü. 67 yaşındaydı ve uzmanlığı diplomatıktı, o müzakerelere katılır arabuluculuk yapardı, şu andaki görevine dair hiçbir tecrübesi yoktu. Kadrosu küçüktü, ancak askeri malzeme temini, işçi bulmak, çeşitli iletişim ağlarını koordine etmek, İngiliz hükümetinin farklı sivil bakanlıkları ve askeri departmanları arasındaki ve bunların tümü ile Osmanlı mevkidaşları arasındaki irtibatı sağlamak ve ayrıca Konstantinopolis'teki askeri hastanelerin gözetimi dâhil neredeyse her şey Stratford'un sorumluluğundaydı. Aslında sorun kısmen uzun kariyeri ve Konstantinopolis'teki tecrübesiyle ün kazanmasından kaynaklanıyordu. Herkes onun orada her şeye kadir olduğunu varsayıyor ve bu nedenle yapılması gereken hemen hemen her şey Stratford'dan bekleniyordu.⁷³³

Elçilik asistanı J. H. Skene'in anlattıklarına göre savaş sırasında "Lord Stratford durmaksızın gayret gösteriyordu. Gece gündüz birilerine mektup yazıyordu...". Skene, ayrıca, "Birkaç sabah onu,

tıpkı akşam bıraktığım gibi, elinde kalemle kâğıtlarla kaplı bir masanın önünde, akşam yemeğinde giyindiklerini bile değiştirmemiş bir halde otururken buldum,” diye de ekliyordu.⁷³⁴ Stratford da yıllar sonra Avam Kamarası’ndaki bir komiteye beyanda bulunurken o günleri şöyle anlatıyordu: “[Kırım Harbi sırasında] bir yıl vardı ki, eğer doğru hatırlıyorsam, yalnızca Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiğim gönderilerin sayısı yaklaşık 1.750 idi.”⁷³⁵

Stratford kendisine yüklenen bu yönetim işleriyle fazlaca meşgul olmasına rağmen yine de reformları savunmayı ve desteklemek adına Osmanlı hükümetiyle irtibat kurmayı ihmal etmedi. Bu yöndeki çabalarından bir tanesi de 1854’te Rusların savaşta tahliye ettiği Çerkesya ve Gürcistan’dan alınan kölelerin Osmanlılar tarafından yürütülen ticaretini durdurmaktı. Köle ticaretiyle ilgili bu mesele, 2011 yılında yayınlanan bir çalışmada Y. Hakan Erdem tarafından etraflıca incelenmiştir.

Erdem, Stratford’un burada, 1843-44 senelerinde irtidad cezasına itiraz etmek için kullandığı aynı temel yöntemi kullanmaya çalıştığına dair haklı bir gözlemde bulundu. Buna göre, yine kutsal metinde yeri olmadığını iddia ederek eylemin dayandırıldığı teolojik yasal gerekçeleri sorguladı.⁷³⁶ Stratford ayrıca Karadeniz kıyılarındaki insanları köleleştirmeye devam ettikleri takdirde, Osmanlı İmparatorluğu ile savaşta muttefikleri arasındaki mevcut askeri ittifakın siyasi olarak baltalanacağını vurgulayarak, Osmanlı hükümetine stratejik argümanlar da sundu.

Ancak Strtaford işin yalnızca siyasi boyutunda kalmayıp, uygulamanın neden toplumsal olarak gerici bir faaliyet olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu’na nasıl zarar verdiğine dair uzun uzadıya tartıştı. Erdem, arşivlerde Stratford’un dragomanı Etienne Pisani’ye (Stratford’un önceki dragomanları olan Frederic’in yeğeni), Osmanlı hükümetine köleliğe karşı bir bildiri iletmek için verdiği 29 Ağustos 1854 tarihli talimatları keşfetti.⁷³⁷ Belge kısmen şunları söylüyordu:

[...] suçla kaybedilmeyen özgürlükten mahrum bırakılmak tahammül edilemez bir kötülüktür. Ancak fenalık bununla kalmıyor; köle hiçbir

mülkiyete sahip olamaz, kendisi bir mülktür ve en kötüsü, çoğu zaman bir ahlaksızlık ve hatta bazen de bir suç aletidir. Hayatı sahibinin insafına kalmıştır. Köle bir Hristiyan ise, çocukları, hiçbir zaman ebeveyn olamayacakları bu umuttan mahrum bırakan zorbalıkla uzlaştırmak için, köleliğe doğarlar. Zenci ve Çerkes köleliği arasında hiçbir fark yoktur. Siyah veya Beyaz, köleliğin olduğu her yerde, bütün toplum acı çeker. Bu lanetli bir ticarettir. Satıcı ve mal sahibi, bu lekeden benzer şekilde etkilenir. Hemcinslerine zalimler gibi davranırlar ancak eninde sonunda yaptıklarının karşılığını bulurlar.⁷³⁸

Stratford ayrıca Osmanlı hükümetinin, Erdem'in tanımıyla "Karadeniz'deki köle ticaretini ve ayrıca kölelerin imparatorluğa taşınmasını ve bunların satışını yasaklayacak" fermanlar çıkarmasını özellikle talep etti. Dönemin Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Stratford'la aynı görüşteydi. Reşid, hükümete yazdığı bir telhiste, Osmanlı yetkililerinin Gürcistan'daki kölelik uygulamalarının "insanların doğal hakkı olan hürriyete aykırı" olduğunu, "yabancıların gözünde kesinlikle çirkin" görüntü çizdiğini ve "en acil kamu meseleleri arasında" yer aldığını açıklamıştı.⁷³⁹ Bu nedenle Stratford'un çağrısını hükümete sundu.

Meclis-i Vükela 18 Eylül 1854'te bu konuyu görüşmek üzere toplandı. Erdem'e göre hükümet, "bir yandan Karadeniz beyaz köle ticaretinin bitmesini istemiyordu, diğer yandan da müttefiklerine 'hayır' diyemiyordu". Bu nedenle bir "orta yol" üzerinde karar kıldılar. Toplantının sonunda, Osmanlı köleliğinin Çerkesya'da değil Gürcistan'da yasaklanmasını ve Konstantinopolis'te kölelerin açıktan satışına karşı bazı önlemler alınması için öneride bulundu. Padişah hemen bu önerileri onayladı ve bu doğrultuda bir ferman çıkarttı. Meclis ayrıca Stratford'un imparatorluk genelinde köleliği sona erdirmeye talebini reddetti ve Erdem'in de özetlediği gibi, yalnızca Osmanlı yetkililerine "açık köle satışlarını önlemelerini ve köle ticaretini ihtiyatlı bir şekilde hanelerle sınırlamalarını" tavsiye etti. Görünen o ki, Osmanlı hükümetinin sorunu neyin teşkil ettiğine dair algısı, müttefiklerinininkinden oldukça farklıydı.⁷⁴⁰

1843-44'teki irtidad tartişmasında olduğu gibi, Stratford 1854'te Osmanlı köleliği konusundaki tutumunu etkili bir şekilde belirtti. Her iki durumda da Osmanlılara kendi dinî-hukuki terimleriyle meydan okudu ve Osmanlı reformunun hayati önem taşıyan bir meselesiyle ilgili Avrupa çapında artan popüler ve siyasi alakadan faydalanarak yetkililere baskı uyguladı.

15. BÖLÜM

SAVAŞ'IN TESİRLERİNE BİR MİSAL

1

Kırım Harbi 1854-55'e kadar hâlâ bitmek bilmemiş, siper harbine dönüşerek kanlı bir çıkmaza girmişti. Halk Stratford'un karşısına geçmiş, olan biten kötü hadiselerden onu sorumlu tutmaya başlamıştı. Savaş karşıtlığı akımının etkili önderlerinden olan Liberal Milletvekili John Bright, 5 Nisan 1855'de Manchester belediye binasında düzenlenen Barış Derneği buluşması sırasında yaptığı bir konuşmada Stratford'a veryansın etmişti. Bright bu eleştiri yağmurunda çok ağır kelimeler kullanmış, Kırım Harbi konusunda Stratford'a yönlendirilen esas suçlamaları kısa ve öz biçimde dile getirmişti. Bright şunları söylüyordu:

Bildiğiniz üzere, Konstantinopolis'te bir elçimiz bulunuyor, Lord Stratford de Redcliffe... Kötü huylara sahip bir adam kendisi... Rusya İmparatoru'na karşı kişisel bir husumet besliyor. Neredeyse 20 sene önce St. Petersburg elçisi makamına atanmıştı da Rus İmparator elçiliğini kabul etmemişti... Koskoca İngiltere'de şu krizin ortasında Konstantinopolis'e yollamak üzere bilhassa en yetkisiz elçiyi arasak ilk başvuracağımız isim sanıyorum herkesten önce Lord de Redcliffe olurdu. Konstantinopolis'te geçirdiği süre boyunca Lord Stratford, görüşmelerin de devam ettiği esnada, Türkiye Hükümeti'nin ve Sultan'ın tüm bu zorluklara bir son vermek adına atabileceği en küçük adımın bile önüne taş koymak için elinden gelen tüm çabayı göstermiştir. Nihayetinde bu çabaları sonuç da verdi. Lord Stratford'un sözümlerine ona başarısı(!) olmasa Avrupa içinde bulunduğu kargaşadan kurtulacak, ülkemiz savaş illetine bulaşmayacak, Türkiye ise savaşın getireceği kaçınılmaz yıkımdan kendisini kurtaracaktı.⁷⁴¹

Bright'ın yönelttiği suçlamalara göre, Stratford'un Çar Nikola'ya karşı şahsi bir garezi vardı. 1832'de İngiltere'nin Rusya büyükelçisi olarak atanması için imzalanan anlaşmanın reddedilmesi ise bu husumetin sebebi olarak gösteriliyordu. Belki de "Stratford Efsanesi"ndeki en anlamsız söylentilerden biri olan bu mesele yalnızca İngiltere'de değil, tüm Avrupa'da bilinir hale gelmiştir.⁷⁴² Oysa Stratford, 1815'te Çar Nikola'ya kibirli bir tutum sergileyecek kadar dar görüşlü, diplomasiden anlamayan birisi değildi. Üstelik Çar ile tanışmamıştı bile. Yani, 1832'de Rusya kendisini reddetti diye Çar Nikola'ya ya da bütün Ruslara kin güdecek kadar alıngan, hele ki tüm meslek hayatını Ruslar ve Türkler arasında bir güç dengesi oluşturmaya adanmıştıktan sonra, şahsi husumeti sebebiyle uluslararası bir savaş çıkarmaya niyetlenecek kadar megaloman değildi.

Bright'ın bir diğer iddiasına göre, Stratford Osmanlıların Ruslarla barış yapmasını engellemiş, böylelikle savaşın önünü açmıştır. Bu konu üzerine eğilen tarihçiler genelde Stratford'un savaş yanlısı mizacını hesaba katarak bu savaşa onun sebep olduğu konusunda Bright ile hemfikirler. Tarihçiler Kırım Harbi'nin başlamasıyla ilgili olarak Stratford'a şu üç suçlamayı yöneltir:

(1) Osmanlıları Mençikof misyonunun taleplerini reddetmeleri için zorladı.

(2) 1853 Haziran ayı civarında bir şekilde kamufle edilmiş veya gizlenmiş olan savaş gemilerini Çanakkale Boğazı'ndan geçirerek Konstantinopolis'e götürdü.⁷⁴³

(3) Avrupalı devletler Avusturya'nın başkentinde toplanmış, Osmanlı'nın katılmadığı bu kongrede Viyana Notası adındaki tasarı ile ivedi bir barış teklifi hazırlamıştı. 1853 Ağustos'ta Osmanlıların bu tasarımı reddetmesinden Stratford sorumluydu.

Stratford'a yöneltilen bu suçlamalar Harold Temperley tarafından incelenmiş, A. J. P Taylor'un deyiimiyle çürütmüştü.⁷⁴⁴ Temperley meseleyi önce, "Stratford de Redcliffe ve Kırım Harbi'nin Sebepleri" (*Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War*) adındaki kapsamlı çalışmasında, daha sonra "Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin Stratford de Redcliffe tarafından 1853 Haziran-Eylül Tarihleri Arasında İhlal Edildiğine Dair İddialar" (*The Alleged Violations of the Straits Convention by Stratford de Redcliffe between June and September, 1853*) başlıklı yazısında ele almıştır. Bahsi geçen ilk suçlama hakkında Temperley, Stratford'un aslında Mençikof ile uzlaşmaları konusunda Osmanlıları ikna etmeye çalıştığını, böylece müzakerelere devam etmeyi ve olası bir savaşın önüne geçmeyi amaçladığını söyler. Stratford, eski dostu olan Hariciye Nazırı Reşid Paşa'ya, 20 Mayıs 1853'te, şahsi bir nota yolladı. Dragomanı tarafından ulaştırılan notada Reşid Paşa'ya Menkişov ile görüşüp onu şehirden ayrılma kararından vazgeçirmesini zira müzakerelere devam edildiği takdirde Viyana Notası üzerinde düzeltmelere gidilmesi için uzlaşmaya varabileceklerini söylüyordu. Aslında Reşid Paşa da Stratford'la aynı fikirdeydi ancak bunun sebebi onun nasihatlerini dinlemesi değil, sağduyu ile hareket etmesiydi. Ancak Osmanlı'da savaş taraftarları nüfuz kazanmaya başlamıştı, hükümet ise olaya Reşid Paşa ve Stratford gibi uzlaşmacı yaklaşmıyordu. Temperley meseleyi şöyle özetlemiştir:

Stratford yolladığı gizli nasihatte, Mençikof'u dostane ve uysal bir cevapla ülkede tutmak gerektiğini yazmıştı. Fakat Reşid Paşa da aynı görüşte olmasına rağmen, bu nasihat göz ardı edilmişti... Türkler Stratford'un tavsiyelerinin aksine, Mençikof'dan ülkede kalmasını ve

müzakerelere devam edilmesini istemiyordu... Osmanlılardan olumsuz yanıt alan Mençikof nihayetinde tüm siyasi ilişkileri keserek 21 Mayıs'ta öfkeyle ülkeyi terk etti. Elçilik binası duvarlarındaki Rus arma ve nişanlar bile kaldırılmış, son derece ciddi bir kriz ortaya çıkmıştı.⁷⁴⁵

Temperley ikinci suçlama hakkında şunları söylemişti: “1853 Nisan ve Eylül ayları arasında İngiltere gemileri hiçbir şekilde Londra Boğazlar Sözleşmesi’ni ihlal etmemiştir... Stratford, Boğazlar Sözleşmesi’ne kendi hükümetinin veya Fransızların gösterdiği itibardan çok daha fazlasını göstermiştir.”⁷⁴⁶ Zira, Prens Manşikov’un Konstantinopolis’ten aniden ayrıldığı ve şehirdeki Rus elçiliğin kapatıldığı günden, yani 21 Mayıs’tan sonra İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale yakınlarındaki Beşik Koyu’na gönderilmişti. Ancak bu kararı Stratford değil, İngiliz ve Fransız hükümetleri vermişti. “İngiltere 30 Mayıs’ta karar almış, Stratford’a ertesi gün haber vermişti. Bu noktada, kararın Stratford’un tavsiyelerine ters düştüğünü belirtmek gerekir.”⁷⁴⁷ Temperley ayrıca, 13 Haziran’da Beşik Koyu’na ulaşan gemilere Stratford tarafından hiçbir talimat verilmediğinden de bahsetmiştir. Hükümet Stratford’a böyle bir karar alması için ihtiyacı olan yetkiyi vermişti. Yani Stratford münasip bulsaydı, bir güç gösterisi olarak gemilere Boğazı geçip Konstantinopolis’e gelmeleri için talimat verebilirdi. Ancak husumet yaratır korkusuyla böyle bir hamleden kaçınmıştı. Yine Temperley’in belirttiğine göre, Rus orduları 2 Temmuz’da Tuna sınırını geçtiğinde, Stratford Sultan’a askeri bir tepki vermemesini tavsiye etmişti zira “somut hamleler yerine manevi hamlelerde bulunmayı” daha uygun buluyordu. Bu yüzden “Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında müzakere yolunu” seçmişti.⁷⁴⁸

Son suçlamaya gelince, Osmanlılar Ağustos’ta Viyana Notasını geri çevirdiğinde “elbette herkes Stratford’u suçlamıştı”. Bilhassa Aberdeen, Clarandon ve Graham Stratford’u sorumlu tutma konusunda çok keskindi. Stratford ve müttefik güçlerin diğer elçileri Konstantinopolis’te Osmanlı’nın da katıldığı bir görüşme düzenlemiş, görüşmede, tercihlerinin barış teklifi lehine olduğunu belirtmişlerdi. Buna rağmen Stratford, Ruslarla görüşmelerin

sekteye uğramaması adına Viyana Notasının kabul edilmesi gerektiği konusunda 13 Ağustos'ta Reşid Paşa'yı savunmuştu. Reşid Paşada sağduyu gereği aynı görüşteydi ve bu yönde tüm gayretini ortaya koymuştu. Temperley yazısında, 18 Ağustos'ta Osmanlı'nın Viyana Notasını kabul etmeyeceğinin kesinleşmesi ve savaşın engellenmesi için artık hiç umut kalmaması üzerine Reşid Paşa'nın gözlerinin dolduğunu söylemiştir.⁷⁴⁹

Ertesi gün Osmanlılar Viyana Notasını geri çevirdi. "Geriye kalan kısa sürede bile Stratford savaş fikrini akıllardan çıkarmak için elinden geleni yaptı..." demiştir Temperley. "Stratford'un bu süreçte takındığı tavrı yalnızca olası husumetleri önleme arzusu ile açıklayabiliriz".⁷⁵⁰ Hasmane duygular birkaç haftalığına bastırılmış olsa da 1854 Ocak ayının sonlarına doğru kaçınılmaz savaş başlamıştı. O sıralar Stratford eşine bir mektup yollamıştı. Clarendon'a göre bu mektup hiç de "savaş çıkarmayı kafasına koymuş" ve nihayetinde amacına ulaşmış bir adamın mektubuna benzemiyordu:

Tanrı'ya şükürler olsun, son barış teklifini yapma görevi bana düştü... Hadiseler ne kadar da acayip geliyor değil mi? Böyle bir kaosu ortasında tarafları bir araya getiren kişi ben oldum, hakikaten aklım almıyor... Daha önce hiç fark etmediğim bir şeyi fark ettim. Bana burada verilen görev bir rastlantıdan ibaret. Şark'ın büyük mücadelesi benim zamanlarıma denk gelmez diye düşünürdüm, ileride benden daha şanslı kimselerin belki de üstünden kolayca atlayabileceği bir çukura düşmüş olduğumu kendime yazgı bellerdim. Görünen o ki benim kaderim tam aksi yazılmış. Tanrı'nın lütfuyla kaderime boyun eğiyorum. Bundan böyle vaadedilmiş topraklara ulaşmak için elimden gelen her şeyi yapacağım.⁷⁵¹

Stratford meslek hayatını Osmanlı Devleti'nin selametine adanmış, Rus ve Osmanlılar arasında bir güç dengesi sağlamayı, Rus topraklarının genişlemesine engel olmayı ve böylece İngiltere'nin Hint deniz yolu üzerindeki hâkimiyetini sağlama almayı amaçlamıştı. Osmanlı ve Rusya arasında çıkacak bir savaş Stratford'un istediği son şeydi. Temperley durumu şöyle özetlemiştir:

Stratford'un Türkiye'den yapmasını istediği asıl şey reformlar yoluyla değişime gidilmesiydi. Çıkan savaşın reformları boşa çıkarması bir

yana, Osmanlı'yı da toptan yok etmesi ihtimali onu çok korkutuyordu. En nihayetinde ben, Stratford de Redcliff'e'nin barış uğruna savaştığını düşünüyorum. Ve zannımca, kendi haline bırakılsaydı bu amacına ulaşabilirdi.⁷⁵²

2

Kırım Harbi 1856 Ocak'ta sona erdi. Bu durum İngiltere'de kutlamalarla karşılanmış, mevcut gerilimi yatıştırmıştı ancak aynı zamanda yeni suçlamaların da kapısını aralamıştı. İngilizler için savaştaki felaketlerden biri de 20 Kasım 1855'te Kars'ın düşmesi olmuş, suç yine sadece Stratford'a atılmıştı. 16 Ocak 1856'da *The Times* gazetesi Kars'ın düşmesinden onu sorumlu tutarak halk arasında hakkında olumsuz görüşlerin yayılmasına neden oldu. Gazeteye göre, Stratford öfkesiyle hareket etmiş, Türklerin yöntemlerini benimsemişti, Konstantinopolis'te diktatör, iletişim kurma konusunda ise başarısızdı:

Lord Stratford kiminle iletişime geçse aralarında bir anlaşmazlık çıkıyor, o halde buna talihsizlik(!) demek doğru olur... Antipatik duygularla dolu bir ortamda yaşayan Stratford, Türk yetkililerle münasebet kurmaya, Levant toplumuna itaat etmeye alışmış gibi görünüyor. Tasavvurundaki otoriteye karşı yapılan en ufak bir itiraza bile müsamahası yok. Verdiği tavsiyelere uyulmaması veya kendi fikrinden başka fikirler belirtilmesi bile, seneler sürecek bir antipati beslemesi için yeterli.⁷⁵³

Stratford, kendisine karşı başlatılmış bu karalama kampanyasıyla ilgili olarak Clarendon'a gönderdiği 30 Ocak 1856 tarihli gizli mektupta kendisini şu sözlerle savunmuştu:

"Acayip masal"ı anlatma sırası *The Times* gazetesine gelmiş... Bırakın halk her şeyi bilsin... Elbet ben de hatalar yapmış olabilirim, eksik yönlerim olabilir. Bundan daha doğal ne var? Hangimiz hatadan, noksan-

lıklardan beriyiz? Yurdum insanından hiçbir çekincem yok, yeter ki adil olsunlar.⁷⁵⁴

Stratford'a karşı başlatılan düşmanlık furyası tüm şiddetiyle devam ediyordu. 15 Mart 1856'da "Tanınmayan Elçi" başlığıyla *Punch*'ta yayınlanan bir yazıda Stratford şu sözlerle alaya alınmıştı: "Parlamentomuzun Konstantinopolis'teki elçimize gösterdiği vefasızlık bizi hayrete düşürdü. Hiç mi soylu Lord, saygın beyefendi kalmadı, Lord Stratford de Redcliffe'e Kars'ın düşüşü için bir teşekkür konuşması yapacak?"⁷⁵⁵

"Kars meselesi Lord Stratford'u bir hayli üzdü." İngiltere elçiliğinde görev yapan Edmund Hornby'nin eşi Emilia 28 Mart'ta bunları yazdı, "savaşın tüm felaketlerinin sorumlusu Lord Raglan'dan sonra tüm suç onun omuzlarına bindiriliyor. Zavallı Raglan, Stratford'un kalbini çok kırdı, yani burada herkes öyle söylüyor. Raglan ölünce gazeteler onu kahraman ilan etti..."⁷⁵⁶ Savaşa kurban giden Raglan veya fedakâr Florence Nightingale halk nezdinde kahraman ilan edilmiş, Stratford ise hâlâ hayatta, dolaşısıyla itham edilebilecek konumda olduğu için halk onu düşman bellemişti.⁷⁵⁷ Nisan ayının sonunda Avam Kamarası Stratford'un ismini geçirmeden Kars'ın düşüşünde ciddi bir mesuliyet taşıdığını ima eden bir önerge sundu. Bu önergeye göre Kars "büyük ölçüde Majestelerinin yönetimindeki öngörü ve gayret eksikliği sebebiyle" düşmüştü. Önergeyi, konuşmalarında Stratford'a çok ciddi suçlamalarda bulunan muhafazakâr parlamento üyesi James Whiteside hazırlamıştı. Şimdilerde başbakan olan Palmerton ise bu suçlamalara, Stratford'u güçlü bir şekilde savunarak cevap veriyordu. 1 Mayıs 1856'da önerge 176 Evet 303 Hayır oyuyla reddedildi.⁷⁵⁸ Oylama günü *The Times*, Manchester'da çıkarılan bir gazetenin yayınladığı saldırgan yazıyı herhangi bir ekleme yapmadan yayınlamıştı. Şöyle yazıyordu:

Mevcut temsilcilerimiz, bir başka deyimle, gelmiş geçmiş en sorumsuz, acımasız, küstah ve işe yaramaz temsilciler diktatör gücüyle dünyamızı lanetliyor. Konstantinopolis'teki İngiliz Paşa (!) da pek şahsına münhasır biri... Âdeta bağımsız bir hükümdar, bağımsız bakanlarıyla kendi meclisini kurmuş. Sahip olduğu ilkeler ve politika öylesine

güçlü ki ülkesindeki üstlerinin müdahalesi yalnızca lafta kalıyor... Ne isterse onu yapıyor, tam bir kral gibi kendi heveslerinden ve inatçı önyargılarından başka hiçbir şeye aldırış etmiyor. İngiltere hükümeti için fazla güçlü olduğu kesin. Hükümetin kendisine verdiği talimatlar, onun hükümete verdiği talimatlar kadar bağlayıcı değil... Türkiye’de kaldığı uzun sürede emsal bir Türk olup çıktı... Hiçbir Türk üstlerinin otoritesini Lord Stratford de Redcliffe kadar aşağılamış mı, üstlerine karşı bu derece bir küstah bir tavır sergilemiş mi, cidden sorgulamaya başladık. Veyahut İngiliz Hükümetinin kendini beğenmiş temsilcisiyle baş etmeye çalışırken gösterdiği korkaklığı acaba Türk hükümeti tebasından güçlü birine karşı göstermiş midir?⁷⁵⁹

“İngiliz Paşa” başlıklı yazıdan birkaç gün sonra *Punch* dergisi 10 Mayıs’ta Stratford’u “Konstantinopolis’teki Has Paşamız” diye isimlendirerek şöyle alaya aldı: “Lord Stratford kadar layıkıyla Türk olmuş hiç kimse yoktur, dolayısıyla Türklerin hakkından gelebilecek en münasip kişi de odur.”⁷⁶⁰

3

Canning savaş esnasında Kırım’a iki defa gitmişti. İlk ziyareti Nisan 1855’te, ikincisi ise Kırım’da İngiliz sefer kuvvetleri komutanı Baron Raglan FitzRoy Somerset’in daveti üzerine Mayıs’ta gerçekleşti.⁷⁶¹ “Hakikaten de, harekâtların büyüklüğünü, cephenin zorluklarını kavrayabilmek için savaş alanında bizzat bulunmak gerek,” diyordu Stratford, 28 Nisan 1855’te Clarendon’a yazdığı mektupta.⁷⁶² Lord Raglan nezaket gereği Stratford’u komutanlarla harp konseyine katılması için davet etmiş ancak böyle bir konumda herhangi bir fayda sağlayamayacağını düşünen Stratford daveti geri çevirmişti. Sonraları birlikte Balaklava Muharebesi’nin yapıldığı vadiye gittiler. Muharebenin üzerinden 6 ay geçmiş, bölgede kan ve vahşetten eser kalmamıştı. Ancak orayı

görmek Stratford'a bölgenin beraberinde getirdiği zorlukları fark ettirmişti: "zeminin şekli, süvarilerimizin ne zorluklar altında mücadele verdiğini gözler önüne seriyordu."

Stratford savaş alanlarından birini ziyaret edip siperleri yakından görmek üzere Raglan'dan izin aldı. Lord Raglan bu isteği kabul etmiş, ancak "kasten mi değil mi bilinmez, o arada sürekli soruşturma yapıp emir vererek zaman öldürdü", böylece Stratford ziyaretini gerçekleştiremedi.⁷⁶³ Raglan açıkça misafirini tehlikeli bir duruma düşürmekten çekiniyordu. Reglan Stratford'un bu ziyaretinden iki ay sonra öldü, bazı tarihçiler ölüm sebebinin hastalık olduğunu düşünürken, diğerleri ise savaşta çıkan aksiliklerin nedeniyle kendini suçladığını ve bu yükü daha fazla taşıyamadığını söyler.⁷⁶⁴ Onu "İngiltere'yi hazırlıksız yakalayan savaşın mağduru" ilan edenler de vardır.⁷⁶⁵

Stratford Ağustos 1855'te Kırım'a ikinci ve son kez, subaylara Bath Nişanı vermek üzere Kırım'a gitti. Stratford'un kişiliği hakkındaki düşüncelerini daha önceki sayfalarda paylaştığımız, Konstantinopolis elçiliğinin konsolos yardımcısı J. H. Skene de bu yolculukta ona eşlik edenler arasındaydı. İkili oldukça iyi anlaşıyor, savaş ve devlet kavramlarının anlamı hakkında sık sık gayri resmi muhabbetler ediyordu. Skene, Stratford'un ölümünden birkaç sene sonra yayınladığı hatıratında Stratford hakkında şunları yazmıştı:

Elçi'nin düşüncelerini açık açık söylemek gibi bir huyu vardı... Pera'daki elçilik binasının bahçesinde onunla çok vakit geçirdim. Senelerin tecrübesiyle geliştirdiği, hâlâ canlı ve dinç hayal gücüyle renklendirdiği keskin zekâsını kullanarak, zamanın siyasi çıkarlarını tekrar tekrar analiz ve sentez süreçlerinden geçiriyordu. 40 yıl süren barıştan sonra Avrupa'daki insanların mizacı tam yumuşadı, insancıl hale geldi derken bu savaşın âdeta Orta Çağ'daki kadar korkunç bir büyüklüğe ulaşması onu derinden üzmüştü. Zira bu savaş, zamanın gerektirdiği ilkelere taban tabana zıt düşmüş, aydınlanma ile medeniyetin ilerlediği düşünüldüğünde en azından kullanılan savaş tekniklerinin değişmesi beklenmişti. Ne yazık ki çıkan savaş, Orta Çağ'daki barbar toplumların savaşları kadar kanlı ve vahşet dolu geçmiştir.⁷⁶⁶

Avrupa'da hatta dünya çapında devletler çok ciddi şekilde genişlemiş, Napolyon devrinden beri hiçbir devlet doğrudan birbiriyle savaşmamıştı. Hal böyle olunca Avrupalılar, üst düzey bir "aydınlanma" aşamasına ulaştıklarını ve devletlerinin diğerlerine "medeniyet" dağıttığını düşünüyordu. Stratford ve Avrupa kıtasındaki daha birçok kişinin görüşü ve inancı aynı bu yöneydi. Ancak Kırım Harbi bütün bu iyimser hisleri yok etmişti. Savaş ve devletin en korkunç haliyle ilk defa karşı karşıya kalan Stratford artık İngiliz ve Avrupalıların ilerlemek bir yana, gerileme ihtimalini sorguluyordu.

Stratford'un savaş deneyimi hâlihazırda oldukça ağır olmasına rağmen, savaşın yalnızca siyasi ve idari ayağında bulunmuştu. Bu sebeple artık askeri çarpışmayı da bizzat görmek istiyordu. Kırım'a ilk gittiğinde bu ricası reddedilmişti, ikinci gidişinde ise isteğinin gerçekleşme ihtimali daha yüksek görünüyordu. Müttefikler Sivastopol kuşatmasında ilerleme kaydediyordu, üstelik çetin mücadeleler sonucu birçok Rus müstahkem mevki işgal altına alınmıştı.

"Lord Stratford Sivastopol'ü görmek istedi, ona eşlik ettim," diye devam etmişti Skene hatıratında:

Savaş meydanına kale burçlarından, hücum hattının en solundan girdik... Müttefik orduların gecenin birinde dehşet katliam yaptığı işgal altındaki mezarlığa geldik. Yeşilliklerin ortasına kondurulmuş sevimli küçük kilise gözetleme mevziisi olarak kullanılmak üzere korunmuştu. Ne yazık ki topçu ateşleri anıt ve mezar taşlarını yerle bir etmişti. Selviler, salkım söğütler yerde öylece yatıyor, köklerini top mermileri sökmüş. Bucağına çiçek bırakılmış topraktan tümseklerin ve mezarların üstüne güller, parçalara ayrılmış mermiler saçılmış. Sonu hücum birliğine varan bir gedik aştık, birden kendimizi geniş sokaklarda bulmuştuk. Yıkıntı altında kalmış olsa da insan bu sokaklara bakınca şehir eskiden nasılmış, kolayca görüyordu. Tam anlamıyla harap bir tablo vardı gözümüzün önünde, duvarlar titreyip sallanıyor, kapılar kırılmış, pencere camları paramparça, bombardıman çatılarda devasa yarıklar açmış. "John Bright ne kadar da haklıymış," dedi, büyük bir hayret içerisinde ellerini kaldıran Lord Stratford. "Bu gördüklerim savaşın neticelerinin yalnızca bir örneği ise, onun savunduğu barışı kim istemez ki? Burası harap olmuş bir şehri değil, bir yanardağ çukurunu andırıyor."⁷⁶

Kırım Harbi'ndeki Sivastopol harabeleri. 1850'lerin sonu.

SONSÖZ

Stratford'un Sivastopol'deki harp sahasına yaptığı ziyaretten birkaç hafta önce, George'un oğlu ve Stratford'un kuzeni olan Charles Canning, 1 Ağustos 1855'te Londra'daki India House'da gerçekleşen yemin töreninin ardından Hindistan genel valisi olarak göreve başladı. Töreni takip eden akşam yemeğinde, dönemin başbakanı Lord Palmerston "eskiden bütün uygarlıklar Hindistan'dan başlayarak Mısır aracılığıyla yayılırken, o zamanlar barbar olan bizlerin, uygarlığı ve aydınlanmayı doğduğu yere geri taşıdığımız gerçeği"nden gururla bahsetti.⁷⁶⁸ Lord Palmerston'un sarf ettiği bu sözler birçok İngiliz'in imparatorluklarına atfettiği tarihî, siyasi ve ahlaki anlamın etkileyici bir ifadesiydi.

Stratford, İngiltere'den gönderilen Dizbağı Nişanı'nı Sultan Abdülmecid'e takdim ettiği törenin ardından Ekim 1858'de son kez Konstantinopolis'ten ayrıldı ve nihayet memleketine yerleşme hayalini gerçekleştirdi. Uzun ve keyifli bir emeklilik dönemi geçiren Stratford Lordlar Kamarası'nda aktif olarak çalıştı ve uluslararası ilişkilerde ulusal bir otorite olarak hizmet etti. Aralık 1869'da kendisi de Dizbağı şövalyesi oldu. Akli yetilerini ömrünün sonuna kadar asla kaybetmeyen Stratford 14 Ağustos 1880'de 93 yaşında hayata gözlerini yumdu. Ölümü üzerine yayımlanan

anma yazısına göre Stratford, “Tecrübelerle dolu bir kariyere sahip olağanüstü bir kişilikti”⁷⁶⁹

Canning’in kariyeri ve hatta hayatı, İngiltere’nin sözde Doğu Sorunu’ndaki varlığıyla neredeyse aynı zamana tekabül ediyordu. 1878’de ülkesinin Kıbrıs’ı ele geçirdiğini ve Doğu Akdeniz’e hâkim olduğunu görecektense kadar uzun yaşadı. Ancak ölüm, onu İngiltere’nin 1882’de Mısır’ı işgal ederek Kızıldeniz ve Hindistan’a doğrudan erişim sağladığını görmesine müsaade etmedi.

DİPLOMATİK TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Agreman. Bir devletin kendisine gönderilecek bir diplomatik temsilcinin ataması için verdiği resmi olmayan ön onay.

Kadim Nizam. Boğazlardan yabancı gemilerin geçişine karşı uygulanan yasağı ifade etmek için kullanılmaktadır. Söz konusu uygulama Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında gerginliklere sebep olsa da bazı devletler tarafından uzun yıllar desteklenmiştir.

Arşivler, kamu ve özel. Kamuya açık veya resmi kayıtlar, yurtdışındaki temsilciler ve söz konusu hükümetler arasındaki bütün gönderiler, muhtıralar ve diğer resmi diplomatik belgelerin yanı sıra meslektaşlar arasındaki resmi iletişimler gibi bir büyükelçiliğin tüm dâhili idari belgelerinden oluşmaktadır. Özel kayıtlar ise taslaklar, gayri resmi iletişimler ve basılı hatıralar gibi kamuya açık kayıtlarda yer almayan belgelerden oluşmaktadır. Bu belgeler genellikle bir kişi tarafından toplanır ve saklanır.

Madde. Antlaşmaların resmi bölümleri. *Patent*, ayrı veya gizli madde olarak ayrılmaktadır.

Ateşe. Elçilik görevlisi. Temsil edilen ülkenin bir tebaası olan, düşük rütbeli bir diplomat veya uzmanlığından yararlanılması

adına misyona resmi statü ile katılan kimse. Ateşelik statüsü 19. yüzyıl boyunca genellikle askeri danışmanlar, kâtipler, ajanlar ya da tamamen adam kayırmak adına atanan görevliler tarafından işgal edilmekteydi.

Elçi Kabul Töreni. Yabancı elçilerin Osmanlı başkentindeki görevlerine başlamadan veya görevlerini tamamladıktan sonra makamlarından ayrılmadan önce ilk olarak Sadrazam'ın ardından da Sultan'ın huzuruna kabul edildiği tören.

Kapitülasyonlar. Osmanlı İmparatorluğu tarafından bir devlete, o devletin Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden diplomatik personel ve tüccarlarının yasal statüsünü düzenlemek için verilen resmi bir imtiyaz. Bu imtiyazı elde edenler genelde çeşitli vergilerden ve Osmanlı şer'i hukukunun koyduğu hükümlerden muaf tutulmaktaydı. 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından bütün kapitülasyonlar yürürlükten kaldırılmıştır.

Kançılaryaya. Bir büyükelçiliğin, maliye ve idari işlevlerle ilgili olanlar da dâhil olmak üzere, arşivi ve diğer kayıtları korumaya ayrılmış bölümü ve binaları. Bazen konsolosluk, siyasi ve diğer bölümlerin yeri.

Maslahatgüzar. Statü olarak büyükelçi ve elçinin altında yer alan diplomatik görevli.

Avrupa Uyum. Avrupa imparatorluklarının, Napolyon Savaşları'nın ardından Birinci Dünya Savaşı'na kadar, diplomatik meseleleri çözmelerine olanak tanıyan bir dizi kongre aracılığıyla kendi aralarında uyguladıkları güç dengesini anlatmak için kullanılan teorik bir kavram. Viyana Düzeni olarak da anılmaktadır.

Kongre, Konferans. Viyana Kongresi (1814-1815) ve Paris Kongresi (1856) gibi büyük bir çatışmalardan sonra sağlanması gereken barışı müzakere etmeyi ya da Londra'daki konferansındaki (1827-1832) gibi uzun yıllar süregelen bir sorunu ele almayı amaçlayan temsilciler topluluğu. Bazen sadece temsilciler değil, aynı zamanda önemli devlet adamları da kongrelere katılım sağlamaktadır.

Konsolos. Statü olarak maslahatgüzarın altında yer alan elçilik görevlisi. 19. yüzyıla kadar genellikle istihbarat sağlamak ve yerel bağlantılar kurmak için işgal edilen bir makam olarak faaliyet göstermiştir.

Şifre. Resmi bir mektup metninin bir kısmını veya tamamını gizlemek için kullanılan kod. Bir anahtar aracılığıyla deşifre edilmektedir. Görevden ayrılan bir dışişleri bakanın son görevi, büyükelçilik arşivini, şifreleri ve operasyonel sırları halefine teslim etmesiydi.

Resmi Gönderi/Mektup. Yurt dışındaki bir misyon şefi ile bağlı olduğu hükümet arasında, ekler de dâhil olmak üzere, kamuya açık veya resmi düzenli yazışma ağı. Bu belgeler “Özel” veya “Gizli” olarak işaretlenmedikleri sürece seri olarak numaralandırılmıştır. Bazen tamamen veya kısmen şifreli olarak yazılır. İstisnai durumlarda, bir elçi tarafından atandığı ülkedeki meslektaşlarına bağlı olduğu hükümetin talimat ve iyi niyetlerinin bir göstergesi olarak sergilenir. Belirli bir edebi stile ve kompozisyon biçimine göre, eklere atıfta bulunulmasına veya yazar tarafından daha sonra redaksiyona veya muhatap tarafından işaretlenmesine imkân sağlayacak şekilde geniş kenar boşlukları bırakılarak yazılır.

Ek. Bir gönderiye dâhil edilen ek materyal, genellikle ilgili önceki gönderilerin veya meslektaşlar arasındaki yazışmaların veya ev sahibi hükümetle karşılıklı olarak düzenlenen muhtıraların kopyaları, ayrıca yerel haritalar ve gazeteler. Eklere, gönderi metninde, genellikle A, B, C, D, vb. harfli kenar notları aracılığıyla atıfta bulunulmuştur.

Elçi. Diplomatik görevli, statü olarak büyükelçinin altında ve maslahatgüzarın üstünde sınıflandırılmaktadır.

Extraordinary. Ambassador Extraordinary. İngilizcede “Büyükelçi”nin tam ve resmi sıfatı.

Giovani di Lingua. Çırak dragoman. Genelde yetişmiş bir dragomanın eğitimine devam etmekte olan genç yaştaki akrabası.

Arabuluculuk. Çatışan veya ihtilafli taraflar arasında müzakere sağlamaya yönelik çeşitli faaliyetler.

Garanti. Bir devlete, başka bir devletin savaşan güçlerin saldırısına karşı belirli diplomatik veya askeri eylemlerde bulunma sözü veren bir anlaşmanın sağlanması, örneğın, bir devletin “bütünlüğünü veya egemenliğini garanti etmek”.

Internuncio. 1678-1856 yılları arasında Avusturya İmparatorluğu’nun Konstantinopolis büyükelçisi için kullanılan unvan.

İtimatname. Diplomatik bir temsilcinin yetki belgesi. Genellikle resmi törenle bir misyon şefi tarafından atanmış olduğu hükümet veya devlet başkanına sunulur. Elçilikler tarafından, yabancı uyruklu ve hatta ev sahibi hükümetinkiler de dâhil olmak üzere, tüccarlar veya tercümanlar gibi memuriyetle meşgul olmayan kişilere, konsolos veya dragoman gibi diplomatik bir pozisyonun resmi olarak yerine getirilmesi amacıyla verilmekteydi.

Levant Şirketi. İngilizlerin Levant bölgesindeki ticari faaliyetleri yürüten şirkettir. 1581’de kurulmuştur. 1605’te, “İngiltere’nin Levant Denizlerine Ticaret Yapan Tüccarlar Şirketi” olarak imtiyaz beratı elde etmiştir. Anonim şirket veya kati anlamda bir tekel değildi, daha ziyade bir ticaret nizamıydı. Londra’da bulunan genel kurulu, üyeleri arasında (ki genellikle 800 kişi civarındaydılar) vergi toplardı ve bu ayrıcalığı özellikle büyükelçilerden saklardı. 1803 yılına kadar, Konstantinopolis’teki büyükelçilerin yanı sıra elçilik sekreterleri, konsoloslar, din görevlileri ve tercümanların atanması ve görevden alınması ve çalışanların maaşlarının ödemesinden Levant Şirketi sorumluydu. Ayrıca binaların bakımı da dâhil olmak üzere elçilik operasyonları (bazen hükümet tarafından sağlanan hibelerle de olsa) şirket tarafından finanse edilmekteydi. Şirket 1825’te dağıldı.

Muhtıra. Ev sahibi hükümet ile ülkesinde görev yapan bir yabancı elçi arasında belirli bir konu hakkında bilgi alışverişinde bulunanuyarı içeren yazılı belge.

Diplomatik temsilci. Statü olarak bir büyükelçi ve elçinin altında ve bir maslahatgüzarın üstünde sınıflandırılan diplomatik görevli. Konuşma dilinde yaygın olarak misyon şefi için kullanılmaktadır.

Nota. Dış politikada bir devletin başka bir devlete siyasi sorunlar, iş birliği önerileri, anlaşma teklifleri, bilgilendirme ve benzeri konularla ilgili olarak yolladığı yazılara denir.

Sözlü Nota, Şifahi Nota (Note Verbale). Üçüncü şahıstan üçüncü şahsa yazılan ve imza bulunmayan nota türüdür. Bu notalarda yalnızca paraf bulunur.

Doğu Sekreteri. Görevli olduğu ülkenin dilinde ve geleneklerinde tercüman olarak eğitim almış elçilik görevlisi. Temsil edilen ülkenin bir tebaası olması yönüyle ev sahibi ülkenin tebaası olan dragomanlarla karıştırılmamalıdır.

Ostensible. Umuma veya belli bir kişi ya da kuruma açık olan belge.

Tam Yetkili Temsilci. Belirli bir anlaşmanın müzakere edilmesi ya da herhangi bir kongreye katılması amacıyla görevlendirilen hükümet temsilcisi. Tam yetkili temsilciler aynı zamanda büyükelçi ve elçilerin yanında görevlendirilmektedir.

Patent. Açık ve yayınlanmış madde.

Précis. Hülasa.

Karantina. Salgın hastalıkların kontrol altında tutulması için gerek duyulan bekleme süresi. Gemiler ve elçiliklerdeki giriş çıkışlar için de uygulanmaktaydı.

Kraliçe'nin Ulakları. Resmi bir devlet hizmetinden oluşan İngiliz diplomatik kuryelerine verilen isim.

Onay. Tam yetkili temsilciler tarafından müzakere edilen bir anlaşma için bir devlet başkanı tarafından sağlanan nihai onay.

Under Flying Seal (UFS). Gönderilen UFS iki nokta arasındaki bir belgenin üçüncü bir şahıs aracılığıyla gönderimidir. Bu üçüncü şahıs aynı zamanda bu belgeyi okuma yetkisine de sahiptir. Okuduktan sonra mühürleyip göndermektedir. Bu yöntem 20. yüzyıl öncesinde pratik olması nedeniyle yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

OSMANLI TERİMLER VE İSİMLER SÖZLÜĞÜ

Ağa. Yeniçeri Ocağı'na bağlı olan en yüksek rütbeli komutan.

Ege Takımadaları. Yunan yarımadası ve civarındaki diğer adalar.

Arz Odası. Padişahın taht odasıdır. Bâbüssaâde'nin tam karşısında, enderun denilen avluda yer almaktadır. Yabancı elçiler burada huzura kabul edilmekteydi.

Bâbiâli [Subilme Porte]. Osmanlı hükümet binasının heybetli kapısına verilen isimdir. Bu isim aynı zamanda sadaret makamını yani Osmanlı hükümetini temsilen kullanılmaktaydı.

Bâb-ı Hümayun. Topkapı Sarayı'nın ilk kapısı.

Bâbüsselâm. Topkapı Sarayı'nın ikinci yani orta kapısı. Divan meydanına buradan girilmekteydi.

Başav. "Paşa" unvanının Avrupalılar tarafından türetilmiş bir kullanımı.

Berat. Hükümet nişanı. Diplomatik ilişkilerde konsolosluk veya tercüman olarak işlev görmeleri için Levanten Osmanlı tebaasına verilen ruhsatı temsil etmektedir. Bu diplomatik statü, başta vergi

muafiyeti olmak üzere diğer pek çok konuda kişiye imtiyaz sağlanması nedeniyle sık sık suistimale edilmiştir.

Beratlı. Berat sahibi olan kimse.

Bey. Osmanlı İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde yerel yöneticiler ve askeri komutanlar için kullanılan bir unvanken sonraki dönemlerde bir saygı sözcüğü haline gelmiştir.

İstanbul Boğazı, Bosporos. İstanbul Boğazı ilk olarak Aeschylus'un "Yalvaran Kadınlar" isimli tiyatrosunda Bosporos olarak anılmıştır. Antik çağlarda Bosporos olarak adlandırılan boğaz halen pek çok dilde bu isimle kullanılmaktadır. Marmara Denizi ile Karadeniz'in kesişim noktasıdır.

Büyükdere. Yunanca Kalos Agros yani "Güzel Vadi" olarak anılmaktadır. Çarpışan Kayalar ve Yusa Tepesi'nin karşısında kalan vadide yer alır. Güzelliğiyle Pera'nın karmaşasından kaçan diplomatları cezbetmiş, burada pek çok elçilik ve konsolosluk yalısı inşa edilmiştir. Ruslar özelinde bilhassa imparatorluklarına ulaşımındaki kolaylık nedeniyle tercih edilmiştir. Birinci Haçlı Seferi'nin liderlerinden Godfrey de Bouillon'un ordusunun kamp yeri olmasıyla bilinen ve yedi veya sekiz çınar ağacının birleşiminden oluşan devasa bir ağaca ev sahipliği etmekteydi. Kırkağaç/Yedikardeş olarak anılan devasa çınar ağacı yirminci yüzyılın başlarında yol yapımı nedeniyle kesilmiştir.

Çarpışan Kayalar. Jason ve Argonauts'ta tasvir edilen, Boğaz'ın Karadeniz'e açılan bölgesindeki kayalıklara verilen isim.

Cizye. Osmanlı gayrimüslim tebaasını askerlik hizmetinden muaf tutan baş vergisi. 1856'da Islahat Fermanı ile beraber yerini Bedel-i Askeriye vergisine bırakmıştır.

Harem. Topkapı Sarayı veya herhangi bir özel bir mülkün kadınlar için ayrılan bölümüne verilen isim.

Hatt-ı Şerif. Padişah fermanı.

Hellespont. Marmara Denizi ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan boğaz için kullanılan antik isim. Çanakkale Boğazı.

Yeniçeri. On üçüncü yüzyılda kurulan seçkin piyade birlikleri ve saray muhafızları. Kendilerini eski rejimin bekçisi olarak addeden yeniçeriler, Sultan III. Selim'in 1770'lerde başlattığı reform hareketine direnmiş ve sonunda 1807'de Sultan'ın tahtan indirilerek katledilmesine sebep olmuşlardır. Yeniçeri Ocağı 1826 Hazi-
ran'ında lağvedilmiş, bu olay Vaka-i Hayriyye yani "hayırlı olay" olarak anılmıştır.

Kethüda. Önde gelen bir Osmanlı devlet unvanıdır. Bu unvanın sahipleri zaman zaman Sadrazam vekili olarak görev almaktaydı.

Kaymakam, Kaimmakam, Caimakam, Caimacam. Bölge valisi. Konstantinopolis kaymakamı, sadrazamın yokluğunda sadrazam vekili olarak büyükelçileri huzura kabul etmekteydi.

Kolağası. Binbaşı ile Yüzbaşı arasında yer alan askeri bir rütbe.

Levanten. Avrupalı soydan gelen gayrimüslim Osmanlı tebaası. Özellikle dragomanlar bu ailelerden seçilmekteydi.

Millet. Resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınan dini topluluklara millet denmektedir.

Müftü. Osmanlı İmparatorluğundaki en yüksek dini otorite. Fetva makamı. Şeyhülislâm sözünün yaygınlaşmasından önce onun yerine kullanılan tâbir.

Paşa. Üst düzey Osmanlı idarecilerine verilen unvan.

Paşalık. Bir paşa tarafından yönetilen idari birim.

Pera. Günümüzdeki adı Beyoğlu'dur. Konstantinopolis'in diplomatik mahallesi. Konstantinopolis'teki ilk elçilik binaları 17. yüzyılda Pera'da kurulmuştur. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, diplomatlar tarafından hastalığı, haşereleri, kalabalığı, gürültü ve hava kirliliği, yangın, ayaklanmalar ve entrikalarıyla anılmıştır.

Fener. Haliç'in güney kıyısında, 1586'dan beri Rum Patrikhane-si'nin bulunduğu mahalle.

Fenerli, Phanariot. Avrupalılar tarafından genellikle Osmanlı ticaretinde veya devlet hizmetinde öne çıkan Fener Rumları için kullanılmaktaydı.

Prenslükler. Tuna Beylikleri. Karadeniz'in Batı kıyısında yer alan bu bölge Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında uzun çekişmelere sebep olmuştur.

Reis Efendi. Resülküttab. Hariciye Nezareti kurulana kadar dış ilişkilerden sorumlu olan Osmanlı devlet adamı.

Üsküdar. MÖ 660'larda kurulduğu tahmin edilen antik Yunan yerleşimlerinden biri olan Hrispolis burada yer almaktaydı. Kırım Savaşı sırasında İngiliz askeri hastanesi olarak hizmet veren ve Florence Nightingale'in görev yaptığı Osmanlı kışlasının bulunduğu mahalle.

Serraglio. Topkapı Sarayı.

Serasker. Başkomutan.

Serdar-ı Ekrem. Başkomutan.

Sünnet. Hz. Muhammed'in müslümanlarca uyulması gereken sözleriyle örnek iş ve davranışlarının tamamı.

Anadoluhisarı. Boğaziçi'ni Asya kıyılarından besleyen iki nehre ve aralarındaki rekreasyon alanına verilen isim.

Sadabad. 18. yüzyılda Kağıthane Deresi kıyısında Haliç'e doğru uzanan düzlük mesire ve eğlence alanına Lale Devri'nde verilen ad.

Tanzimat. Gülhane Hatt- Hümayunu'nun ilanıyla 1839'da başlayan Osmanlı reform hareketi.

Tercümen. Çevirmen veya dragoman.

Teskere, Tezkire. Çeşitli işlev ve durumları bildiren resmi belge. Bazen yabancılar için oturma iznini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Tarabya. Boğaz'ın Avrupa kıyısında, Büyükdere'nin birkaç kilometre güneyinde, diplomatlar tarafından tercih edilen bir mahalle.

Topkapı. Theodosius Surları boyunca Konstantinopolis'in batısında yer alan mahalle.

Tophane. Avrupa yakasında, Pera'nın aşağısında yer alan ve genellikle elçilerin kullandığı önemli bir limanı çevreleyen mahalle.

Ulema. İlmiye sınıfı için kullanılan unvan.

Vaka-i Hayriyye. "Hayırlı Olay". 16 Haziran 1826'da başlayan Yeniçeri ayaklanmasından sonra Sultan II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi.

Yalı. Boğaz'ın her iki kıyısında yer alan köşklere verilen isim. Yalılar sık sık elçilikler tarafından kullanılmıştır.

Yedi Kule. Beşinci yüzyıldan kalma Theodosius Surları'nın güneyucunda yer alan, bir zamanlar göz alıcı Porta Aurea yani Bizans imparatorlarının Altınkapı geçitinin çevresinde inşa edilmiş olan Osmanlı kalesi. Osmanlıların savaş halinde olduğu devletlerin temsilcileri Yedikule'ye hapsedilmekteydi. Her ne kadar bu uygulama fiilen 1800 senesinden sonra dursa da, resmi olarak sonlandırılmaması nedeniyle 1820lere kadar pek çok diplomatın korkulu rüyası olmaya devam etti. Ancak 1830'lara gelindiğinde diplomatlarda artık böyle bir endişenin kalmadığı görülmekte.

Zabtiye. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda kurulan, toplumun güvenliğini ve âsâyişi sağlamakla görevli askerî teşkilât.

RESİMLER

Sayfa - 8

Stratford ve Eliza Canning ve kızları Louisa, Catherine ve Mary, Konstantinopolis'teki İngiliz Büyükelçiliği'nin balo salonunda, 15 Aralık 1854.

The Illustrated London News, 13 Ocak 1855 tarihli bir çizimden, sayfa 33.

Sayfa - 88

Yedikule.

The Illustrated London News, 24 Eylül 1853 tarihli bir çizimden, sayfa 272.

Sayfa - 148

Bâb-ı Hümayun, Tokapı Sarayı.

Bir çizimden, *The Illustrated London News*, 3 Ağustos 1850, sayfa 105.

Sayfa - 278

Kırım Harbi'ndeki Sivastopol harabeleri. 1850'lerin sonları.

Getty Images'dan.

NOTLAR

Çalışmaların tam alıntıları bibliyografya da verilmiştir.

KISALTMALAR

BL Add. MSS:	The British Library United Kingdom Additional Manuscripts Collection
TNA FO:	The National Archives United Kingdom Foreign Office Collection
TNA IR:	Inland Revenue Collection
TNA SP:	State Papers Collection

TEŞEKKÜR

- 1 Leaf, Troy, *A Study in Homeric Geography*, s. 1: “Başlıca amaçlarımdan biri, tarih sah-neleriyle kişisel temas ile edinilen izlenimlerin önemini göstermektir.”

GİRİŞ: “STRATFORD EFSANESİ”

- 2 Nicolson, *The Evolution of Diplomatic Method*, s. 2, “diplomasi” terimini “müzakere sanatı” anlamında kullanılmakta. Kennan, “History and Diplomacy as Viewed by a Diplomatist”, s. 170, “klasik ve merkezi diplomatik işlevi”, “çıkarları çatışan hükümetler arasında müzakere ve arabuluculuk görevi...” olarak tanımlanmakta. Davison, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, s. 329, “Dar anlamda diplomasi, hâkim devletlerin hükümetleri arasındaki iletişim ve müzakere sanatıdır. Diplomatlar bu sanatın uygulayıcılarıdır.”

- 3 Van Millingen, *Constantinople*, s. 262-263: "Konstantinopolis'te yaşamak çok geniş bir dünyada yaşamaktır... Bu şehrin dev bir yaşamı şekillendiren bir kalıp olduğu söylenebilir." Bkz. s. 235 ayrıca s. 310-311.
- 4 Şehrin tarihi terminolojisi karmaşıktır ve çeşitli kullanımlar mevcuttur. On dokuzyüzyıl şehrine "İstanbul" olarak atıfta bulunmak, Osmanlı medeniyetinin bir çağrışımı olarak arzu edilebilir. Ancak "İstanbul" ismi ne Osmanlı hükümeti ne de diğer Avrupalı güçler tarafından diplomatik iletişimde kullanılmadı. Onun yerine "Konstantinopolis" ve Osmanlıca biçimleri olan "Konstantiniya" ve "Konstantiniyye" isimleri, Osmanlı kaynakları da dâhil olmak üzere bu çalışma sırasında karşılaşılan tüm birinci el diplomatik belgelerde kullanılmıştır. Ayrıca, "Konstantiniya" ve "Konstantiniyye" 19. yüzyıl boyunca Osmanlı hükümetinin çeşitli bölümlerinde belirgin bir şekilde kullanılmıştır ve bu kullanım "bugünkü [yirminci] yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu sikkelerinde görülmektedir" (Runciman, s. 207). Bu sebeple bu metin boyunca şehrin adı "Konstantinopolis" olarak kullanılmıştır. Diplomatik belgelerde şehrin belirli bölgelerinin adları kullanılmıştır; bunlar arasında "Pera", "Galata", "Fener", "Tarabya", "Büyükdere" ve "Stamboul" bulunmaktadır. Diplomatik kullanımdaki bu son terim (Stamboul), özellikle Bizans surları içerisinde kalan kısım için kullanılmaktadır. Bazen de şehrin tamamı için kullanılan genel bir batılı kullanımdır.
- 5 Söz konusu resimler 3. Bölüm'de detaylandırılmıştır.
- 6 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 267. Bkz. s. 132.
- 7 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 505. Bkz. s. 194.
- 8 George F. Kennan, *on Russian Diplomacy*, s. 4. Metnin orijinalinden alınmıştır. George F. Kennan tarafından 2 Nisan 1985'te Washington, D.C'deki Kennan Institute for Advanced Russian Studies'de verilen bir konferansın yayınlanmış metnidir.
- 9 Gibbon, s. 508.
- 10 *Times*, 16 Nisan 1844, s. 5. Bkz. s. 224.
- 11 Figes, s. 55.
- 12 Layard, s. 426. Ninova'den yapılan kazı ve bulguların ihracatıyla ilgili olarak Canning ve Layard arasında gelişen iş birliği hakkında bkz. Malley, "The Layard Enterprise: Victorian Archeology and Informal Imperialism in Mezopotamia" (2011).
- 13 "Doğu Sorunu" veya Question d'Orient terimi her zaman sınırlayıcı bir kullanım olmuştur ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı güçler arasındaki diplomatik istikrarsızlığın kaynağı olduğuna dair batılı bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Philip Guedalla 1927'de daha gerçekçi bir bakış açısı ve yaklaşım önermiştir, buna göre: "Doğu Sorunu'nun tarihi, iki açıdan da incelenebilir. Avrupa'da meseleleri Avrupa açısından değerlendirmek âdetendir. Ancak bazen Türkiye sorununu Türkiye açısından incelemekte fayda vardır. Doğu sorunuyla ilgili fikir yürüten bir İngiliz, Türk'ün Batı sorunu hakkında ne düşündüğünü anlamak istiyorsa, kesinlikle böyle bir temele ihtiyacı vardır." (Guedalla, s. 115-116)

Aynı yöntem ve formülasyon 1978'de Roderick Davison tarafından detaylandırılmıştır: "Doğu Sorunu genellikle batılı bir bakış açısıyla ele alınır: Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında hangi büyük güçlerin müdahalesi söz konusu olabilir? Ancak bu görüş yeterli değildir. Türk için bu bir Batı Sorunu'ydu. Zannımca [Türklerin bu

görüşünün de] özü şuydu: Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü ve bağımsızlığı nasıl korunabilir? Dış müdahale nasıl önlenebilir?" (Davison, "Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and the Question of Reforms", s. 169)

George Trevelyan'ın 'modern Tukidides' olarak adlandırdığı Albert Sorel, 1878'de Doğu Sorunu'nun "gerçekte, bir Avrupa sorunu" olduğunu, çünkü bu meselenin, Büyük Güçlerin 1770'lerde Lehistan'ı paylaşmalarından ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünüp bölünmeyeceği ve Almanya'nın bölünüp bölünmeyeceğine ilişkin politikalarından kaynaklandığını savunmuştur. (Trevelyan, s. 76; Sorel, s. 301, 308)

- 14 TNA FO 78/133, 49. Bkz. s. 142.
- 15 [Stratford Canning], Stratford de Redcliffe, Doğu Sorunu, s. 80-81. *Nineteenth Century: A Monthly Review*, cilt 1, sayı 4 (Haziran 1877), s. 717.
- 16 Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, s. 10, 53, not 4. Bkz. s. 242.
- 17 Temperley, Stratford Canning'in "eylemleri kavgacı olmasa da" yine de "zorlu bir adam" olduğunu gözlemlemiştir ve "kaba ve güçlü bir adamın mutlaka kavgacı biri olmak zorunda olmadığı"nı ifade etmiştir. Harold Temperley, *England and the Near East*, s. 509.
- 18 Temperley, "Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War. PART I", 601. Canning, 1852'de Viscount Stratford de Redcliffe unvanını aldı. Bkz. s. 239.
- 19 Temperley, *England and the Near East*, s. 314.
- 20 "British Embassies, Ambassadors, and Their Salaries." *Monthly Magazine, or British Register*, new series, cilt 9, sayı 49 (Ocak 1830), s. 13, 14, 15.
- 21 *Manchester Times and Gazette*, 6 Haziran 1835, s. 2. Burada "desenli pazen" derken ağır dokuma kumaştan yapılmış ve işçi sınıfı kıyafetleri olarak kabul edilen giysilere atıfta bulunulmuştur.
- 22 Punch, *London Charivari*, 24 Nisan 1858, s. 171. Diğer tanımlar şu şekildedir:
"PASSPORT (PASAPORT). Limanlardan geçişi önlemek için uydurulmuş bir icat."
"CONSUL (KONSÜL). Başı dertte olan İngiliz tebaasına yardımcı olmasına kati sürette izin verilmeyen bir yetkili."
"CHANCERY (SEFARETHANE ARŞİVİ). Gelen mektupların asla bir karşılık bulmadığı o ofis."
"PROTOCOL (PROTOKOL). Yunanca'da ilk anlamına gelen *prōtos* ve yapıştırıcı anlamına gelen *kolla* köklerinin birleşimi. Ulusları bir arada tutabilecek en uyduruk çimento."
- Bu yazıdan birkaç ay sonra "Work for the Toothpickers" başlıklı benzer bir yazı daha neşrolundu. *Freeman's Journal and Daily Commercial Advertiser*, 23 Kasım 1858, s. 2'de yayınlanan yazı şunları ihtiva ediyordu: "Birkaç önemsiz istisna bir tarafta dursun, diplomatların puro tütürmek, kürdanla dişlerini karıştırmak ve akşam yemeği için süslenmekten başka yapacak bir şeyi yok. Kendilerine miskinlikleri karşılığında cömertçe ödeme yapılıyor. İmaratorluğu asgari düzeyde emek ve vakit harcayarak temsil ediyorlar. Bu sebeple elçilikler aristokrasinin gözünde pek mühim bir arzu nesnesidir." [Dolce Far Niente – Hiçbir şey yapmamanın güzelliği.]

- 23 *North Wales Chronicle*, 9 Ocak 1858, s. 6.
- 24 A. P. Stanley, "Önsöz", *The Eastern Question*, s. xiv.
- 25 *Glasgow Herald*, 16 Ağustos 1880, s. 4.
- 26 *Times*, 16 Ağustos 1880, s. 9.
- 27 *Pall Mall Gazette*, 11 Eylül 1880, s. 7. Stratford'un kendi emekli aylığı ölümüyle beraber sonlanmış, ailesine yatırılmaya devam edilmemiştir. *The Illustrated London News*, 9 Eylül 1876, s. 235. Bu kaynağa göre Stratford'un o zamanki emekli maaşı yıllık £1786 idi.
- 28 Stratford'un 1824'te St. Petersburg'daki görevi ve Rusların 1832'de onun Petersburg'a büyükelçi olarak atanmasını reddetmeleriyle ilgili bkz. 7. ve 11. bölümler.
- 29 Sir Henry Bartle Edward Frere (1815-84), 1877'de Güney Afrika'nın İngiliz Yüksek Komiseri oldu. Ocak 1879'da Zululand'ın işgalini emretti ve bu da Anglo-Zulu Savaşı'na yol açtı. Bunun için 1880'de hükümet tarafından küçük düşürücü bir şekilde memlekete geri çağrıldı. Frere'nin kariyerinin önemli bir bölümü, 1834-67 yılları arasında Hindistan'da güçlü bir İngiliz yöneticisi ve valisi olarak geçti. Bartle Frere aynı zamanda George Canning'in yakın arkadaşı ve siyasi müttefiki olan John Hookham Frere'nin (1769-1846) yeğeniydi. Hookham Frere de tıpkı George gibi Anti-Jacobin'in kurucularından biriydi.
- 30 *Reynolds's Newspaper*, 19 Eylül 1880, s. 4.
- 31 *Hansard's Parliamentary Debates*, Third Series, cilt 324, sütunlar 219-220, 23 Mart 1888 münazarası.
- 32 TNA IR 59/108, "Stratford de Redcliffe'in son vasiyeti", 15 Eylül 1875. Bu kayıtlar, Stratford'un toplam varlığını £17.986,7,7 ve borçlarını £17.924,4,5 olarak göstermiştir. *The Illustrated London News*, 16 Ekim 1880, s. 387, öldüğü vakit varlığının "18.000 Sterlin'in altında" olduğunu bildirmiştir. *Oxford Dictionary of National Biography*'deki (2004) Stratford Canning başlığına göre, "Ölümü sırasında serveti in £18.000'un altında olduğu" belirtilmektedir (Chamberlain, s. 932).
- 33 Cambon, s. 37. Fransızca'dan yapılan çeviri bana aittir. Harold Nicolson, *Diplomasi*, s. 57, Cambon'u "en zeki ve kültürlü profesyonel diplomatlardan biri" olarak tanımlamıştır.
- 34 Schmitt, "With How Little Wisdom", s. 310-311.
- 35 Taylor, "The Rise and Fall of Diplomatic History", s. 86-86. İkinci Dünya Savaşı'nın son safhasında, Mart 1945'te, Herbert Butterfield, "Tendencies in Historical Study in England", s. 217.
- 36 A.P. Stanley'nin Vaazı, Westminster Dekanı, 22 Ağustos 1880. Alıntı, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 466.
- 37 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 19. Bkz. s. 79.
- 38 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 119. Ayrıca bkz. s. 79.
- 39 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 192-193.
- 40 Layard, s. 374-375, 431.

- 41 Lear, s. 71.
- 42 Edmund Hornby, s. 70-71. Edmund'un karısı Emilia Hornby'nin Stratford Canning ile ilgili gözlemi için bkz. s. 253.
- 43 Skene, s. 16, 90-92. Sekizinci Vikont Strangford, Percy Ellen Algernon Frederick William Sydney Smythe (1825-69), İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nde ataşe olarak görev yapmıştır, 1845-52.
- 44 Temperley, "Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War. PART II", s. 297, Clarendon'ın kişisel arşivi British Library'den alındı.
- 45 *Examiner*, 2 Ocak 1858, s. 2, Stratford'un diplomatik ilişkiler üzerindeki gözetimine atıfta bulunmak için "vaşak gözlü" benzetmesini kullanmıştır. Kırım Harbi sırasında Konstantinopolis'e gelen ve 1863'te Robert Koleji kuran Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin, Stratford'un gözlemleriyle âdeta insanların karakterlerini çözümlediğini kaydetmiştir. (Hamlin, "The Political Duel", s. 453)
- 46 Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe' George Richmond, tebeşir, 1853, Birincil Koleksiyon, NPG 1513, Ulusal Portre Galerisi Birleşik Krallık.
- 47 George Frederic Watts tarafından "Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe", panel üzerine yağlı boya, 1856-1857, Primary Collection, NPG 684, National Portrait Gallery UK.
- 48 National Portrait Gallery UK, Oda 23, bir önceki notta listelenen portre başlığı, 2006'dan bu yana ve son olarak 13 Ekim 2012'de çeşitli vesilelerle incelendi. Frederic Leighton'a ait "Sir Richard Francis Burton" başlığı, Baron Leighton, petrol tuval üzerine, 1872-1885, Primary Collection, NPG 1070, Burton'ı "garip ve egzotik olan her şeye olduğu gibi Doğu'ya da derinden ilgi duyan" biri olarak tanımlar.
- 49 Findley, s. 581.
- 50 *Times*, 4 Nisan 1896, s. 8.
- 51 Nicolson, *Diplomacy*, s. 227.
- 52 *Times*, 4 Nisan 1896, s. 8. Burada sözü edilen "biyografi yazarı" Stanley Lane-Poole'dur.
- 53 *Times*, 16 Ağustos 1880, s. 9.
- 54 Bright, s. 383.
- 55 Daha fazla bilgi için bkz. 7. Bölüm ve 11. Bölüm.
- 56 Surtees, s. 86. Charles Canning (1812- 62), George Canning'in oğluydu. 1855'in sonlarında Charles ve Charlotte, son Birinci Vali olarak hizmet ettikleri ve 1857-59'daki Büyük Hint İsyanı'na karşı İngiliz baskısını denetledikleri Hindistan'a gittiler. Hindistan'daki kaderleri Michael MacLagan, "Clemency" Canning'de muhteşem bir şekilde anlatılıyor. Charles John, 1. Earl Canning. Hindistan Valisi 1856-1862 (1962). Charlotte Canning'in Hindistan'ın suluboya resimleri ve ayrıca ülkenin yaşamıyla ilgili büyüleyici mektupları ve günlük raporları, Charles Allen, A Glimpse of the Burning Plain'de (1986) harika bir şekilde sunulmaktadır.
- 57 Erdem için bkz. 9. ve 14. Bölüm; İsmail, 5. ve 6. Bölüm; Subaşı, 11. ve 13. Bölüm.

- 58 *Times*, 4 Ekim 1888, s. 13.
- 59 *Athenaeum*, 18 Haziran 1887, s. 801. Biyografinin yayımlanmasından bir yıl önce çıkan bu inceleme, yayımcıya teslim edildiğinde eserin birinci cildine atıfta bulunmuştur. İnceleme, ikinci cildin de çıkacağını ve tüm metnin “Kasım ayında yayınlanmasının beklendiğini” kaydetti.
- 60 *Edinburgh Review*, cilt 169, sayı 345 (Ocak 1889), s. 203.
- 61 Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, s. 446.
- 62 Puryear, s. 457.
- 63 Seton-Watson, s. 474.
- 64 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. xiii-xiv.
- 65 *Age*, cilt 1, s. 100.
- 66 *Age*, cilt 1, s. 399 ve cilt 2, s. 266.
- 67 *Age*, cilt 2, s. 58.
- 68 *Age*, cilt 1, s. 81.
- 69 *Age*, cilt 2, s. 58.
- 70 *Age*, cilt 2, s. 121.
- 71 *Age*, cilt 2, s. 253.
- 72 *Age*, cilt 2, s. 350.
- 73 *Age*, cilt 2, s. 421.
- 74 Temperley, “Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War. PART I,” s. 604.
- 75 İsmail, s. 176. Bkz. s. 107.
- 76 Edmund Hornby, s. 72.
- 77 Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 446.
- 78 Kinglake’in çalışması, Lord Raglan’ın ölümüne kadar Kırım Harbi tarihi i kapsıyordu. Eser aslen Lord Raglan’ın ailesi tarafından derlenmiştir.
- 79 *Times*, 24 Mayıs 1884, s. 10.
- 80 Kinglake, cilt 1, bölüm VIII, s. 113-114. Kinglake, cilt 1, bölüm XI, s. 148. Kinglake, cilt 1, bölüm XX, s. 384.
- 81 *The Encyclopedia Britannica*, on birinci baskı (1911), cilt 25, s.v. “Stratford de Redcliffe, Stratford Canning”, s. 998. Kinglake’in çalışması boyunca Stratford’un her zaman “büyük Elchi” olarak anıldığını söylemek abartılı olur. Ancak bu terim gerçekten de bu çalışmada birkaç kez kullanılmıştır. Kinglake ayrıca, bu kullanımı kısaltarak yalnızca “Eltchi” kelimesini de kullanmıştır.
- 82 Lane-Poole, *Life*, 2. cilt, s. 54-55.

- 83 Lane-Poole biyografisi boyunca “Büyük Elchi”yi 30 kez ve “Elchi”yi 98 kez kullandı.
- 84 “Elchee” ismi – “elchi”, “eltchi” türevleriyle *The Oxford English Dictionary*’ye dâhil edilmiş ve tüm kısaltılmamış baskılarında korunmuştur. Çevrimiçi sürüm. (*A New English Dictionary on Historical Principles* (1897), cilt 3, bölüm 2, s.v. “Elchee, isim”; *The Oxford English Dictionary*. [Birinci baskı], 1933, 1961), cilt 3, s.v. “Elchee, isim”; *The Oxford English Dictionary*, ikinci baskı (1989), cilt 5, s.v. “Elchee, isim”; *The Oxford English Dictionary Online* (Haziran 2012), s.v. “Elchee, isim”. Tüm bu kayıtlar referans olarak Kingslake’in kullanımı göstermektedir.)
- 85 Bu terim bir kitabın başlığı olarak bile kullanılmıştır: Leo Gerald Byrne, *The Great Ambassador: Sayın Stratford Canning’in (1964) Diplomatik Kariyerine İlişkin Bir Araştırma*. Bu kitabın Giriş bölümünün ilk sayfası, sayfa V, şunları içerir: “Türkler için o, Büyük Elchi idi” Semme’le göre, sayfa 185, Byrne’nin kitabı “Lane Poole’un ‘Life’ isimli biyografisinin bir  zeti gibidir ve çeşitli hatalar barındırmaktadır.”
- 86 Fletcher ve Ishchenko, s. 12-13.
- 87 Chamberlain, s. 928.
- 88 Salmon ve Spencer, s. 577. Salmon and Spencer’in metni “[elçi]” ifadesini içerir.
- 89 Figes, s. 60.
- 90 Amerikalı misyonerlerin Konstantinopolis’teki veda konuşması, “To the Right Honourable Viscount Lord Stratford de Redcliffe, Peer of England, Ambassador Extraordinary,” 12 Ekim 1858, TNA FO 352/49. Konuşma, imla olarak k  k değişikliklerle birlikte, “The Missionary Herald, Proceedings of the American Missionary Board of Commissioners for Foreign Missions”, cilt 55, sayı 1 (Ocak 1859), s. 23-25’te yayınlanmıştır. Stratford, Malmesbury Kontu’na gönderilen 8 numaralı gönderiye eklenmiş olan 13 Ekim 1858 tarihli TNA 78/1378 belgesindeki yanıtında şunları kaydetmiştir: “Gerçekten dindar bir Hükümdar’ın otoritesi ve Sonsuz Merhametli Tanrı’nın rehberliği altında iyilik için bir araç olarak hareket ederken, Protestanl ğın genel ilerlemesini ve nihai başarısını teşvik etmek için ülke ya da kilise farklılığının önerdiği tüm kısmi düşüncelerden faydaland ğımı sizlerden gizleyemem.”

1. BÖLÜM: ÇIRAKLIK DÖNEMİ

- 91 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 43. Richard Wellesley (1787-1831), Stratford’un Eton’dan arkadaşı, 1. Marki Richard Colley Wellesley’nin (1760-1842) en büyük oğlu, Wellington Dükü’n n en büyük ağabeyi, Bengal Genel Valisi (1798- 1805) ve Dışışleri Bakanı (1809-1812).
- 92 Temperley, *İngiltere ve Yakın Doğu*, s. 46.
- 93 Bu dönemde Osmanlıları Fransız safından uzak tutmaya çalışmak için bir başka olası İngiliz yöntemi, belirsiz bir kaynak tarafından bildirilmiştir. 24 Temmuz 1808’de Hollanda gazeteleri şöyle bir bilgi paylaşmıştır: “Konstantinopolis’ten gelen özel bir mektuba göre, bir İngiliz ajanı, Divan’ın bazı üyelerine rüşvet vererek B b l i’yi Fransızlarla ittifak yapmamaları hususunda ikna edebileceği umuduyla Osmanlı başkentine gitmiş ancak niyeti anlaşılında geri gönderilmiş.” (*Morning Chronicle*, 23 August 1808, s. 2. *The Morning Chronicle* bir Whig gazetesiydi.)

- 94 TNA FO 78/55, George Canning'in Paget'e talimatı, 16 Mayıs 1807.
- 95 TNA FO 78/56, Paget'in 30 Temmuz ve 22 Ekim 1807 tarihli gönderileri. Paget, 28 Temmuz'da Çanakkale'ye gelmiş ve 22 Ekim 1807'de ayrılmıştır.
- 96 Paget, s. 331.
- 97 Arbuthnot, s. 4.
- 98 George Canning, daha 16 Temmuz 1807'de olay yerindeki gizli bir muhbirden Antlaşma'yı öğrendi. (Rose, "Canning and the Secret Intelligence from Tilsit", s. 65)
- 99 Adair, cilt 1, s. 3. Paget'in davranışına yapılan atıf şöyledir: "[...] Temsilci Paget, yeni bir müzakerecinin gelişini beklemeden Malta'ya gitti." Fransızcadan çeviri bana aittir.
- 100 Age., yazarın önsözü, s. xix-xxi.
- 101 Stratford Canning 18 Kasım 1808'de George Canning'e şunları yazdı: "İngiltere'den ayrıldıktan sonra size yazmak için bana verdiğiniz talimatları, muhtemelen hiç kasdetmediğiniz bir şekilde anladım; ancak bu izlenim altında, Sayın Adair'in yönetimine emanet ettiği işin yürütülmesinde attığı her adımı sürekli izlemeyi kendime görev saydım." (TNA FO 352/1(3), 193.
- 102 Stratford Canning'den George Canning'e, Bern, 27 Ağustos 1817. Ayrıca, Lane-Poole'da yeniden basıldı, *Life*, Cilt 1, s. 281.
- 103 Hinde, s. 18.
- 104 Leicester Stanhope, s. 535.
- 105 Byron, *Lord Byron'un Eserleri*, s. 531.
- 106 Hunt, *Duel*, s. 134.
- 107 George Canning, *Letter-Journal*, s. 206-207, 209, 288, 289.
- 108 Hunt, *Mehitabel Canning*, s. 135.
- 109 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 29-30.
- 110 Select Committee on Diplomatic Service raporu, bölüm 1658, sayfa 156: 13 Mayıs 1861 tarihli işlemler, Stratford de Redcliffe'in ifadesi.
- 111 Glasgow Herald, 16 Ağustos 1880, s. 4.
- 112 Adair, Fox için araştırma görevi üstlenerek Petersburg'a gitmiş ve bunun üzerine Toryler tarafından Pitt'in dış politikasını sabote etmekle suçlanmıştı.
- 113 Adair, cilt 1, yazarın önsözü, s. vii.
- 114 Thomas, cilt 1, sayfa 225, 229. Sarı ve mavi Whiglerin renkleri idi.
- 115 *Gentleman's Magazine and Historical Review*, cilt 44, no. 4 (Ekim 1855), s. 536.
- 116 The Anti-Jacobin (Londra), 25 Haziran 1798, s. 62. İngilizce bir kelime şakası.
- 117 Adair, cilt 1, yazarın önsözü, s. xx-xxi.
- 118 George Canning, 1792'de Pitt'le olan yakınlığı nedeniyle Tories'e katılmadan önce Fox ve Whig partisiyle yakından ilişkiliydi. Giles Hunt, *Duel*, s. 25'e göre George Şubat

ayında, “Fox ve Whigs’in ateşli bir destekçisi olarak yetiştirilmiş” ve “her zaman Fox’u bir kahraman olarak görmüştü”. Adair’in Fox ile yakın ilişkisi hakkında, bkz. s. 295, not 23.

119 Adair, cilt 1, s. 2-5.

120 TNA FO 195/1, 27.

121 TNA FO 352/1(2), 169.

122 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 40-41.

123 TNA FO 352/1(2), 171-172.

124 Resmi belgelerde bazen Berthold olarak geçen Thomas Barthold, aslen Tomaso Bartholde, Ocak 1774’te Konstantinopolis’teki İngiliz büyükelçiliğine öğrenci dragoman olarak atandı (TNA SP 105/203). Temmuz 1789’a kadar, elçiliğin tüm konsolosluk ve ticari faaliyetlerinden sorumlu memuru olarak çalıştı. (Oracle Bell’s New World, 8 Temmuz 1789, s. 4). Ancak Kasım 1792’de, “özgür ruhu ve dağınıklığı” sebebiyle bu görevden alındı (TNA SP 105/121, 384-386). Dördüncü dragoman (en düşük dragoman rütbesi) olarak elçilikte çalışmaya devam etti ve sonunda üçüncülüğe terfi etti. Şubat 1796’da Konstantinopolis’teki İngiliz maslahatgüzarı, Barthold’a ailesine İngiltere’ye kadar eşlik etmesi için altı aylık izin verdi. Ancak Barthold bu iznin sonunda görevine geri dönmedi. 10 Nisan 1798’de Londra’daki Levant Company genel kuruluna İstanbul büyükelçiliği tarafından kayıp olduğu bildirildi (TNA SP 105/126, 164, TNA SP 105/122, 96 - 97). Eylül 1798’de Londra’daki Levant Şirketi, Barthold’un İrlanda’da olduğunu öğrendi (TNA SP 105/122, 106-108). 28 Aralık 1789’da “Şirketin onun biraz daha kalmasına izin vermenin [Osmanlı] Büyükelçisi için uygun olacağını düşünmesi için bazı nedenleri olduğundan, Hürriyetini bir sonraki Mart ayına [1799] kadar uzattı” (TNA SP 105 /122, 114-115). Ancak Barthold bu süreyi de aştı ve böylece Şirket tarafından 24 Mayıs 1799’de bulunduğu yerden tamamen kovuldu (TNA SP 105/122, 125).

125 Johnston, s. 110. David Morier de Paget’in misyonunun bir üyesiydi ve o zamandan beri Barthold’dan pek hazetmiyordu.

126 Johnston, s. 116.

127 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 86.

128 TNA FO 352/1(2), 172.

129 *Age.*, 93-94.

130 *Age.*, 174.

131 *Age.*, 174-183.

2. BÖLÜM: KALE-İ SULTANİYE ANTLAŞMASI

132 TNA FO 352/1(2), 176.

133 Johnston, s. 117.

134 M. S. Anderson, *Eastern Question*, s. 44. Bu konuda güvenilir bir otorite olan M. S. Anderson İngilizlerin gerçekten de Osmanlıları “İzmir ve Çanakkale Boğazı” ı ablu-

kaya almakla” tehdit ettiklerini açıklamıştır. Ancak Anderson çalışmasında bu iddia için herhangi bir kaynak belirtmemiştir.

135 TNA FO 352/1(2), 176-177.

136 Bartholomeo Pisani (ö. 1826), 1773’ün başlarında, amcası Stephano Pisani, elçiliğin ikinci tercümanyken, Konstantinopolis’teki İngiliz büyükelçiliğinin öğrenci tercümanı olarak atandı. Pisani ailesine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Sturdza, s. 587-589.

137 Juchereau de Saint-Denys, s. 63, not (1), “[Pisani] Türklerin gazabından mucizevi bir şekilde kurtularak, savaş esiri olarak Bursa’ya, oradan da Kutyar’a [Kütahya?] sevk edildi ve Büyük Britanya ile Bâbiâli arasında yeniden barış sağlanana kadar orada kaldı.” Fransızcadan çeviri bana ait.

138 Times, 8 Ekim 1787, s. 3.

139 TNA FO 352/1(2), 178-179.

140 Adair, cilt 1, s. 36-37.

141 TNA FO 352/1(2), 190.

142 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 42.

143 TNA FO 352/1(2), 183.

144 Adair, cilt 1, s. 36-37, 44-45.

145 TNA FO 352/1(2), 183-184.

146 TNA FO 352/1(3), 193.

147 *Age*, 195.

148 Stratford, kariyeri boyunca, Bartholomeo Pisani ve dul eşi de dâhil olmak üzere, 2 Ağustos 1831 tarihli büyük Pera yangınında ciddi kayıplar yaşayan (bkz., s. 198 ayrıca s. 304, not 51) ve Ekim 1827’de Navarino Savaşı’nın ardından şehri terk etmek zorunda kaldığında geride bıraktığı dragomanları için ikramiye, tazminat ya da emekli maaşı tahsis ederek maddi yardımda bulundu (bkz. s. 177 ve s. 300). Stratford’un dragomanlarının arasında özellikle Frederic Pisani’nin (1781-1871, Bartholomeo’nun yeğeni) yeri ayrıydı. Birbirlerini Stratford’un Konstantinopolis’teki ilk görevinden beri tanıyorlardı, Pisani o dönemde bir “Giovani di Lingua” yani öğrenci tercümandı. A. H. Layard şunları kaydetti: “Sir Stratford... Ona fazlasıyla saygı duyuyor ve sadakatine ve Bâbiâli ile müzakere yürütmekteki inceliğine ve yeteneğine de fazlasıyla güveniyordu.” (Layard, s. 453-454) Layard’ın Frederic Pisani’nin yetenekleriyle ilgili diğer gözlemleri için, bkz. s. 307, not 27.

149 Adair, cilt 1, s. 84.

150 *Age*, s. 98.

151 TNA FO 352/1(2), 189.

152 Adair, cilt 1, s. 112.

153 TNA FO 352/1(2), 189.

154 TNA FO 93/110/2.

- 155 TNA FO 93/110/1B, 4. XI. Maddenin tam metninin İngilizce çevirisi aşağıdaki gibidir: "Savaş gemilerinin Konstantinopolis kanalına, yani Çanakkale ve Karadeniz boğazlarına, girmeleri daima yasaklı olduğundan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu eski düzenlemesi gelecekte barış zamanında her Güç tarafından uygulanacağından, Büyük Britanya İmparatorluğu bu ilkeye uymayı taahhüt eder."
- 156 Osmanlı İmparatorluğu'nun "kadim nizamı", 13 Temmuz 1841 tarihli Londra Antlaşması'nda diğer Batılı güçler tarafından tanınacaktı. Hurewitz, cilt 1, s. 81, editörün yorumu.
- 157 Wood, *History of the Levant Company*, s. 50.
- 158 Headlam-Morley, s. 216. Wood, *History of the Levant Company*, s. 180, dipnot 4.
- 159 TNA FO 93/110/1B, 3.
- 160 Lewis, s. 1171.
- 161 Groot, s. 236-237.
- 162 Naff, "The Ottoman Empire", passim. Daha sonraki Osmanlı berat reform girişimleri için bkz. Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy."
- 163 TNA FO 93/110/2.
- 164 TNA FO 78/63, 89-90.
- 165 TNA FO 195/4, 12-13. George Canning, antlaşmanın orijinal ve imzalı nüshalarını yalnızca Türkçe ve Fransızca olarak hazırladığı ve İngilizce bir antlaşma yazdırmayı ihmal ettiği için Adair'i fena halde azarladı. Adair da cevaben Canning'e Osmanlıların ve dragomanlarının İngilizce bilmediklerini, bu yüzden de İngilizce antlaşma yapmaya yanaşmayacaklarını açıkladı. (Adair, cilt 1, s. 229-230) Stratford daha sonra görev günlüğüne "Antlaşmanın umuma açık olan maddeleriyle gizli maddeleri"nden oluşan onaylı nüshaların, 27 Temmuz 1809'da, Konstantinopolis'te değiş tokuş edildiğini kaydetti. Stratford, günlüğünde aynen şöyle yazmıştı: "Ayrı ve Gizli [Beşinci] Madde onaylandı; ancak yalnızca belirli koşullar altında değiştirilmesi emredildi." (TNA FO 352/1 (2), 190-191) Ayrı ve gizli olan bu beşinci maddenin değiş tokuşu iki ülke arasındaki tartışmanın kaynağı olmaya devam etti, ancak hiçbir zaman uygulamaya geçirilmedi.
- 166 TNA FO 352/1(3), 197.
- 167 Stratford, Osmanlılarla yürüttükleri barış müzakerelerinin henüz bir sonuca varmış olmamasına rağmen, George'a gönderdiği mektupta Adair'le ilgili methiyeler dizmişti. TNA FO 352/1(3), 193: "[Adair'in] bana karşı her fırsatta gösterdiği itimat sayesinde, üstendiği bu oldukça zorlayıcı olan görevin amaçlarının ve talimatlarının sınırlarının ötesinde sergilediği gayrete ve benimsediği –ve size de açık ve dürüst bir şekilde bildirdiği– önlemlere tanık olma şansı buldum. Cebelitarık, Palermo ve Malta'dan size yazdığı mektuplar, bu Misyonla ilgili olarak meydana gelen her şeyi o kadar eksiksiz bir şekilde anlatmaktadır ki, bu konuda ekleyecek tek bir kelimem kalmadı." TNA FO 195/4, 10.
- 168 TNA FO 352/1(2), 190.
- 169 Johnston, s. 118.

170 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 46-47.

171 TNA FO 352/1(2), 190, Stratford'un görev günlüğünden: "25 Ocak'ta nihayet Çanak-kale'deki kaleleri geçtik. Ertesi gün Saray Burnu'na demir attık ve 27'sinde Pera'ya vardık."

3. BÖLÜM: KONSTANTİNOPOLİS'TE MAHSUR

172 Edward Lear'ın kız kardeşi Ann'e yazdığı mektup, 12 Ağustos 1848, Tarabya, Konstantinopolis, Noakes, s. 84.

173 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 70.

174 Newton, "Stratford Canning's Pictures", s. 81-83. Resimlerden bazıları, Newton, *Images of the Ottoman Empire*'da büyük renkli baskılar halinde çoğaltılmıştır.

175 Bu resim muhtemelen koleksiyonda hakkında ilk elden anlatımın mevcut olduğu tek eserdir. 1810 yılının Haziran ayında İstanbul'a gelen genç bir İngiliz mimar olan C. R. Cockerell'in seyahat günlüğünde resimle ilgili anlatımlar mevcuttur. Cockerell'in günlüğünde şunları kaydetti: "Nezaketinden her durumda övgüyle söz edemediğim Bay Canning, buranın yerlisi olan bir Rum tarafından yapılan, bazıları daha önce hiç çizilmemiş olan camilerin iç mekânlarının ve buradaki diğer ilginç binaların oldukça aslına uygun çizimlerinden oluşan geniş bir koleksiyonu bana ödünç verme konusunda beni fazlasıyla zorladı." Cockerell günlüğünde ayrıca çizimleri yapan Rum'la olan tanışıklıklarını detaylandırdı: "Birbirimizi birkaç kez ziyaret ettik ve [anlaşmamızda bize yardımcı olan] dragoman, birbirimize duyduğumuz karşılıklı hayranlık ve ona verdiğim nefis hediyeler (bir miktar Hint mürekkebi ve iki İngiliz kalemi) sayesinde zamanla oldukça samimi olduk." Ancak bu bilgileri bizimle paylaşan Cockrell ne yazık ki sanatçının adını günlüğüne kaydetmemiştir. Sanatçının portrelerinden biri (Victoria and Albert Museum D.124-1895), muhtemelen Stratford'un Kaımmakam'ın huzuruna çıktığı, Büyükelçiliğin misyon başkanlığına yükseliş törenini tasvir etmektedir. Üstelik bu törene Cockerell de katılmıştır: "Canning 30 Temmuz'da [1810], [Tuna Presliklerinde Ruslarla savaşan] orduyla beraber olan Sadrazam'ın yokluğunda ona vekâlet eden Kaımmakam'ın huzuruna çıktı. Töreni çok kısa sürdü. Kaımmakam 'Marşallah! Marşallah!' nidalarıyla karşılandı. Sonra Canning'le beraber karşı karşıya oturup ve konuşmalarını yaptılar." (Cockerell, s. 14, 18, 21-22).

176 Resimdeki 3 figürün Stratford'ı, Ermeni tercümanını –veya rehberini– ve Yeniçeri muhafızını temsil ettiği teorisi, 10 Ağustos 2011'da Victoria and Albert Museum'daki Prints and Drawings Reading Room'da orijinal resimleri beraber incelediğimiz Charles Newton ve bana ait bir yorumdur. [İzin alınarak alıntı yapılmıştır.]

177 Newton, "Stratford Canning'in Türkiye Resimleri", s. 77, 81.

178 Stratford Canning'in 25 Mart 1809 tarihli "Account of the Three Last Insurrections at Constantinople, and the Present State of the Turkish Empire", TNA FO 78/63, 182-196.

179 McNeill, s. xv: "İnsanlar yöntemlerini genelde bir yabancı tarafından karşılarına çıkarılan yenilikler sonucunda değiştirirler. Yenilikler ürkütücü olabileceği gibi hoş da olabilir, ancak bu şey ne olursa olsun, dünyadaki kilit kişileri ikna etme gücüne sahiptir. Eğer bu düşünce doğru kabul edilirse, farklı kültürlerle sahip yabancılar arasındaki

temaslar tarihin ana çarkı haline gelir, çünkü bu tür temaslar önemli değişiklikleri başlatır veya sürdürür. Ne de olsa insanlık tarihinin ana teması değişimdir. Yani insanların yeni yöntemlerle nasıl yeniliklere sebep olduğu, yeni durumlarla ellerinden gelenin en iyisini nasıl yaptıklarıdır.”

180 TNA FO 352/1(3), 204. Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 51.

181 Bury, s. 5, 6, 7, 30: “O halde insanlığın ilerlemesi fikri, geçmişin bir sentezini ve geleceğe dair bir kehanet içeren bir teoridir. Şimdi anlaşılması çok kolay görünüyor, nispeten yakın bir kökene sahip. Uygarlığı geçmişte kademeli olarak ilerlemiş olarak tasavvur edebilirsiniz, ancak gelecekte sonsuza kadar ilerlemeye mahkûm olduğunu idrak etmeye devam edene kadar ilerleme fikrine sahip değilsiniz demektir. Uygun bir şekilde Rönesans olarak adlandırılan ilerici dönem, ondördüncü yüzyıldan onyedinci yüzyıla kadar sürdü. İnsan zihni gelişiminin bu aşamasında, amacımız için önemli olan, iki büyük sonuç elde etti. İnsan aklına özgüven yeniden kazandırıldı ve bu gezegendeki yaşamın, mezarın ötesindeki bir yaşamla bağlantılı herhangi bir umut veya korkudan bağımsız bir değere sahip olduğu kabul edildi.”

182 TNA FO 78/63, 211.

183 Adair, cilt 1, s. 179.

184 *Age*, s. 194.

185 TNA FO 352/1(3), 204. Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 51.

186 TNA FO 78/65, 1.

187 Stratford Canning, kız kardeşi Bess'e, Konstantinopolis, 12 Haziran 1809, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 72.

188 Hunt, *Mehitabel Canning*, s. 222.

189 *Times*, 16 Ağustos 1880, s. 9.

190 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 65.

191 Stratford Canning'den Richard Wellesley'e, Konstantinopolis, 9 Kasım 1809, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 70.

192 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 69.

193 David Morier'den Stratford Canning'e, Pers, 5 Aralık 1809, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 74.

194 TNA FO 352/1(3), 213.

195 Joseph Planta'dan Stratford Canning'e, Gloucester Lodge, Brompton, 2 Ekim 1809, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 76.

196 George Canning'den Stratford Canning'e, [Londra], 9 Ekim 1809, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 79.

197 Stratford Canning'in kız kardeşi Konstantinopolis'e, 12 Ocak 1810, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 80.

198 Stratford Canning'den George Canning'e, Konstantinopolis, 8 Ocak 1810, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 78.

- 199 Adair'in Konstantinopolis'ten ayrılışı, Fransızların Avusturyalıları 5 - 6 Temmuz 1809'da Wagram'da yenilgiye uğratması ve ardından iki gücün bir ateşkes imzalaması nedeniyle ertelenmişti. Bu nedenle normalde Adair'in atandığı Viyana İngiliz Büyükelçiliği makamı bir süre boş kaldı.
- 200 TNA FO 78/68, 67.
- 201 Clarke, s. 481- 482.
- 202 Wellesley, cilt 2, s. 310,311, 312.
- 203 Nicolson, *Congress of Vienna*, s. 59.
- 204 Muir, s. 285.
- 205 Sultan'ın cömertliği bir İngiliz gazetesine konu oldu, *Caledonian Mercury*, 2 Temmuz 1810, s. 2: "Padişah, Pera'da son çıkan yangından zarar gören Hristiyanlara hatırı sayılır bir meblağ dağıtılmasını emretti."
- 206 TNA FO 78/68, 217-218.
- 207 TNA FO 78/70, 66-68.
- 208 "Yabancı istihbarat. Alman gazetelerinden." *Caledonian Mercury*, 11 Ağustos 1810, s. 2.
- 209 Stratford Canning to Richard Wellesley, Konstantinopolis, 31 Mayıs 1810, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 111.
- 210 Times, 7 Temmuz 1952, s. 2. İlk turda Byron 7, Canning 12 sayı attı. Ayrıca bkz. *At-henaeum*, 27 Ekim 1888, s. 555.
- 211 24 Mayıs 1810, Hobhouse günlüğü, BL Add. MSS 56529.
- 212 Byron, "In My Hot Youth", s. 251.
- 213 9 Mayıs 1810, Hobhouse günlüğü, BL Add. MSS 56529.
- 214 Age., 15 ve 16 Mayıs 1810, BL Add. MSS 56529.
- 215 Age., 20 Mayıs 1810, BL Add. MSS 56529.
- 216 Age., 10 Haziran 1810, BL Add. MSS 56529.
- 217 Age., 6 Temmuz 1810, BL Add. MSS 56529.
- 218 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 86.
- 219 28 Mayıs 1810, Hobhouse günlüğü, BL Add. MSS 56529.
- 220 [Stratford Canning], *Geçmişin Gölgeleleri*, s. 160.
- 221 28 Mayıs 1810, Hobhouse günlüğü, BL Add. MSS 56529.
- 222 Age., 31 Mayıs 1810, BL Add. MSS 56529.
- 223 Age., 1 Haziran 1810, BL Add. MSS 56529.
- 224 TNA FO 78/68, 336.
- 225 Byron, "In My Hot Youth", s. 256, mektup metni, artı editörün notu. Tesniye, 5. bölüm, 21. ayetin King James versiyonu şöyledir: "Komşunun karısını arzulamayacak-

sın. Komşunun evine, tarlasına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşğine, hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin.”

226 Byron, “Famous in My Time”, s. 23.

227 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 86.

228 10 Temmuz 1810 için Hobhouse günlük girişi, BL Add. MSS 56529.

229 Chamier, s. 60-61.

230 Stratford Canning to Richard Wellesley, Konstantinopolis, 7 Temmuz 1810, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 87.

231 Adair, cilt 2, s. 87; ve TNA FO 352/1(7), 341.

232 14 Temmuz 1810 için Hobhouse günlük girişi. BL Add. MSS 56529.

233 Stratford Canning'den Robert Adair'e, Konstantinopolis, 13 Temmuz 1810, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 88-89.

234 Robert Adair'den Stratford Canning'e, 15 Temmuz 1810, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 89-90.

235 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 52.

4. BÖLÜM: VAZİFE BAŞINDA

236 Osmanlılar ve Ruslar 1710-1711, 1735-1739, 1768-74, 1787-1792, 1806-1812, 1828-1829, 1853-1855, 1877-1878 ve 1914-1917 senelerinde birbirleriyle savaş halindeydi.

237 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 153.

238 Osmanlı ve Rus hükümetleri, Napolyon'un imparatorluğuna dâhil edildikten sonra hükümetleri fiilen sona ermiş olsa da, Napoliten elçilerin hizmetlerine devam etmesine izin vermiştir.

239 Anderson, “Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768-74”, s. 40.

240 TNA FO 78/70, 129.

241 Reisülküttab Efendi, Pisani'ye Stratford'un aktardıklarının henüz kendisinin dahi haberdar olmadığı bazı bilgiler içerdiğini söyledi. Pisani, Stratford'a, Reisülküttab Efendi'nin genel olarak Avrupa'daki gelişmelerden fazlasıyla haberdar görüldüğünü bildirdi. TNA FO 352/1(7), 409-410.

242 Neale, s. 205-206.

243 TNA FO 352/1(7), 341.

244 Johnston, s. 147, 148.

245 David Morier'den Stratford Canning'e, İran, 7 Kasım 1809, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 73.

246 Johnston, s. 147.

- 247 *Age*.
- 248 Galt, s. 281.
- 249 Stratford Canning'den Richard Wellesley'e, Konstantinopolis, 9 Kasım 1809, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 71.
- 250 Johnston, s. 138. Neredeyse 40 yıl sonra, 1849'da, bir başka İngiliz ziyaretçi, Kraliçe'nin kraliyet ulaklarından biri olan Herbert Byng Hall, Pera'yı "bir çılgınlık, savurganlık ve gösteriş yığını!" olarak betimlemiştir. (Hall, s. 99, s. 99). 100) (Hall, s. 99, 100).
- 251 Johnston, s. 148-149.
- 252 Clarke, s. 483-484.
- 253 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 47.
- 254 Johnston, s. 119.
- 255 Mehitabel Canning'den Stratford Canning'e, [İngiltere], 1809, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 119.
- 256 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 19.
- 257 TNA FO 352/1(7), 344.
- 258 *Age*., 345.
- 259 TNA FO 78/70, 182.
- 260 TNA FO 352/1(7), 346- 347.
- 261 *Age*., 349.
- 262 TNA FO 352/1(7), 353.
- 263 *Age*., 354.
- 264 TNA FO 78/70, 254.
- 265 *Age*., 260.
- 266 *Age*., 206
- 267 *Age*., 217.
- 268 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 91.
- 269 William Wellesley-Pole (1763-1845). Uzun süre Avam Kamarası'nda Tory vekilliği yaptı. Çeşitli Amirallik ve hükümet görevlerinde bulundu.
- 270 Muir, s. 123-124, 397. Muir, "Moll Raffles"ın "Wellesley'nin metresi olan tanınmış bir fahişe" olduğunu not eder.
- 271 Jackson, cilt 1, s. 216.
- 272 Middleton, s. 106. Allan Cunningham, s. 69. Allan Cunningham'a göre Wellesley'nin "Avrupa'da diplomatik nüfuz elde edebilmek için hâlâ elinde olan tek resmi nokta olan Konstantinopolis'i sömürmekte tamamen başarısız olması için hiçbir mazeret yoktu."

- 273 L. S. Benjamin'in notları, Wellesley, cilt 2, s. 69.
- 274 Guedalla, "Lord Wellesley", s. 214-215.
- 275 Butler, s. 363.
- 276 TNA FO 78/70, 56. Wellesley muhtemelen Konstantinopolis'te bir misyon olduğunu Adair'in İngiltere'ye dönüşüyle hatırlamıştı. (TNA FO 78/65, 371). Stratford, 6 Mart 1810'da, Wellesley'nin bu ilk mektubuna cevaben, sahtekâr olduğundan şüphelenilen kişiyle zaten tanışmış olduğunu ve onun samimiyetinden emin olduğunu söylemiş ancak yine de şüpheliye karşı dikkatli olması hususunda kendisine verilen talimatları yerine getireceğini ifade etmiştir (TNA FO 78/73, 90-91).
- 277 TNA FO 78/70, 58-60.
- 278 Age., 181.
- 279 Bâbiâli'nin Baş Dragomanı, Panagios'un ağabeyi Demetrious Mourosi, Tuna Nehri üzerindeki savaş alanında Sadrazam'a hizmet ediyordu. Fener Rumlarından olan Mourosi (Morusy, Moruzzi) ailesi on yıllarca Osmanlı hükümetinde dragomanlık yapmıştır.
- 280 TNA FO 78/73, 123-124.
- 281 TNA FO 78/74, 77-79.
- 282 Wellesley, 23 Kasım 1810 ile 14 Aralık 1811 arasında Stratford'a en az 12 mektup gönderdi ancak. Ancak bunlardan hiçbiri Konstantinopolis'teki misyonun diplomatik meseleleriyle ilgili değildi. Bunlardan dokuzu için TNA FO 78/73 bakılabilir. Mektupların konuları kronolojik sırayla şu şekildedir: sahtekâr, diplomatik hediyeler, Giovanni Reggio'nun Caneâdaki İngiliz konsoloslu olarak görev yapmaya uygun olmaması, 6. tabur ve 60. İngiliz Alayı'ndan Vincent Linker'in 9 Ekim 1807'de ölümü, Stratford'un Konstantinopolis'teki yerini diplomat ve önceki büyükelçi Robert Liston'a bırakacağını duyurulması, Londra'daki Osmanlı maslahatgüzarı Sidky Efendi'nin ölümü, gönderilerin alındığının teyidi, hem Fransızca hem de Almanca olarak tercüme edilmiş siyasi broşürleri dağıtma talimatları, "Asil bir Macar" olan Baron Geramb'in yaklaşan Konstantinopolis ziyareti.
- Diğer üç mektubun varlığına ilişkin bilgiler yalnızca ikincil kaynaklarda geçiyor. Bu mektuplardan biri Stratford'u İngiliz gemiciliğiyle ilgili bir sigorta dolandırıcılığı meselesiyle ilgilenmesi için yönlendiriyor, biri Prenses Amelia'nın ölümün haberini iletiyor, diğeri ise Lord Sligo'nun Topkapı Sarayı'nda olabileceğini düşündüğü Antik Yunan ve Roma klasiklerinin el yazmalarını araması talimatını veriyor. Yerine Liston'un geçmesiyle ilgili olarak Stratford için gerçek bir önemi olabilecek tek mektup, 21 Mart 1811'de Londra'dan gönderildi ve yaklaşık dört ay sonra Konstantinopolis'e ulaştı. Aldığı bu haber muhtemelen Stratford'un yakında görevinden alınacağına dair umutlarını arttırmasına neden olmuştu, ancak Liston'un Konstantinopolis'e gelmesi neredeyse bir seneyi buldu.
- 283 Kennan, "History and Diplomacy as Viewed by a Diplomatist", s. 172.
- 284 Mikhailovskii-Danilovskii, s. 62-63: Ruslar Tuna Nehri üzerinde karadan 17.300 ve sudan 2.600 askerle hücum ettiler, 4 general ve 363 subay dâhil 8.515 kayıp verildi.
- 285 Bell, s. 495-496.

- 286 TNA FO 352/1(7), 356
- 287 TNA FO 352/1(7), 356.
- 288 TNA FO 78/73, 24.
- 289 TNA FO 78/70, 43.
- 290 Lord Burghersh, Wellesley'e 27 yaındaki oğlu için Avusturya'da diplomatik bir pozisyon temin etme konusunda yaklaştığında, Wellesley "orada müsait olan bir pozisyon yok ancak Konstantinopolis boş" yanıtını verdi. Bir aile dostu görevin "keyifli bir yolculuk" olacağını ve "Levant'ın manzaralarını" görebileceğini söyleyerek gitmesini tavsiye etmişti. Ancak genç Burghersh yine de teklifi geri çevirdi. (Jackson, cilt 1, s. 217)
- 291 TNA FO 78/73, 7.
- 292 Robert Adair'den Stratford Canning'e, [İngiltere], Temmuz 1811, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 177.
- 293 Stratford Canning, kız kardeşi Bess'e, Konstantinopolis, 3 Eylül 1811, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 178.
- 294 Hamel, s. 97.
- 295 Stanhope ve Meryon, cilt 1, s. 59.
- 296 Hamel, s. 100.
- 297 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 115-116.
- 298 Hamel, s. 116-117. Ayrıca Wellesley, cilt 2, s. 56-59.
- 299 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 119.
- 300 Bu mektubun orijinal kopyası British Library Add'de bulunmaktadır. Elyazması 37310, 77 - 80.
- 301 Lady Stanhope, Stratford Canning'e, Şam, 3 Ekim 1812, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 120.
- 302 TNA FO 78/78, 33.
- 303 Hamel, s. 114.
- 304 Van Millingen, Constantinople, s. 262- 263. Bkz. s. 310-311, not 32.

5. BÖLÜM: EGE'DE KORSANLIK, TUNA'DA SAVAŞ

- 305 TNA FO 78/74, 143-144. Mektup, Dışişleri Bakanlığı tarafından alındığı şekliyle konuldu.
- 306 Wellesley istifasını 12 Ocak 1812'de sundu ve aynı yılın 18 Şubat'ında kabul edildi.
- 307 Stratford Canning'in Osmanlı hariciyesiyle yürüttüğü müzakerelere ilişkin günlüğü, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 94-95.
- 308 TNA FO 78/73, 246, 247.

- 309 Stratford Canning'in Osmanlı hariciyesiyle yürüttüğü müzakerelere ilişkin günlüğü, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 95.
- 310 Stratford Canning'in Osmanlı hariciyesiyle yürüttüğü müzakerelere ilişkin günlüğü, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 96.
- 311 TNA FO 352/3, 173.
- 312 TNA FO 78/74, 235.
- 313 *Age*., 220.
- 314 *Age*., 248-249, 251-252.
- 315 *Age*., 296-298; ve TNA FO 352/3, 44- 45.
- 316 TNA FO 78/74, 92.
- 317 TNA FO 352/3, 46 - 47.
- 318 Stratford Canning'in Osmanlı hariciyesiyle yürüttüğü müzakerelere ilişkin günlüğü, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 99.
- 319 TNA FO 78/74, 293.
- 320 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 100.
- 321 TNA FO 352/3, 48.
- 322 *Age*., 178-179.
- 323 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 101.
- 324 TNA FO 78/77, 5.
- 325 TNA FO 78/79, 36 - 39.
- 326 Joseph Planta'dan Stratford Canning'e, [Londra], [1811], Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 106.
- 327 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 109, 110.
- 328 İsmail, s. 164-165. 15 Ekim 1811 tarihli fiili ateşkes, 8 Aralık 1811'de resmen imzalandı.
- 329 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 144.
- 330 İsmail, s. 170-171.
- 331 *Age*., s. 171.
- 332 Stratford Canning'in Galib Efendi'ye muhtırası, 12 Temmuz 1811, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 154.
- 333 TNA FO 352/3, 153.
- 334 TNA FO 78/77, 21 - 22.
- 335 TNA FO 78/77, 54.
- 336 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 162.
- 337 Stratford Canning, Wellesley'e 6 numaralı gönderi, 21 Şubat 1812, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 162.

- 338 İsmail, s. 173.
- 339 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 163.
- 340 İsmail, s. 176.
- 341 Stratford Canning'den Richard Wellesley'e, Konstantinopolis, 7 Ocak 1812, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 178-179.
- 342 Stratford Canning'den Mehitabel Canning'e, Konstantinopolis, 7 Ocak 1812, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 180-182.
- 343 Stratford Canning'den Mehitabel Canning'e, Konstantinopolis, 18 Mart 1812, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 182.
- 344 TNA FO 78/77, 94.
- 345 *Age.*, 141.
- 346 *Age.*, 160.
- 347 *Age.*, 188.
- 348 Wellesley, cilt 1, s. 289.
- 349 Middleton, s. 317.
- 350 *Age.*, s. 311. Ayrıca Middleton'a göre, s. 106: Castlereagh'ın 1812-22 arasındaki on yıllık görev süresi, "gelmiş geçmiş tüm dışişleri bakanları arasında kesintisiz devam eden en uzun hizmet süresiydi."
- 351 TNA FO 78/79, 104-105. Liston Çanakkale'ye 12 Haziran 1812'de ve ardından 28 Haziran 1812'de Konstantinopolis'e varacaktı.
- 352 TNA FO 78/77, 140.
- 353 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 166.
- 354 *Age.*, s. 169.
- 355 TNA FO 78/77, 284- 285.
- 356 *Age.*, 282.
- 357 TNA FO 352/2A(1), 215. Reisülküttab'ın emri çıkmıştı ancak haber henüz ulaşmadan Gordon Tuna üzerindeki Osmanlı karargâhından geçerek Rusların yanına gelmişti bile.
- 358 TNA FO 352/2A(1), 220.
- 359 *Age.*, 222-223.
- 360 *Age.*, 216-217.
- 361 Stratford Canning, Baş Dragoman Bartholomeo Pisanî'ye yazılı talimatlar, 19 Mayıs 1812, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 172.
- 362 TNA FO 352/2A(1), 228.
- 363 İsmail, s. 178-180.

364 TNA FO 78/79, 88-89.

365 Napolyon I, s. 198, madde 286. Çeviri bana ait.

366 Las Cases, s. 101.

6. BÖLÜM: BÜKREŞ ANTLAŞMASI

367 TNA FO 78/77, 226.

368 Antlaşma sadece Fransızca yazılmıştır. İki gizli madde de dâhil olmak üzere Rusça tercümeli orijinal Fransızca metin Vneshniaia politika, s. 407- 412'de verilmiştir. Bu, iki gizli maddenin tek yayınıdır. Antlaşmanın 16 maddesi (iki gizli madde hariç) British and Foreign State Papers, s. 908-914'te verilmiştir. 16 patent maddenin tümü için İngilizce içindekiler tablosu ve ayrıca III, IV ve VIII. maddelerin metinlerinin İngilizce tercümeleleri Hertslet, s. 2030-2032'de verilmiştir.

369 Madde IV, Prut ve Tuna nehirlerinin kesişiminden devam edip doğudan Karadenize doğru çizilen Avrupa sınırını belirlemiştir. Nehirler boyunca Osmanlı kaleleri yıkılacak ve "Bundan böyle üzerine Tahkimat ve Bina yapılmayacak, metruk kalacaklar." Fransızcadan çeviri bana aittir.

370 TNA FO 78/77, 226.

371 İsmail, s. 181-182.

372 TNA FO 78/77, 226- 227.

373 TNA FO 352/3, 149.

374 Age., 148.

375 İsmail, s. 184- 185.

376 İkinci gizli madde üzerindeki anlaşmazlıklar, Stratford'un Konstantinopolis'ten ayrılmasından sonra da devam etti. 15 Temmuz 1812'de, Stratford'un eylemleriyle hiçbir ilgisi olmaksızın, birkaç Osmanlı yetkilisinin marifeti ve cesareti sayesinde karara bağlandı. Bu karmaşık hikâye F. İsmail tarafından ustaca araştırılmış ve detaylandırılmıştır, s. 183, 187. İki gizli madde hiçbir zaman onaylanmadı, ancak Osmanlılar ve Ruslar arasındaki barış sağlandı.

377 Robert Liston'dan Stratford Canning'e, Konstantinopolis, 28 Ağustos 1812, Lane- Poole, *Life*, cilt 1, s. 185: Liston, askeri danışmanı Robert Gordon tarafından Tuna Nehri üzerindeki Rus ordusunun "elli binden fazla eli silah tutan adamdan" oluştuğu konusunda bilgilendirildi.

378 Mowat, s. 257.

379 Mowat, s. 281, Sbornik imperatorskago russkago istoricheskago obshchestva, cilt 31, [1881] adlı bir Rus çalışmasından alıntı yapıyor, "Bu antlaşmanın beklenmedik şekilde imzalanması Napolyon'un öfkesinibir hayli alevlendirdi" Ancak söz Rus çalışmasının bu iddiayı temel aldığı kaynak Mowat tarafından paylaşılmıyor.

380 İsmail, s. 188.

381 TNA FO 78/77, 303.

382 *Age.*, 320-321.

383 *Age.*, 302.

384 *Age.*, 331.

385 TNA FO 78/79, 106. Liston ayrıca Morier'i "Majestelerinin hizmetinde hayli faydalı bir şekilde istihdam edilebilecek bir kişi" olduğunu ifade etti. Liston'un övgüsü etkili olmuş olmalı, zira Castlereagh daha sonra Morier'i Viyana Kongresi'nde kendi asistanı olarak işe aldı. Morier, 1832'den 1847'ye kadar İsviçre'nin Bern kentinde orta elçilik de dâhil olmak üzere çeşitli görevlerde bulunduktan sonra emekliliğe ayrıldı. David Morier ve Stratford Canning'in dostluğu Ağustos 1808'den Morier'in Temmuz 1877'deki ölümüne kadar sürdü.

386 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 182-184.

387 Ipswich Journal, 5 Aralık 1812, s. 12; ve Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 26-27.

388 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 211. Foreign Office List of 1856, s. 65, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın talimatıyla Stratford'a "1814'te bir Rus Nişanı teklif edildiğini ancak reddettiğini" doğrular. Ocak 1842'de, Konstantinopolis'teki yeni görevine giderken Yunanistan'ı ziyaret ettiği sırada, Stratford'a Yunan Kurtarıcı Nişanı verilme istendi ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından nişanı kabul etmemesi yönünde talimat alınca bu teklifi geri çevirmek zorunda kaldı.

389 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 251.

390 *Age.*, 193. Stratford yıllar sonra Wellesley ile görüşmeye razı oldu. *Quarterly Review*, cilt 149, sayı 298 (Nisan 1880), s. 401, Stratford yıllar sonra Wellesley'le yaşadığı karşılaşmayı şu şekilde anlattı: "Sonuç olarak, Lord Wellesley'nin o sırada ikamet ettiği Fulham'a gittim. Bahçesinde karşılaştık ve karakteri ve entelektüel nitelikleri sayseinde dolu dolu geçen bir saatlik bir yürüyüş yaptık. Konuşmamız esas olarak politiktir, daha sonra düşündüğümde tüm bu iletişim sırasında, bir zamanların usta hatibi olan bu devlet adamının, zekâsı, bilginliği ve yaşadığı deneyimlerle ilişkilendirilebilecek tek bir söz dahi etmediğini fark ettim."

391 Wilson, s. 124.

392 TNA FO 78/78, 156-157.

393 TNA FO 78/79, 180- 181.

394 *Age.*, 190-191.

395 *Age.*, 198.

396 *Age.*, 201.

397 *Age.*, 212.

398 Wilson, s. 395.

399 Robert Liston'dan Stratford Canning'e, Konstantinopolis, 28 Ağustos 1812, Lane'de-Poole, *Life*, cilt 1, s. 185.

400 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 175.

- 401 David Morier'in Henry Addington'a yazdığı mektup, 1869, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 176.
- 402 TNA FO 352/2A(1), 209.
- 403 İsmail, s. 185.
- 404 Morning Chronicle, 3 Ağustos 1812, s. 3.
- 405 Johnston, s. 151.

7. BÖLÜM: KONSTANTİNOPOLİS'E DÖNÜŞ

- 406 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 185, 266.
- 407 *Foreign Office List for 1856*, pp. 12, 65: Stratford, 28 Haziran 1814'te Bern'e ve 18 Temmuz 1820'de Washington'a atandı.
- 408 Stratford Canning'in annesinden Bern'e, 16 Kasım 1815, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 267.
- 409 Hunt, Mehitabel Canning, s. 301-302.
- 410 Stratford Canning, kız kardeşi Bess'e, 18 Aralık 1817, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 275-276.
- 411 Stratford'dan George Canning'e, İsviçre, 27 Ağustos 1817, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 280. Stratford'un o sıralarda diplomasiden ayrılmak için George'dan yardım talep ettiği ilk mektubu 7 Temmuz 1817'deydi.
- 412 Stratford Canning'den Joseph Planta'ya, İsviçre, 30 Eylül 1817, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 278.
- 413 George Canning'den Stratford'a, 7 Ekim 1818, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 282.
- 414 Bkz. s. 60.
- 415 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 283- 85, 297- 298, 335; ve *Foreign Office List for 1853*, s. 12, 43.
- 416 Stratford Canning to Gally Knight, [Londra], 24 Ocak 1820, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 288.
- 417 Stratford Canning annesine, Washington, D.C., 8 Ekim 1820, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 299.
- 418 *The Encyclopedia Britannica*, on birinci baskı (1911), cilt 25, s.v. "Stratford de Redcliffe, Stratford Canning", s. 997.
- 419 Stratford Canning, kız kardeşine, Nisan 1821, alıntı, Hunt, Mehitabel Canning, s. 312.
- 420 Stratford Canning, annesine, Washington, D.C., 4 Kasım 1821, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 325.
- 421 George Canning'in 29 Temmuz 1824 tarihli mektubu, George Canning, *George Canning and His Friends*, cilt 2, s. 267.
- 422 Crawley, *Question of Greek Independence*, s. 30-31. Yunan geçici hükümetinin Rus raporuyla ilgili anlaşmazlığının ayrıntılarını burada bulabilirsiniz.

- 423 Crawley, *Question of Greek Independence*, s. 32.
- 424 TNA FO 352/9C, 317.
- 425 TNA FO 352/9A, 90-91, 104, 113.
- 426 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 349.
- 427 TNA FO 65/147, 88.
- 428 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 349.
- 429 Stratford Canning annesine, 8 Şubat 1825, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 355.
- 430 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 357.
- 431 Bu talihsiz eğitim, Kliuchevskii, ders LXXXIII, s. 187-190'da detaylandırılmıştır.
- 432 TNA FO 65/147, 103.
- 433 TNA FO 65/147, Stratford'un Nesselrode ile yaptığı görüşmelerle ilgili gönderileri.
- 434 Rusların 1832'de Stratford'u büyükelçi olarak reddetmeleri hakkında, bkz. 11. Bölüm ve 15. Bölüm.
- 435 TNA FO 352/10B (7), 579.
- 436 Stratford Canning annesine, 2 Temmuz 1825, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 384.
- 437 Crawley, *Anglo-Russian Relations 1815- 40*, s. 53.
- 438 Crawley, *Question of Greek Independence*, s. 49.
- 439 George Canning'den Stratford'a, 9 Ocak 1826, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 395.
- 440 TNA FO 78/133, 49.
- 441 Age, 86-87.
- 442 Crawley, *A Forgotten Prophecy*, s. 213.
- 443 Stratford Canning'den George'a, Washington, 29 Eylül 1821, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 307. Stratford'un burada Osmanlılara atıfta bulunarak "çanta ve bagaj" kullanması, daha sonra Gladstone tarafından *Bulgarian Horrors and the Question of the East* adlı broşüründe (Londra: John Murray, 1876), s. 31: "Artık Türklerin suistimallerini gidermek için yapabilecekleri tek şeyi yapmaları, yani buradan defolup gitmeleri gerekmektedir. Zaptiyeler ve Müdürler, Binbaşılar ve Yüzbaşılar, Kaimmakamlar ve Paşalar; hepsinin pınlını pırtını toplayıp harabeye çevirip kirl ettikleri bu topraklardan gitmelerini umud ediyorum." Gladstone, broşürü "Herkesin kendisine duyduğu hayranlık ve kırk yılı aşkın bir dostlukla artan itibarı ile Vikont Stratford de Redcliffe'e" adadı.
- 444 Stratford Canning'den Joseph Planta'ya, 30 Temmuz ve 1 Ekim 1821, [Washington], Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 346.
- 445 [Stratford Canning], *Eastern Question*, s. 160.
- 446 TNA FO 78/79, 276- 286. Orijinalden gelen stres.
- 447 Foreign Office List for 1856, s. 12, 65.

448 Tekirdağ (y.h.n.)

449 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 391.

450 TNA FO 78/141, 60.

451 *Age.*, 20-21.

452 TNA FO 352/13A, 32. Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 432-433'te yeniden basılmıştır.

453 Stratford Canning'den George'a, 4 Haziran 1826, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 409.

454 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 416.

8. BÖLÜM: VAK'A-İ HAYRİYYE

455 Layard, s. 419.

456 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 417-418.

457 Bkz. s. 53-55.

458 [Stratford Canning], *Eastern Question*, s. 161-162.

459 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole'da, *Life*, cilt 1, s. 419-420.

460 Bartholomeo Pisani'nin Stratford Canning'e verdiği rapor, Pera, 16 Haziran 1826, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 420.

461 TNA FO 78/143, 56 - 65.

462 *Age.*, 67-68.

463 *Age.*, 132-137.

464 *Age.*, 171-172.

465 TNA FO 352/13A, 48 - 51. Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 433.

466 TNA FO 352/13A, 62 -65

467 TNA FO 78/144, 74-75.

468 Richard Wood'un haftalık raporlarından alınmıştır, Ağustos-Eylül 1826, [Pera], Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 434-435.

469 Stratford Canning annesine Trabza, 21 Ekim 1826, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 435-437.

470 TNA FO 352/17A(3), 199- 204. Planta'nın mektubu, çocuğun erken doğumu ve ölümlüyle ilgili mevcut tek kanıttır. Bu olaya atıfta bulunan diğer tüm mektuplar muhtemelen Stratford tarafından Lane-Poole'a verilmeden önce kişisel arşivinden silinmiştir; ya da Stratford'un Lane-Poole'a teslim ettiği ve daha sonra kaybolan belgeler arasındaydı.

471 TNA FO 352/17A(3), 207, 209- 210.

472 Stratford Canning annesine, [Konstantinopolis], 5 Nisan 1827, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 440.

- 473 TNA FO 352/17A(3), 219. Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 447. 20. TNA FO 352/17A(3), 224-225.
- 474 TNA FO 352/17A(3), 224-225.
- 475 [George Canning], *Illness and DEATH*, s. 8. George Canning, hastalığının son korkunç günlerinde evinden alınarak, Devonshire Dükü'nün yakınlardaki ikametgâhı Chiswick House'a götürüldü. Canning, 8 Ağustos 1827'de yatak odasında hayatını kaybetti.
- 476 [George Canning], *Illness and DEATH*, s. 8.
- 477 Charles James Fox (1749-1806), 1782, 1783 ve 1806'da dönemlerinde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Whig lideri, Cannings'in bir aile dostuydu. 13 Eylül 1806'da Devonshire Dükü'nün evinin yatak odasında öldü. Fox, Whig partisinde Robert Adair'in siyasi hamisiydi ve kariyerine diplomat olarak başladı. Fox'un bir başka yakın arkadaşı olan İngiliz şair Samuel Rogers, *Recollections*, s. 97: "Fox'un hayatta kalan arkadaşları onun anısını ne kadar da sevgiyle beslediler! Ölümünden yıllar sonra, Chiswick House'da Devonshire Dükü tarafından verilen bir şenlikteydim. Sir Robert Adair ve ben apartmanlarda dolaştık. 'Fox hangi odada öldü?' diye sordu Adair. 'Bu odada' diye cevap verdim. Adair hemen, bir erkek tarafından sergilendiğini neredeyse hiç görmediğim şiddetli bir kederle gözyaşlarına boğuldu. Belki de Adair yaşanacakları hissetmişti zira bir sonraki Dışişleri Bakanı George Canning, 8 Ağustos 1827'de aynı odada öldü.
- 478 Times, 9 Ağustos 1827, s. 2. Liverpool, yaşadığı ciddi rahatsızlık nedeniyle Nisan 1827'de başbakanlıktan emekli oldu ve 4 Aralık 1828'de hayatını kaybetti. Perceval, 11 Mayıs 1812'de başbakanlığı sırasında cinayete kurban gitti.
- 479 TNA FO 352/17A(2), 160A. Bayan Barnett, 10 Ağustos 1827'de, Londra'dan gönderdiği mektupta Stratford'a şunları yazdı: "Duyduğuma göre, [8 Ağustos] çarşamba gecesi size hemen bir ulak gönderilmesine karar verilmişti. Bu karar neden değişti, bilmiyorum. Kötü haber tez yayılır, ancak yalan yanlış bilgilerle şüphede bırakılmış olmandan korkuyorum."
- 480 Stratford'dan Dudley'ye, 5 Eylül 1827: "Bay Canning'in vefatına dair istihbaratın teyidi için geçtiğimiz ayın 17'sinde Paris'ten yola çıkan mektup, bu sabah veya dün gece geç saatlerde Fransız Büyükelçisine ulaştırıldı." TNA FO 78/156, 90. TNA PRO 30/29/15/15, 29.
- 481 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 452.
- 482 TNA FO 352/17A(3), 232. TNA FO 352/17A(3), 228. Planta son günlere kadar George'un "bitkinlik ve yorgunluktan başka" hiçbir rahatsızlığının olmadığını ve bu sıkıntıların da "Ülke için sağlayacağı huzur ve sükunetler" beraber dineceğini düşünüyordu.
- 483 TNA FO 352/17A(2), 167- 170.
- 484 TNA FO 352/17A(3), 250- 252.

9. BÖLÜM: NAVARİN DENİZ MUHAREBESİ

- 485 TNA FO 78/157, 157- 158, 160. Stratford ayrıca, Navarino'da bir çatışma olduğu haberini ilk kez 28 Ekim 1827'de aldığını bildirdi.
- 486 Woodhouse, s. 18.

487 Age., s. 21.

488 Londra Antlaşması'nın tam metinleri ve Levant'taki müttefik filoların komutanlarına yönelik müteakip talimatları, Codrington, *Piracy in the Levant*, cilt 1, s. 504-512'de basılmıştır.

489 Edward Codrington (1770-1851), 21 Ekim 1805'te Trafalgar Savaşı'nda Cadiz açıklarında Amiral Nelson'ın filosunda HMS Orion'un komutanıydı. Aralık 1826'da Codrington, Akdeniz'de başkomutan olarak atandı. (Laughton, s. 385)

490 Crawley, *Greek Independence*, s. 76-77.

491 İngiliz Koramiral Yardımcısı Codrington da talimat için Amiralliğine mektup yazdı, ancak bu boşuna ve muhtemelen formaliteden bir jestti, çünkü cevap haftalarca gelmedi. Talimatlar, İngiliz Dışişleri Bakanı Dudley tarafından 15 Ekim 1827'de Codrington'a gönderildi ve haftalar sonra, Navarin'daki savaştan çok sonra geldi.

492 Ortak protokolün tam metni Woodhouse, s. 60-62'de basılmıştır.

493 TNA FO 352/19C(8), 59, 61. Codrington'un Stratford'a 8 Eylül 1827 tarihli gönderisi "Off Hydra" olarak işaretlenmiştir. Buradaki Stratford'a bir sonraki gönderisi, 16 Eylül 1827'de "Off Navarin" olarak işaretlenmiştir.

494 TNA FO 352/17B(7), 161. Stratford şunları da söylüyordu: "Talep ettiğim şeyin amacı ne kadar önemli olursa olsun, bu isteğim elbette kamu hizmetinin taleplerine tabi olmalıdır."

495 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 450.

496 Naval Chronicle'a göre, cilt 18 (1807), s. 469: Navarin Limanı Mora'daki en geniş limandır. Güneyde, bir deniz harekâtında Atinalılar tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra oraya sığınan Lakedemonyalıların katledilmesinden dolayı Thucycides tarafından kutlanan Sphacteria adasıyla çevrilidir.

497 İlk atışı kimin ve neden yaptığı hiçbir zaman net olarak ortaya konmamıştır. Konunun mükemmel bir anlatımı Woodhouse'da verilmiştir.

498 Woodhouse, s. 140-141.

499 *John Bull* (Londra), 19 Kasım 1827, s. 364.

500 *Times*, 14 Kasım 1827, s. 2.

501 TNA FO 352/19C(1), 10.

502 TNA FO 352/17B(7), 88.

503 TNA FO 352/17B(7), 93-94.

504 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 446. Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 447'ye göre 11 Haziran 1827'de Stratford şunları kaydetmiştir: "Gerekirse [askeri] önlemlere hemen başlamamız, onları adil bir şekilde yargılamamız ya da kendi arabuluculuğumuzdan vazgeçmemiz... Ya da büyükelçiye geri çağırılmaz ve Bâbüali ile yakın dostane ilişkilerin hoşgörülü bir şekilde sürdürülmesi tutarlı olarak Büyükelçiliği en düşük rütbeye indirmemiz gerektiğini düşünüyorum."

505 1934'te yayınlanan Navy Records Society serisindeki Navarin cildinin editörü C. G. Pitcairn Jones'a göre, Codrington "[...] Bütün korsanlık sorununu kişisel olarak ara-

tırmak için Malta'yı Levant'a bıraktı.' (Pitcairn Jones, Introduction, in Codrington, Piracy in the Levant, s. xxviii) Bu, bölgedeki İngiliz gemilerine yönelik saldırılarla ilgiliydi. Ancak Laughton'a göre Codrington, gemileriyle Malta'dan ayrıldı çünkü '[...] korsanlığın büyük ölçüde artması ve Konstantinopolis büyükelçisi Stratford Canning'in Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın dehşetini azaltmaya yönelik acil çağrılarını onu ikna etmişti.' (Laughton, *Oxford Dictionary of National Biography*, s. 385)

506 TNA FO 352/17B(7), 99.

507 Codrington, *Memoir*, cilt 1, p. 397, editör notu.

508 Stratford'dan Codrington'a, 27 Temmuz 1827, TNA FO 352/17B(7), 102: "Sorunlar ortaya çıktığı gibi, Takımadalara varış tarihinizin ertelenmesine üzülüyorum. Yunanistan meselelerinde uzun zamandır beklenen, bu kadar uzun zamandır beklenmedik bir şekilde geciken bu kriz, görünüşe göre en hızlı şekilde yaklaşıyor ve sahnedeki varlığınızın azımsanmayacak kadar önemli olduğunu düşünüyorum. Bununla birlikte, henüz H.M. hükümetinden kesin bir talimat almadım. Talimatları almadan önce iki, hatta belki üç hafta geçebileceği kanaatindeyim."

509 Codrington, *Memoir*, cilt 1, s. 417-418.

510 TNA FO 352/17B(7), 135- 136. Woodhouse, s. 53.

511 TNA FO 352/17B(7), 153- 156. Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 449.

512 Crawley, *Greek Independence*, s. 84.

513 Temperley, *The Foreign Policy of Canning 1822- 1827*, s. 404.

514 Crawley'e göre, "Anglo-Russian Relations 1815-1840" s. 53, "Navarin, Amirallere [kendi hükümetleri tarafından] verilen talimatların ve Konstantinopolis'ten Stratford Canning'in tavsiyelerinin beklenmedik ama muhtemelen kaçınılmaz bir sonucuydu..." C. G. Pitcairn Jones, Codrington'a yazdığı notlarda, Piracy in the Levant, s. 1, not 1, Stratford'un Navarino Muharebesi'nden "hayıflanır" iken, özellikle 1 Eylül 1827'de Codrington'a verdiği direktif nedeniyle "bundan büyük ölçüde kendisinin sorumlu olduğunu" tespit etti. Pitcairn Jones ayrıca Stratford'un 1 Eylül talimatının "Codrington'u talimatlarını aşma suçlamasından kurtarmak için yeterince açık olduğunu" da doğruladı.

515 Navarin'den birkaç ay sonra, Aralık 1827'de Dudley, yazılı olarak yanıtlaması için Codrington'a savaşa ilgili on "Soru" gönderdi. Codrington, her soru için özel cevaplar verdi, ancak aynı zamanda, Woodhouse'a göre, "... Stratford Canning'in mektupları, özellikle 19 Ağustos ve 1 Eylül mektupları, hiçbir şüpheye yer bırakmadı." (Woodhouse, s. 160. Buradaki kaynak, Codrington tarafından finanse edilen yayınlanmış bir kitapçıktır, Sorular ve Cevaplar [tarih yok], Dudley'nin on sorusundan ve eklenen yorumlar da dâhil olmak üzere Codrington'un cevaplarından oluşuyordu. Woodhouse kitapçığı inceledi ve Dudley'nin on sorusu Navarin adlı kitabında yeniden basıldı. Ancak Codrington'ın kitapçığının günümüze ulaşan bir kopyası bulunmamaktadır.)

516 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 449, 453: "Aslında 'top mermisi' ifadesinden kaçınmalıydım ve özel olarak yazmış olsam da, zorlama ya da zorlayıcı önlemler gibi daha diplomatik bir ifade kullanırdım -eğer Bay Edward'ın ateşli ve girişimci ruhuna dair en ufak bir ima almış olsaydım." Stratford, hatıratının aynı bölümünde direktiflerinin önemini tartışmaya çalıştı, ancak genelleştirici argümanı oldukça etkisizdi: "Bir şey kesindir; amiraller yerel koşullardan ne tür bir gerekçe çıkarırsa çıkarsın, talimatlarının ne mektubu ne de

ruhu, tehlikeli ama etkili kararlarını haklı çıkaramaz.” “[Sadece savaş malzemelerinin durdurulması için uygulanan top atışı tavsiyesi]” yazıyor. Köşeli ayraçların kullanımı, görünüşe göre Lane-Poole tarafından eklenen yorumu ifade eder, ancak aynı zamanda, açıklayıcı bir ünlemi belirtmeyi amaçlayan Stratford’un anısına da ait olabilir.

517 Rose, “Navarino”, s. 15.

518 Callieres, s. 45. Fransızcadan çeviri yazara aittir.

519 TNA FO 78/155, 376. Birkaç hafta sonra, 16 Eylül 1827, TNA FO 78/156, 260, Stratford ayrıca Dudley’e Saray Kapısı’nda dört yüz Yunan kulağının sergilendiğini bildirdi. Kulaklar, kapıya da çivilenmiş bir yazıt ile teşhis edilmiştir. Bartholomeo Pisani birkaç yıl önce Lord Strangford’a 6 Mayıs 1821’de (British Library Add. Manuscripts 36301), Topkapı Sarayı’nın girişine çivilenmiş birkaç bin çift Yunan kulağı ve burnu ile karşılaştığını bildirmiştir.

520 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 452.

521 TNA FO 352/17B(7), 199.

522 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 453.

523 Ambargo, Ocak 1828’in ilk haftasında resmen kaldırıldı.

524 TNA FO 78/157, 164, 169-171. Stratford Pera’da ikamet eden Frankların güvenliğinden endişe ettiğini, fakat halk arasında ortaya çıkan herhangi bir şiddet belirtisi görmediğini ve hükümetin düzeni korumaya niyetli olduğunu belirtti. Woodhouse, s. 146, “Stratford Fransız ve Rus meslektaşlarının pişmanlıklarını 2 Kasım’da [Navarin savaşının onayını aldıktan sonraki gün] Bâbiâli’ye iletmeyi uygun gördüklerini kaydetti. Ancak bundan sonra kimse nasıl tepki vermeleri gerektiğinden tam olarak emin değildi.”

525 Konstantinopolis’teki İngiliz büyükelçiliğinin sonraki papazı Robert Walsh, *The Prison of the Seven Towers* isimli eserinde şöyle yazdı: “Padişah’ın, bu ahlaksız ve sebpsiz saldırıya misilleme olarak, kendisine karşı birlik oluşturan tüm güçlerin elçilerini Navarin’de hapsedmekte haklı olduğunu düşüneceği sanılıyordu.” (Walsh, s. 22) Stratford, yerel halkın “önceden olsa onları kanlı bir intikam eylemine yöneltmiş olabilecek bir olay” için misilleme olarak elçiliklere karşı ayaklanmamasını, geçen yıl yeniciliğin ortadan kaldırılmasından sonra yaşananların neden olduğu bitkinlikten kaynaklandığını söyler. (Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 454.)

526 TNA FO 78/157, 195- 198.

527 TNA FO 78/158, 112- 114, 120.

528 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 455.

529 TNA FO 78/158, 124- 125

530 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 455- 456.

531 TNA FO 78/158, 131, 133.

532 Age., 181- 182. Times, 24 Aralık 1827, s. 2, *Gazette de France* (Paris), Bükreş, 1 Aralık [1827]: “M. de Ribeaupierre her türlü hazırlığı yaptı; Hollanda Konsolosu’ndan, yokluğunda Rus tebaasını korumasını istedi. Sonuç olarak tüm konsoloslara bir genelge gönderildi. Bay Stratford Canning ayrıca hemşehrilerini Hollanda Elçisine tavsiye etti

ve M. Guilleminot da kendi vatandaşlarını İspanya Tam Yetkili Temsilcisine tavsiye etti.”

533 TNA FO 352/16B, 699. Stratford, 12 Kasım 1827’de gelindiğinde tüm dragomanlara kendisiyle İngiltere’ye gelebileceklerini bildirmişti.

534 TNA FO 78/158, 198. Maaşların ön ödemesi Aralık 1827’nin geri kalanı içindi.

535 TNA FO 352/16B, 701-702.

536 TNA FO 352/16B, 703. Calavro Imberto’ya verilen bu maddi talimatlar, 7 Aralık 1827’de, Konstantinopolis’den ayrılmadan önceki son gününde bizzat Stratford tarafından yapıldı.

537 TNA FO 78/165, 28.

538 Stratford’un 5 Aralık 1827’de Dudley’e gönderdiği “Gizli” olarak işaretlenmiş mektupta, TNA FO 352/18(4), 570- 571. Stratford ayrıca şöyle der, “Rus Elçisinin gemileri Büyükdere’de, kapısının önüne dizilmiş, onu tekrar görebileceğimi sanmıyorum.”

539 TNA FO 352/20A(2), 106.

540 *Bell’s Life in London ve Sporting Chronicle*, 6 Ocak 1828, s. 2. Burada ayrıca, “[...] Konstantinopolis’te tüccar sınıfından sadece yedi İngiliz kaldı.”

541 *Times*, 14 Aralık 1827, s. 2. Lloyd’un ajanı ayrıca İzmir Limanı’nda hazır bulunan Avrupa gemilerine ilişkin verileri de kaydetti: “Fransızların Amiral de Rigny komutasındaki limanda iki firkateyni ve üç-dört küçük gemisi var. [İngiliz savaş gemileri] Cambrian, Dryad, Raleigh, Gannet ve Chamelion artık burada. Parth dün gece yola çıktı, Rose isimli gemi ise Volide sonra Malta’ya devam edecek.”

542 *Times*, 4 Aralık 1827, s. 2.

543 TNA FO 352/17B(7), 225.

544 TNA FO 352/16B(8), 731.

545 TNA FO 78/158, 204. Şiddetli bir kuzey rüzgârı, Ribeapierre ve büyükelçiliğinin Karadeniz üzerinden Rusya’ya gemiyle ayrılmasını engelledi. Sonunda, 16 Aralık 1827’de, Rus firkateyni Konstantin tarafından karşılandıkları Çanakkale Boğazı’na doğru yola çıktılar. Konstantinopolis’teki Rus Konsolosluğu Boğaz’ın kuzeyinde, Büyükdere’de yer alıyordu. Bu konum, Rusların memleketlerinin limanlarına ulaşmalarını kolaylaştırmaktaydı. Ancak bu yolculuk için bir güney rüzgârı gerekliyken burada genellikle kuzey rüzgârı esmektedir. Anlatılara bakılırsa Ribeapierre de tam olarak bunu deneyimlemişti.

546 “Messrs. Guilleminot ve Stratford Canning, öğleden sonra saat ikide limandan ayrıldı ve saat beşte gözden kayboldular.” *The Morning Chronicle*, 7 Ocak 1828, s. 2, *Gazette de France*, Konstantinopolis, 9 Aralık, *Augsburg Gazetesi*’nden alıntı.

547 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 456-457.

548 TNA FO 352/17B(7), 229.

549 *Morning Chronicle*, 26 Ocak 1828, s. 2, *Gazette de France*, 24 Ocak 1828, “Konstantinopolis, Aralık 31 [1827]”. Rus büyükelçisi Ribeapierre’nin 16 Aralık 1827’de Konstantinopolis’ten ayrılmasıyla ilgili ayrıntılar için bkz. not 544.

550 TNA FO 352/16B, 106.

551 Stratford'un İzmir'deki İngiliz tüccarlara yazdığı, "Majestelerinin firkateyni Dryad, Vourla Körfezi'nde, 19 Aralık 1827" mektubu. *Times*, 28 Ocak 1828, s. 2, *Gazette de France* (Paris), 'İzmir, Aralık 22.'

552 Slade, cilt 1, s. 285.

553 TNA FO 352/20A(2), 101- 103. Bir kopyası TNA FO 78/158, 27- 29'da bulunmakta.

554 *Times*, 22 Şubat 1828, s. 3. Konstantinopolis'ten gelen 11 Ocak [1828] tarihli başka bir mektup da burada yayınlanmıştır: "... Geçtiğimiz günlerde, Ermeni sarraflara ve bu ulusun diğer saygın kişilerine yönelik tutuklamalar gerçekleştirildi. Önceleri bu tutuklamaların mezhepler arası bir din kavgasından kaynaklandığı söylendi. Ancak dün Ankara'nın yerlisi tüm Ermenilerin aileleriyle birlikte 12 gün içinde başkenti terk etmeleri emri verildi. Bunların 8.000 kişiye tekabül edeceği düşünülüyor ve daha geniş kapsamlı bazı yasaklamaların düşünüldüğüne dair genel bir endişe hâkim."

555 Grigori Aleksandrovich Stroganov (1770- 1857), Rus Hükümetinin Başkomutanı, Rus İmparatorluğu Kontu (1826), Rusya'nın İsveç, İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu büyükelçisi. 30 Temmuz 1821'de Stroganov Osmanlı ile olan tüm diplomatik ilişkileri kopardı ve Konstantinopolis'ten ayrıldı. Bu kriz, Ekümenik Patrik V. Grigorios'un 1821 Nisan pazar gününde Osmanlı hükümeti tarafından infaz edilmedisinin ardından yaşandı.

556 *Morning Chronicle*, 21 Ocak 1828, s. 2, "Alman Belgeleri"nden alıntı, "Konstantinopolis, Aralık 17".

557 Chesney, s. 36.

558 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 459.

559 Aksan, s. 343.

560 Chesney, pp. 39-40, 68-69, 73 ve Slade, cilt 1, pp. 294, 297. Chesney, Nesselrode tarafından 25 Nisan 1827'de yapılan savaş ilanından alıntı yapıyor ve Slade ertesi gün Çar Nikola tarafından yapılan beyandan alıntı yapıyor.

561 Erdem, "Do not think of the Greeks as agricultural labourers", s. 76.

562 Chesney, s. 193- 196.

563 Slade, s. 383.

10. BÖLÜM: YUNAN OYUNUNDA SON PERDE

564 *Morning Chronicle*, 27 Şubat 1828, s. 4. Stratford'un Ancona'da altı günlük bir karanlığa sürecinden geçmesi gerekiyordu.

565 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 458.

566 *Morning Chronicle*, 27 Şubat 1828, s. 4.

567 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 458-459.

568 Crawley, *Question of Greek Independence*, s. 93, 108.

- 569 Aberdeen, 2 Haziran 1828'de Dışişleri Bakanı olarak atandı ve 21 Kasım 1830'a kadar görev yaptı. Daha sonra, 2 Eylül 1841'den Temmuz 1846'ya kadar aynı pozisyonda görev yaptı. (Middleton, s. 282)
- 570 TNA FO 78/164, 27.
- 571 Osmanlı başkentini ziyaret eden bir İngiliz, Charles MacFarlane, 1828'de Konstantinopolis'te şunları yazmıştır, s. 278: "Konstantinopolis'te, Pera'da, Galata'da veya Üsküdar'da nereye gitsem Türkler, İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin geri dönmek isteyip istemediklerini merak ediyorlardı; onlar açıkça bu iki temsilcinin varlığını paladyum olarak kabul ettiler; ve [1828] Mayıs ayının sonunda, Bâbü'lî'nin Elçilere mektuplar yazarak onları Konstantinopolis'e davet ettiği öğrenildiğinde, büyük bir memnuniyet duyulmuştu."
- 572 TNA FO 78/165, 240; ve Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 466.
- 573 TNA FO 78/165, 354.
- 574 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 469.
- 575 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 476.
- 576 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 487.
- 577 TNA FO 78/164, 28. Aberdeen'in Stratford'a verdiği talimat 2 Temmuz 1828 tarihliydi.
- 578 BL Add. MSS 43090, 65.
- 579 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 489.
- 580 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 490-491.
- 581 Crawley, *Question of Greek Independence*, s. 144.
- 582 Middleton, s. 282.
- 583 *Age*, s. 302.
- 584 TNA FO 352/22(2), 8-9. Kendisi de profesyonel bir diplomat olan Michael Warr, kararında açıkça belirtmişti ki, "[...] Lord Aberdeen bu aşamada tamamen kötü bir Dışişleri Bakanıydı. İşkence görmüş, içe dönük ve gergin bir adamdı. Savaşta nefret ediyordu ve bir Yunan bilgini olmasına rağmen Yunanlar ve onların tarihine karşı herhangi bir hissiyat beslemiyor gibi görünüyordu." (Warr, s. 67) Crawley, Aberdeen'in "politikasını kararsız ve güvenilmez" buldu (Crawley, "Anglo-Russian Relations. 1815-40", s. 53).
- 585 Gordon, s. 85-86.
- 586 Iremonger, s. 114-115.
- 587 Stratford, 19 Aralık 1832'de Palmerston'a uzun bir muhtıra sunmuştur, TNA FO 78/211, 333-362. Bu muhtırada İngiliz hükûmetine, İbrahim Paşa'nın işgaline karşı Osmanlı İmparatorluğu'na acil askeri destek sağlaması için ısrarla çağrıda bulunulmuştur. Muhtıra, Crawley, *Question of Greek Independence*, s. 237-245'te tam olarak yeniden basılmıştır. Rapor şunları içeriyordu: "[...] Büyük Britanya için bu İmparatorluğun [Osmanlı] kaderi asla önemsiz değildir. Avrupa'daki nüfuzunun korunmasıyla bağlantılı olmasa bile, ticaret ve Hindistan'daki mülklerinin çıkarlarını etkileyecek-

ti..." Raporda, İbrahim'in Osmanlı hükümetini devralması veya Osmanlı vilayetlerinin dışında kendi devletini kurması halinde, bunun ancak muhafazakâr güçlerin güçlenmesine ve ulusal kaynakların tükenmesine, sürekli bir iç savaş veya dış işgale yol açabileceği, bu ihtimallerden herhangi birinin bölgede ciddi bir dengesizlik yaratacağı yazıyordu.

588 *Encyclopedia Britannica*, on birinci baskı (1911), cilt 25, s.v. "Stratford de Redcliffe, Stratford Canning", s. 997.

589 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 8.

590 *Age*, s. 2. Farrell'e göre, s. 208: "Çok az itiraza şahit olan (sonuncusu 1751'de) Old Sarum, neredeyse tüm temsili tarihi boyunca korkuşmuş bir ilçenin uç bir örneği olmuştu. 1832'deki Reform Yasası tarafından usulüne uygun olarak ilçe statüsünü kaybetti..." Salmon ve Spencer'a göre, s. 574: "Meclis'te o [Stratford], kuzeninin [George Canning] çizdiğine benzer, bağımsız bir yol izledi ve Lord Palmerston'ın Haziran 1828'deki liberaller listesinde yer aldı, ancak ilginç bir şekilde 'Canningite rump'ta adı geçmedi."

591 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 2.

592 Somon ve Spencer, s. 575.

593 *Age*, s. 576.

594 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 9-10. Stratford burada ayrıca Stockbridge koltuğu için yapılan kampanya sırasında (eğer böyle adlandırılabilirse), "oy istemek amacıyla bir kunduracıyı ziyaret" ettiğini kaydeder. "Adam ailesiyle akşam yemeğindeydi. Bizi görünce, oturduğu yerden kalkmadan, 'Ne için geldiğini biliyorum ve bu bıçağı görüyor musun, uzaklaşmanı tavsiye ederim, hepsi bu' diye bağırды. Ona tavsiyelerinden ötürü çok minnettar olduğumuzu söyledim ve iyi günler diledim."

595 Bkz. s. 302.

596 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole'da, *Life*, cilt 1, s. 493-494.

597 Lane Poole, *Life*, cilt 2, s. 17: "Siyasetten uzak olmanın mutluluğu hakkında söylediklerinize tamamen katılıyorum. Kötü ve cesaret kırıcı şeyler haline geldiler..."

598 TNA FO 352/25B (4), 3.

599 TNA FO 78/209, 159.

600 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 505.

601 TNA FO 352/25B (4), 15.

602 TNA FO 352/25A (1), 108- 11.

603 TNA FO 78/209, 246, 255.

604 TNA FO 352/25B (4), 14-15.

605 Foreign Office List for 1856, s. 29, 54, Samuel MacGuffog'un İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nde doktor olarak görev yaptığını ayrıntılarıyla anlatılmış ve ayrıca bir not düşülmüştür: "1816'da Levant Company tarafından İstanbul'daki British Factory'e he-

kim olarak atandı; Levant Company'nin tüzüğünün 1825'te teslim edilmesi üzerine, İngiliz Büyükelçiliğine hekim olarak atandı." Stratford, MacGuffog'a 30 Mart 1832 tarihli bir yazılı talimatta, "şanlı Plenipo!" diye hitap eder. Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 570.

606 Ertesi yıl, 1833'te, Stratford'un Konstantinopolis'teki görevine kendisinden sonra atanan John Ponsonby, MacGuffog'un "belirli gerçekleri [Sultan'ın] aktardığı mütevazı kanalının, Padişahın Soyтарыsı Abdi Bey" olduğunu keşfetti. (Ponsonby'nin Lord Palmerston'a mektubu, Tarabya, Konstantinopolis, 19 Aralık 1833. TNA FO 78/225, 152.)

607 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole'da, *Life*, cilt 1, s. 510-511; ve TNA FO 78/211, 18.

608 TNA FO 352/25A (1), 429. Ve Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 511.

609 TNA FO 78/211, 279-280. Palmerston'a yazdığı 9 Ağustos 1832 tarihli mektubunda, (Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 513), Stratford, Sultan'ın armağanının 'Büyük Nişanı' ile bir unvanı temsil ettiğini yazdı. Palmerston, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın politikasının aksine, Stratford'un Sultan'ın takdirinin bu özel nişanını saklamasına izin verdi. Ağustos ve Ekim 1832'de Stratford, Palmerston ve Backhouse arasındaki yazışmalarla bakınız, TNA FO 78/211 ve TNA FO 352/25B (2).

610 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 518.

611 Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 517-518.

612 TNA 352/24A, 296. Ve Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 517.

613 TNA FO 78/211, 315.

614 TNA FO 97/406, 78-91. Stratford şunları yazdı: "[...] Lord Hazretlerinin, dragomanların durumuna, talihsizliklerinin boyutunun ve kamu hizmetlerinin doğasının gerektirdiği ölçüde nazik ve adil bir şekilde bakacağından eminim."

615 *Illustrated London News*, 3 Kasım 1888, s. 528.

616 Woodhouse, s. 177.

617 Times, 7 Nisan 1931, s. 9: "Canning'in Atina'daki Heykeli. Muhabirimizden. ATİNA, 6 Nisan Başbakan M. Venizelos, Bay ve Bayan Charles Boot tarafından Yunanistan'a hediye edilen George Canning'in heykelinin açılışını yaptı. Heykel Chantrey'in eseridir ve yapımı ilk Sutherland Dükü tarafından emredilmiştir."

618 Foreign Office List for 1856, s. 65.

619 Masson, s. 1.

620 *The Navarino Centenary and Greek War of Independence Commemorative Exhibition Catalogue*, muhtelif yerlerde. Sergi, Byron'u temsil eden 30'dan fazla parça (saçı ve kullandığı enfiye kutusu dâhil), Codrington'u temsil eden dört parça, de Rigny'yi temsil eden iki parça, George Canning'i temsil eden bir parçadan (küçük bir büst) oluşuyordu. Sergide Stratford Canning'e ait hiçbir parça bulunmuyordu.

621 Stratford ilk manastırdaki ziyaretiyle ilgili şunları yazmıştır: "Giriş kapısında geçen keşişler yana döndüler ve 'Yasaktır' diye mırıldandılar. Bu şekilde vicdanlarını rahatlattıktan sonra, her şeyi bir kenara bırakıp 'yasaklı' misafirlerini onurlandırmak

için büyük bir nezaketle öne çıktılar. Başrahibin kendi mabedinde bizlere kahve ikram ettiler, penceresinden görülen muhteşem manzaraya hayran kaldık.” Ayrılışlarında sırasında o gün ziyaret ettiği son manastır olan Agios Pavlos’ta Canninglere veda etmek amacıyla çanlar öylesine çalındı ki ‘ses kulaklarımıza ulaşırken dağlarda yankılanıyordu’ (Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 217-218). Olay *The Lady’s Newspaper* (Londra), 7 Aralık 1850, s. 307 tarafından şöyle anlatılmıştır: “Lady Canning, Kutsal Dağ rahiplerinin yeminlerini bozmalarına neden oldu. Keşişler, hiçbir kadının sınırlarına girmesine izin vermez. Ancak Bay Stratford’un Leydisi ve kızları ona Dağ’a kadar eşlik etti.”

11. BÖLÜM: AVAKİM VAKASI

- 622 Satow, s. 125. Satow burada reddin resmi olarak “atamanın önceden haber verilmeden yapıldığına dair görünürde bir gerçekçe dayanarak” yapıldığını zira Palmers-ton’un Londra’daki Rus Büyükelçisine konudan bahsettiğinde atamanın resmi olarak yayınlanmasının üzerinden tam 10 gün geçmiş olduğunu belirtmiştir.
- 623 Walker, “Rejection of Stratford Canning”, s. 62. Walker burada reddin kısmen, “Aralık-çılar davalarındaki ifadelerde, [Stratford] Canning’in Rus devrimcileriyle ittifak halinde olan bir Lehistan gizli örgütüne para sözü verdiğine” işaret edilmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Walker bu iddiayı “belirsiz ve yetersiz” olarak nitelendirdi ve büyük olasılıkla herhangi bir gerçekliğinin de olmadığını savundu. Ancak yine de verilen ifadelerin Rusları Stratford’a karşı çevirmiş olabileceğini öne sürdü. Lane-Poole, *Life*, 2. cilt, s. 18. Lane Poole’un burada iddia ettiğine göre Londra’daki Rus Büyükelçisinin karısı Madam Lieven, Stratford’un Petersburg atamasını sabote etmişti.
- 624 1825’te Petersburg’da Stratford ve Nesselrode arasındaki gerginlik için bkz. s. 139-140.
- 625 TNA FO 65/201. TNA FO 65/201. Bligh’ten 17 Kasım 1832’de Palmerston’a gönderilen mektup “özel” olarak işaretlenmiştir. Palmerstone, 14 Aralık 1832’de Bligh’e cevap yazdığı - yine aynı şekilde işaretlenmiş olan- mektupta, Rusya’nın Stratford’u reddetmesi hakkındaki görüşünü şu şekilde kaydetmiştir: [George] Canning’in sözleri ve Stratford Canning’in huysuzluğu, asabiliği ve pratikliği konusundaki iddialar, siyasi hoşnutsuzluğun geleneksel uydurmalarıdır.” Palmerston ayrıca burada Stratford’a “onurlu ve kusursuz karakterli bir adam” olarak atıfta bulunmuştur.
- 626 Hamli , “Political Duel”, s. 451.
- 627 Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 23, 30, 35, 36. 1835’te Savaş ve Kolonilerden Sorumlu Devlet Bakanı olan Aberdeen, Stratford’a Kanada genel valisi pozisyonunu teklif etti, ancak Stratford Avam Kamarası’nda Lynn vekili olmayı seçerek bu teklifi reddetti. Resmi olarak Avam Kamarası’ndaki bu koltuğu 5 Şubat 1842’ye kadar elinde tuttu (Salmon and Spencer, s. 571), ancak Kasım 1841’de İstanbul’a gitmek üzere Londra’dan ayrıldığında koltuğunu fiilen bırakmış oldu.
- 628 *Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art*, 15 Aralık 1888, s. 713.
- 629 Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 49.
- 630 Middleton, s. 282: Aberdeen’in Dışişleri Bakanı olarak ikinci dönemi 2 Eylül 1841’den Temmuz 1846’ya kadar sürdü.

- 631 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 50.
- 632 Bkz. s. 199.
- 633 Konuyla ilgili bkz. s. 302-303, not 24.
- 634 Verete, "Palmerston and the Levant Crisis, 1832", Palmerston'ın 1833'ten önce Mehmed Ali'nin Osmanlı hükümetini destekleyip desteklememe konusunda tereddüt etmiş olabileceği fikrini reddeder. Verete, Palmerston'ın sürekli olarak Osmanlıları desteklediğini ve Osmanlı reformuyla ilgili Stratford'la aynı fikirde olduğunu öne sürüyor. Ancak Verete, Palmerston'ın Stratford'un 1832'de Mehmed Ali'ye karşı Osmanlı İmparatorluğu'na askeri destek sağlama tavsiyesine neden kulak vermediğine dair hiçbir açıklama sunmuyor.
- 635 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 90.
- 636 Correspondence s. 1-3. Gerçekte infaz 22 Ağustos 1843 Salı günü gerçekleşti.
- 637 *Times*, 11 Nisan 1844, s. 7.
- 638 Subaşı, s. 5.
- 639 *Age*., s. 6-7.
- 640 *Age*., s. 8.
- 641 *Times*, 10 Temmuz 1830, s. 3: "İzmir'deki Korkunç Olay. (30 Mayıs İzmir Gazetesinden)".
- 642 Correspondence, s. 2. Stratford, 23 Ağustos 1843'te İngiliz kapitülasyonlarının 61. ve 71. maddelerinin din değiştiren İngilizlerin durumuyla ilgili olduğunu belirten bir haber gönderir. Stratford burada ayrıca, Ruslar ve Osmanlılar arasında "mülteciler ve suçlular" ile ilgili bir iade anlaşmasının, diğer ülkenin dinine geçen bireylere açıkça uygulandığını da kaydetti.
- 643 TNA FO 352/1 (3), 415.
- 644 Stratford'un Dudley'e "Ayrı" olarak işaretlenmiş gönderisi, 12 Haziran 1827, TNA FO 78/155, 50 - 51.
- 645 *Times*, 31 Aralık 1838, s. 5.
- 646 "Heart and Soul. BBC World Service programı, "Apostasy – Could I Stop Being a Muslim?" Orijinal olarak 5 Kasım 2008'de yayınlandı.
- 647 Sturdza, s. 589.
- 648 Layard, s. 453-454. Layard, Frederic Pisani hakkında şunları yazdı: "Sarsılmaz bir sabır ve tahammülü vardı. Sık sık maruz kaldığı [Stratford'un] öfke patlamalarından asla etkilenmedi..." Stratford'un Frederic Pisani'ye duyduğu saygı ve uzun süreli tanışıklıklarıyla ilgili, bkz. s. 281, not 17.
- 649 TNA FO 78/521.
- 650 *Age*., Stratford'un notu, 27 Ağustos 1843 tarihli gönderisine ekli 1 Eylül 1843 tarihli bir yazıdır.
- 651 Correspondence, s. 2.
- 652 *Age*., s. 3-4. Orijinali Fransızcadır ve İngilizce'ye çevirisi Correspondence'dandır.

- 653 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 91.
- 654 TNA FO 78/521.
- 655 Correspondence, s. 11-12.
- 656 *Age*, s. 9.
- 657 *Age*, s. 13 -14. Orijinali Fransızca yazılmış ve İngilizce'ye çevirisi Correspondence'dan alınmıştır.
- 658 Stratford'un Aberdeen'e gönderdiği mektup, 17 Kasım 1843, Correspondence, s. 15.

12. BÖLÜM: İRTİDAD TARTIŞMASI

- 659 Correspondence, s. 16. Post-script of Stratford's dispatch of 1 December 1843 to Aberdeen.
- 660 Correspondence, s. 17.
- 661 *Age*, s. 18.
- 662 *Age*, s. 19-20.
- 663 Stratford'un Aberdeen'e 10 Şubat 1843 tarihli gönderisi. Correspondence, s. 24-25.
- 664 Bkz. s. 214.
- 665 *Age*.
- 666 *Times*, 15 Nisan 1844, s. 4.
- 667 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 92.
- 668 Schaufli, s. 182. [Burada atıf yapılan ayet Bakara Suresi 217'dir. "[...] Hanginiz dininden döner de kâfir olarak ölürse, işte onların amelleri dünya ve âhirette boşa gitmiştir. Onlar cehennemliktir ve orada ebedi kalacaklardır." (y.h.n.)]
- 669 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 92.
- 670 TNA FO 78/554. Charles Alison'ın irtidad cezasıyla ilgili incelemesine ilişkin raporu, Stratford'un 17 Şubat 1843'te Aberdeen'e gönderdiği mektuba ek olarak dâhil edilmiştir.
- 671 Peters ve de Vries, s. 14.
- 672 Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 93, dipnot 1.
- 673 *Age*, s. 94. Lane-Poole ayrıca, Stratford ve Charles Alison'ın ikinci argümanına karşı olarak, bir kanun veya cezanın Kur'an'ın aksine Hadislere dayandırılmasının, onların meşruiyetini hiçbir şekilde zayıflatmadığını belirtti: "Müslüman, kendi hukukunun çeşitli kaynakları arasında hiçbir ayırım yapmaz. İster Kuran'daki açık bir ifadeye, ister Muhammed'in özel bir sözüne veya müfessirlerin ve âlimlerin çıkarımlarına ve açıklamalarına dayansın, ona göre hepsi birdir, Tanrı'nın buyruğudur. Bir Türk için 'Kur'an'ın yasası', kökeni açıkça Kuran'a bağlı olsun ya da olmasın yasa anlamına gelir, eşit derecede kutsal ve değiştirilemezdir."

- 674 Stratford'un Aberdeen'e gönderisi, 6 Mart 1844. Correspondence, s. 33- 34.
- 675 Aberdeen 6 Nisan 1844'te Stratford'a yazdığı mektupta Osmanlı taslak beyanını reddetmesinin hükümet tarafından olumlu karşılandığını söylemiştir. Correspondence, s. 35.
- 676 Age., s. 34.
- 677 Age., s. 37.
- 678 Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 98. Temperley, *İngiltere ve Yakın Doğu*, s. 227: "Sultan aynı güvenceleri Fransa büyükelçisine ve Rum Ortodoks Kilisesi patriğine de tekrarladı."
- 679 Stratford Canning hatıratı, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 96.
- 680 Times, 16 Nisan 1844, s. 5. Muhabir, Sultan'ın Stratford'la tokalaşmasını bildiren haberini "olay sırasında orada hazır bulunan bir Türk'ten" aldığını belirtmiştir.
- 681 TNA FO 352/33B, Sultan'ın Protestan milletin tanınmasına ilişkin beyanının nüshası.
- 682 Hamlin, "Turkey Fifty Years Ago", s. 18. Reformdan önce, Protestanlar idari olarak Ermeni Patrikhanesi, Bulgarlar ise Rum Patrikhanesi tarafından yönetiliyordu. Hamlin'e göre, sonradan Bulgar milletin tanınmasına yol açan ve Patrikhanelerin otoriterliğine meydan okuyan şey, Protestan milletin tanınmasıydı. Hamlin'e göre reformlardan sonra "Piskoposlar Patrik'ten daha az korkar, rahipler onun piskoposlardan daha az korkar ve halk rahipten daha az korkar" olmuştur.
- 683 Bkz. 15. Bölüm.
- 684 Temperley, "British Policy Towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey (1830- 1914)", s. 159.
- 685 Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality", s. 846.

13. BÖLÜM: OSMANLI İLERLEMESİNİN MÜDAFİİ

- 686 Times, 16 Nisan 1844, s. 5.
- 687 Times, 15 Nisan 1844, s. 4.
- 688 Times, 24 Nisan 1844, s. 8-9.
- 689 Times, 26 Nisan 1844, s. 4.
- 690 TNA FO 78/552.
- 691 TNA FO 78/552. Ayrıca Temperley, *England and the Near East*, s. 227-228.
- 692 TNA FO 78/558. Ayrıca Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 99.
- 693 Stratford Canning'ın Aberdeen'e 27 numaralı gönderisi, 10 Şubat 1844, TNA FO 78/554.
- 694 Stratford Canning'ın Aberdeen'e 35 numaralı gönderisi, 29 Şubat 1844, TNA FO 78/554.

- 695 Stratford Canning'in Aberdeen'e 49 numaralı gönderisi, 23 Mart 1844, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 97 -98.
- 696 Stratford Canning'in Aberdeen'e 89 numaralı gönderisi, 17 Mayıs 1844, TNA FO 78/557.
- 697 TNA FO 78/555. Stratford F. Pisani'ye verdiği 8 Mart 1844 tarihli talimatında, son birkaç gün içinde kulağına "Hristiyanlığa hakaret ve takipçilerine zulmetme eğilimi" içeren yeni olaylar geldiğini yazdı. Pisani'ye bunları bizzat Rıfat Paşa'ya iletmesini söyledi: "Daha sekiz yaşında bir Ermeni çocuk, babasının rızası dışında bir Türk hanesine alınmış orada alıkonmuş. Ardından küçük yaşına bakmadan sünnet ederek Türk yapmışlar. Çocuğun babasının adı Paraz Aghlon Agob ve cebir uygulanarak yaşanan bu haksız muamele Aksaraylı Şakir Bey Arnaout Oghlon'un [Arnavut Oğlu?] evinde vuku bulmuştur... Kandırılarak Bursa yakınlarında bir haneye alınan küçük yaşta Rum bir kız, İslâmı benimsemek istediği iddiasıyla, acımasızca yakınlarından uzaklaştırılmıştır. Ghio yakınlarında yine benzer bir girişim yaşanmış. Edirne'den aldığım bir habere göre, şehirdeki on ve on iki yaşında iki oğlan, Kırkkilise'de on bir yaşında bir oğlan, Çermenide bir oğlan ve Edirne'de on bir yaşındaki bir oğlanın daha aynı şekilde Türk olmuş... Bu açıklamaları Hariciye Nazırı'nın dikkatine sunacak, çocukların hiç vakit kaybetmeden Hristiyan ana babalarına kavuşturulmasını sağlayacak ve bu tür dayanılmaz suistimallerin ileride tekrar yaşanmaması için tedbir alınmasını zor kullanarak teşvik edeceksiniz." Stratford Aberdeen'e gönderdiği mektupta, Rıfat Paşa'nın cevaben "söz konusu çocuklardan ikisinin, acılı ebeveynlerine iade edileceği"ne söz verdiğini ancak daha sonra bu sözü yerine getirmediğini yazmıştır.
- 698 The Reverend W. O. Allan, Pera, 7 June 1845, J. G. Wood, Esq. Home and Foreign Missions Record for the Free Church of Scotland.
- 699 Malcolm-Smith, s. 163.
- 700 Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 455.
- 701 Glasgow Herald, 16 Ağustos 1880, s. 4.
- 702 Tracy, s. 351.
- 703 Hamlin, "The Political Duel", s. 454.
- 704 Biracı, s. 362.
- 705 *Times*, 13 Şubat 1954, s. 7.
- 706 Hobsbawm, s. 117, 158.
- 707 Subaşı, s. 1.
- 708 Schmitt, "Diplomatic Preliminaries", s. 46.
- 709 Malcolm-Smith, s. 168.
- 710 Temperley, "British Policy Towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey (1830-1914)", s. 156-157.
- 711 Warr, s. 86, 88.
- 712 Subaşı, s. 17, 18.
- 713 *Times*, 17 Ağustos 1880, s. 7.

714 Yukarıya bakın, s. 93.

715 Stratford Canning annesine, 8 Şubat 1825, Lane-Poole, *Life*, cilt 1, s. 356.

716 *Hansard's Parliamentary Debates*, Üçüncü Seri, cilt 149, sütun 1781, 27 Nisan 1858 tartışması.

717 Konstantinopolis'te yaşamak çok geniş bir dünyada yaşamaktır. Bu şehrin yüksek bir entelektüel düşünce merkezi olmadığı doğrudur. İlham perileri, tepelerinin hiçbirinde oturmaya gelmedi. Bir edebi faaliyet merkezi veyahut bir sanat evi değildir. [...] Yine de Konstantinopolis'te yaşamının geniş bir dünyada yaşamak olduğu kesindir. Burada ikamet eden birinin "emperyal olarak düşünmekte" ya da emperyal ölçekte hissetmekte başarısız olması, herhangi bir teşvik eksikliğinden kaynaklanmıyor. Yerin ruhuna sahip olan bir adam, başka bir yerde yaşamak için şehri terk ettiğinde, tıpkı bir insanın bir dağ zirvesinin uçsuz bucaksız manzarısından bir vadinin duvarları içinde kalan hayata inmesi gibi, yaşamının ufku küçülür ve daralır. Zira zihin başka hiçbir yerde onun dikkatini bekleyen bu kadar farklı konuyla çevrili, hatta deyim yerindeyse, kuşatılmış değildir ya da yürek ondan anlayış bekleyen bu denli çeşitli ilgiye açık değildir.

Bu şehrin coğrafyası geniş bir bakış açısı sunuyor. Yaşamını Konstantinopolis'te sürdüren biri için Avrupa ve Asya'da yaşıyor olmak günlük yaşamının bir parçasıdır. Hayatının her günü, iki büyük kıta arasında akan suyunun üzerinde seyreden her ulustan gemilerin, dünyanın iki yakasını bir araya getirmek için bir oraya bir buraya koşuşturduğunu görmektedir. Bu özelliğiyle şehir pek çok insani kudrete ev sahipliği yapmıştır; bin yıl boyunca Bizantium kolonisine, on bir yüzyıl boyunca Constantinus ve ardıllarının iktidarına, dört yüz elli yıldır da Osmanlı sultanlarının saltanatına. Şayet gördüklerimiz kim olduğumuzu belirliyorsa, bu ketin dev bir yaşamı şekillendiren bir kalıp olduğu söylenebilir.

14. BÖLÜM: "TANRIM YARDIM ET!"

718 Stratford'dan Palmerston'a, Konstantinopolis, 12 Haziran 1852, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 215.

719 Stratford Canning'den Malmesbury Kontu'na, numarasız gönderi, Trieste, 28 Haziran 1852. TNA FO 78/892.

720 Stratford ve Stanley arasındaki yazışmalar, 8 Mart 1851, 2 Nisan 1851, 5 Mart 1852, 27 Mart 1852, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 220-224.

721 Temperley, *England and the Near East*, s. 303.

722 *Age*, s. 305.

723 Temperley, "Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War, PART I", s. 606.

724 Maxwell, s. 12.

725 Bkz. s. 226, 234.

726 Gordon, s. 270-271, Lane-Poole'da alıntılanmıştır, "The Attack on Lord Stratford de Redcliffe", s. 320.

727 Maxwell, s. 29.

728 Queen Victoria'dan Aberdeen Kontu'na, Windsor Sarayı, 5 Kasım 1853, Victoria, Queen of Great Britain, The Letters of Queen Victoria, s. 560.

729 Wolff, s. 182.

730 Temperley, *England and the Near East*, s. 313-314.

731 Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, s. 53, not 4.

732 Stratford'dan karısı, Paris, 1853 Mart ayı başlarında; Dresden, 20 Mart 1853; ve Konstantinopolis, 5 Nisan 1853, Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 236, 240, 246.

733 Stratford'un ve Eylül 1854'te üç kızıyla birlikte İstanbul'a gelen karısının hastanelerle ilgili çabaları için bkz. Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 374-388.

734 Skene, s. 141.

735 Select Committee on Diplomatic Service, s. 163, bölüm 1724.

736 Erdem, "Wherever Slavery Exists", s. 57.

737 Sturza, s. 589.

738 Erdem, "Wherever Slavery Exists", s. 60, not 16.

739 *Age*, s. 61, 66.

740 *Age*, s. 63 -64.

15. BÖLÜM: SAVAŞ'IN TESİRLERİNE BİR MİSAL

741 *Times*, 7 Nisan 1855, s. 5.

742 Rusların 1832'de Stratford'u reddetmesi ve bunun sebebinin 1825'te Petersburg'a yaptığı göreve dayanması konusunda, bkz. Bölüm 7 ve 11.

743 Temperley, "The Alleged Violations of the Straits Convention by Stratford de Redcliffe", s. 657.

744 Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, s. 53, not 4.

745 Temperley, "Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War, PART I", s. 611-612.

746 Temperley, "The Alleged Violations of the Straits Convention by Stratford de Redcliffe", s. 670-671.

747 Temperley, 'Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War, PART I', s. 617.

748 *Age*, s. 620- 621.

749 *Age*, PART II, s. 271- 273.

750 *Age*, s. 281- 282.

751 Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 341.

- 752 Temperley, *England and the Near East*, s. 509.
- 753 *Times*, 16 Ocak 1856, s. 8.
- 754 TNA FO 352/49 (6).
- 755 *Punch*, veya *The London Charivari*, 15 Mart 1856, s. 108.
- 756 Emilia Hornby, s. 257.
- 757 Florence Nightingale'in popüler imajı, Kırım Harbi sırasındaki Stratford Canning'in imajının neredeyse tam tersiydi: tam bir hanımefendi, ilgili hemşire, siyasetle ilgilenmiyordu ve Konstantinopolis'te yeni idi. Bunların aksine Stratford; yaşlı bir adam, profesyonel diplomat, uzun süredir Konstantinopolis'te siyasi ve sözde çok güçlü bir figürdü.
- 758 Hansard'ın Parlamento Münazaraları, Üçüncü Dizi, cilt 141, sütunlar 1594-1688 ve 1803-1906, 28 Nisan-1 Mayıs 1856 için tartışmalar ve 1 Mayıs 1856 oylaması.
- 759 *Times*, 1 Mayıs 1856, s. 9, Manchester Examiner'dan bir başyazı yorumsuz olarak yeniden basılıyor. "Bashaw" (paşa) kelimesi daha önce, James Graham'ın Clarendon'a 9 Mayıs 1853 tarihli mektubunda Stratford için kullanılmıştı(bkz. s. 241). Bu nedenle, Mayıs 1856'da burada da basında görünmesinin tamamen bir tesadüf olup olmadığı merak konusu.
- 760 *Punch*, ya da *the London Charivari*, 10 Mayıs 1856, s. 188. Burada insanın aklına, Stratford'un "savaşta yana" ve "tıpkı Türkler kadar vahşi" ilan edildiği, Clarendon'ın Lord Cowley'e yazdığı 10 Kasım 1853 tarihli mektubu geliyor. (yukarıya bakınız, s. 242)
- 761 Lloyd, s. 582: Raglan genç bir subay olarak George Canning'in 1807'de Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği Paget misyonunun bir parçasıydı (yukarıya bakın, s. 26-27.) O zamanlar Dük'ün yaveriydi. Wellington, 1808'de Portekiz'de ve Napolyon'un ilk tahttan çekilmesinden sonra Paris'teki büyükelçiliğinin sekreteriydi. Raglan daha sonra orduda birçok liderlik pozisyonunda bulundu.
- 762 Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 405.
- 763 Lane-Poole, *Life*, cilt 2, s. 401-403'te alıntılanmıştır.
- 764 Emilia Hornby'nin gözlemine göre, bkz. s. 253.
- 765 Lloyd, s. 586.
- 766 Skene, s. 171-172.
- 767 *Age*, s. 338-340.

SONSÖZ

- 768 Kay, s. 380. Akşam yemeği London Tavern'in ziyafet salonunda yapıldı.
- 769 Hull Packet ve East Riding Times, 20 Ağustos 1880, s. 4.

BİBLİYOGRAFYA

Yayımlanmamış Ana Kaynaklar

(1) The National Archives United Kingdom [former Public Record Office] (TNA)

(1A) Records of Foreign Office (FO)

FO 65 (Russian Empire)

FO 78 (Ottoman Empire)

FO 93 (Protocols of Treaties)

FO 97 (General Correspondence)

FO 195 (Embassy and Consulates, Ottoman Empire)

FO 352 (Stratford Canning Papers)

FO 781 (Constantinople, Ottoman Empire)

(1B) Records of Boards of Stamps, Taxes, Excise, Stamps and Taxes, and Inland Revenue (IR)

IR 59 (Selected Death Duty Accounts)

(1C) Records of State Paper Office, including Papers of Secretaries of State (SP)

SP 105 (Archives of British Legations)

(2) The British Library United Kingdom (BL)

Department of Manuscripts, Additional Manuscripts Collection (Add. MSS.)

Add. MSS. 36301 (Bartholomeo Pisani)

Add. MSS. 37310 (Richard Colley Wellesley)

Add. MSS. 43090 (Lord Aberdeen)

Add. MSS. 56529 (John Cam Hobhouse)

(3) National Portrait Gallery, London, United Kingdom, Room 23

(3A) Caption of portrait, 'Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe' by

George Frederic Watts, oil on panel, 1856-57, Primary Collection, NPG 684.

Last examined on 13 October 2012.

(3B) Caption of portrait, 'Sir Richard Francis Burton', by Frederic Leighton, Baron

Leighton, oil on canvas, 1872-85, Primary Collection, NPG 1070. Last examined on 13 October 2012.

Süreli Yayımlardan Seçili Ana Kaynaklar

Anti-Jacobin (London): 1798, 1799

Athenaeum (London): 1855, 1887

Bell's Life in London and Sporting Chronicle (London): 1828, 1847

Caledonian Mercury (Edinburgh): 1810, 1856

Contemporary Review (London): 1879

Edinburgh Review (Edinburgh): 1889

English Historical Review (Oxford): 1889

Examiner (London): 1858

Freeman's Journal and Daily Commercial Advertiser (Dublin): 1858

Gentleman's Magazine and Historical Review (London): 1855

Glasgow Herald (Glasgow): 1880

Home and Foreign Missionary Record for the Free Church of Scotland (Edinburgh): 1845

Hull Packet and East Riding Times (Hull): 1880

Illustrated London News (London): 1855, 1856, 1876, 1880, 1888

Ipswich Journal (Ipswich): 1812

John Bull (London): 1827, 1829

Lady's Newspaper (London): 1850

Leeds Mercury (Leeds): 1856

Manchester Examiner (Manchester): 1856

Manchester Times and Gazette (Manchester): 1835

Monthly Magazine, or, British Register (London): 1830
Morning Chronicle (London): 1808, 1812, 1828
Naval Chronicle (London): 1807
North Wales Chronicle (Bangor): 1858
Oracle Bell's New World (London): 1789
Pall Mall Gazette (London): 1880
Punch, Or the London Charivari (London): 1856, 1858
Quarterly Review (London): 1880
Reynolds's Newspaper (London): 1880
Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art (London): 1888
Times (London): 1787, 1812, 1827, 1828, 1830, 1842, 1844, 1856, 1861, 1876, 1880, 1888, 1896, 1927, 1931, 1952, 1954

Yayımlanmış Seçili Ana Kaynaklar

- Adair, Robert. *The Negotiations for the Peace of the Dardanelles in 1808-09; with Dispatches and Official Documents*. Volume 1 and 2. London: Longman, Brown, Green and Longmans, 1845.
- Arbuthnot, Charles. *The Correspondence of Charles Arbuthnot*. A. Aspinall, ed. Camden Third Series, volume 65. London: Roya Historical Society, 1941.
- Brewer, Josiah. *A Residence at Constantinople, in the Year 1827. With Notes to the Present Time*. New Haven: Durrie & Peck, 1830.
- 'The British Ambassador and the American Missionaries. Address of the Missionaries. Reply of the Ambassador.' [June 1852]. *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Missionary Board of Commissioners for Foreign Missions*, volume 48, issue 9 (September 1852): 267-270.
- British and Foreign State Papers. 1825-1826. Vol. XIII. Compiled by the Librarian and Keeper of the Papers, Foreign Office*. London: James Ridgway and Sons, 1848.
- Byron, George Gordon, Baron. 'Famous in My Time.' *Byron's Letters and Journals. Volume II. 1810-1812*. L. Marchand, ed. London: John Murray, 1973.
- . 'In My Hot Youth.' *Byron's Letters and Journals. Volume I. 1798-1810*. L. Marchand, ed. London: John Murray, 1973.
- . *The Works of Lord Byron. Complete in One Volume*. London: John Murray, 1842.
- Canning, George. *An Account of the Illness and DEATH of the Right Honourable Mr. Canning*. (Chiswick, London, 1827). Bulletin pasted into album of obituary notices. British Library, general reference collection, shelfmark 1878.d.12.(8.).
- . *George Canning and His Friends, Containing Hitherto Unpublished Letters, Jeux d'Esprit, etc.* Volume 2. J. Bagot, ed. London: John Murray, 1909.

- . *The Letter-Journal of George Canning: 1793-1795*. P. Jupp, ed. Camden Fourth Series, volume 41. London: Royal Historical Society, 1991.
- , G. Ellis, J. H. Frere et al. *The Poetry of the Anti-Jacobin*. London: J. Wright, 1799.
- [Canning, Stratford], Stratford de Redcliffe. *The Eastern Question. By the Late Viscount Stratford de Redcliffe. K.G., G.C.B. Being A Selection from His Writings During the Last Five Years of His Life*. London: John Murray, 1881.
- . 'His Lordship's Reply' [13 October 1858]. *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Missionary Board of Commissioners for Foreign Missions*, volume 55, issue 1 (January 1859): 25-26. [See 'Farewell Address of the Missionaries at Constantinople to Lord Stratford de Redcliffe', 12 October 1858]
- . *Shadows of the Past. In Verse*. London: Macmillan and Co., 1866.
- . [Memoir. Unpublished manuscript, completed in 1874, subsequently lost. All references to the Memoir are from the sole extant source for it, Lane-Poole, *Life*.]
- Chamier, Frederick. *Life of a Sailor*. London: Richard Bentley, 1850.
- Chesney, Colonel [Francis Rawdon]. *The Russo-Turkish Campaign of 1828 and 1829, with a View of the Present State of Affairs in the East*. New York: Redfield, 1854.
- Clarke, Edward Daniel. *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa. Part the Second. Greece, Egypt and the Holy Land. Section the Third*. Chapter XV, 'Constantinople'. London: T. Cadell and W. Davies, 1816: 480-524.
- Cockerell, C. R. [Charles Robert] *Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817. The Journal of C.R. Cockerell*. S. P. Cockerell, ed. London, New York, Bombay: Longmans, Green and Co., 1903.
- Codrington, Edward. *Memoir of the Life of Admiral Sir Edward Codrington. With Selections from His Public and Private Correspondence. Edited by His Daughter Lady Bourchier*. Volume 1. London: Longmans, Green, and Co., 1873.
- . *Piracy in the Levant 1827-8. Selected from the Papers of Admiral Sir Edward Codrington*. K. C. B. Lieutenant Commander C. G. Pitcairn Jones R. N., ed. And intro. Publications of the Naval Records Society. Volume 72. London: Naval Records Society, 1934.
- Correspondence Relating to Execution in Turkey for Apostasy from Islamism. Presented by Her Majesty's Command to the House of Commons, in Pursuance of their Address of the 3rd of May, 1844*. State Papers, volume 51. London: T. R. Harrison, 1844.
- 'Farewell Address of the Missionaries at Constantinople to Lord Stratford de Redcliffe' [12 October 1858]. *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Missionary Board of Commissioners for Foreign Missions*, volume 55, issue 1 (January 1859): 23-25. [See Stratford Canning, 'His Lordship's Reply', 13 October 1858.]
- Foreign Office List for 1856*. Seventh Publication. London: Harrison, 1856.
- Galt, John. *Voyages and Travels, in the Years 1809, 1810, and 1811: Containing Statistical, Commerical and Miscellaneous Observations on Gibraltar, Sardinia, Sicily, Malta, Serigo and Turkey*. London: T. Cadell and W. Davies, Strand, 1812.
- Gladstone, W. E. [William Ewart]. *Bulgarian Horrors and the Question of the East*. London: John Murray, 1876.

- Hall, Herbert Byng. *The Queen's Messenger or Travels on the High-ways and Bye-ways of Europe*. London: John Maxwell and Company, 1865.
- Hamlin, Cyrus. 'The Political Duel between Nicholas, the Czar of Russia, and Lord Stratford de Redcliffe, the Great English Ambassador.' *Proceedings of the American Antiquarian Society*, New Series, volume 9 (October 1893 – October 1894): 451–460.
- . 'Turkey Fifty Years Ago.' *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, volume 85, number 1 (January 1889): 16–19.
- Hansard's Parliamentary Debates* Third Series, volume 141. London: Cornelius Buck, 1856.
- . Third Series, volume 149. London: Cornelius Buck, 1858.
- . Third Series, volume 324. London: Cornelius Buck & Son, 1888.
- Hornby, Edmund. *Sir Edmund Hornby, an Autobiography*. D. L. Murray, intro. London: Constable & Co Ltd, 1929.
- Hornby, Emilia Bithynia. *Constantinople During the Crimean War*. London: Richard Bentley, 1863.
- Hunt, Giles, ed. and notes. *Mehitabel Canning: A Redoubtable Woman. Family Letters*. Hertfordshire: Rooster Books Limited, 2001.
- Hurewitz, J. C., ed. *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535 – 1914*. Volume 1. Princeton: D. Van Nostrand Co., 1956.
- Jackson, George. *The Bath Archives. A Further Selection from the Diaries and Letters of Sir George Jackson, K.C.H., From 1809 to 1816*. Volume 1. Lady Jackson, ed. London: Richard Bentley and Son, 1873.
- Juchereau de Saint-Denys, Antoine de. *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808, Précédées d'Observations Générales sur l'Etat Actuel de l'Empire Ottoman*. Volume 2. Paris: A La Librairie de Brissot Thivars, 1819.
- Las Cases, [Emmanuel Auguste Dieudonné], *Compte de. Journal of the Private Life and Conversations of the Emperor Napoleon at Saint Helena*. Volume 2, Part 3. London: Henry Colburn and Co., 1823.
- Layard, Austen Henry. *Early Adventures in Persia, Susiana, and Babylonia*. Volume 2. London: J. Murray, 1887.
- Lear, Edward. *The Letters of Edward Lear: to Chichester Fortesque, Lord Carlingford and Frances, Countess Waldengrave*. Lady Strachey, ed. London: T. Fisher Unwin, 1907.
- MacFarlane, Charles. *Constantinople in 1828. A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces, with an Account of the Present State of the Naval and Military Power, and of the Resources of the Ottoman Empire*. London: Saunders & Otley, 1829.
- Masson, Edward. 'Remarks on Mr Baillie Cochrane's Pamphlet on Greece' [Masson's letter to Stratford Canning, 16 March 1847]. *Hume Tracts*. London: University College, 1847. <http://www.jstor.org/stable/60207459?seq%1> (accessed on 29 January 2012).
- Maxwell, Herbert. *The Life and Letters of George William Frederick Fourth Earl of Clarendon* K. G., G. C. B. Volume 2. London: Edward Arnold, 1913.

Napoleon, I. *Lettres Inédites de Napoléon Ier* (an VIII – 1815), publiées par Le'on Lecestre. . . . Volume 1, second edition. Paris: E. Plon, Nourrit et Cie, Imprimeurs-Éditeurs, 1897.

The Navarino Centenary and Greek War of Independence Commemorative Exhibition to be held at the Greek Legation, 21 October – 11 November 1927. Catalogue. London: St.Clemen's Press, Ltd., 1927.

Paget, Arthur. *The Paget Papers: Diplomatic and Other Correspondence of the Right Hon. Sir Arthur Paget, G. C. B. 1794-1807.* Volume 2. A. B. Paget, ed. London: William Herneman, 1896.

Report from the Select Committee on Diplomatic Service: Together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix, and Index. [House of Commons]. London: Her Majesty's Stationary Office, 1861.

Rogers, Samuel. *Recollections of the Table-Talk of Samuel Rogers to Which is Added Porsoniana.* London: Edward Moxon, 1856.

Schauffler, William G. *Autobiography of William G. Schauffler. For Forty-Nine Years a Missionary in the Orient.* Edited by His Sons. E. A. Park, intro. New York: Anson D. F. Randolph & Company, 1887.

Skene, James Henry. *With Lord Stratford in the Crimean War.* London: Richard Bentley and Son, 1883.

Slade, Adolphus. *Records of Travels in Turkey, Greece, &c. And of a Cruise in the Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830, and 1831.* Volume 1. London: Saunders and Otley, 1833.

Stanhope, Hester Lucy and Charles Lewis Meryon. *Travels of Lady Hester Forming the Completion of Her Memoirs, Narrated by Her Physician.* Volume 1. London, 1846.

Stanhope, Leicester. *Greece in 1823 and 1824; Being a Series of Letters, and Other Documents, on the Greek Revolution, Written During a Visit to that Country. A New Edition To Which Are Added, Reminiscences of Lord Byron.* London: Sherwood, Gilbert and Piper, 1825.

Stratford de Redcliffe. See Canning, Stratford.

Thomas [Keppel], George, Earl of Albemarle, *Fifty Years of My Life.* Volume 1. London: Macmillan and Co., 1876.

Tracy, C. C. 'Turkish Missions Report' [June 1891]. *Medical Missions at Home and Abroad.* Medical Missionary Association (London), New Series, volume 3, (August 1891).

Victoria, Queen of Great Britain. *The Letters of Queen Victoria. A Selection of Her Majesty's Correspondence Between the Years 1837 and 1861.* . . . Arthur Christopher Benson, Viscount Esher, eds. Volume 2. London: John Murray, 1907.

Vneshniaia politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty ministerstva inostrannykh del. Seriiia pervaiia 1801-1815. Tom shestoi 1811-1812. [Foreign Policy of Russia of the XIX and Early XX Century. Documents of the Ministry of Foreign Affairs. First Series 1801-1805. Sixth volume 1811-1812.] A. L. Harochniukin, ed. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'svo politicheskoi literatury, 1962.

- Walsh, Robert. *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor Illustrated*. First Series. London and Paris: Fisher, Son, & Co., 1839.
- Wellesley, Richard Colley. *The Wellesley Papers. The Life and Correspondence of Richard Colley Wellesley, Marquess Wellesley, 1760-1842*. ... Volumes 1 and 2. L. S. Benjamin, ed. and intro. London: Herbert Jenkins, 1914.
- Wilson, Robert. *Private Diary of Travels, Personal Services, and Public Events*. . . Rev. H. Randolph, ed. Volume 1. London: John Murray, 1861.
- Wolff, Henry Drummond. *Rambling Recollections*. London: Macmillan and Co., 1908.

İkincil Kaynaklar

- Aksan, Virginia H. *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*. Harlow: Longman/Pearson, 2007.
- Allen, Charles. *A Glimpse of the Burning Plain. Leaves from the Indian Journals of Charlotte Canning*. London: Michael Joseph, 1986.
- Anderson, M. S. *The Eastern Question: A Study in International Relations*. London, Melbourne, Toronto: Macmillan; New York: St. Martin's Press, 1966.
- . 'Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768-74.' *English Historical Review*, volume 69, number 270 (January 1954): 39-58
- Bell, James. *A System of Geography, Popular and Scientific, or Physical, Political, and Statistical Account of the World and its Various Divisions*. Volume 2. Glasgow: Archibald Fullarton and Co., 1832.
- Benyon, John. 'Frere, Sir (Henry) Bartle Edward, first baronet (1815-1884).' *Oxford Dictionary of National Biography*. Volume 20. Oxford: Oxford University Press, 2004: 984-987.
- Bright, J. Franck. 'Review of Lane-Poole, *Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe* (1888), in *The English Historical Review*, volume 4, number 14 (April 1889): 382-388.
- Bury, J. B. *The Idea of Progress. An Inquiry into its Origin and Growth*. New York: The Macmillan Company, 1932.
- Butler, Iris. *The Eldest Brother. The Marquess Wellesley, the Duke of Wellington's Eldest Brother*. London, Sydney, Auckland, Toronto: Hodder and Stoughton, 1973.
- Butterfield, Herbert. 'Tendencies in Historical Study in England.' *Irish Historical Studies*, volume 4, number 15 (March 1945): 209-223.
- Byrne, Leo Gerald. *The Great Ambassador. A Study of the Diplomatic Career of the Right Honourable Stratford Canning, K. G., G. C. B., Viscount Stratford de Redcliffe, and the Epoch during Which He Served as the British Ambassador to the Sublime Porte of the Ottoman Sultan*. Columbus, Ohio: Ohio State University Press, 1964.
- Callières, François, *De La Manière de Négocier Avec Les Souverains. De L'Utilité des Négociations, du Choix des Ambassadeurs & Des Envoyez, & des Qualitez Nécessaires Pour Réüssir Dans Ces Emplois*. Amsterdam, 1716.

Cambon, Jules. *Le Diplomate*. Paris: Hachette, 1926.

Chamberlain, Muriel E. 'Canning, Stratford, Viscount Stratford de Redcliffe (1786-1880).' *Oxford Dictionary of National Biography*. Volume 9. Oxford: Oxford University Press, 2004: 924-932.

Crawley, C. W. 'Anglo-Russian Relations 1815-40.' *Cambridge Historical Journal*, volume 3, number 1 (1929): 47-73.

———. 'A Forgotten Prophecy (Greece 1820-1821).' *Cambridge Historical Journal*, volume 1, number 2 (1924): 209-213.

———. *The Question of Greek Independence: A Study of British Policy in the Near East, 1821-1833*. Cambridge: Cambridge University Press, 1930.

Cunningham, Allan. *Collected Essays. Volume One. Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution*. Edward Ingram, preface and ed. London: Frank Cass, 1993.

Davison, Roderick. *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. Princeton: Princeton University Press, 1963.

———. *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*. Istanbul: Isis Press, 1999.

———. 'Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century.' *American Historical Review*, volume 59, number 4 (July 1954): 844-864.

The Encyclopedia Britannica, Eleventh edition, volume 25, s.v. 'Stratford de Redcliffe, Stratford Canning'. Cambridge, England: at the University Press; New York, NY, 1911: 997-998.

Erdem, Y. Hakan. "Do not think of the Greeks as agricultural labourers": Ottoman responses to the Greek War of Independence.' *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*. Social and Historical Studies on Greece and Turkey Series. F. Birttek, T. Dragonas, eds. London and New York: Routledge, 2005.

———. "'Wherever Slavery Exists, the Whole Society Suffers': the White Slave Trade Controversy during the Crimean War', in *The Crimean War 1853-1856. Colonial Skirmish or Rehearsal for World War? Empires, Nations and Individuals*, J. W. Borejsza, ed. Warsaw: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2011: 53-78.

Farrell, Stephen. 'Old Sarum,' *The History of Parliament: The House of Commons, 1820-1832*. Volume 3. D. R. Fisher, ed. Cambridge: Cambridge University Press for The History of Parliament Trust, 2009: 206-209.

Figes, Orlando. *The Crimean War: A History*. New York: Metropolitan Books. Henry Holt and Company, 2010. Published simultaneously in London by Penguin Books as *Crimea*.

Findley, Carter V. 'Sir James W. Redhouse (1811-1892). The Making of a Perfect Orientalist?' *Journal of the American Oriental Society*, volume 99, number 4 (October - December 1979): 573-600.

Fletcher, Ian and Natalia Ishchenko. *The Crimean War. A Clash of Empires*. Staplehurst: Spellmount, 2004.

Gibbon, Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Volume the Sixth. London: A. Strahan and T. Cadell, In the Strand, 1791.

- Gordon, Arthur [Lord Stanmore]. *The Earl of Aberdeen*. London: Sampson Low, Marston & Company, 1893.
- Groot, Alexander H de. 'Protection and Nationality. The Decline of the Dragomans,' in *Istanbul et Les Langues Orientales. Actes du Colloque Organisé par l'IFE A et l'INALCO*. ... Frederic Hitzel, ed. Paris: L'Harmattan, 1997.
- Guedalla, Philip. 'Lord Wellesley,' in his *Collected Essays*. Volume II. Men of Affairs. London: Hodder and Stoughton, 1927.
- . 'Some Turks,' in his *Collected Essays*. Volume III. Men of War. London: Hodder and Stoughton, 1927.
- Hamel, Frank. *Lady Hester Stanhope: A New Light on Her Life and Love Affairs*. London: Cassell & Co., 1913.
- Headlam-Morley, James. 'The Black Sea, the Bosphorus and the Dardanelles,' in his *Studies in Diplomatic History*. London: Methuen & Co., 1930.
- 'Heart and Soul'. BBC World Service programme, 'Apostasy - Could I Stop Being a Muslim?' Produced by Innes Bowen and presented by Shiraz Maher. Originally broadcast 5 November 2008.
- Hertslet, Edward. *The Map of Europe by Treaty: Showing the Various Political and Territorial Changes Which Have Taken Place Since the General Peace of 1814*. Volume 3. London: HMSO, 1875.
- Hinde, Wendy. *George Canning*. London: Collins, 1973.
- Hobsbawm, Eric. *Globalisation, Democracy and Terrorism*. London: Little, Brown, 2007.
- Hunt, Giles. *The Duel: Castlereagh, Canning and Deadly Cabinet Rivalry*. London, New York: I.B.Tauris, 2008.
- Iremonger, Lucille. *Lord Aberdeen. A Biography of the Fourth Earl of Aberdeen, K.G., K.T., Prime Minister 1852-1855*. London: Collins, 1978.
- Ismail, F. 'The Making of the Treaty of Bucharest, 1811-1812.' *Middle Eastern Studies*, volume 15, number 2 (May 1979): 164-192.
- Johnson, Chalmers. *The Sorrows of Empire. Militarism, Secrecy, and the End of the Republic*. New York: Henry Holt, 2004.
- Johnston, Henry McKenzie. *Ottoman and Persian Odysseys: James Morier, Creator of Hajj Baba of Isphahan, and His Brothers*. London, New York: I.B.Tauris, 1998.
- Kaye, John William. *A History of the Sepoy War in India, 1857-1858*. Volume 1. London: W. H. Allen & Co., 1864.
- Kennan, George F. *George F. Kennan on Russian Diplomacy in the 19th Century and the Origins of World War I: A Special Report*. Washington, D. C.: Kennan Institute for Advanced Russian Studies. Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1986.
- . 'History and Diplomacy as Viewed by a Diplomatist.' *The Review of Politics*, volume 18, number 2 (April 1956): 170-177.

- Kinglake, Alexander William. *The Invasion of the Crimea: Its Origin, and an Account of its Progress Down to the Death of Lord Raglan*. Volume 1. William Blackwood and Sons: Edinburgh and London, 1863.
- Kliuchevskii, Vasilii Osipovich. *Sochineniia v deviaty tomakh. Chast' piataia. Kurs russkoi istorii*. [Essays in nine volumes. Part Five. A Course in Russian history.] Moscow: Mysl', 1989.
- Lane-Poole, Stanley. 'The Attack on Lord Stratford de Redcliffe.' *National Review* (London), volume 24, number 141 (November 1894): 316-333.
- . *The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe*. Volumes 1 and 2. London: Longmans, Green, and Co., 1888.
- Laughton, J. K. 'Codrington, Sir Edward (1770-1851)', rev. Roger Morriss. *Oxford Dictionary of National Biography*, volume 12. Oxford: Oxford University Press, 2004: 385-386.
- Leaf, Walter. Troy. *A Study in Homeric Geography*. London: Macmillan and Co., Limited, 1912.
- Lewis, Bernard. *The Encyclopedia of Islam*. New edition, volume 1, s.v. 'Beratli.' Leiden: E. J. Brill; London, Luzac & Co., 1960: 1171.
- Lloyd, E. M. 'Somerset, FitzRoy James Henry, first Baron Raglan (1788 – 1855), rev. John Sweetman.' *Oxford Dictionary of National Biography*. Vol. 51. Oxford: Oxford University Press, 2004: 582-588.
- MacLagan, Michael. 'Clemency' Canning. *Charles John, 1st Earl Canning. Governor-General and Viceroy of India 1856-1862*. London: Macmillan & Co Ltd; New York: St. Martin's Press, 1962.
- Malcolm-Smith, E. F. [Elizabeth Frances]. *The Life of Stratford Canning, Lord Stratford de Redcliffe*. London: Ernest Benn, 1933.
- Malley, Shawn. 'The Layard Enterprise: Victorian Archaeology and Informal Imperialism in Mesopotamia', in Z. Babrani, Z. Celik, E. Eldhem, eds., *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*. Istanbul: SALT, 2011: 99-123.
- McNeill, William H. *A History of the Human Community: Prehistory to the Present*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1997.
- Middleton, Charles Ronald. *The Administration of British Foreign Policy 1782 – 1846*. Durham: Duke University Press, 1977.
- Mikhailovskii-Danilovskii, [Aleksandr Ivanovich]. *Opisanie turetskoi voyny v tsarstvovanie Imperatora Aleksandra, s 1806-go do 1812-go goda*. . . Chast' vtoraiia. [Description of the Turkish War during the Tsardom of Emperor Alexander, from 1806 to 1812. . . Part Two.] Petersburg, 1843.
- Mowat, R. B. *The Diplomacy of Napoleon*. London: E. Arnold and Co., 1924.
- Muir, Rory. *Britain and the Defeat of Napoleon, 1807-1815*. New Haven and London: Yale University Press, 1996.
- Naff, Thomas. 'The Ottoman Empire and the European State System.' in H. Bull and A. Waston, eds. *The Expansion of International Society*. Oxford: Clarendon Press, 1984.

- . 'Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807.' *Journal of the American Oriental Society*, volume 83, number 3 (August-September 1963): 295-315.
- Neale, J. E. 'The Diplomatic Envoy.' *History, the Quarterly Journal of the Historical Association* (London), new series, volume 13, issue 51 (October 1928): 204-218.
- A New English Dictionary on Historical Principles; Founded Mainly on the Materials Collected by The Philological Society*. Volume 3, part 2, s.v. 'Elchee, noun'. Oxford: at the Clarendon Press, 1897.
- Newton, Charles. *Images of the Ottoman Empire*. T. Stanley, intro. London: V & A Publications, 2007.
- . 'Stratford Canning's Pictures of Turkey.' *The V & A Album*. The Victoria and Albert Museum (London), volume 3 (1984): 76-83.
- Nicolson, Harold. *The Congress of Vienna: A Study in Allied Unity: 1812-1822*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1946.
- . *Diplomacy*. London: Thornton Butterworth Ltd., 1939.
- . *The Evolution of Diplomatic Method. . . Being the Chichele Lectures delivered at the University of Oxford in November 1953*. London: Constable & Co. Ltd., 1954.
- Noakes, Vivien. *Edward Lear: the Life of a Wanderer*. London: Collins, 1968.
- The Oxford English Dictionary*, [First edition], volume 3, s.v. 'Elchee, noun'. Oxford: at The Clarendon Press, 1933, reprinted 1961.
- The Oxford English Dictionary*, Second edition, volume 5, s.v. 'Elchee, noun'. Oxford: at The Clarendon Press, 1989.
- The Oxford English Dictionary Online*. s.v. 'Elchee, noun'. Oxford: Oxford University Press, June 2012. <http://www.oed.com.proxy.uchicago.edu/view/Entry/60173> (accessed on 5 September 2012).
- Peters, Rudolph and Gert J. J. de Vries. 'A postasy in Islam.' *Die Welt des Islams* (Bochum), new series, volume 17, issue 1/4 (1976-1977): 1-25.
- Puryear, Vernon John. *England, Russia and the Straits Question, 1844-1856*. Berkeley: University of California, 1931.
- Rose, J. Holland. 'Canning and the Secret Intelligence from Tilsit (July 16 - 23, 1807).' *Transactions of the Royal Historical Society*, fourth series, volume 20: (1906): 61-77.
- . 'Navarino. A Decisive Conflict. The Liberation of Greece.' *Times* (London), 19 October 1927, pp. 15-16.
- Runciman, Steven. 'Constantinople-Istanbul.' *Revue des Études Sud-Est Européennes* (Bucarest), volume 7, number 1 (1969): 205-208.
- Salmon, Philip and Howard Spencer. 'Canning, Stratford (1786-1880).' *The History of Parliament: The House of Commons, 1820-1832*, D. R. Fisher, ed., volume 4. Cambridge: Cambridge University Press for The History of Parliament Trust, 2009: 571-578.
- Satow, Ernest. *A Guide to Diplomatic Practice*. Third Edition. London, New York, Toronto: Longmans, Green and Co., 1932.

- Schmitt, Bernadotte E. 'The Diplomatic Preliminaries of the Crimean War.' *American Historical Review*, volume 25, number 1 (October 1919): 36-67.
- . "With How Little Wisdom." *American Historical Review*, volume 66, number 2 (January 1961): 299 - 322.
- Semmel, Bernard. Review of Byrne, *The Great Ambassador. A Study of the Diplomatic Career of the Right Honourable Stratford Canning* (1964), in *American Historical Review*, volume 71, number 1 (October 1965): 185 - 186.
- Seton-Watson, R. W. [Robert William]. Review of Malcolm-Smith, *Life of Stratford Canning, Lord Stratford de Redcliffe* (1933), in *Slavonic and East European Review*, volume 12, number 35 (January 1934): 474 - 476.
- Sorel, Albert. *La Question d'Orient au XVIIIe Siècle. Les Origines de la Triple Alliance*. Paris: E. Plon et Cie, Imprimeurs- Éditeurs, 1878.
- Sturdza, Mikhail-Dimitri. *Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*. Paris: Mikhail-Dimitri Sturdza, 1983.
- Subaşı, Turgut. 'The Apostasy Question in the Context of Anglo-Ottoman Relations.' *Middle Eastern Studies*, volume 38, number 2 (April 2002): 1-34.
- Surtees, Virginia. *Charlotte Canning, Lady-in-Waiting to Queen Victoria and Wife of the First Viceroy of India 1817-1861*. London: John Murray, 1975.
- Taylor, A. J. P. 'The Rise and Fall of Diplomatic History', in his *Englishmen and Others*. London: Hamish Hamilton, 1956.
- . *The Struggle for Mastery in Europe, 1814-1918*. London: Oxford University Press, 1971.
- Temperley, Harold. 'The Alleged Violations of the Straits Convention by Stratford de Redcliffe between June and September, 1853.' *English Historical Review*, volume 49, number 196 (October 1934): 657-671.
- . 'British Policy Towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey (1930-1914).' *Cambridge Historical Review*, volume 4, number 2 (1933): 156-191.
- . *England and the Near East. The Crimea*. London: Longmans, Green, and Co., 1936.
- . 'The Foreign Policy of Canning 1820-1827.' *The Cambridge History of Foreign Policy 1783-1919*. A. W. Ward and G. P. Gooch, eds., volume 2. Cambridge: Cambridge University Press 1923.
- . *The Foreign Policy of Canning 1822-1827: England, The Neo-Holy Alliance, and the New World*. London: G. Bell and Sons, Ltd, 1925.
- . 'The Last Phase of Stratford de Redcliffe, 1855-8.' *English Historical Review*, volume 47, number 186 (April 1932): 216-259.
- . 'Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War. PART I.' *English Historical Review*, volume 48, number 192 (October 1933): 601-621.
- . 'Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War. PART II.' *English Historical Review*, volume 48, number 194 (April 1934): 265-298.

- Trevelyan, George. *An Autobiography & Other Essays*. London, New York, Toronto: Longmans, Green and Co., 1949.
- Van Millingen, Alexander. *Byzantine Churches in Constantinople. Their History and Architecture*. London: Macmillan and Co., Limited, 1912.
- . *Constantinople. Painted by Warwick Goble. Described by Alexander Van Millingen*. London: Adam & Charles Black, 1906.
- Vereté, M. 'Palmerston and the Levant Crisis, 1832.' *Journal of Modern History*, volume 24, number 2 (June 1952): 143-151.
- Walker, Franklin A. 'The Rejection of Stratford Canning by Nicholas I.' *Bulletin of the Institute of Historical Research* (The University of London), volume XL (1967): 50-64.
- Warr, Michael. *A Biography of Stratford Canning: Mainly His Career in Turkey*. Oxford: Alden Press, 1989.
- Wood, Alfred C. *A History of the Levant Company*. Oxford: Oxford University Press, 1935.
- Woodhouse, C. M. *The Battle of Navarino*. London: Hodder and Stoughton, 1965.

Büyük Güçler'in hâkimiyet mücadelesi içerisinde olduğu, Rusya ile Fransa'nın kıyasıyla harbe tuttuğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfuzunun, görkeminin sönmek üzere olduğu bir atmosferde Stratford Canning İstanbul'a geldi. O günlerde ve yarım asır boyunca aktif rol alacağı İstanbul'dan Avrupa'ya uzanan Avrupa diplomasisinin tam merkezinde, İngiltere'nin Şark'taki sadâsı oldu. Osmanlı modernleşmesine tesirinin yanında, Kırım Harbi'ne sebep olan olaylarda ve 19. yüzyılda Doğu Sorunu'nu çevreleyen diplomaside aktif bir rol aldı.

"Tecrübelerle dolu bir kariyere sahip olağanüstü bir kişilik" olarak tavsif edilen İngiliz sefirin Türk modernleşmesindeki etkisi hangi boyutlardaydı? Taçsız Sultan yakıştırması bahsedildiği kadar gerçekliği olan bir söylem miydi? Canning'in yenileşme hareketlerinde Osmanlı iç işlerindeki etkisi söylendiği gibi gerçekten var mıydı?

Steven Richmond, 19. yüzyıl Avrupa diplomasisine yön veren İngiliz diplomatın oldukça zengin hususi evrakından hareketle İngiliz diplomasisinin önceliklerini yeniden kurguluyor ve Sultan'ın sarayında yazılan Osmanlı kayıtlarıyla mukayese ediyor. *Şark'ta İngiltere'nin Sesi* Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa diplomasisine dâhil olduğu Yakınçağ'ın analitik bir tarihini gözler önüne seriyor.

**RUNIK
KITAP**

ISBN 978-625-7513-66-1

